

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Elşən Əmrahov

MÜLKİ MÜDAFİƏ

(Fövqəladə hallarla bağlı davranış qaydaları)



BAKİ -2025

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

Elşən Əmrahov

MÜLKİ MÜDAFİƏ

(Fövqəladə hallarla bağlı davranış qaydaları)

DƏRSLİK

Bütün ali ixtisas təhsili müəssisələrinin bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələrə üçün

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin
01.10.2025-ci il tarixli 3-29/3-2-616F/2025 sayılı əmri
ilə dərslik kimi qrif verilib.

BAKİ – 2025

Elmi redaktor: Qərbi Kaspi Universitetinin “Ekologiya və Ətraf mühit” kafedrasının müdiri
a.e.d., dosent Aydın Yəhyayev

Tərtib edən: Qərbi Kaspi Universitetinin MM qərargah rəisi-müəllim
e.o polkovnik-leytenant Elşən Əmrahov

Rəyçilər: Fövqəladə Hallar Nazirliyi Bakı regional mərkəzi, Nərimanov rayonu üzrə fəvqəladə hallar və mülki müdafiə şöbəsinin rəisi,
polkovnik-leytenant Rafael Məhərrəmov

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun ştatlı MM qərargah rəisi
e.o. polkovnik-leytenant Mehman Həsənov

Qərbi Kaspi Universitetinin Ekologiya və Ətraf mühit” kafedrasının müəllimi
c.ü.f.d., Aruz Mikayılov

GİRİŞ

Mülki müdafiə üzrə dərs vəsaiti bütün ali məktəblərin bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Mülki müdafiə fənni – ali təhsil müəssisələrinin bakalavr pilləsində əyani və qiyabi təhsilalma formalarında bütün tələbələrə öyrədilməsi məcburi olan fənn sayılır və tədris planlarına xüsusi fənn kimi daxil edilir. Mülki müdafiə fənni ali təhsil müəssisələrinin tələbələrinə qüvvədə olan proqramlara müvafiq tədris edilir. Ali təhsil müəssisələrində Mülki müdafiə fənni üzrə proqramlar ixtisasların xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tərtib edilir.

Bu gün dünyada baş verən təbii fəlakətlər çox böyük fəsadlar yaradır, insanlara külli miqdarda ziyanlar vurur, onların hətta həyatlarının itirilməsinə gətirib çıxarır. Belə hallarda yaranmış vəziyyətlərdən çıxış yollarının tapılması böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu mövzuda əhalinin maarifləndirilməsi çox vacib işdir. Bu baxımdan təqdim olunan dərslikdə fəvqəladə hallarda baş verən hadisələr haqqında ətraflı məlumatlar verilmişdir. Dərslikdə fəvqəladə hallarda çıxış yolları, insanların kütləvi qırğın silahlarından, adi qırğın vasitələrindən, təbii fəlakətlərdən, texnogen xarakterli təhlükəli hadisələrdən, ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrdən və sosial-siyasi xarakterli hadisələrdən müdafiə üsulları geniş şərh edilmişdir.

Qeyd olunanlarla bərabər, ölkəmiz ərazi bütövlüyünü bərpa etdikdən sonra Ermənistan Respublikasında yenidən baş qaldıran revanşistlərin və qərb ölkələrindəki havadarlarının yeni müharibənin qızışdırılması istiqamətində apardıqları siyasət, sərhədlərin və əhalinin mühafizəsini tələb edir.

Mənbəyi Ermənistan Respublikası ərazisində başlayan çaylara düşmənlər tərəfindən insan həyatı üçün təhlükəli kimyəvi maddələrin, o cümlədən AES tullantılarının axıdılması mümkündür. Həmçinin, yaxın sərhədlərimizdə müasir kütləvi

qırğın vasitələrinə malik olan (Rusiya Federasiyası) və istehsal edilməsinə cəhd göstərən (İran İslam Respublikası) dövlətlərin olması, gələcəkdə istehsalat sahəsində baş verə biləcək hər hansı qəzanın böyük təhlükə mənbəyinə çevrilməsi labüdləşir.

Dərsləkdə mülki müdafiənin ümumi məsələləri, sülh və müharibə dövründə fəvqəladə halların təsnifatı, onların xarakteristikası, zədələyici amillərin insanlara, avadanlıqlara və təbiətə təsiri izah edilir. Sülh və müharibə şəraitindəki fəvqəladə hallarda əhali və ərazinin mühafizəsi məsələsi geniş şərh olunur. Fəvqəladə hadisələr zamanı obyektlərin işinin dayanıqlığının mahiyyəti, qiymətləndirilməsi, fəvqəladə halların fəsadlarının aradan qaldırılması problemlərinə və digər məsələlərə xüsusi yer verilir.

Bu dərsləkdən mülki müdafiə obyektlərinin rəhbərləri, MM qərargahının rəisləri və mülki müdafiə kurslarının müəllimləri istifadə edə bilərlər.

Diqqətinizə təqdim olunan dərsləlik Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyinin ali məktəblərində “Mülki Müdafiə” fənni üzrə peşəkar kadrların hazırlığında özünəməxsus yer tutacaqdır.

Mülki müdafiənin rolu, quruluşu, məqsəd və vəzifələri haqqında danışdıqda, ilk öncə qeyd edək ki, mülki müdafiə (MM) fənni insanın ətraf mühitdə təhlükəsizliyinin və sağlamlığının qorunması haqqında bir elm kimi qəbul etmək olar. İnsanların təhlükəsizliyinin təminatı son illərdə vacib hal almışdır. Bu ona görədir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi son dövrlərdə sənayedə, nəqliyyatda və digər sahələrdə qəzaların, təbii fəlakətlərin sayı xeyli artmışdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq gələcək mütəxəssislərə təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallar baş verdikdə, habelə müasir silahların tətbiqi zamanı istehsalatda və gündəlik həyatda insanların həyat fəaliyyətini və ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək biliyi, bacarığı öyrətmək günün vacib məsələsidir.

I FƏSİL.

MÜLKİ MÜDAFİƏNİN YARANMA TARİXİ, ANLAYIŞI, ROLU VƏ VƏZİFƏLƏRİ.

1. Mülki müdafiənin yaranma tarixi, anlayışı, rolu və vəzifələri.

1931-ci ilin may ayında Fransanın paytaxtı Parisdə tibb xidməti generalı Corc Sant-Pol tərəfindən “Cenevrə Regionu” Assosiasiyası yaradılmışdır.

Bu təşkilatın əsasını qoyanların məqsədi ondan ibarət idi ki, bütün ölkələrdə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilə əsasında əhalinin bəzi kateqoriyaları (qadınlar, uşaqlar, xəstələr və qocalar) üçün təhlükəsizlik zonaları yaradılsın.

1937-ci ildə vəfat edən general Sant-Polun vəsiyyəti ilə Assosiasiya Parisdən Cenevreyə köçürülmüş və generalın məsləkdəşi Henri Corc Assosiasiyaya başçılıq etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə Assosiasiya tərəfindən İspaniyada 1936-cı ildə baş verən vətəndaş müharibəsi zamanı əhalinin bəzi kateqoriyalarının mühafizəsi üçün Madriddə və Bilbaoda, 1937-ci ildə isə Yaponiya və Çin münaqişəsində Şanxayda bitərəf zona yaradılmış və dinc əhalini qorunmasının mümkünlüyü nümayiş etdirilmişdir.

Henri Corc 1947-ci ildə “Müasir müharibədə mülki əhalinin mühafizəsi” adlı kitabını dərc etdirir. Bu kitab Assosiasiyanın manifesti olaraq qəbul edilir. Burada “Cenevrə regionu” adı altında təhlükəsiz zona yaratmaq üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın layihəsi öz əksini tapmışdır. Həmin manifestin ideyası və prinsipləri 1949-cu ilin avqust ayında çağırılan Cenevrə Diplomatik Konfransında qəbul edilən sənədlərin əsasını təşkil etdi. Konfransda ilk üç Cenevrə Konvensiyasına baxıldı və müharibə dövründə mülki əhalinin qorunması ilə əlaqədar dördüncü Konvensiya qəbul olundu. Əgər “Cenevrə Regionu” üzrə Konvensiyada yaralıların, xəstələrin, qadınların, uşaqların və qocaların mühafizəsi üçün böyük zonalar yaratmaq nəzərdə tutulurdusa, indi diplomatik konfrans bu

layihəni iki hissəyə böldü. Konfransda yaralı və xəstə əsgərlər üçün “Qırmızı Xaç” emblemi ilə mühafizə olunan hospital yaradılması təsdiq edildi və əlavə olundu ki, xəstələr, qocalar, əlillər, 15 yaşınadək uşağı olan qadınlar üçün təhlükəsiz zonalar yaradılmalıdır.

1951-ci ildə doktor Milan Bondi Baş Katib vəzifəsində Henri Corcu əvəz etdi. Bu elə bir dövr idi ki, Koreya müharibəsinin Dünya müharibəsinə çevrilməsi təhlükəsi reallaşırdı. Cenevrə Konvensiyası ilə verilən səlahiyyətlərdən istifadə edərək “Cenevrə Regionu” Assosiasiyası potensial təhlükəsiz zona axtarmaq və hazırlamaq üçün əməli fəaliyyətə başladı. Müxtəlif Avropa dövlətlərinin hökumətləri ilə birlikdə əhalinin təhlükəsiz rayonlara köçürülməsi üçün planlar tərtib edildi. Müharibə zamanı əhalinin mühafizəsi üçün neytral zonaların yaradılması məsələsi ilə əlaqədar 1954-cü ildə Berlin şəhərində Mülki Müdafiə üzrə birinci Beynəlxalq Konfrans keçirildi.

İkinci Beynəlxalq Konfrans 1957-ci ildə Florensiya şəhərində çağırıldı və nəzərə alındı ki, “Cenevrə Regionu” Assosiasiyasına (qeyri-hökumət təşkilatı) Beynəlxalq Mülki Müdafiə Təşkilatı adı verilsin. Yeni statusa əsasən ona hökumətləri, cəmiyyətləri, assosiasiyaları öz üzvlüyünə qəbul etmə səlahiyyətləri verildi.

BMMT-nin yeni statusuna müvafiq olaraq, 1958-ci ildə Cenevrə şəhərində Mülki Müdafiə üzrə üçüncü Ümumdünya Konfransı çağırıldı. Konfransda 33 ölkədən 130 nümayəndə iştirak etdi. Konfransın gündəliyinə atmosferin radioaktivliyi, müharibə zamanı əhalinin köçürülməsi və mühafizəsi, Mülki Müdafiə işçilərinin beynəlxalq statusu və mədəni irsin qorunması kimi məsələlər daxil edilmişdir. O dövrün problemlərini nəzərdən keçirərək demək olar ki, 20 ildən sonra atmosferdə nüvə sınaqları qadağan olundu. Bir çox ölkələrdə nüvə silahlarından mühafizə üçün sığınacaqların sayı

əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Mülki Müdafiə işçilərinə Beynəlxalq status verildi.

1966-cı il oktyabrın 17-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) katibliyində Beynəlxalq Mülki Müdafiə Təşkilatının (BMMT) nizamnaməsi qeydə alındı. Onun məqsədi - fəvqəladə hallar baş verərkən vətəndaşların, həmçinin onların əmlakının təhlükəsizliyi və mühafizəsi üzrə tədbirlərin beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilməsini təşkil etmək idi. Bu təşkilat ən mürəkkəb fəvqəladə hallarda zərərçəkənlərə yardım göstərir, təbii fəlakətlərin, istehsalat qəzalarının və başqa fəvqəladə hadisələrin qarşısını almaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, digər beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlıq edir, insanların şəxsi rifahı və bütünlükdə cəmiyyətin inkişafı, həmçinin ətraf mühitin təhlükəsizliyi uğrunda mübarizə aparır.

BMMT-nin ali orqanı Baş Məclisdir. Baş məclisin üzvləri iştirakçı ölkələrin nümayəndələrindən seçilir. Məclis 2 ildən bir, təşkilatın icraçı orqanı isə ildə bir dəfədən az olmayaraq toplanır və müvafiq komissiyalar yaradaraq təşkilatın mənafeyinə uyğun məsələlərlə məşğul olur. Təşkilatın gündəlik fəaliyyətinə Daimi Katiblik rəhbərlik edir.

BMMT insanların həyatını və əmlakını mühafizə, yerli və hökumətlərarası səviyyədə planlaşdırma, kadrların hazırlanması, həm təbii mənşəli, həm də insanlar tərəfindən törədilən hər cür bədbəxt hadisələrin qarşısının alınması sahəsində geniş fəaliyyət göstərir.

Təşkilatın rəsmi dilləri: ingilis, ərəb, fransız və ispan dilləridir.

BMMT Baş Məclisinin qərarı ilə 1972-ci ildən etibarən hər il 1 mart bütün bu təşkilata üzv ölkələrdə “Ümumdünya Mülki Müdafiə günü” kimi qeyd olunur.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra, 1993-cü ildən bu təşkilatın üzvlüyünə qəbul olunmuş və onun keçirdiyi bütün tədbirlərdə fəal iştirak edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 1997-ci il dekabrın 30-da "Azərbaycan Respublikasının MM haqqında qanun təsdiq edilməsi barədə 420-IQ sayılı qanun imzalanmışdır.

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiənin hüquqi əsasını və prinsiplərini müəyyən edir, mülki müdafiə sahəsində ictimai münasibətləri nizama salır.

Bu Qanunun tələblərinin pozulmasında təqsirli olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

"Mülki müdafiə haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 1998-ci il 18 aprel tarixli 700 nömrəli fərman imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 18 aprel tarixli 700 nömrəli Fərmanının 2-ci bəndinin icrasını təmin etmək məqsəd ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 25 sentyabr 1998-ci il tarixli 193 sayılı qərarı qəbul edildi.

Bu qərarla mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydası, mülki müdafiə üzrə Azərbaycan Respublikası ərazisinin zonalara, şəhərlərinin qruplara və təsərrüfat obyektlərinin dərəcələrə bölünməsi qaydaları, Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması qaydaları və əhalinin mülki müdafiəyə hazırlanması öz əksini tapdı.

Mülki müdafiə, əhalinin və ərazilərin təbii və texnogen xarakterli (yanğınlar, partlayışlar, bina və qurğuların uçması, kimyəvi, radioaktiv və bioloji təhlükəli maddələrin tullantısı ilə əlaqədar qəzalar, elektroenergetika sistemlərində, həyat təminatlı kommunal sistemlərdə, təmizləyici qurğularda, hidrodinamik qurğularda, neft və qaz hasilatı və emalı obyektlərində, magistral boru kəmərlərində qəzalar, nəqliyyat qəzaları və s.) fəvqəladə hallardan qorunması, fəvqəladə

halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yanğın təhlükəsizliyinin, su hövzələrində insanların təhlükəsizliyinin və kiçik həcmli gəmilərin hərəkətinin təhlükəsizliyinin, sənayedə və dağ-mədən işlərində texniki təhlükəsizliyin, tikintidə təhlükəsizliyin təmin olunması, dövlət material ehtiyatları fondlarının yaradılması sahələrində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini işləyib hazırlayan, bu sahələrdə idarəetməni, əlaqələndirməni və nəzarəti həyata keçirən, fəvqəladə halların yaranma ehtimalı böyük olduqda, yaxud baş verdikdə çevik reaksiya verilməsini, təbii, texnogen və terror təhlükələrinə məruz qalan strateji əhəmiyyətli müəssisələrin, obyektlərin və qurğuların mühafizəsini təşkil edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin yaradılması haqqında 16 dekabr 2005-ci il Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Fəvqəladə Hallar Nazirliyi mülki müdafiə, əhalinin və ərazilərin təbii (geofiziki, geoloji, meteoroloji, hidroloji, dəniz-hidroloji, təbiət yanğınları və s.) və texnogen xarakterli (yanğınlar, partlayışlar, bina və qurğuların uçması, kimyəvi, radioaktiv və bioloji təhlükəli maddələrin tullantısı ilə əlaqədar qəzalar, elektroenergetika sistemlərində, həyat təminatlı kommunal sistemlərdə, təmizləyici qurğularda, hidrodinamik qurğularda, neft və qaz hasilatı və emalı obyektlərində, magistral boru kəmərlərində qəzalar, nəqliyyat qəzaları və s.) fəvqəladə hallardan qorunması, fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, yanğın təhlükəsizliyinin, su hövzələrində insanların təhlükəsizliyinin və kiçik həcmli gəmilərin hərəkətinin təhlükəsizliyinin, sənayedə və dağ-mədən işlərində texniki təhlükəsizliyin, tikintidə təhlükəsizliyin təmin olunması, sahələrində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini işləyib hazırlayan, bu sahələrdə idarəetməni, əlaqələndirməni və nəzarəti həyata keçirən, fəvqəladə halların yaranma ehtimalı böyük olduqda, yaxud

baş verdikdə çevik reaksiya verilməsini, təbii, texnogen və terror təhlükələrinə məruz qalan strateji əhəmiyyətli müəssisələrin, obyektlərin və qurğuların mühafizəsini təşkil edən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olaraq Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi haqqında Əsasnamənin, nazirliyin strukturunun və işçilərinin say həddinin təsdiq edilməsi barədə 19.04.2006-cı il tarixli 394 sayılı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Mülki müdafiə qoşunları mülki müdafiə tədbirlərini yerinə yetirən, əhalinin və ərazilərin təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə hallardan qorunması ilə bağlı çevik reaksiya verilməsini, fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı qəzaxilasətmə və digər təxirəsalınmaz işlərin görülməsini təmin edilməsi məqsədilə 29.12.2006-cı il tarixli 511 sayılı Əsasnaməyə əsasən Azərbaycan Respublikası FHN-nin Mülki Müdafiə Qoşunları yaradılmışdır.

Mülki Müdafiənin əsas məqsəd və vəzifələri, habelə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, ictimai təşkilatların, məsul şəxslərin və vətəndaşların mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 25 sentyabr 1998-ci il tarixli 193 sayılı qərara əsasən vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında Mülki Müdafiə işinə ümumi rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin bilavasitə rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri həyata keçirir. Mülki Müdafiə tədbirlərini planlaşdırmaq və həyata keçirilməsini təşkil etmək, o cümlədən icraya nəzarət məqsədi ilə Fövqəladə Hallar Nazirliyi gündəlik rəhbərlik edir.

Mülki Müdafiə – sülh və ya müharibə dövründə əhalinin (Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı

olmayan şəxslərin) və ərazinin (Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudları daxilində torpaq, su və hava məkanının, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin, habelə ətraf mühitin) təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlət hakimiyyəti orqanları, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir.

Mülki Müdafiə sistemi - mülki müdafiənin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi həvalə edilmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, qüvvə və vasitələrin, xüsusi fondların, rabitə, xəbərdarlıq və informasiya təminatlı sistemlərinin məcmusudur.

Mülki Müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Mülki Müdafiə haqqında” qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Mülki Müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılmasının siyasi, iqtisadi, müdafiə əhəmiyyətini və digər amilləri nəzərə alaraq respublikanın ərazisi zonalara, şəhərlər mülki müdafiə üzrə qruplara, təsərrüfat obyektləri isə mülki müdafiə üzrə dərəcələrə bölünür.

İqtisadiyyat Nazirliyi və Fövqəladə Hallar Nazirliyinin təqdimatı əsasında zonalar, şəhərlərin qrupları və obyektlərin dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 25 sentyabr tarixli 193 nömrəli qərarı ilə 1 nömrəli əlavədə Mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydaları müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 25 Sentyabr tarixli 193 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş Qaydalarda 2 nömrəli əlavə üzrə Mülki müdafiə üzrə Azərbaycan Respublikası ərazisinin zonalara, şəhərlərinin

qruplara və təsərrüfat obyektlərinin dərəcələrə bölünməsi göstərilmişdir.

Mülki Müdafiə üzrə dərəcələr - fəaliyyətdə olan, inşa edilən, yenidən quraşdırılan və layihələşdirilən vacib sənaye, nəqliyyat, energetika və rabitə müəssisələrinə; xüsusi konstruktor bürolarına; neft-qaz mədənləri idarələrinə; dövlət əhəmiyyətli nadir mədəni sərvətlərə malik olan obyektlərə (arxiv, muzey, kitabxana, şəkil qalereyası); material və ərzaq bazalarına; su kəməri təsərrüfatına və digər dövlət əhəmiyyətli obyektlərə verilə bilər.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq sənaye birliklərinə, şirkətlərə, kombinatlara və digər təsərrüfat obyektlərinə mülki müdafiə üzrə dərəcələr elə hallarda verilə bilər ki, onların müəssisələri, sexləri və idarəetmə orqanları vahid bir istehsalat sahəsində yerləşmiş olsun.

İqtisadi və digər göstəricilərinə görə mülki müdafiə üzrə dərəcələrə aid edilməsi mümkün olmayan bütün digər müəssisələr və idarələr dərəcəsiz obyektlər adlanır.

Tikinti təşkilatlarına, yeraltı mədən tikintilərinə, inzibati idarələrə, ictimai təşkilatlara, sanatoriyalara və istirahət evlərinə, teatr, kinoteatr və sirlərə, kommunal-məişət xidməti idarələrinə, kənd təsərrüfatı obyektlərinə, qoruqlara və fəlakətli daşqın zonasında yerləşən bütün obyektlərə mülki müdafiə üzrə dərəcələr verilmir.

Nazirliklərin, komitələrin, baş idarələrin rəhbərləri mülki müdafiə üzrə dərəcələrə aid ediləcək təsərrüfat obyektlərinin siyahısını razılaşdırmaq üçün Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə təqdim edirlər.

İqtisadiyyat Nazirliyi təsərrüfat obyektlərinin razılaşdırılmış ümumi siyahısını təsdiq etmək üçün Nazirlər Kabinetinə göndərir.

Layihələşdirilən obyektlərə mülki müdafiə üzrə dərəcə layihələşdirmə mərhələsində verilir.

2. Fövqəladə hallar nazirliyinin MM üzrə əsas vəzifələri:

1.Fövqəladə halların təsirindən, əhalinin və təsərrüfat obyektlərinin mühafizə edilməsi.

2.Fövqəladə hadisələr zamanı, insanların sağlamlığına təhlükə yaranması barədə və belə şəraitdə davranış qaydaları haqqında əhalinin xəbərdar edilməsi.

3.Fövqəladə halların nəticələri aradan qaldırılarkən, qəza-xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili və yerinə yetirilməsi.

4.Rəhbər heyətin, Mülki müdafiənin idarəetmə orqanları və qüvvələrinin fövqəladə hallarda mühafizəyə və fəaliyyətə hazırlanması, həmçinin müvafiq mühafizə və fəaliyyət üsullarının əhaliyə öyrədilməsinin təşkili.

5.Fövqəladə hallar zamanı təsərrüfat sahələrinin, müəssisələrin, idarə və təşkilatların sabit fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin, xüsusən də mülki müdafiənin mühəndis-texniki tədbirlərinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmək.

3. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının əsas vəzifələri:

1. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə əməl etmək.

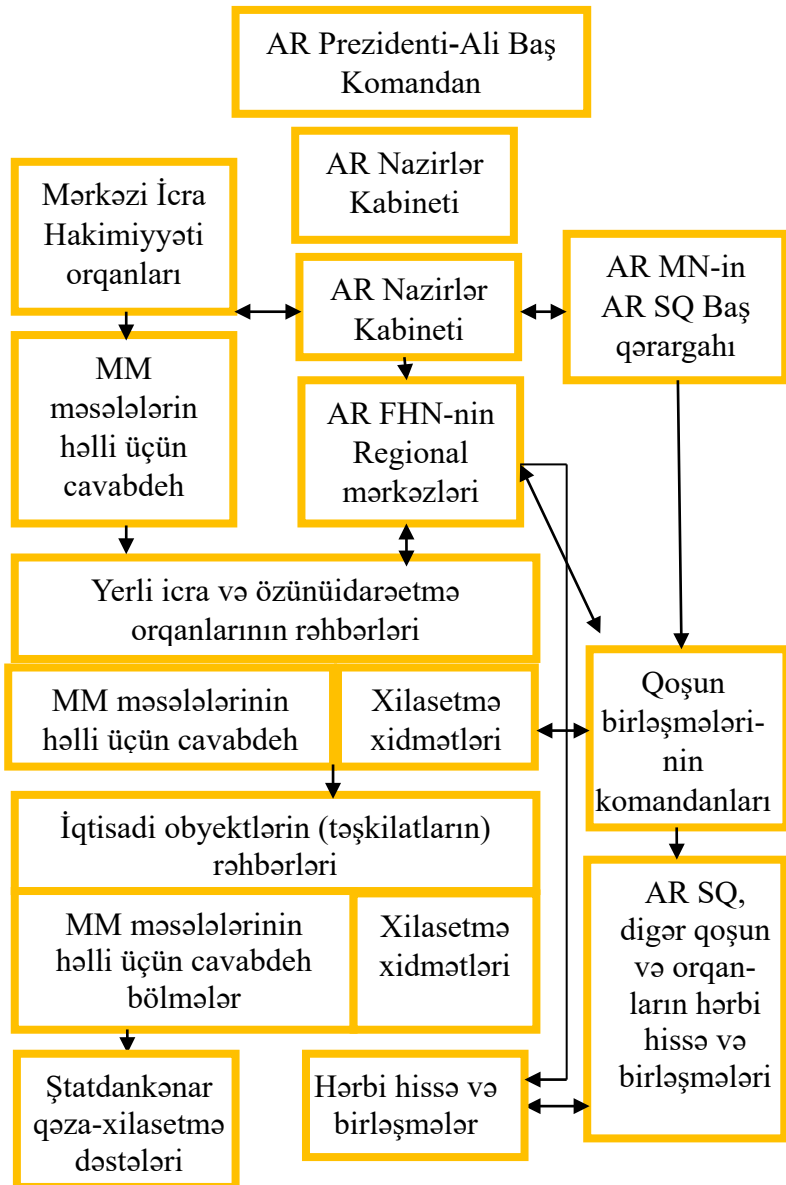
2. Fərdi və kollektiv mühafizə vasitələrindən istifadə etməyi bacarmaq.

3. Fövqəladə hadisələrdən əsas müdafiə üsullarını və vasitələrini öyrənmək və bilmək.

4. Fövqəladə hadisələr zamanı müəyyən olunmuş davranış qaydalarına əməl etmək.

5. İlk tibbi yardım göstərilməsi qaydalarını öyrənmək və onu tətbiq etməyi bacarmaq

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MÜLKİ MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ SXEMİ



6. Mülki müdafiə işarələrini (siqnallarını) bilmək və onlara uyğun hərəkət etmək.

7. Baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr barəsində dərhal müvafiq dövlət orqanlarına və qonşulara məlumat vermək.

8. Mülki müdafiə sahəsində onlara tapşırılmış vəzifələri vicdanla yerinə yetirmək.

4. Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planı

Fəvqəladə hallar zamanı ailənizin təhlükəsizliyini təmin etmək və təşvişin qarşısını almaq üçün ailənin fəvqəladə hallar hazırlıq planının hazırlanması tövsiyə olunur.

Planı hazırlayarkən aşağıdakılara əməl olunmalıdır:

- yaşadığınız bölgə üçün xarakterik fəvqəladə halları əvvəlcədən müəyyən edin;

- həmin fəvqəladə hallara hazırlıq, onların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair davranış qaydalarını öyrənin və ailənin hər bir üzvünün bilməsinə əmin olun;

- çalışdığınız yerlərdə (iş yeri, məktəb, baxça və s.) fəvqəladə hal planı (təxliyyə planı) ilə tanış olun;

- ailə üzvlərinizlə kənarda görüş yeri təyin edin. Əmin olun ki, ayrı düşdükdə hamı bir-biri ilə nə vaxt və necə əlaqə saxlayacağını bilir;

- aidiyyəti qurumlardan başqa, fəvqəladə hallar zaman əlaqə saxlaya biləcəyiniz yaxın bir adam müəyyən edin. Bütün ailə üzvləri o şəxsin telefon nömrəsini və ünvanını bilməlidir.

Fəvqəladə haldan sonra həmin şəxsə zəng edin, olduğunuz yeri və sizinlə hər şeyin qaydasında olub, olmadığını söyləyin;

- ev heyvanı saxlayırsınızsa, fəvqəladə hallar zamanı onun təhlükəsizliyini necə təmin edəcəyinizi müəyyən edin.

Çünki ev heyvanları fəvqəladə hallar zamanı yaradılan sığınacaqlara buraxılmaz.

Plan hazırlandıqdan sonra aşağıdakılara əməl edilməlidir:

- ailənlə fəvqəladə hallara hazırlığı birlikdə müzakirə edin və əmin olun ki, hər kəs öz rolunu bilir;
- planınızı mütəmadi məşq edin, ailə üzvlərinin plan haqqında biliklərini müntəzəm olaraq yoxlayın;
- ehtiyat çantasını vaxtlı-vaxtında yoxlayın, istifadə müddəti bitmiş məhsulları təzələyin.

Yadda saxlayın:

- uşaqlara fəvqəladə hal baş verən zaman “112” qaynar xəttinə zəng etməyi və hansı məlumatları verəcəklərini öyrədin;
- qaz və elektrik enerjisinin şəbəkədən necə söndürüldüyünü hər kəs öyrənib yadda saxlasın;
- vacib sənədlərinizi təhlükəsiz yerdə saxlayın və onların bir surətini etibar etdiyiniz şəxsə verin.

Fəvqəladə hallara hazırlıq çantası (ehtiyat çantası)

Hazırlıq çantası - fəvqəladə hadisələr zamanı istifadə edilməsi üçün hazırlanan və içərisində zəruri ehtiyac vasitələri olan ehtiyat çantasıdır. Ehtiyat çantası hər zaman hazır vəziyyətdə əl çatan yerdə olmalıdır.

Hazırlıq çantasına olan tələblər:

Çantanın həcmi təxminən 30 litr, parçası möhkəm, işıqqa yatan zolaqlı, sukeçirməyən və yüngül, qayıqları isə boyunuza uyğun, daşımaya rahat olmalıdır.

Hazırlıq çantasında nələr olmalıdır:

- quru qida məhsulları və su (minimum 3 günlük qidalanma üçün yüngül, yer az tutan məhsullar);
- tibbi yardım qutusu;
- pul və sənədlər;

- zəruri geyim əşyaları;
- çoxfunksiyalı bıçaq;
- kibrit və ya alışqan;
- şam;
- iynə və sap;
- birdəfəlik istifadə üçün qab-qacaq;
- fit (yardım çağırmaq üçün);
- gigiyena vasitələri (nəm və quru salfet, sabun və s.);
- kiçik bloknot və karandaş;
- kompas;
- fənər və batareyalar;
- telefon və qida bloku;
- mümkündürsə, yataq torbası.

Yadda saxlayın ki, hazırlıq çantası yaşadığınız yerə və fərdi xüsusiyyətlərə uyğun olmalı və xarab ola bilən ərzaq və ləvazimatlar mütəmadi yenilənməlidir.

5. Mülki Müdafiənin təşkiləlmə prinsipləri və məqsədləri

Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə, ümumdövlət müdafiə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla aşağıdakı prinsiplər əsasında təşkil edilir:

1. Ərazi prinsipi (mülki müdafiə tədbirlərinin Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində təşkil edilməsi).

2. Fərqli və kompleks yanaşma prinsipi (Azərbaycan Respublikasında mülki müdafiə tədbirlərinin ayrı-ayrı bölgələrin, şəhərlərin, istehsal və sosial təyinatlı obyektlərin hərbi-strateji, iqtisadi və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla planlaşdırılması və əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsi).

3. Kütləvilik və məcburilik prinsipi (mülki müdafiə tədbirlərinin bütün əhalini əhatə etməsi və məcburi xarakter daşması).

4. Daimi hazırlıq prinsipi (mülki müdafiə sisteminin fəvqəladə hadisələr zamanı dərhal və səmərəli fəaliyyətə başlamağa hazır vəziyyətdə olması).

5. Dərhal xəbərdarlıq prinsipi (baş verə biləcək və ya baş vermiş fəvqəladə hadisələr haqqında əhaliyə dərhal məlumat verilməsi).

6. Qarşılıqlı əlaqə prinsipi (mülki müdafiənin təmin edilməsində iştirak edən dövlət orqanlarının və mülki müdafiə qüvvələrinin sıx və uzlaşdırılmış fəaliyyət göstərməsi).

Mülki Müdafiənin məqsədləri aşağıdakılardır:

1. fəvqəladə halların qarşısının alınması məqsədi ilə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi;

2. fəvqəladə hallar zamanı mümkün olan ziyan və itkilərin həcmnin maksimum azaldılması;

3. fəvqəladə halların və onların nəticələrinin aradan qaldırılması.

6. Regional mərkəzlər

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 25 Sentyabr tarixli 193 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş Qaydalarda 2 nömrəli əlavə üzrə Mülki müdafiə üzrə Azərbaycan Respublikası ərazisinin zonalara, şəhərlərinin qruplara və təsərrüfat obyektlərinin dərəcələrə bölünməsi göstərilmişdir.

1.Bakı Regional Mərkəzi - Bakı şəhərinin 12 rayonu.

2.Sumqayıt Regional Mərkəzi - Sumqayıt şəhəri, Abşeron və Xızı rayonları.

3.Şimal Regional Mərkəzi- Xaçmaz, Quba, Qusar, Şabran və Siyəzən rayonları

4.Şimal-qərb Regional Mərkəzi - Şəki şəhəri, Şamaxı, Ağsu, İsmayilli, Qəbələ, Şəki, Zaqatala, Balakən, Oguz, Qax və Qobustan rayonları

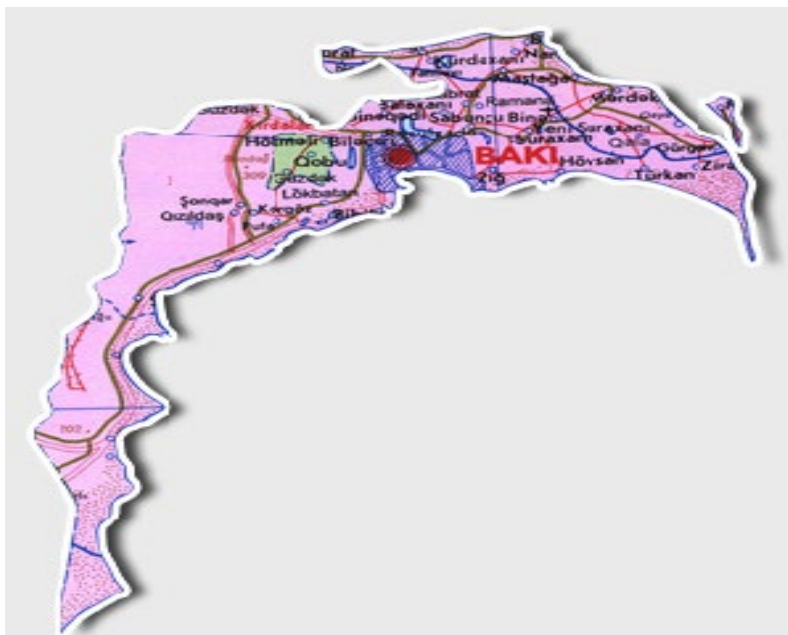
5.Gəncə Regional Mərkəzi - Gəncə şəhəri, Göy-göl, Samux, Şəmkir, Tovuz, Qazax, Ağstafa, Daşkəsən, Gədəbəy, rayonları.

6.Aran Regional Mərkəzi- Yevlax şəhəri, Mingəçevir şəhəri, Naftalan şəhəri, Yevlax, Göyçay, Goranboy, Ucar, Zərdab Kürdəmir və Ağdaş rayonları.

8. Muğan Regional Mərkəzi- Şirvan şəhəri, Hacıqabul, İmişli, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Neftçala, Biləsuvar rayonları.

Naxçıvan Muxtar Respublikası FHN – Naxçıvan şəhəri, Şərur, Şahbuz, Babək, Kəngərli, Ordubad, Culfa və Sədərək rayonları.

Bakı Regional Mərkəzi- Fövqəladə Hallar Nazirinin 24 may 2006 - cı il tarixli 11 nömrəli əmri ilə yaradılmışdır.



20

Bakı Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə - Fövqəladə Hallar Nazirinin 16 oktyabr 2009 - cu il tarixli 076a sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat:

Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhəri özündə 12 inzibati rayonu birləşdirir və Abşeron yarımadasının cənubunda, Xəzər dənizinin sahilində yerləşir:

- ərazisi - 2140 km²

- əhalisi - 3 milyona yaxındır.

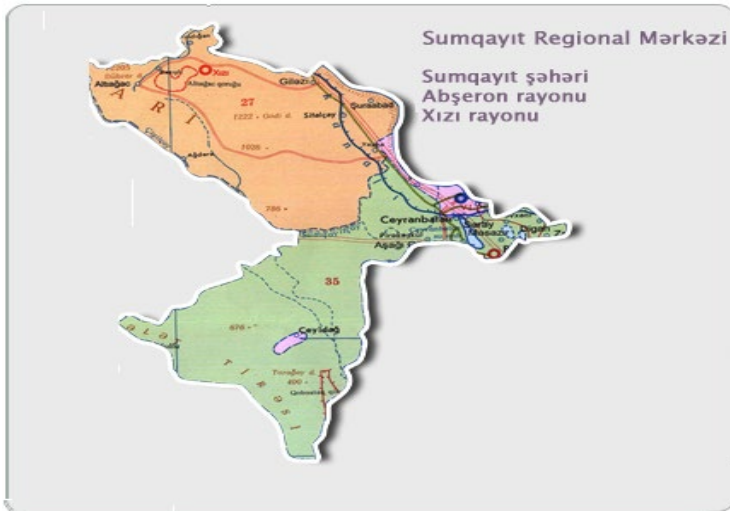
Bakı şəhəri:

Seysmoaktiv zonada yerləşir, ərazisində sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Dünyanın meqapolislərinə xas olan: partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar Bakı şəhəri üçün də xarakterikdir.

6.2. Sumqayıt regional mərkəzi

Sumqayıt Regional Mərkəzi – Fövqəladə Hallar Nazirinin 18 aprel 2008-ci il tarixli 037 sayılı əmri ilə yaradılmışdır.



Şəkil 1.2. Sumqayıt regional mərkəzi

Sumqayıt Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə - Fövqəladə Hallar Nazirinin 07 oktyabr 2009-cu il tarixli 075 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat:

Sumqayıt Regional Mərkəzi Sumqayıt şəhərini, Xızı və Abşeron rayonlarını əhatə edir. Sumqayıt şəhərində, Abşeron rayonunun şimal-qərbində, Xəzər dənizinin sahilində yerləşir.

- ərazisi – 3727, 27 km²

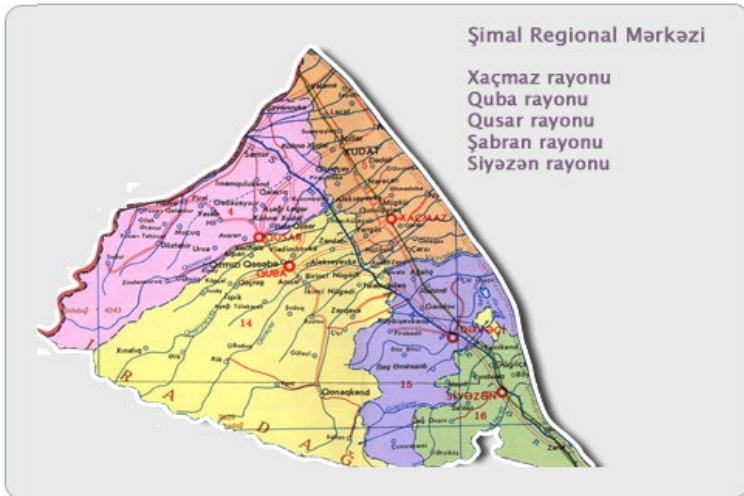
- əhalisi – 581, 396 min nəfər

Sumqayıt Regional Mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi seysmoaktiv zonada yerləşir, sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və qəzalar Sumqayıt Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.3. Şimal regional mərkəzi

Şimal Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə -Fövqəladə Hallar Nazirinin 07 oktyabr 2009 - cu il tarixli 075 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.



Şəkil 1.3. Şimal regional mərkəzi

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat:

Azərbaycan Respublikasının şimal zonasında yerləşir, özündə 5 inzibati rayonu birləşdirir, bunlardan 3-ü Siyəzən, Şabran və Xaçmaz rayonları Xəzər dənizi sahilində yerləşir.

- ərazisi – 6960 km²

- əhalisi - 489280 minə yaxındır.

Şimal Regional Mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi seysmoaktiv zonada yerləşir, sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar Şimal Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.4. Şimal-qərb regional mərkəzi

Şimal-qərb Regional Mərkəzi - Fövqəladə Hallar Nazirinin 17 aprel 2008 - ci il tarixli 036 nömrəli əmri ilə yaradılmışdır.



Şəkil 1.4. Şimal-qərb regional mərkəzi

Şimal-qərb Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə - Fövqəladə Hallar Nazirinin 07 oktyabr 2009 - cu il tarixli 075 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat- Şimal-qərb Regional Mərkəzi özündə 10 inzibati rayonu birləşdirir və böyük qafqaz sıra dağlarının cənubunda yerləşir:

- ərazisi – 14970 km²
- əhalisi – 835 732 nəfərə yaxındır

Şimal-qərb Regional Mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi seysmoaktiv zonada yerləşir, sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar Şimal-qərb Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.5. Gəncə regional mərkəzi

Gəncə Regional Mərkəzi - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 aprel 2006-ci il tarixli 394 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Strukturu" əsasında yaradılmışdır.



Şəkil 1.5. Gəncə regional mərkəzi

Gəncə Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə - fəvqəladə hallar nazirinin 07 oktyabr 2009-cu il tarixli 075 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat- Azərbaycan Respublikası Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin Gəncə Regional Mərkəzi özündə 1 şəhər və 8 rayonu birləşdirir.

- ərazisi – 10560 km²

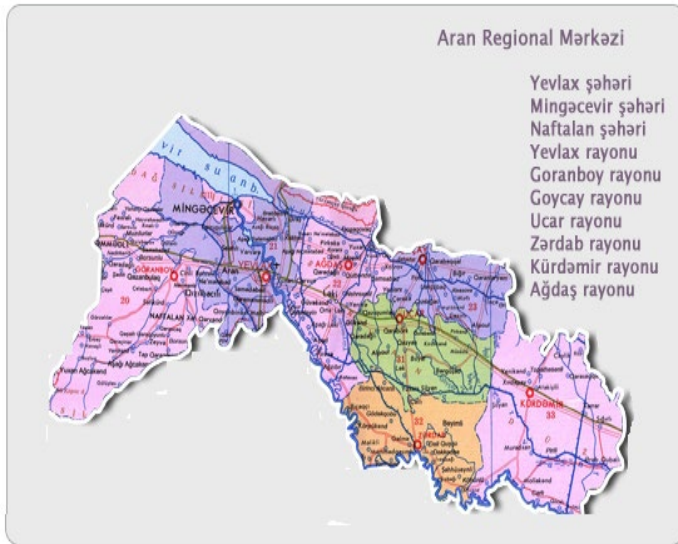
- əhalisi - 1 087 726 nəfər

Gəncə Regional Mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi seysmoaktiv zonada yerləşir, sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar Gəncə Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.6. Aran regional mərkəzi

Aran Regional Mərkəzi- Fəvqəladə Hallar nazirinin 07 oktyabr 2009-cu il tarixli 075 nömrəli əmri ilə yaradılmışdır.



Şəkil 1.6. Aran regional mərkəzi

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat - Azərbaycan Respublikasının Yevlax şəhərində yerləşir. Mərkəz Yevlax, Mingəcevir və Naftalan şəhərlərini, Yevlax, Goranboy, Ucar, Zərdab, Kürdəmir və Ağdaş rayonlarının ərazisini əhatə edir.

- Ərazisi – 8430 km²

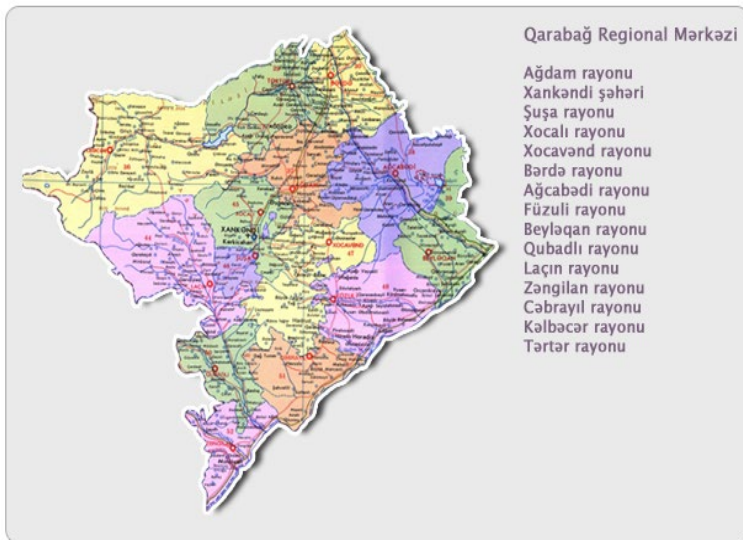
- Əhalisi - 787 427 nəfər

Mingəcevir şəhərində və Göyçay rayonunda sürüşmə, Ucar, Zərdab və Kürdəmir rayonlarında subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar Aran Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.7. Qarabağ regional mərkəzi

Qarabağ Regional Mərkəzi- Fövqəladə Hallar Nazirinin 05 aprel 2010 –cu il tarixli 019 nömrəli əmri ilə yaradılmışdır.



Şəkil 1.7. Qarabağ regional mərkəzi

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat-Qarabağ Regional Mərkəzi özündə 1 şəhər və 14 rayonu əhatə edir. Xankəndi şəhəri, Ağdam, Ağcabədi, Bərdə, Beyləqan, Füzuli, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Kəlbəcər, Laçın və Tərtər rayonları.

- ərazisi – 17588 km²

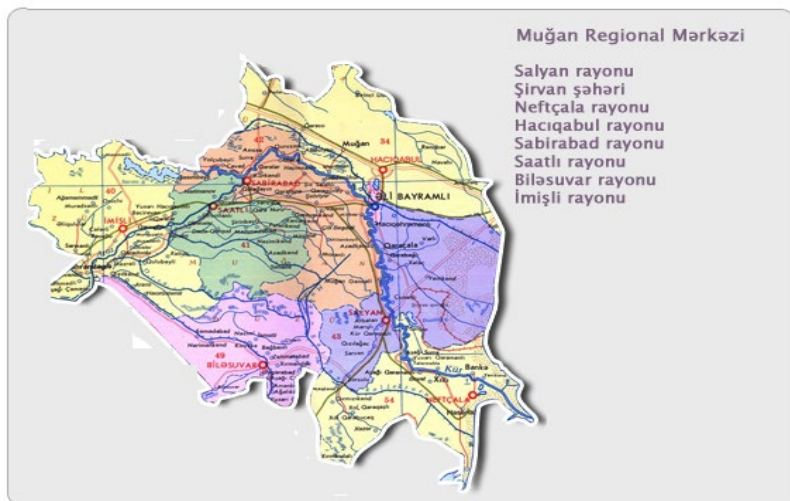
- əhalisi - 1719474 nəfər.

Qarabağ Regional Mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi seysmoaktiv zonada yerləşir, sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar Qarabağ Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.8. Muğan regional mərkəzi

Muğan Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə - Fövqəladə Hallar Nazirinin 07 oktyabr 2009 - cu il tarixli 075 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.



Şəkil 1.8. Muğan regional mərkəzi

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat-Azərbaycan Respublikasının mərkəzi şərq hissəsində yerləşir. Ərazisinə 1 şəhər, 7 inzibati rayon, 311 kənd, 13 qəsəbə daxildir.

- ərazisi – 10620 km²

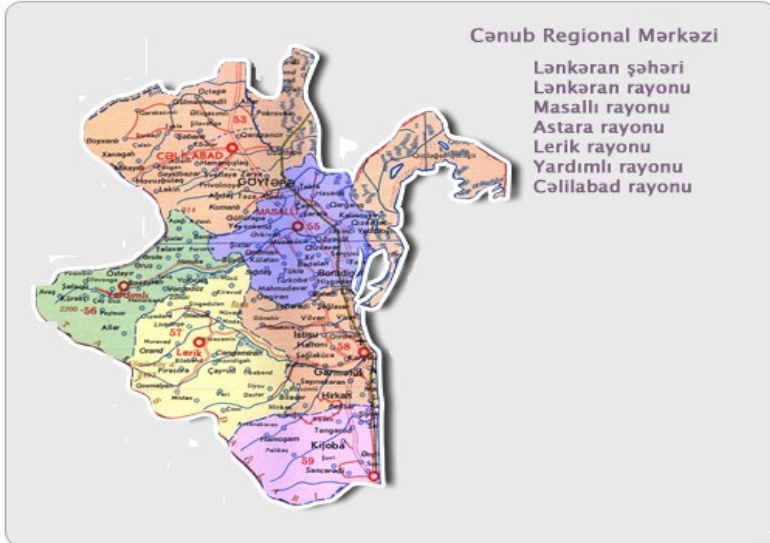
- əhalisi - 810692 nəfər (2011-ci il yanvar ayına olan məlumat)

Muğan Regional Mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi seysmoaktiv zonada yerləşir, sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar Muğan Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.9. Cənub regional mərkəzi

Cənub Regional Mərkəzi - Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Cənub Regional Mərkəzi 16 dekabr 2008–ci il tarixində yaradılmışdır.



Şəkil 1.9. Cənub regional mərkəzi

Cənub Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə - Fövqəladə Hallar Nazirinin 07 oktyabr 2009-cu il tarixli 075 nömrəli əmri ilə “Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Cənub Regional Mərkəzi haqqında Əsasnamə” təsdiq edilmişdir.

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat-Mərkəz Lənkəran şəhərinin, Lənkəran, Masallı, Astara, Lerik, Yardımlı və Cəlilabad rayonlarının ərazisini əhatə edir.

- Ərazisi – 6070 km²

- Əhalinin sayı – 832,2 min nəfər (01.01.2019-cu il)

Cənub Regional Mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi seysmoaktiv zonada yerləşir, sürüşmə və subasma sahələri mövcuddur.

Respublikanın digər ərazilərinə xas olan partlayış-yanğın, bina və qurğularda baş verən dağıntılar, nəqliyyat və s. qəzalar cənub Regional mərkəzinin əhatə etdiyi ərazi üçün də xarakterikdir.

6.10. Naxçıvan Muxtar Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi

Naxçıvan Muxtar Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi - Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 30 dekabr 2005-ci il tarixli 6-III FR nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi haqqında Əsasnamə - Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin 16 may 2006-cı il tarixli 27-III FR nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

Əhatə etdiyi ərazi barədə qısa məlumat-Naxçıvan Muxtar Respublikası paytaxt Naxçıvan şəhərindən və 7 inzibati rayondan - Şərur, Babək, Ordubad, Culfa, Kəngərli, Şahbuz, Sədərək təşkil olunub. Muxtar Respublikanın 5 şəhəri, 8 qəsəbəsi, 205 kəndi var.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Zaqafqaziya dağlarının cənub-şərqində yerləşir. Dəniz səviyyəsindən orta yüksəkliyi 1450 metrdir.

Ərazisinin böyük bir hissəsi şimaldan cənuba və qərbdən şərqə doğru relyefi, iqlimi, orqrafiyası və geoloji quruluşu ilə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu da öz növbəsində müxtəlif genezisə malik təhlükəli təbii proseslərin, xüsusən də hidrometeoroloji təhlükəli proseslərin geniş inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur.

Muxtar respublikanın orta və yüksək dağlıq əraziləri aktiv seysmik zonalar hesab edilir. Dağlıq və dağətəyi ərazilərdəki çaylarda vaxtaşırı sel hadisələri baş verir.



Şəkil 1.10. Naxçıvan MR FHN

Muxtar respublikada təsərrüfatlara və əhalinin məskunlaşmasına mənfi təsir göstərən təhlükəli təbii fəlakətlərdən biri torpaq sürüşməsi hesab olunur. Sürüşmə əsasən, dəniz səviyyəsindən 1500 m-dən 3000 m-dək yüksək sahələrdə, xüsusilə Naxçıvançayın yuxarı axarlarında, Batabat gölünün ətrafında və Küküçayın başlanğıcında, Arpaçayın və Cəhriçayın hövzəsində, Əylisçayın və Gilançayın hövzələrinin yuxarılarında baş verir.

Muxtar respublika ərazisində fəvqəladə hal təhlükəsi yarada biləcək hidrometeoroloji təhlükəli proseslər və hadisələrə - doluvurma, toz fırtınası, leysan yağışları, ildırım və şimşək, havanın anomal yüksək və aşağı temperaturları, qar çovğunu və s. daxildir.

- Ərazisi: 5502,75 km²

- Əhalisi: 456100 min nəfər(01.01.2019-cu il)

Mülki müdafiənin təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarının 1 nömrəli əlavə Mülki müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydası.

Mülki müdafiə üzrə Azərbaycan Respublikası ərazisinin zonalara, şəhərlərinin qruplara və təsərrüfat obyektlərinin dərəcələrə bölünməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 25 Sentyabr tarixli 193 sayılı qərarının 2 nömrəli əlavə ilə təsdiq edilmiş qaydaları üzrə müəyyən edilir.

1 qrup - Bakı şəhəri.

2 qrup - Sumqayıt şəhəri.

3 qrup - Gəncə şəhəri;

- Mingəçevir şəhəri;

- Şirvan şəhəri;

- Naxçıvan şəhəri.

7. Fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanmasının təşkili.

Təhsil müəssisələrində təhsilalanlara mülki müdafiənin öyrədilməsi əsaslarını sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda onların öz əsas işinə və mülki müdafiə üzrə vəzifələrinə müvafiq olaraq mühafizə tədbirlərini həyata keçirmək vərdişlərinin qazanması məqsədilə aparılan əməli məşğələlər təşkil edir.

Obyektlərin rəhbər heyəti və mütəxəssisləri yenidən hazırlanarkən tədris prosesinə “Fəvqəladə hallarda obyektin idarə olunması və onun sabit işinin təmin edilməsi” kursu, ictimai və humanitar təmayüllü təhsil müəssisələrində isə “Mülki müdafiə” kursu daxil edilir. Məşğələlər həm bu kursun öyrədilməsi üçün planlaşdırılmış saatlarda, həm digər fənnlər ilə kompleks halında, həm də kafedraların tapşırıqlarına əsasən, müstəqil hazırlıq saatlarında keçirilir. Məşğələlər fəal tədris metodları və hesablayıcı texnikanın geniş tətbiqi ilə aparılır.

Mülki müdafiə kursunun öyrədilməsi proqram həcmində yoxlama ilə, yaxud yoxlama işi (referat) yazmaqla başa çatdırılır. Fəvqəladə hallarda müəssisənin (obyektin) idarə edilməsi və onun sabit işinin təmin olunması məsələləri dinləyicilərin buraxılış işlərinə ayrıca bölmə kimi daxil edilir.

8. Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlığının təşkili.

Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması qaydaları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 25 sentyabr tarixli 193 nömrəli qərarının 3 nömrəli əlavə ilə təsdiq edilmiş qaydalara uyğun təşkil edilir.

Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması mülki müdafiənin əsas vəzifələrindən biridir.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiəyə respublikanın bütün əhalisi hazırlanır. Bu zaman 6-16 yaşlı şəxslərə fəvqəladə hadisələrdən müdafiə üsulları, 17 yaşdan yuxarı şəxslərə isə, bundan əlavə belə halların nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyət qaydaları da öyrədilir.

Mülki müdafiənin əhaliyə öyrədilməsi respublikanın bütün ərazisindəki nazirlik, komitə, idarə və müəssisələrin, təşkilatların rəhbərləri tərəfindən təşkil edilir, kadrların hazırlanması sistemində əsas vəzifələrlə yanaşı mülki müdafiə üzrə vəzifələr də nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Obyektlərdə mülki müdafiənin öyrədilməsi, tədris qruplarında məşğələ keçməklə və ya mühafizə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək üsulları ilə həyata keçirilir.

Məşğələlərin mövzuları, keçirilmə qaydası və vaxtı (iş vaxtı və ya işdən sonra) yerli şərait, istehsalın xüsusiyyətləri və öyrədilən şəxslərin hazırlıq dərəcəsi nəzərə almaqla müəyyən edilir.

Kollektiv və ya fərdi əmək müqaviləsi bağlanarkən, mülki müdafiə hazırlığı üzrə işə qəbul edən və əmək kollektivinin vəzifələri müəyyən olunur.

Dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrində şagirdlərin, tələbələrin və dinləyicilərin mülki müdafiə hazırlığı üzrə mövzuları, proqramları və tədris saatlarının miqdarı müvafiq nazirlik, dövlət komitələri, baş idarələr tərəfindən yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanır və Fövqəladə Hallar Nazirliyi ilə razılaşdırılır.

Mülki müdafiə təlimləri və məşqləri fəvqəladə hadisələr dövrlərindəki mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi üzrə bütün əhali qruplarını hazırlamağın əsas forması hesab edilir.

Respublikanın əhalisinə mülki müdafiə biliklərinin öyrədilməsində təbliğatın bütün formalarından istifadə olunur.

9. İstehsal və sosial təyinatlı obyektlərin rəhbər heyətinin hazırlanması.

Rəhbər heyətin hazırlığı bilavasitə təsərrüfat obyektlərində, ərazi və sahə Mülki Müdafiə orqanları tərəfindən keçirilən tədris-metodik toplanışlarda, kadrların ixtisasartırma üzrə təhsil müəssisələrində və mülki müdafiə kurslarında yerinə yetirilir. Rəhbər heyətin hazırlığı qüvvədə olan proqramlara müvafiq həyata keçirilir. Onlar həmçinin tədris ili ərzində 3-5 gün istehsalatdan ayrılmaqla keçirilən məşğələlərdə, məşqlərdə və toplanışlarda hazırlanır, yeni vəzifəyə təyin olunandan sonra isə hər 5 ildən bir MM kurslarında hazırlıq keçirlər.

Obyektlərin rəhbər heyəti və mütəxəssisləri yenidən hazırlanarkən tədris proqramına “Fövqəladə hallarda obyektin idarə olunması və onun fəaliyyətinin dayanıqlılığının (sabit işinin) təmin edilməsi” kursu, ictimai və humanitar tədris müəssisələrində isə “Mülki Müdafiə” kursu daxil edilir.

Məşğələlər bu kursun öyrədilməsi üçün planlaşdırılmış saatlarda, həm digər fənlər ilə kompleks halında, həm də kafedraların tapşırıqlarına əsasən müstəqil hazırlıq saatlarında keçirilir. Mülki Müdafiə kursunun öyrədilməsi proqram həcmində yoxlama işi (referat) yazmaqla başa çatdırılır.

10. İşçilərə Mülki Müdafiə biliklərinin öyrədilməsi.

İdarə, müəssisə, təşkilat və digər obyektlərdə işləyən, lakin Mülki Müdafiə qüvvələrinin, xidmətlərinin heyətinə cəlb olunmayan əhaliyə Mülki Müdafiə bilikləri iş yerində, istehsalatdan ayrılmadan öyrədilir. Bu əhali qrupu üçün hazırlığın aşağıdakı növləri müəyyən edilmişdir.

- Mülki müdafiə məsələlərini müstəqil surətdə öyrənmək və hər ay sex, şöbə və digər bölmə rəhbərlərinin keçirdiyi mülki müdafiə məşqlərində iştirak etməklə;

- tədris qrupunun tərkibində, xüsusi hazırlanmış qrup rəhbərlərinin yaxud bilavasitə öz rəhbərinin başçılığı ilə müntəzəm məşğələ keçməklə.

Obyektin ştatlı Mülki Müdafiə işçiləri, məşğələ rəhbərləri və ya təlimatçılarla tədris ilinin əvvəlində 1-2 günlük metodik toplanış keçirirlər. Ştatlı Mülki Müdafiə işçiləri olmayan obyektlərdə belə toplanışlar regional şöbələrdə, şəhər, rayon icra orqanlarının nəzdindəki Mülki Müdafiə kurslarında təşkil edilir.

11. İşləməyən əhaliyə Mülki Müdafiə biliklərinin öyrədilməsi

İstehsalat və xidmət sahələrində məşğul olmayan (işləməyən) əhaliyə mülki müdafiə bilikləri mənzil - təsərrüfat idarələrində yaradılan məsləhət məntəqələrinin yardımı ilə müstəqil surətdə və ya Mülki Müdafiə hazırlığı üzrə keçirilən təlimlərə (məşqlərə) cəlb edilməklə öyrədilir.

12. Dövlət və qeyri-dövlət ali və orta ixtisas məktəbləri tələbələrinə, texniki peşə və ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinə Mülki Müdafiənin öyrədilməsi.

Ali təhsil müəssisələrində Həyat Fəaliyyətinin Təhlükəsizliyi kafedraları Təhsil nazirinin əmri ilə yaradılır və ümumi qaydalara müvafiq komplektləşdirilir. Həyat Fəaliyyətinin Təhlükəsizliyi kafedraları müəllimlərinin bilikləri sahə təkmilləşdirmə tədris müəssisələrində, Mülki Müdafiə kurslarında və müvafiq sazişlərə əsasən digər ölkələrin ixtisaslaşdırılmış tədris müəssisələrində təkmilləşdirilir.

Mülki Müdafiə və tibbi biliklərin əsasları - ali məktəblərin bütün tələbələrinə öyrədilməsi məcburi olan fənlər sayılır və tədris proqramlarına daxil edilir.

Tələbələrə Mülki Müdafiənin öyrədilməsi üzrə əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- fəvqəladə hallarda fəaliyyət göstərmək və ali məktəblərdə aldıkları ixtisasa müvafiq olaraq obyektlərdə işin dayanıqlığının təmin edilməsi üsullarını öyrətmək;

- tibbi biliklərin əsaslarına yiyələnmək və fəvqəladə hallarda əməli olaraq tibbi yardım göstərməyi bacarmaq;

- ümumtəhsil məktəblərinin 2, 5, 6-cı siniflərində Mülki Müdafiə və tibbi hazırlıq fənləri üzrə məşğələlər aparmağı bacarmaq.

Mülki Müdafiə və tibbi biliklərin əsasları üzrə məşğələlər xüsusi fənn olmaqla bütün ali təhsil müəssisələrində bir semestr keçirilir və imtahan verməklə yekunlaşır.

Ali məktəb tələbələrinə, orta məktəblərdə təcrübə keçən dövrdə Mülki Müdafiə və tibb hazırlığı fənləri üzrə məşğələlər aparılması da planlaşdırılır.

Ümumtəhsil, texniki peşə, orta ixtisas və onlara bərabər tutulan digər məktəblərin 10-11 sinif şagirdlərinə, Mülki Müdafiə fənni “Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq proqramına” bölmə kimi daxil edilir və proqramda nəzərdə tutulan miqdarda hərbi rəhbər tərəfindən tədris olunur.

Mülki Müdafiə fənni 2-ci sinifdə 6 saat, 5-ci sinifdə 8 saat və 6-cı sinifdə 8 saat tədris olunur. Saatlar bədən tərbiyəsi fənninin tədris saatlarına daxil edilir və sinif rəhbərləri tərəfindən tədris olunur.

Mülki Müdafiəni tədris edən sinif rəhbərləri tədris ilinin əvvəlində yerli Mülki Müdafiə qərargahlarının nəzdində 3 günlük kurs keçirlər.

13. Mülki Müdafiə tədrisinin planlaşdırılması və uçotu üçün istifadə olunan rəhbər sənədlər.

1. “Mülki müdafiə” haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 18 aprel tarixli 700 sayılı fərmanı;

2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 25 sentyabr tarixli 193 sayılı qərarı;

3. Fövqəladə Hallar Nazirinin əmr və direktivləri;
4. Mülki Müdafiə üzrə normativ sənədlər;
5. Mülki Müdafiə üzrə tədris proqramları;
6. Əlaqədar nazirlik, komitə və müəssisə rəhbərlərinin əmrləri;
7. Keçiriləcək təlimlər haqqında Mülki Müdafiə planından çıxarış və s.

Obyektlərdə Mülki Müdafiə tədrisinin planlaşdırılması üçün sənədlər:

1. Obyekt Mülki Müdafiə rəhbərinin “Keçmiş tədris ilinin yekunları və yeni tədris ilinin vəzifələri haqqında” əmri;
2. Rəhbər heyətin, Mülki Müdafiə qüvvələri və işçilərinin Mülki Müdafiə hazırlığı üzrə qeydiyyat jurnalları;
3. Bütün qruplar üçün dərş cədvəlləri;
4. Obyektdə keçiriləcək təlim və məşqlərin mövzuları;
5. Yeni tədris ilində Mülki Müdafiə kurslarında hazırlıq keçəcək rəhbər heyətin siyahısı;
6. Obyektin tədris-metodik bazasından istifadə edilməsi qrafiki;
7. Obyekt Mülki Müdafiə qərargahının aylıq iş planları.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 1998-ci il tarixli 700 sayılı və 15 iyul 2000-ci il tarixli 375 sayılı Fərmanları ilə Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” qanununa edilən düzəlişlər nəzərə alınmaqla, qanunun 11-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi, “Əhalinin və ərazinin fəvqəladə hadisələrdən müdafiəsi sahəsində biliklərin təbliği” işlərini Azərbaycan Respublikasının Fəvqəladə Hallar Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti həyata keçirirlər.

14. Mülki Müdafiə biliklərinin təbliği

Mülki Müdafiə təbliğatının məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Mülki müdafiə sistemi və onun rolu barədə əhali arasında düzgün təsəvvürün yaradılması.

Ölkənin hər bir vətəndaşı bilməlidir ki, canının və malının mühafizəsi ona konstitusiyaya ilə verilmiş əsas sosial hüquqlardan biridir və buna dövlət tərəfindən təminat verilir.

Dövlətin bütün orqanları mühafizə tədbirlərində fəal iştirak etməklə yanaşı, bunun üçün qanun qarşısında cavabdehdir.

2. Əhalinin Mülki Müdafiə sahəsində aldığı biliklərin möhkəmləndirilməsi.

Mülki Müdafiə biliklərinin təbliği, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu üçün bunlar kompleks halda təbliğ edildikdə, əhali Mülki Müdafiə biliklərinə daha yaxşı yiyələnir, düşmənin müasir qırğın silahlarını və onlardan mühafizə üsullarını öyrənə bilir. Buna görə də təbliğat işi elə təşkil edilməlidir ki, Mülki Müdafiə biliklərinin öyrənilməsi, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin təbliği ilə üzvi surətdə vəhdət təşkil etsin.

3. Mülki Müdafiə tədbirlərinin zəruriliyində, onun xilasedici imkanlarına əhalidə möhkəm inamın yaradılması.

Əhali bilməlidir ki, Mülki Müdafiə mütəxəssisləri tərəfindən müəyyən olunmuş qaydalara dəqiq əməl etməklə, ən mürəkkəb şəraitdə belə itkiləri minimuma endirmək mümkündür.

4. Əhali arasında siyasi sayıqlığın artırılması.

İstənilən şəraitdə belə yüksək mütəşəkkilliyin göstərilməsi, təxribatlara və panikaya qarşı sayıq olmağın vacibliyinin hər bir insanın şüuruna çatdırılması.

5. Fövqəladə hadisələrə əhalinin mənəvi-psixoloji cəhətdən hazırlanmasının təmin edilməsi.

Mənəvi-psixoloji tərbiyə dedikdə: qorxu hissəsinə qalib gəlmə bacarığı, təhlükə zonasında müəyyən olunmuş normalara riayət etmək, mütəşəkkillik göstərmək, təmkinli, cəsarətli, fədakar, iradəli və sədaqətli olmaq, insanlar arasında ünsiyyətin möhkəmləndirilməsi, mehribançılığın yaradılması, mənəvi

ruhun yüksəldilməsi, qarşılıqlı köməkliyin təşkili və digər müsbət cəhətlərin tərbiyə olunması nəzərdə tutulur.

15. Mülki Müdafiə təbliğatının forma, metod və vasitələri.

Mülki Müdafiə biliklərinin təbliğində əsasən təbliğatın 3 formasından:

- şifahi;
- mətbuat;
- əyani formasından istifadə olunur.

Şifahi təbliğat kütləvi izahat işlərində müvəffəqiyyətlə sınaqdan çıxmış ən təsirli formadır. Şifahi təbliğatın üstünlüyü ondadır ki, bu zaman təbliğatçı dinləyicilərlə üzbəüz durur və canlı dialoq yaranır. Belə şəraitdə adamları başa salmaq daha asan olur, mövzu yaxşı qavranılır, aydın olmayan məsələləri sual-cavab yolu ilə aydınlaşdırmaq mümkün olur. Bu işə həmçinin “Könüllü Hərbi Vətənpərvərlik Texniki - İdman”, “Bilik” və “Qızıl Aypara” cəmiyyətlərində çalışan təcrübəli alimlər və mütəxəssislər cəlb olunmalıdırlar.

Mətbuatın və başqa kütləvi informasiya vasitələrinin rolu Mülki Müdafiə biliklərinin təbliğində, yayılmasında və öyrənilməsində böyükdür. Respublikadakı hərbi-siyasi vəziyyəti nəzərə alaraq, MM təbliğatını gücləndirmək üçün dövrü mətbuatın bütün imkanlarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Ərazisində hərbi əməliyyatlar aparılmış və işğaldan azad edilmiş rayonlarda və ona qonşu olan ərazilərdə bu xüsusilə vacibdir.

Əyani təşviqat da Mülki Müdafiə biliklərinin təbliğində geniş istifadə edilən formalardan biridir. Bura Mülki Müdafiə tədbirləri üzrə çəkilmiş sənədli filmlər, videoçarxlar, hazırlanmış sərgilər və s. aiddir. Stasionar və səyyar sərgilərdə nümayiş etdirilən fərdi mühafizə vasitələri və Mülki Müdafiə sistemində istifadə olunan texniki avadanlıqlar, mühafizə

qurğularının maketləri və s. insanlarda mühafizə sistemi barədə tam təsəvvür yaradır. Mülki Müdafiə biliklərinin təbliğində mühafizə məsələlərinə dair çəkilmiş tam və qısametrajlı elmi, kütləvi və sənədli filmlər, kinojurnallar, habelə tədris filmləri əhalinin Mülki Müdafiə biliklərinə yiyələnməsində əvəzsiz rol oynayır.

Mülki Müdafiə biliklərinin təbliğində əyaniliyin ən mükəmməl nümunəsi isə Mülki Müdafiə üzrə vaxtaşırı keçirilən təlim və məşqlərdir. İdarə və müəssisələrdə, tədris ocaqlarında, eləcə də rayonlarda və şəhərlərdə keçirilən Mülki Müdafiə təlimləri bütünlükdə mühafizə tədbirlərinə bir növ baxışdır və belə tədbirlərdə çoxlu sayda insan iştirak edir. Təbii ki, təlim iştirakçıları Mülki Müdafiə tədbirlərinin necə həyata keçirilməsinin bilavasitə iştirakçısı olduqları üçün təlim suallarını daha yaxşı qavrayır və müəyyən təcrübə qazanırlar.

Deyilənləri yekunlaşdıraraq belə bir qənaətə gəlməliyik ki, Mülki Müdafiə təbliğatının başlıca vəzifəsi əhalini təbii fəlakət, texnogen qəzalar və kütləvi qırğın silahlarının təhlükəsindən qorumaq sahəsində Mülki Müdafiə tərəfindən işlənilən hazırlanan tədbirlərin təbliğindən və insanlarda ona möhkəm inam yaratmaqdan ibarətdir.

II FƏSİL. FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏR

1. Fövqəladə hadisələrin təsnifatı.

Fövqəladə hadisə – insan tələfatına, insanların səhhətinə və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir.

Fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması – fövqəladə hadisələrin baş verməsi təhlükəsinin maksimum azaldılmasına, belə hadisələr baş verəcəyi hallarda isə insanların və onların sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurula biləcək ziyanın və maddi itkilərin həcmnin azaldılmasına yönəldilən və əvvəlcədən həyata keçirilən tədbirlər sistemidir.

Fövqəladə hadisələrin və onların nəticələrinin aradan qaldırılması - insanların həyatının xilas edilməsinə və sağlamlığının qorunmasına, ətraf mühitə vurulan ziyanın və maddi itkilərin həcmnin azaldılmasına, fövqəladə hadisələrin yayılmasının qarşısının alınmasına yönəldilmiş və fövqəladə hadisələr zamanı həyata keçirilən qəza xilasetmə tədbirləri və digər təxirəsalınmaz işlərdir.

Fövqəladə hadisələrin (FH) qiymətləndirilməsinə eyni cür yanaşmaq və onlara qarşı adekvat tədbirlər görmək məqsədi ilə fövqəladə hadisələr tiplərinə, növlərinə, miqyasına, nəticələrinin ağırlığına və s. əlamətlərinə görə təsnif edilir.

Fövqəladə hadisələr idarə üzrə, mənsubiyyətinə görə:

- tikintidə;
- sənayedə;
- mənzil və kommunal məişət sahələrində;
- kənd təsərrüfatında;
- meşə təsərrüfatında;

- nəqliyyatda (hava, su, yerüstü və yeraltı) olur.

Bu təsnifat fəvqəladə hadisələrin miqyasını və nəticələrinin həcmiini əhatə etmir, lakin fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması üçün tədbirlərin seçilməsi, vəziyyətin xarakterinin qiymətləndirilməsi, eləcə də xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üzrə əsas istiqamətlərin göstəriciləri rolunu oynayır.

Fəvqəladə xarakter daşıyan, bina və qurğuların zədələnməsinə, maddi sərvətlərin dağılmasına və məhv olmasına, insan tələfatına və ya tələfat təhlükəsi yaranmasına səbəb olan müxtəlif kortəbii hadisələrə *təbii fəlakət* deyilir. Zəlzələ, daşqın, qar uçqunları, sel, torpaq sürüşməsi, fırtına təbii fəlakətlərdir.

Ehtimal olunan bütün fəvqəladə hadisələri cəm halında götürsək, onlar iki yerə bölünür:

1. münaqişəli fəvqəladə hadisələr;
2. münaqişəsiz fəvqəladə hadisələr.

Münaqişəli fəvqəladə hadisələrə aşağıdakılar aiddir:

- hərbi toqquşmalar;
- ekstremist siyasi mübarizə;
- sosial partlayışlar;
- milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- terrorizm;
- tüğyan edən cinayətkarlıq.

Terrorizm.

Terror - insanların kütləvi həlak olması, onların sağlamlığına zərərin və əmlaka əhəmiyyətli ziyanın vurulması və ya başqa ictimai təhlükələrin baş verməsi təhlükəsi yaradan partlayış, yanğın və digər hərəkətlər, habelə bu cür hərəkətlərin törədiləcəyi ilə hədələmədir. Terrorun ən çox rast gəlinən formaları terrorla hədələmə, sui-qəsd, girov götürmə, eləcə də partlayıcı qurğulardan, kimyəvi, bioloji, nüvə və radioloji silahlardan istifadədir.

Terror hadisəsinin qurbanı olmamaq üçün:

- xüsusilə insanların kütləvi toplaşdığı yerlərdə ayıq-sayıq olmaq, ətrafınızda cərəyan edən hadisələrə diqqətlə yanaşmaq;
- hər hansı sahibsiz əşya, şübhəli davranan insan gördükdə “102” və ya “112” qaynar xəttinə məlumat vermək;
- nədənsə şübhələnirsinizsə, ərazini tərk etmək;
- zahirən təhlükəli təsir bağışlayan poçt bağlamalarını qəbul etməmək;

Terror hadisəsinin planlaşdırılması haqqında telefonla xəbərdar edildikdə:

- mümkündürsə, zəng olunan nömrəni qeyd etmək;
- zəng edən şəxsdən bacardığca çox informasiya almağa çalışmaq;
- sizə deyilən məlumatları dəqiqliklə yadda saxlamaq;
- “102” və ya “112” qaynar xəttinə məlumat vermək.

Partlayıcı qurğu təhlükəsi:

- partlayıcı qurğunun əlamətləri: dartılmış məftil, izolyasiya lenti, məxsusi səsin eşidilməsi, kiçik antena, maşının altından uzanan məftil, nəzarətsiz qalmış çanta, qutu, bağlama və s.;

- şübhəli əşya ilə rastlaşdıqda ondan uzaq durun, dərhal “102” və ya “112” qaynar xəttinə məlumat verin və ətrafdakı insanları xəbərdar edin;

- şübhəli əşya yaxınlığında radioqurğu və mobil telefondan istifadə etməyin;

Yadda saxlayın: partlayıcı qurğunu zərərsizləşdirmək yalnız mütəxəssislərin işidir. Heç bir halda belə bir qurğuya toxunmayın və onu hər hansı formada zərərsizləşdirməyə çalışmayın.

Real partlayış təhlükəsi zamanı nə etməli:

- mümkün olduğu qədər partlayıcı qurğudan uzaqlaşın, yerə uzanın və başınızı əllərinizlə qoruyun. Bu zaman ayaqlarınız partlayıcı qurğu tərəfə uzanmalıdır;

- qəlpələrdən qorunmaq üçün hər hansı daş və ya beton maneənin arxasında gizlənin. Bunun üçün heç bir halda plastmas, şüşə və taxtadan olan maneələri, reklam şitlərini seçməyin;

- partlayış dalğasının keçdiyini hiss etdikdən dərhal sonra ayağa qalxmayın.

Terror hadisəsinə məruz qaldıqda:

- mümkün qədər hadisə yerindən uzaqlaşmağa çalışın, “102” və ya “112” qaynar xəttinə məlumat verin;

- əlaqədar qurumların təlimatlarına əməl edin;

- təcili təxliyyəyə hazır olun;

- sürətlə hərəkət edən izdihamın içində yığılmamağa çalışın, insan axınının sizi aparmasına imkan verin;

- yaralanmışınızsa, əl altında olan parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) yaranızı sarımağa və qanaxmanı dayandırmağa çalışın;

- dağıntılar altında qalmışınızsa, səs və tıqqıltı ilə diqqəti cəlb etməyə çalışın və uşqun əmələ gətirməmək üçün ehtiyatla hərəkət edin;

- ətrafda qərribə qoxu hiss edirsinizsə, yaxud boğulursunuzsa, ağız və burnunuzu çoxqatlı nəm parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) tutaraq nəfəs alın;

- uşaqlara, ahıllara və köməyə ehtiyacı olan digər insanlara yardım edin.

Əgər sizi girov götürüblərsə:

- özünüzü ələ alın, təşvişə düşməyin və sakitliyinizi qoruyun. Əmin olun, əlaqədar qurumların əməkdaşları sizi xilas etməyə çalışırlar;

- sizi girov götürənlə münəqişəyə girməyin, xüsusilə ilk saatlarda onların bütün göstərişlərinə əməl edin;

- davranışınızla diqqət cəlb etməyin, fəal müqavimət göstərməyin;

- qaçmaqla qurtula biləcəyinizə əmin deyilsinizsə, buna cəhd etməyin;

- yaralanmışınızsa, az hərəkət edin;
 - yeməkdən imtina etməyin. Bu, sizə gücünüzü və sağlamlığınızı qorumağa kömək edər;
 - qapı və pəncərədən, eləcə də terrorçudan uzaq durun.
- Xilasətmə tədbirləri zamanı bu, sizin təhlükəsizliyiniz üçün vacibdir. Əgər atışma baş verərsə, üzü üstə yerə uzanın və başınızı iki əlinizlə qoruyun;
- xilas olunduqdan sonra düşünülməmiş bəyanatlar verməyin.

Münaqişəsiz fəvqəladə hadisələrə aşağıdakılar aiddir:

1. təbii xarakterli fəvqəladə hadisələr;
2. texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələr;
3. ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələr;
4. sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələr və s.

Belə hadisələri onların mənşəyinə, xassələrinə görə xarakterizə edən bir çox əlamətləri üzrə qruplaşdırıb təsnif etmək mümkündür. Fəvqəladə hadisələrin yayılma miqyasına görə təsnifatı ən vacib əhəmiyyət kəsb edir. Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, bu zaman yalnız fəvqəladə hadisənin təsirinə məruz qalmış ərazinin ölçüləri deyil, həm də bu hadisənin yarada biləcəyi dolayı nəticələr də nəzərə alınmalıdır.

Fəvqəladə hadisələrin mövcud olan təsnifatı müxtəlif prinsiplərə əsaslanır və heç də bütün hallarda dəqiq məqsədlərə nail olunmasına imkan vermir. Bəzən isə formal məntiqə belə uyğun gəlmir. Bu bərdəki yeni materiallarda, həmin nöqsanlar nəzərə alınır. Təklif edilən təsnifat daha əlverişlidir və əməli olaraq fəvqəladə hadisələrin bütün növlərini əhatə edir.

Həmin təsnifat cədvəl 2.1-də verilmişdir. Məlumdur ki, fəvqəladə hadisə hər hansı sahədə baş verən elə hadisələrdir ki, o, əhalinin və istehsalatın uzun illər boyu öz həyat fəaliyyətlərində verdiş etdiyi hadisə və proseslərin normal parametrlərinin pozulmasına səbəb olur.

Fövqəladə hadisələr insanların həyat fəaliyyətinə, iqtisadiyyatın işinə, sosial sahəyə və təbii mühitə xeyli mənfi təsir göstərir.

Fövqəladə hadisələr zamanı ilk növbədə ümumi itkilər və ziyan müəyyən edilir ki, buda dərhal müvafiq tədbir görmək və zərər çəkmiş rayona kənardan yardım göstərmək barədə qərar qəbul etmək üçün vacibdir.

Təsir dairəsinə (miqyasına) və nəticələrinin ağırlığına görə fəvqəladə hadisələr:

1. lokal (qismi);
2. obyekt miqyaslı;
3. yerli;
4. regional;
5. dövlət (milli);
6. qlobal xarakterli ola bilər.

- *Lokal (qismi) fəvqəladə hadisələr* - iş yerindən, sinifdən, mənzildən kənara yayılır.

- *Obyekt miqyaslı fəvqəladə hadisələr* - sənaye obyektində və ya bina həddlərində məhdudlaşır.

- *Yerli fəvqəladə hadisələr* - ancaq bir yaşayış məntəqəsinin, şəhərin və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ərazisində özünü göstərir.

- *Regional fəvqəladə hadisə* - bir neçə şəhəri və ya kənd təsərrüfatı rayonlarını, onun ətrafları ilə birlikdə əhatə edir.

- *Dövlət (milli) miqyaslı fəvqəladə hadisələr* – respublikanın xeyli ərazilərini əhatə edən, lakin dövlətin inzibati sərhədlərindən kənara çıxmayan hadisələri əhatə edir.

- *Qlobal fəvqəladə hadisələr* - bir ölkənin ərazisində məhdudlaşmır və qonşu dövlətlərin də ərazilərinə yayılır.

Cədvəl 2.1.

**Əsas əlamətlərinə görə fövqəladə hadisələrin (FH) təsnifatı
(Kiçik Dövlətlər üçün)**

Təsir dairəsinə (yayılma) görə		Həlak olanların sayına görə		Zərər çəkən əhalinin sayına görə		Zərərin dəyərinə görə	
FH-nin növləri	Əhatə etdiyi ərazi	FH-in dərəcəsi	Həlak olanların sayına (nəfər)	Təhlükə potensialının kəmiyyətinə görə FH-in xarakteri	Təhlükə altında olan adamların sayı (min.nəf)	Zərərin həcminə görə FH-in xarakteri	2000-ci ilin qiymətləri üzrə, dəymiş zərərin həcmi (mil. manat)
Lokal (qismi) FH	İş yerinin, mənzilin həddudları daxilində	Yüngül (kəmiyyətsiz)	Tələfat olmur	Əhəmiyyətsiz dərəcədə	0,01-ə qədər	Əhəmiyyətsiz	0,01-ə dək
Obyekt səciyyəli FH	Sənaye obyektlərinin, qurğunun həddudları daxilində	Orta ağırlıqlı	5-ə qədər	Orta dərəcədə təhlükəli	0,01-dən 0,1-ə qədər	Orta dərəcədə	0,01-dən 0,1-ə dək
		Ağır	5-dən 100-ə qədər	Təhlükəli	0,1-dən 1,0-ə qədər	Böyük	0,1-dən 0,5-ə dək
Yerli FH	Yaşayış məntəqəsi, ayrıca bir şəhər, k/t obyekti həddudları daxilində	Çox ağır	10-dan 100-ə qədər	Çox ağır	1,0-dan 1,25-ə qədər	Çox böyük	0,5 -dən 10,0-ə dək
Regional FH	Şəhər, şəhər- ətrafı ərazi, bir neçə sənaye və k/t rayonu həddudları daxilində	Katos trofik	100-dan 250-ə qədər	Milli fəlakət	1,25-dən 50,0-ə qədər	Böhran-qabağı xarakterli	10,0 -dan 100,0-a dək
Milli FH	Respublika ərazisinin xeyli hissəsində	Böhranlı	250-dən 1000-ə qədər	Milli müsibət	5,0-dən 20,0 -ə qədər	Böhranlı	100,0-dan 500,0-a dək
Qlobal FH	Qonşu ölkələrin ərazisində yayılan	Əvəz olunmaz	1000-dən artıq	Mədəniyyət (sivilizasiya üçün təhlükə)	20,0-dan artıq	Bərpa olunmaz	500,0-dan artıq

Baş verən fəvqəladə hadisələr insan tələfatının miqdarına, zədələnmiş və ya köçürməyə məruz qalan əhəlinin sayına, habelə dəymiş zərərin miqyasına görə də təsnif edilir.

2. Təbii xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı.

- Geofiziki təhlükəli hadisələr (zəlzələlər, vulkan püskürmələri və meteoritlərin düşməsi);

- Geoloji təhlükəli hadisələr (torpaq sürüşməsi, sel, marşal (qar uçqunu), tozlu qasırğa, karst suxurlarında yer səthinin çökməsi);

- Meteoroloji təhlükəli hadisələr (9-11 ballıq fırtına, 12-15 ballıq qasırğa, tufan, burulğan, leysan yağışı, iri dolu, güclü qar, çovğun, buzlaşma, donvurma, quraqlıq və s.);

- Hidroloji təhlükəli hadisələr (su səviyyəsinin qalxması (daşqın) və ya düşməsi, yeraltı suların səviyyəsinin qalxması, subasma);

- Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yoluxucu xəstəliklərə tutulması;

- İnsanların yoluxucu xəstəliklərə tutulması;

- Kortəbii yanğınlar (yeraltı yanğınlar, meşə yanğınları, zəmi və çöl yanğınları);

- Kənd təsərrüfatı bitkilərinin xəstəlik və ziyanvericilərin təsirinə məruz qalması;

- Dənizdə hidroloji təhlükəli hadisələr (tropik qasırğa, sunami, 5 balddan yuxarı güclü dalğalanma, dəniz səviyyəsinin sürətlə dəyişməsi).

2.1. Geofiziki təhlükəli hadisələr

Zəlzələ - ən çox dağıdıcı qüvvəyə malik, ağlasığmaz və idarəolunmaz təbii fəlakətdir. Zəlzələ deyildikdə yeraltı təkan və yerqatının titrəmələri, yer qatının və yaxud mantiyanın üst qatlarının sürüşməsi və parçalanması nəticəsində, böyük məsafələrə elastik dalğavari ötürmələr başa düşülür. Zəlzələlər

qəflətən yaranan və tez yayılan fəvqəladə hallara aid olur. Bu zaman ərzində təxliyə və qabaqlayıcı tədbirlər görmək mümkün deyil. Təbii fəlakətlərdən ən dəhşətlisi zəlzələdir.

Zəlzələ yer qabığında baş verən tektonik proseslərin nəticəsində yaranan təkanlar və titrəyişlərdir. Təkanların gücündən asılı olaraq titrəyişlər ciddi ziyan vura bilər.

Zəlzələ ocağının Yer səthindəki proyeksiyasına episentr və ya zəlzələ mərkəzi deyilir. Yer səthinin titrəməsi dərəcəsi (zəlzələnin şiddəti, təkanın binaları, qurğuları dağıdıcı gücü) 12 bala (dərəcəyə) malik beynəlxalq şkala ilə müəyyən edilir. Respublikamızın ərazisi seysmik (zəlzələ təhlükəli) zonadır.

Zəlzələnin aşağıdakı növləri mövcuddur:

- tektonik zəlzələlər;
- vulkanik zəlzələlər;
- sualtı zəlzələlər;
- uçqun və bəndlərin yarılması nəticəsində yaranan törəmə zəlzələlər;
- meteoritlərin yerə düşməsi və ya planetimizin digər kosmik obyektlərlə toqquşması nəticəsində baş verən zəlzələlər.



Şəkil 2.1. Vulkan püskürməsi zamanı suyun səviyyəsi



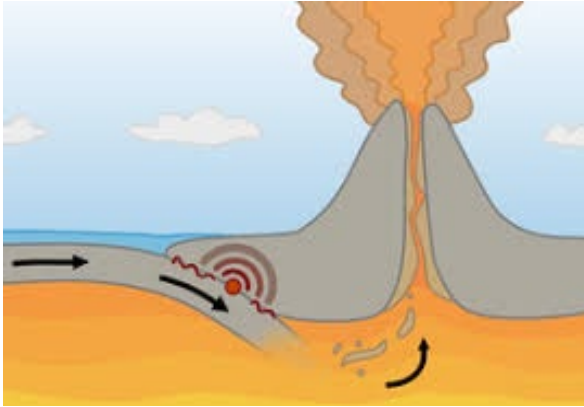
Şəkil 2.2. Meteoritin düşməsi zamanı suyun səviyyəsi



Şəkil 2.3. Sualtı zəlzələ zamanı suyun səviyyəsi



Şəkil 2.4. Torpağın çökməsi zamanı suyun səviyyəsi

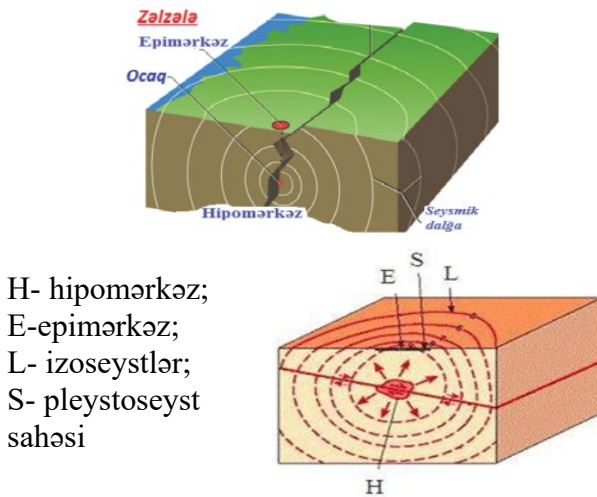


Şəkil 2.5. Vulkan püskürməsi zamanı yaranan zəlzələ

Zəlzələ ocağının yerin altındakı mərkəzi - *hipomərkəz* (hipo-dərin deməkdir), zəlzələ ocağının yerin səthindəki proyeksiyası isə - *epimərkəz* (epi-dayaz deməkdir) adlanır.

Zəlzələ zamanı epimərkəzin ətrafında ən güclü təkanlar hiss edilən sahəyə – *episentral sahə* deyilir.

Zəlzələnin yaratdığı zəlzələ ocağından və ya epimərkəzdən yerin səthi üzrə hər tərəfə yayılan titrəyişlər *elastiki (seysmik) dalğalar* adlanır.



H- hipomərkəz;
E-epimərkəz;
L- izoseystlər;
S- pleystoseyst
sahəsi

Şəkil 2.6. Zəlzələ dalğalarının yayılma sxemi

Zəlzələnin gücünü və xarakteristikasını səciyyələndirən əsas parametrlər - zəlzələnin maqnitudası, zəlzələ ocağının dərinliyi və yerin səthində zəlzələ enerjisinin intensivliyidir.

Maqnituda- zəlzələnin törətdiyi elastik dalğaların enerjisini xarakterizə edən, 0-dan 8,5 - dək hədd çərçivəsində dəyişən enerjiyə mütənəsib olan şərti kəmiyyətdir. Zəlzələnin maqnitudasını ölçmək üçün, Rixter şkalasından istifadə edilir ki, bu şkalada hər bir vahid, özündən əvvəlki vahidə nisbətən, titrəyiş enerjisinin yüz qat artmasına müvafiqdir.

Zəlzələ ocağının dərinliyi - zəlzələnin gücündən asılı olaraq 0-dan 700 km-dək dəyişə bilər. Hər bir seysmik rayon üçün, ehtimal olunan zəlzələnin dərinliyinin müəyyən həddi mövcuddur.

Zəlzələ enerjisinin intensivliyi, 12 (on iki) ballıq Rixter şkalası üzrə ölçülür.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi üçün xarakterik olan təbii fəlakətlər

Azərbaycan Respublikasının ərazisində zəlzələ, palçıq vulkanı, sel, subasma (daşqın), torpaq sürüşməsi, təbii yanğınlar, epidemiyalar, epizotiyalar və marxal (qar uçqunu) kimi təbii fəlakətlər baş verə bilər.

Milli Elmlər Akademiyasının Geologiya institutu tərəfindən tərtib edilmiş, seysmik rayonlaşdırma xəritəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının ərazisi əsasən 8 baladək (dağıdıcı), bəzi zonaları isə 9 bal gücündə (viranedic) zəlzələ ehtimalı region hesab olunur.

Respublikamızın ərazisi aşağıdakı zəlzələ zonalarına bölünür:

1139-cu ildən etibarən baş vermiş zəlzələlər barədə məlumatlara əsasən tərtib edilən seysmik xəritədən məlum olur ki, Azərbaycanın bütün ərazisində zəlzələnin şiddətli 6-7 baladək müşahidə edilmişdir. Respublika ərazisinin təxminən 20%-ə qədər 8 baldan artıq zəlzələ ehtimalı sahələrdə yaşayır.

- Abşeron yarımadasında 100 ildə bir dəfə ehtimal edilən 8 bal güclü zəlzələ zonası;

- Respublikanın şimal Xəzəryanı sahilində, Dərbənd seysmik zonasının davamı sayılan və 1000 ildə bir dəfə ehtimal edilən 9 bal güclü zəlzələ zonası. Bu zonanın dəniz akvatoriyasında 7-8 bal güclü zəlzələlər daha tez-tez baş verir, lakin bunlar sahilə 5-7 bal gücündə çatır;

- Böyük Qafqazın cənub yamaclarında yerləşən 9 bal güclü Şamaxı-İsmayıllı-Balakən zəlzələ zonası. Burada belə zəlzələ 1000 ildən bir, zonanın mərkəzi hissəsində isə, 100 ildən bir baş verməsi ehtimal edilir;

- Kiçik Qafqaz dağlarının 9 baladək gücü olan Gəncə-Göygöl zonası. Burada 8-9 bal gücündə zəlzələ 1000 ildən bir, onun mərkəzi hissəsində isə hər 100 ildən bir ehtimal olunur;

- Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün ərazisini 9 bal ehtimallı zəlzələ zonası əhatə edir;

- Talış zonası da, yüksək seysmik təhlükəli zona hesab edilir.

Zəlzələ zamanı davranış qaydaları.

Zəlzələyə necə hazır olmalı:

- zəlzələ barədə ailənizdə söhbətlər aparın, təhlükəsizlik məşqləri keçirin;

- birlikdə evdə təhlükəsiz yer təyin edin (yükdaşıyan divar və beton sütun);

- kitab rəflərini, çilçıraq və dolabları divara, tavana və yaxud döşəməyə möhkəm bərkidin;

- zəhərli kimyəvi və tezalısan mayeləri təcrid edilmiş təhlükəsiz yerdə saxlayın;

- yumşaq mebeli (divan-kreslo) və çarpayını pəncərə önündə yerləşdirməyin və ya pərdənin qalın materialdan olmasını təmin edin;

- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl çatan yerdə saxlayın;

- bütün ailə üzvləri qaz, su və elektrik enerjisinin haradan, necə bağlanıb-söndürüldüyünü bilməlidir;

- evin dəhliz və çıxış yerlərini artıq əşyalardan təmiz saxlayın.

Zəlzələ zamanı nə etməli:

- ilk təkanı hiss etdikdə binanı təhlükəsiz tərk etmək üçün cəmi 10-15 saniyə vaxtınız olduğunu bilin;
- evdən çıxarkən ehtiyat çantası və mobil telefonunuzu götürün;
- qaz,su və elektrik enerjisini ümumi şəbəkədən söndürün;
- binanı tərk edib açıq və təhlükəsiz yerdə dayanın;



Şəkil 2.7. Zəlzələ baş verdikdə liftdən istifadə edilməsi qadağandır

Zəlzələnin gücündən aslı olaraq xarici təsiri.

Növü	Bal-lar	ümumi təsnifatı	xarici təsiri
Zəif	1	hiss edilməyən	Cihazlar yer titrəyişini qeydə alsalar da, insanlar bunu hiss etmir
	2	çox zəif	Binaların yuxarı mərtəbələrində yaşayan insanlar yüngül titrəyiş hiss edir
	3	zəif	Bir çox insanlar titrəyişi hiss edir
	4	mülayim	Zəlzələni hamı hiss edir, şüşələr silkələnir
Güclü	5	biraz güclü	Yatmışların çoxu ayılır, çilçıraqlar yellənir və s.
	6	güclü	Binalar zəif zədələnir, divarların suvağında nazik çatlar əmələ gəlir
	7	çox güclü	Divarlarda çatlar əmələ gəlir, divarların suvaqları hissə-hissə tökülür, tüstü sobaları qismən dağılır
Dağıdıcı	8	dağıdıcı	Karnizlər, tüstü sobaları düşür, divarlarda çatlar əmələ gəlir və qismən dağılır, insanların ayaq üstə hərəkəti çətinləşir
	9	viranedic	Binaların divarları və üst örtüyü dağılır
	10	məhvedic	Bir çox binalar dağılır və yer səthində 1m eninədək çatlar əmələ gəlir
	11	fəlakətli	Dağlarda böyük uçqunlar olur, yer səthində çatlar və oyuqlar əmələ gəlir
	12	güclü fəlakətli	Yer səthinin relyefi qismən dəyişir

- əgər binanı 10-15 saniyə ərzində tərk etmək mümkün deyilsə, evdə qalın;
- liftdən istifadə etməyin;
- təşvişə düşüb yüksək mərtəbədən tullanmayın;
- evdə təyin etdiyiniz təhlükəsiz yerə (yükdaşıyan divar və beton sütun) keçin;
- dəmir ayaqlı masa varsa, onun altına girin;
- diz üstə çökün və ya böyrü üstə uzanıb ayaqlarınızı bükün və əllərinizlə başın arxa hissəsini qucaqlayaraq qorunun;
- yanınızda azyaşlı varsa, onu öz bədəninizlə qorumağa çalışın.



Şəkil 2.8. Zəlzələdən mühafizə üsulları

Zəlzələ sizi küçədə haqlayıbsa:

- bina, elektrik dirək və xətləri, sıldırımlı yerlər, körpülərdən uzaq durun, dərhal açıq sahəyə çıxın;
- əgər avtomobillə açıq sahədə hərəkət edirsinizsə, onu dayandıraraq pəncərələri bağlayıb, içində təkanların bitməsinə gözləyin;
- əgər avtomobillə binaların yaxınlığında hərəkət edirsinizsə, dərhal onu tərk edib, açıq sahəyə çıxın.

Zəlzələdən sonra nə etməli:

Zəlzələ sizi bina xaricində haqlayıbsa və dağıntı baş veribsə:

- mümkündürsə, zərərçəkmişlərə kömək edin, onlara ilkin yardım göstərin;

- dağıntı olan yerlərə yaxınlaşmayın (yaşadığınız bina olsa belə);
- yaşadığınız binaya daxil olmaq üçün əvvəl şəraiti dəqiq qiymətləndirib sonra qərar verin;
- zədələnmiş binada qaz sızması ola bildiyindən açıq alışdırıcıdan (kibrit, alışqan) istifadə etməyin.

Zəlzələ siz evdə olarkən baş veribsə və dağıntı yoxdursa:

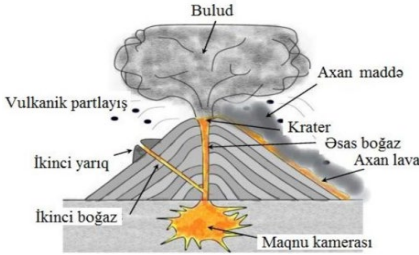
- zəlzələ sizi gecə vaxtı haqlayıbsa, kibrit və ya alışqandan deyil, fənərdən istifadə edin;
- qaz, su və elektrik enerjisini ümumi şəbəkədən söndürərək binanı tərk edin;
- kiçik yanğın ocağı varsa, onu öz qüvvənizlə söndürməyə çalışın;
- yanğını müstəqil söndürmək mümkün deyilsə, uşaq, yaralı və əlillərə kömək etməklə təhlükəsiz bir yerə çıxın;
- zəlzələ barədə ən son məlumatları izləyib göstərişlərə əməl edin;

Zəlzələ nəticəsində dağıntı altında qalmısınızsa:

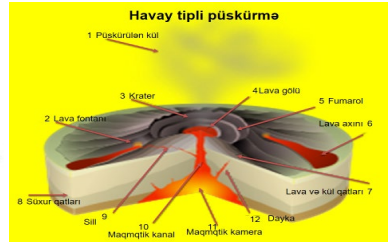
- təşvişə düşməyin, ehtiyac varsa, özünüzə ilkin yardım göstərməyə çalışın;
- əgər özünüzü və ətrafdakıları dağıntı altından çıxarmağa gücünüz çatırsa, bunun üçün ən az qüvvə tələb edən üsulu seçin;
- qüvvə və bacarığınıza tam əmin deyilsinizsə, xilasediciləri gözləyin;
- maşın və texnikanın səsi kəsilibsə, demək, xilasedicilər “sükut anı” elan edib. Bu sükutdan istifadə edib qışqıraraq, ətrafdakı əşyaları ehmalca döyəcləyərək və ya mobil telefonla yerinizi bildirməyə çalışın.

Vulkan püskürməsi

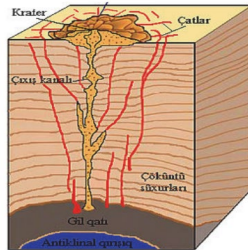
Vulkan (lat. *Vulcanus*) və ya **Yanardağ** - yer qabığındakı tektonik çatlar və kanallar üzərində əmələ gələn, dərin maqma ocaqlarından yerin səthinə lava, qaynar qaz, su buxarı və suxur qırıntıları püskürən, geoloji törəmədir. Fəaliyyət xarakterinə görə Vulkan fəaliyyətdə olan, yuxuya gedən və sönmüş; formasına görə mərkəzi və çat tipli olur.



Şəkil 2.9. Vulkan püskürməsi zamanı yaranan elementlər



Şəkil 2.10. Havay tipli vulkan püskürməsinin elementləri



Şəkil 2.11. Vulkan püskürməsinin sxemi



Şəkil 2.12. Palçıq vulkanının görüntüsü

Vulkan xaricə lava, vulkanik qazlar, daşlar (vulkanik bombalar) püskürdən, yer kürəsinin üst qatında yaranan geoloji strukturdur. Vulkan yerin daxilində baş verən geoloji dəyişiklik nəticəsində maqmanın xaric edilməsi ilə müşayiət olunur.

Vulkan sözü qədim Roma mifologiyasında od tanrısı Vulkanın adından götürülmüşdür.

Vulkanla məşğul olan elmə **vulkanologiya** deyilir.

Vulkanlar forma (şit və ya stratovulkanlar), aktiv (hərəkətdə olan, yatan, sönmüş), yerinə görə (yerüstü, sualtı, buzaltı) və s. olaraq təsnifləşdirilirlər.

Yerin 100 km dərinliyində təxminən 1000 və 1300 S⁰ arasında temperatur mövcudur. Bu istiliyin təsirindən ərimiş daş qarışıqı özülü plastik formaya malik maqmaya çevrilir.

Damcı formalı maqma yerin 50 km dərinliyinə yığılır.

Təzyiq çoxaldıqca maqma yarıqlarla hərəkət edərək litosferə daxil olur. Bu yolla yerin üzünə çıxmış maqmaya lava deyilir.

Vulkan partlayışı zamanı təkcə közərmiş mayelər yox, həm də bərk və qaz halında olan maddələr xaricə çıxır. Əksər hallarda vulkanlar konus şəklində olurlar. Vulkanın forması başqa şəkillərdə də ola bilər.

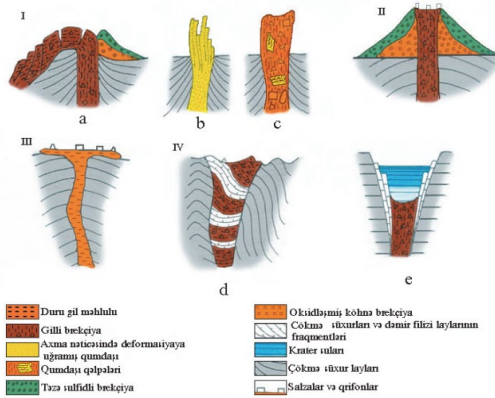
Püskürmədən sonra vulkanın aktivliyi ya dayanır, ya da o min illər boyu "mürgüləyir". Bu zaman vulkanın özündə və ətrafında olan ərazilərdə maqmatik özəyin soyuması ilə müşayiət olunan aktivlik saxlanılır. Belə adlanan, postvulkanik dövr baş verir.

Vulkan püskürmələri xəsarət alanların və qurbanların sayına görə ön yerlərdən birini tutur. YUNESKO-nun statik məlumatlarına əsasən son 5 ildə 200 min insan vulkan nəticəsində həlak olmuşdur.

Vulkanların püskürməsi - yer kürəsinin bəzi regionları üçün tez-tez təkrarlanan hadisədir. Vulkanlar fəaliyyətdə olan, yatmış və sönmüş vulkanlara bölünürlər. Yer üzərində 522 fəaliyyətdə olan vulkan qeydə alınıb və bunlardan 20-40-ı hər

il püskürür. Ən çox vulkan İndoneziyada, Yaponiyada, Mərkəzi Amerikadadır. Vulkanların püskürməsi zamanı əsas zədə yetirən faktorlar bunlardır: közərməş lava, qazlar, tüstü, buxar, qaynar su, kül, dağ cisimlərinin qırıntıları, partlayış dalğası, lil və daş axınları.

Maqma dedikdə, yer daxilində ərimiş, yüksək hərarətli, son dərəcədə közərməş və qazlarla zəngin olan silikat maddə nəzərdə tutulur.



- I -diapirlər: a - gilli; b -qumlu; c – qaymalı-konqlameratlar;
 II -palçıq brekçiyalarından ibarət kəsik konus formalı quruluş;
 III - yarıduru örtük yaradan vulkanlar;
 IV - palçıq vulkanları qurğularının pozulması.
 Şəkil 2.13. Ərazinin palçıq vulkanlarının morfoqenetik tipləri

Vulkan konusunun zirvəsində yerləşən kasaşəkilli və ya qıfa bənzər boşluğa **vulkan krateri** deyilir. Bəzən vulkan kraterləri su ilə dolaraq krater göllərinin yaranmasına səbəb olur.

Vulkanin püskürməsi ilə mübarizə üsulları :

- vulkanın vəziyyətini daim müşahidə etmək;
- təhlükəli ərazidən əhalinin vaxtında köçürülməsi ;
- müdafiə bəndlərinin qurulması;

- lava və lil daşlı axınlarının axması üçün xüsusi kanalların tikilməsi;
- lavanın su ilə soyudulması;
- yaralanmış insanlara ilk yardımın göstərilməsi

Vulkan püskürməsindən əvvəl nə etməli:

- gözlənilən vulkan püskürməsi haqqında xəbərləri izləyin;
- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və mövsümi paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın;
- aidiyyəti qurumların köçürülmə ilə bağlı tələblərinə sözsüz əməl edin;
- havaya kül püskürülməsi haqqında xəbərdarlıq verildikdə evin qapı və pəncərələrini, tüstü bacalarını bağlayın;
- avtomobili qarajda saxlayın;
- heyvanları qapalı yerə salın.

Vulkan püskürməsi zamanı nə etməli:

- özünüzi vulkanın püskürdüyü daş və küldən qoruyun;
- vulkan püskürməsi güclü daşqın və sellə müşayiət oluna bilər. Buna görə, yaxındakı çaylardan uzaq durun, subasmadan qorunmaq üçün hündür yerlərə çıxın.

Vulkan püskürməsindən sonra nə etməli:

- külün nəfəs yollarına düşməsinin qarşısını almaq üçün ağız və burnunuzu tənziflə bağlayın;
- gözün yanıq xəsarəti almaması üçün qoruyucu eynək taxın;
- ətraf küllə örtülübsə, avtomobillə hərəkət etməyin, bu, onun sıradan çıxmasına səbəb olacaq;
- evin damının zərər çəkməməsi üçün damı küldən təmizləyin.

Meteoritlərin düşməsi

Beynəlxalq tədqiqatçılar qrupu Marsda baş verən davamlı zəlzələlərin gündəlik meteorit bombardmanı nəticəsində yarandığını aşkar edib.

“Nature Geoscience” jurnalında dərc olunan məqalədə deyilir.

NASA-nın InSight missiyası zamanı qeydə alınan seysmik siqnalların təhlili göstərib ki, yerüstü nəqliyyat vasitəsinin bilavasitə yaxınlığında qeydə alınan altı hadisə Mars atmosferinə daxil olan meteoritlərin nəticəsidir. Bu hadisələr çox yüksək tezlikli (VF) hadisələr adlanan daha böyük bir qrup zəlzələ qrupuna aiddir.

Normal 3 bal gücündə zəlzələ bir neçə saniyə çəkdiyi halda, zərbə nəticəsində yaranan oxşar maqnitədalı hadisə zərbənin super sürətinə görə cəmi 0,2 saniyə və ya daha az vaxt çəkir. Alimlər zəlzələlərin spektrlərini təhlil edərək, hazırda meteoritlərin təsirindən yarandığı güman edilən əlavə 80 zəlzələ müəyyən ediblər. Hər il planetə 280-360 arasında meteoritin düşdüyü təxmin edilir və diametri səkkiz metrədən çox olan zərbə kraterləri yaradır.



Şəkil 2.14. Meteoritlərin düşmə görüntüsü

Hər il Marsa təxminən 17.000 meteorit düşür, lakin onların əksəriyyəti atmosfərə daxil olduqdan sonra parçalanır.

Bununla belə, Marsın nazik atmosferi səbəbindən onun səthi Yerdən daha tez-tez meteorit zərbələrinə məruz qalır.

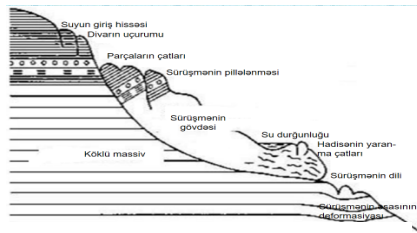
Nəticədə, bu təsirlərdən yaranan seysmik dalğalar yer qabığından, mantiyadan keçir və seysmometrələr tərəfindən götürülür.

2.2. Geoloji təhlükəli təbii fəlakətlər

Torpaq sürüşməsi və uçqunlar

Torpaq sürüşməsi - adətən dağ yamaclarında olan torpağın eroziyadan, alt və ya üst qatının kəskin yerdəyişməsi və yaxud abraziyadan aşınması, suyun dağın ətəklərinin yuması, yamacların titrəməsi və ya əlavə təsirə məruz qalması nəticəsində baş verən torpaq sürüşməsindən ibarət hadisədir.

Torpaq sürüşmələri təbii hadisələr və ya insan fəaliyyəti nəticəsində torpağın yuyulması, yaxud aşınması prosesləri sayəsində baş verir, daha çox zəlzələ və fırtına zamanı müşahidə olunur. Sürüşmələrin sürəti saatda onlarca metrə çata bilər. Məsələn: 1990-cı ildə leysan yağışlardan fəallaşan sürüşmə Xəzər Donanmasının hərbi Şəhərciyində bir neçə binanı elə sürətlə dağıtmışdı ki, adamlar oradan çıxmağa imkan tapa bilməmişdilər. Respublikamızda ən çox sürüşmələrin olduğu yer Bayıl zonasıdır. Sürüşmələrin qarşısını almaq üçün görülən tədbirlərdən ən vacibi həmin ərazilərdə çoxlu sayda ağacların əkilməsidir.



Şəkil 2.15. Torpaq sürüşməsinin görüntüsü

Torpaq sahələrinin üzərindəki tikililərlə birlikdə yamacın sürüşməsi, Qafqaz dağ silsiləsinin şimal-şərq və cənub yamaclarında, xüsusən də, İsmayıllı (Girdmançay hövzəsində), Ağsu (Ataçay hövzəsi), Şamaxı (Qozluçay, Pirsaatçay ətraflarında) və Xızı rayonlarında daha tez-tez baş verir. Belə hallar həmçinin Şabran, Zaqatala, Qusar, Oğuz rayonlarında da müşahidə edilir. Talış dağları zonasında, o cümlədən Yardımlı

çökəkliyində də güclü sürüşmələrə rast gəlinir. Sürüşmə və uçqun halları Qobustan ərazisinin dağlıq hissəsini, Qaradağ və şərq Abşeronun təpəlik ərazilərini də əhatə edir. Bir çox hallarda geniş sürüşmələrə sel və zəlzələlər də səbəb olur. Məsələn, 1986-cı ildə İsmayilli rayonunda sürüşmə məhz zəlzələ nəticəsində baş vermişdir.



Şəkil 2.16. Torpaq sürüşməsinin görüntüsü

Torpaq sürüşməsinə hazırlıq

Əgər siz sürüşmə təhlükəli ərazidə yaşayırsınızsa:

- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fəner və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın;
- sürüşmə təhlükəsi olan sahənin hüdudları barədə məlumatlı olun;
- sürüşmənin ilkin əlamətləri: evlərin qapı və pəncərələrinin öz çərçivələrində ilişməsi, çətin açılıb-örtülməsi, daxili və xarici divarlarda çatların yaranması, sürüşmə təhlükəli yamaclarda su sızması və s. Bu əlamətləri gördükdə aidiyyəti qurumlara xəbər verin, onların göstərişlərinə uyğun davranın.

Sürüşmə zamanı nə etməli

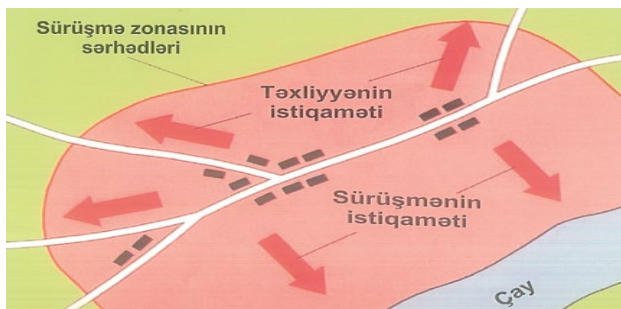
- Şəraitə, heyvanların hərəkətinə nəzər yetirin, yağışlara fikir verin. Sürüşmənin ilkin əlamətlərini gözdən qaçırmayın.



Şəkil 2.17. Torpaq sürüşməsi baş vermiş ərazilər

-Təcili olaraq insanları, heyvanları və qiymətli materialları təhlükəsiz yerlərə köçürün.

- Sürüşmə vaxtı evə girməyin, tikililərə yaxınlaşmayın, torpaq sürüşməsi ərazisindən kənara çəkilin.



Şəkil 2.18. Torpaq sürüşməsi zamanı əhalinin təxliyyə sxemi

- evdən çıxarkən qaz, su və elektrik enerjisini ümumi şəbəkədən söndürün;

- ən son xəbərləri izləyib verilən tövsiyələrə əməl edin;

- aidiyyəti qurumların köçürülmə ilə bağlı tələblərinə sözsüz əməl edin;

- sürüşmə qəflətən baş veribsə və dərhal həyəətə çıxmaq mümkündürsə evi tərk edin;

- sürüşmə zamanı yuxarı mərtəbədəsinizsə və dərhal həyəətə çıxmaq mümkün deyilsə binanın yuxarı hissəsinə qalxın;

- sürüşən torpaq kütləsindən kənara qaçın və mümkün qədər hündür yerə çıxmağa çalışın;

- sürüşmə sizi açıq havada yaxalayıbsa, əvvəl önünüzdə daş, taxta parçası və ya ağır əşya atın, bunlar torpağa batırsa, hərəkət istiqamətinizi dəyişin;

- sürüşmədən qaça bilmirsinizsə, əllərinizlə başınızı tutaraq zərbədən qorunun, sürüşmənin hərəkət istiqamətinə tabe olun və hər zaman üzə çıxmağa çalışın;

- torpaq altında qalmısınızsa, təşvişə düşməyin. Çünki sürüşmə nəticəsində uçqun altında qalan insanı bir neçə sutkadan sonra da sağ çıxarmaq mümkündür;

- xilasetmə işlərində sükut dəqiqələri təyin olunduğundan vaxtaşırı səs signalları verin, yatmamağa çalışın.

Torpaq sürüşməsi zamanı sükan arxasındasınızsa:

- yol boyu sürüşmə əlaməti kimi çökmüş səki, palçıq, yola düşmüş qaya parçaları, yumşalmış və ya boşalmış torpaq gördükdə dərhal yolunuzu başqa istiqamətə dəyişin;

- körpü və tunellərin torpaq sürüşməsi nəticəsində zədələnmə ehtimalı olduğundan onlardan istifadə etməyin;

- əgər sürüşmə zonasındasınızsa və hərəkət etmək mümkün deyilsə, titrəyiş bitənə kimi təhlükəsizlik kəmərinə açmadan avtomobildə gözləyin.

Sel

Sel davamlı leysan yağışları, yaxud qarın sürətlə əriməsi nəticəsində dağ çaylarında güclü palçıq-çınqıl axınlarından ibarətdir. Sel axını yolu üstündəki hər şeyi dağıdır, torpaqları istifadəyə yararsız hala salır.

Sel - çayların məcrası boyu özü ilə çoxlu (həcmnin 10-15%-dən artıq) bərk material (qum, çınqıl) gətirən və sıxlığı suyunkundan 1,5-2 dəfə çox olan axındır. Sel, hündürlüyü 20-40 sm olan dalğa şəkilində saniyədə 20-30 m sürətlə hərəkət edir və rast gəldiyi maneələrə hər kvadrat metrə onlarla ton güclə təsir göstərir.

Mənşəyinə görə sellər **leysan seli** və **qar ərintisi** selləri növlərinə aid edilir. Sellərin 80-90%-i leysan, 10-20% qar ərintili mənşəlidir.

Daşqın - dənizdə, göldə, çayda suyun səviyyəsinin kəskin sürətdə qalxması nəticəsində ətrafı su basması deməkdir.

Respublikanın ərazisi aşağıdakı sel təhlükəli zonalara ayrılır:

- Böyük Qafqaz dağlarının cənub və şimal-şərq yamacları;
- Kiçik Qafqaz dağlarının şimal-şərq yamacları;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı dağ yamacları;
- Talış dağlarındakı dağ yamacları.



Şəkil 2.19. Ərazidə selin baş vermə görüntüləri

Bu zonalardakı güclü sel mənbələri Balakənçay və Talaçay (Balakən rayonu), Qaraçay və Gürmükçay (Zaqatala rayonu), Kişçay və Şinçay (Şəki rayonu), Dəmiraparançay və Tikanlıçay (Qəbələ rayonu), Qayçay və Ağçay (Oğuz rayonu), Qılqılçay və Axınçay (Tovuz rayonu), Çəhriçay (Şəmkir rayonu), Gəncəçay (Goy-göl rayonu), Gilyançay və Ordubadçaydır (Naxçıvan Muxtar Respublikası).

Böyük və Kiçik Qafqazın yamaclarından axan sellər respublikanın xalq təsərrüfatına xeyli ziyan vurur, əkinləri məhv edir, hidrotexniki qurğuları sıradan çıxarır, körpüləri, yolları, rabitə və elektrik xətlərini, tikililəri və. s. dağıdır.

Sel-Azərbaycan dünyada ən selli ölkələrdən biridir; sel, hər il Respublikamızın təsərrüfatlarına milyonlarla manatlıq zərər vurur. Sel adətən qəflətən başlayır. Güclü leysan yağışları, bəzən isə qarın sürətlə əriməsi nəticəsində dağ yamaclarından axıb tökülən su özü ilə gil, qum, çınqıl, daş və hətta qaya parçalarını axıdıb gətirir, qarşısına çıxan hər şeyi ağacları, binaları yıxır, qurğuları dağıdır, əkin sahələrini, bağbağçaları yararsız hala salır, su qurğularını, rabitə xətlərini,

yolları, körpüləri, bir sıra hallarda isə sənaye və kənd təsərrüfatı tikililərini məhv edir. Respublika əhalisinin 5%-dən çoxu sel qorxulu ərazidə yaşayır. Balakən-Zaqatala, Qax, Şəki-Qəbələ, Göyçay-İsmayilli, Dəvəçi-Quba, Tovuz-Xanlar, Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı rayonlarındakı, Naxçıvan MR-in ərazisindəki dağ çayları hövzələrində daha tez-tez sel baş verir.

Böyük Qafqazın cənub yamacından axan çayların əksəriyyətində hər 3-5 ildən bir güclü sel olur.

Sel və daşqına necə hazır olmalı:

Əgər yaşadığınız ərazi tez-tez sel və daşqına məruz qalırsa:

- şəraitə, heyvanların hərəkətinə nəzər yetirin, yağışlara fikir verin;
- dağlarda yaranan sellər düzənliyə 20-30 dəqiqə ərzində çatır;
- FH haqqında məlumat aldıqda, dərhal selin yayılma zonasından kənara çıxın;
- təcili olaraq insanları, heyvanları və qiymətli materialları təhlükəsiz yerlərə köçürün;
- hündür yerlərə qalxın;
- yaxınlıqda olan su basmayan yüksəkliklərin yerini və oraya gedən ən qısa yolları əvvəlcədən öyrənin;
- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın.

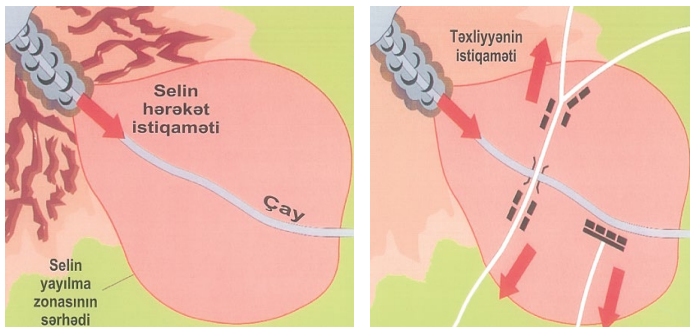
Sel və daşqın zamanı nə etməli:

- təhlükə yarandıqda və təxliyyə haqqında göstəriş verildikdə əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təhlükəsiz əraziyə gedin;
- hazırladığınız ehtiyat çantasını götürməyi unutmayın;

- evdən çıxarkən qaz, su və elektrik enerjisini ümumi şəbəkədən söndürün, qapı və pəncərələri möhkəm bağlayın;
- vaxt imkan verirsə, vacib saydığınız əşyaları evin yuxarı mərtəbəsinə və ya çardağa qaldırın, həyətdə suyun apara biləcəyi zəruri əşyaları yerindəcə bərkidin və ya təhlükəsiz yerə yığın;
- ev heyvanlarını sərbəst buraxın;
- korlana biləcək əşyaları zirzəmidən çıxarıb təhlükəsiz yerə yığın;
- evi tərk edə bilmədikdə, yardım gələnədək, yaxud suyun səviyyəsi enənədək yuxarı mərtəbədə və ya çardaqda qalın;
- gündüz taxta parçasına bağlanmış aydın görünən parça, gecə isə işıq və ya səs vasitələri ilə yardım üçün signal verin;
- xilasedicilərin göstərişlərini sözsüz yerinə yetirin;
- su basmış ərazini müstəqil olaraq yalnız təcili yardım ehtiyacı, suyun səviyyəsinin sürətlə qalxması, xilasedicilərin gəlməsinə ümid olmadıqda tərk edə bilərsiniz;
- suda rahat hərəkət etmək üçün ağır və dar geyimləri çıxarın;
- yardım gələnədək suyun üzərində qalmağa imkan verəcək batmayan əşyadan yapışın (avtomobil şini, taxta əşya və s.);
- suyun axını istiqamətində uzun, qüvvənizə qənaət edin.

Sel və daşqından sonra nə etməli:

- su çəkildikdə yalnız müvafiq qurumların icazəsindən sonra evə qayıda bilərsiniz;
- evə qayıtdıqda qaz və elektrik təchizatı sisteminin sazlığına əmin olmadan onları yandırmayın;
- yoluxucu xəstəliklərin yayılmaması üçün daşqın və sel sularının gətirdiyi zibili tez yığışdırıb həyət və evi təmizləyin;
- içməli su mənbəyindən müvafiq sanitariya yoxlamasından sonra istifadə edin.



Şəkil 2.20. Selin hərəkət və əhalinin təxliyyə istiqaməti

Sel sularına düşmüş adamlara əlinizin altında olan bütün vasitələrdən istifadə etməklə kömək edin, onları axın istiqamətində tədricən qırağa çəkib çıxarın.

Çimərlikdə təhlükəsizlik qaydaları

Çimərlikdə qadağandır:

- Çimmək üçün nəzərdə tutulmamış ərazilərdə çimmək!
- Çimmə zonasının işarələnmiş sərhədlərindən kənara üzmək!
- Küləkli havada dənizə girmək!
- Sərxoş halda çimərliyə gəlmək və ya burada spirtli içki qəbul etmək!
- Çimərlikdə gecələmək, fırtınanın yaxınlaşması xəbərdarlığından sonra çimərlik ərazisində qalmaq!
- Suda kobud hərəkətlər etmək!
- Çimərliyi məişət və digər tullantılarla zibilləmək!
- Çimərliyə ev heyvanlarını gətirmək!
- Çimərlikdə balıq tutmaq!
- Çimərlikdə müxtəlif növ gəmi, qayıq, sal, körpü, xəbərdarlıq nişanları, üzgəclər və digər texniki qurğulara üzüb yanaşmaq və üzərinə çıxmaq!
- Çimərlik ərazisinə xilasətmə texnikası istisna olmaqla digər qayıq və kiçik gəmilərin daxil olması!

Yadda saxlayın!

- Uşaqlar yalnız böyüklərin müşayiəti ilə çimərlikdən istifadə etməlidir!

- Uşaqlar çimərlikdə nəzarətsiz qoyulmamalıdır!

- Uşaqlar çimərlikdə yalnız onlar üçün ayrılmış yerlərdə çimməlidir!

- Xilasedicilərin çağırış və tələblərinə sözsüz əməl edilməlidir!

- Xəbərdaredici nişanların və lövhələrin tələblərinə əməl olunmalıdır!

- Günün qızmar saatlarında günəş altında fasiləsiz dayanmaq təhlükəlidir!

- Hava qaraldıqdan sonra suya daxil olmaq təhlükəlidir!

Çimərliklərdə istirahət saat 9.00-dan 20.00-dək daha təhlükəsizdir!

Unutmayın: ***Qaydalara biganəlik – həyatımıza təhlükədir!***

Təhlükə zamanı 112-yə zəng edin!

Marxal (qar uçqunu)

Qışda baş verən təbii fəlakətlərdən biri güclü qar yağması və çovğun nəticəsində yaranan qar yığınlarıdır. 10-24 saatadək fasiləsiz yağan qar kənd yerlərində əhalinin təsərrüfat işlərinə və şəhər təsərrüfatına xeyli təsir göstərir. Xüsusən küləkli qar, çovğun mənfi təsiri daha da artırır, şəhər və rayonlararası nəqliyyatın işi pozulur.

Marxal (qar uçqunu) dağların yamacları boyu aşağı hərəkət edərək qarşısına çıxan hər şeyi dağdan nəhəng qar kütləsindən ibarətdir. Marxallar (qar uçqunları) nisbi hündürlüyü 40 metrədən, mailliyi 25⁰-dən və qar örtüyünün hündürlüyü 30 sm-dən çox olan yamaclarda baş verə bilər. Qar uçqunlarının sürəti saniyədə onlarla metrə, həcmi milyon kub metrə, maneələrə göstərdiyi təzyiq hər kvadrat metrə 100 tona çatır.

Marxalın (qar u  qununun) yaranma səbəbləri - qarın intensiv yağması (qarın qalınlığının 20-30 sm-   çatması) və ya qar örtüyünün aşağı səthinin yavaş-yavaş   riy  r  k yum  salmasıdır.

Respublikanın   n çox marxal (qar uçqunu) təhlükəli da  ları Gədəbəy, Da  sk  s  n, Kəlbəcər v   Ordubad rayonlarının ərazisində yerləşir. Bu rayonlarda marxallar (qar uçqunu) ba   verərsə, geniş ərazidə sənaye və kənd təsərrüfatı obyektlərinə xeyli ziyan dəyər və insan tələfatına səbəb ola bilər.

Marxallar (qar uçqunları) bütün yüksək dağlıq sahələrdə, xüsusən Balakən, Kəlbəcər, Ordubad, Qax və bir sıra digər rayonlarda müşahidə edilir.



Şəkil 2.21. Marxalın (qar u  qununun) görüntüləri

Bəzən güclü marxallar (qar uçqunları) həcmi milyon kub metrə çatan qar uçqunun şəklində geniş ərazini əhatə edib çoxlu maddi z  r  r  , t  lafatlara səbəb olur.

Çoxlu qar ya  dıqda n   etməli

- Su,   rzaq və yanacaq (odun) ehtiyatı tədarük edin.
- Radio-q  buledicini v   televizoru daim işlək vəziyyətdə saxlayın.

- Qəza nəticəsində işığın sönmə biləcəyini nəzərə alaraq şamı, neft lampasını və elektrik fənerini əlinizin altında saxlayın.

- Heyvanlar üçün su və yem ehtiyatı görün, onların yerini isti saxlayın.

- Çovğun sizi yolda yaxalamışdırsa, kömək işarəsi verin, maşının antenasına tünd rəngli parça bağlayın. Maşını vaxtaşırı qızdırın.

- Çovğun keçib getdikdən sonra yolların və küçələrin qardan təmizlənməsində iştirak edin.

- Qar uçuğunun baş verə biləcəyi yerlərdə xəbərdarlıq nişanlarını nəzərdən qaçırmayın.



Şəkil 2.22. Çoxlu qar yağdıqda tədbirlər qaydası

Don vurmuş adama ilk yardımın göstərilməsi qaydası:

1. Don vurmuş yeri otaq temperaturunda olan suya qoyun.
2. Təmiz əllərlə don vurmuş yeri qızışana qədər yüngülce ovuşdurun.

3. Don vurmuş yerə bor məlhəmi və ya vazelin çəkib sarıyın.

4. Xəstəni isti yatağa uzadın, ona isti çay, yaxud qəhvə verin.

Qar uçqunu başlayıbsa:

- qar uçqunu xeyli yüksəklikdə başlayıbsa, dərhal qaçaraq onun yolu üstündən kənara çıxmağa çalışın, yaxınlıqdakı qayanın çıxıntısı altında gizlənin;

- uçqundan qaçıb qurtarmaq mümkün deyilsə, çanta və bu kimi digər əşyaları kənara atın, çömələrək dizlərinizi qarnınıza sıxıb bədəninizi axının hərəkət istiqamətinə yönəldin.

Uçqun sizi yaxalayıbsa:

- nəfəs yollarını qardan qorumaq üçün ağız və burnunuzu şərf, əlcək, yaxud paltarın yaxalığı ilə örtün;

- qollarınızla suda üzən kimi hərəkət edərək uçqunun səthinə və ya kənarına çıxmağa çalışın;

- axın dayandıqda qar altında rahat nəfəs almaq üçün qollarınızla döş qəfəsi və üz ətrafında boşluq yaratmağa çalışın;

- uçqunun səthinə tərəf hərəkət etməyə çalışın (səthin harada olduğunu ağızdan axan selikin istiqamətinə görə təyin etmək olar);

- qar altından müstəqil çıxma bilmirsinizsə, qışqırmaq və sair hərəkətlər etməyin. Bu, sizin qüvvənizi, ətrafınızdakı oksigeni və istiliyi azaldır.

- soyuqqanlılığınızı itirmədən xilasediciləri gözləyin, yuxuya getməyin.

Tozlu qasırğa

Tozlu qasırğa güclü külək vasitəsilə böyük miqdarda torpaq hissəciklərinin və qumun sovurulub aparılmasıdır. Torpaq qasırğası bəzən milyon tonlarla tozu uzaq məsafəyə aparıb əkinlərin üzərinə tökür, yararlı torpaqları, bitkiləri məhv

edir. Çöllərdə qoruyucu meşə zolaqları salmaq və s. aqrotexniki tədbirlərlə toz qasırğası ilə mübarizə aparılır.



Şəkil 2.23. Tozlu qasırğanın görüntüləri

Qum (və ya toz) fırtınası quraq və yarıquraq bölgələr üçün xarakterik olan meteoroloji hadisədir və əsasən, isti havalarda baş verir. Qum fırtınası, qum və toz hissəciklərinin havaya sovrulması nəticəsində yaranır, bir neçə dəqiqədən bir neçə günədək davam edə bilər. Qum fırtınası insan səhhətində tənəffüs sisteminin və ya immun sisteminin zəifləməsi kimi təhlükə yarada bilər.

Qum fırtınasına hazırlıq:

- əgər siz güclü küləkli, tozlu və ya qumlu yerdə yaşayırsınızsa, fırtınaya hazırlıqlı olun;
- əgər səyahətdəsinizsə, nəzərə alın ki, adətən, qum fırtınasının xarakterik olduğu ərazilərdə qum fırtınası təhlükəsi barədə xəbərdarlıq nişanları qoyulur;
- qum fırtınası barədə xəbərdarlığı izləyin;
- qum fırtınası xəbərdarlığından sonra qapalı məkanda qalın;
- fırtına vaxtı uzun müddət açıq havada qalmalısınızsa, bədəninizi qorumaq üçün uzunqollu köynək və şalvar geyinin,

üzünüzü qorumaq üçün xüsusi maska, qoruyucu eynəklər götürün;

- zərurət olmadan bayıra çıxmayın.

Qum fırtınası zamanı açıq havadasınızsa:

- nəzərə alın ki, havada tozun az miqdarı belə gözlərin qıcıqlanmasına, görmədə problemlərə və nəfəsalmanın çətinləşməsinə gətirib çıxara bilər;

- ağız və burnunuzu xüsusi maska ilə örtün, qoruyucu eynək taxın;

- maska yoxdursa, ağız və burnunuzu parça və ya dəsmal ilə bağlayın;

- qoruyucu eynək yoxdursa, üz-gözünüzü əllərinizlə bağlayın və ya başınızı parça, dəsmal, geyim və s. ilə bükün;

- burunda selikli qışanın qurumaması üçün burun boşluqlarının iç hissəsinə az miqdarda vazelin vurun;

- qum və ya tozun ən sıx konsentrasiyası çoxəklilik ərazidə olduğundan ildırım təhlükəsi olmadığı halda hündür yerə çıxın;

- qum təpəsindəsinizsə, sığınacaq kimi təpənin külək tutan hissəsindən istifadə edin. Çünki qum təpənin külək tutmayan tərəfinə yığılacaq;

- özünüzü küləyin sovurduğu müxtəlif mümkün predmetlərdən qoruyun. Bu məqsədlə, sığına biləcəyiniz hər hansı iri daş, qaya və s. tapın, başınızı çanta, balıq və s. əlaltı vasitələrlə qoruyun;

- fırtına zamanı mümkün qədər hərəkət etməyin;

- fırtına sizə çatmamış yaxınlıqdakı sığınacağa mümkün qədər tez çatın və orada qalın;

- qapalı məkandasınızsa, qapı və pəncərələri bağlayın, fırtınanın bitməsinə gözləyin;

- siz qrupdasınızsa, əl-ələ tutaraq biri-birinizdən uzaqlaşmayın;

- kimsə qrupu mütləq tərk etməlidirsə, onu qrup üzvləri ilə iplə əlaqələndirmək lazımdır ki, geriye qayıda bilsin.

Qum fırtınasına avtomobildə olarkən düşmüşünüzsə:

- uzaqdan qum fırtınasını (dumanabənzər toz) görürsünüzsə, ondan uzaqlaşmağa çalışın;
- nəzərə alın ki, fırtına zamanı görüntü minimuma enə bilər;
- yadda saxlayın ki, fırtınanın istiqaməti və sürəti gözlənilmədən dəyişə bilər;
- fırtınadan uzaqlaşa bilmirsinizsə, şosseni tərk edib külək tutan və təhlükəsiz sahədə avtomobili dayandırın, bayır işıqlarını söndürərək avtomobilin içində fırtınanın bitməsinə gözləyin;
- şosseni təhlükəsiz tərk edə bilmirsinizsə, faralar və qəza signalı işıqlarını yandırın, sürəti azaldın və vaxtaşırı signala basaraq fırtınanın hərəkəti istiqamətində yola davam edin;
- pəncərələri bağlayın və maşına havanı bayırdan çatdıran havalandırma sistemini söndürün.

Karst suxurları

Karst (*alm. Karst*, Yuqoslaviyanın şimal-qərbində yerləşən platonun adından) - suyun suxurları əritməsi, onlarda boşluqların və bunlarla əlaqədar olaraq yer səthində və dərinlikdə özünəməxsus relyef formalarının əmələ gəlməsi hadisəsi.



Şəkil 2.24. Karst suxurları

Karst suda asanlıqla əriyən süxur ( h ngdaşı, dolomit, t başı, gips, daşduz) qatlarında geniř inkiřaf edir. Karst suxurları yer səthində qıf, bořqab ř klində m nf  relyef formaları əmələ gətirir. Karst nəticəsində yer səthi altında xeyli dərinlikdə bořluq yaranır ki, buna mağara deyilir.

Azərbaycan Respublikasında təqribən 6 min km² Karst sahəsi var. Bunun 3,7 min km²-i Böyük Qafqazda, 2 min km²-i Kiçik Qafqazda, təqribən 300 km²-i Nax ivan Muxtar Respublikasındadır. Azərbaycanda  n çox yayılan v  ümumi uzunluđu 4 min m-  çatan təqribən 240 Karst mağarası ( n böyükləri: Azıx, Tağlar, ř řa, Dağtumas və s.) var.



ř kil 2.25. Karst suxurları

2.3. Meteoroloji xarakterli təbii hadisələr

Fırtına –  sas n 9-11 bal arasında olub, böyük dalğaların əmələ gəlməsinə səbəb olur və güclü dağdıdı g c  malikdir.

Fırtına - dənizdə iri dalğaların əmələ gəlməsinə, quruda dağıntılara səbəb olan saatda 75-117 kilometr sürətli güclü k l kdir.

Qasırğa –  sas n dolmuř buludlar arasında əmələ gəlir. Qasırğa çox řidd tli külək və leysan yağıřları ilə səciyyəvidir.

O, dəniz və quru üzərində atmosferin kəskin dəyişməsi nəticəsində baş verir.



Şəkil 2.26. Fırtına və qasırğanın görüntüləri

Qasırğa hesab olunmaq üçün fırtına küləyinin sürəti ən azı saatda 120 km olmalıdır. Qasırğalar havanın çox rütubətli olduğu yerlərdə ekvatorun yaxınlığında formalaşır.

Sakit okeanda yaranan qasırğalara tayfun, Hind okeanında yaranan qasırğalar isə siklon adlanır. Qasırğa zamanı külək nəhəng çevrə boyu fırlanır və sürətini saatda 320 kilometrə qədər artırma bilər. Ən nəhəng qasırğalar 1600 km diametrə malik olurlar. Qasırğanın mərkəzində çox yavaş fırlanan dar hava sütunu yerləşir. O, qasırğanın "gözü" və ya "mərkəzi" adlanır.

Qasırğa sahilə çatanda dəhşətli dağıntılar yaradır. Amma peyklərdən alınan şəkillər alimlərə qasırğaların marşrutunu əvvəlcədən müəyyən etməyə yardım göstərir ki, bu da adətən

qasırğanın hərəkət istiqamətində insanların təxliyyəsi üçün vaxt verir.

Bütün görülən tədbirlərə baxmayaraq, hər il dünyanın müxtəlif ölkələrində çoxlu qasırğalar baş verir ki, bunlar da çox güclü dağıntı və insan tələfatı ilə nəticələnir. Qasırğalar ölkə iqtisadiyyatına da çox ciddi zərbələr vurur.

Qasırğaların dağıdıcı təsiri küləyin sürətilə, eləcə də tufan və leysan yağışları sayəsində törəyən yağışlarla müəyyən edilir, sürəti 18 ballıq Boforton şkalası ilə ölçülür.

Tufan (və ya fırtına) – adətən siklon keçən zaman baş verən, xeyli davamlı, çox güclü, quruda çox böyük dağıntıya və dənizdə güclü dalğalanmaya səbəb olan atmosfer hadisəsidir.

Çox vaxt ildırım, göy gurultusu və güclü leysanla müşayiət olunur, bəzən dolu düşür. Yağmursuz tufanlar da çox olur. Bofort cədvəlində gücü 9 bal, sürəti isə 30 m/san olan külək tufan adlanır.

Burulğan - havanın sütun və ya qıf formasında burulğanlı hərəkətidir. Burulğanda hava orta hesabla saatda 300 kilometr sürətlə 1000-1500 metr hündürlükdə hərəkət edir.

Külək - havanın yüksək təzyiq sahəsindən alçaq təzyiq sahəsinə doğru Yer səthi üzərində üfüqi istiqamətdə hərəkətinə deyilir.

Güclü küləklər dağıntı və tələfata səbəb olduğundan aşağıdakı qaydalara əməl edilməlidir.

Bu təbiət hadisələri ilə bağlı davranış qaydaları:

- qapı və pəncərələri bərkidin, kağız zolaqlar yapışdırmaqla pəncərənin küləyin təzyiqinə davamlılığını artırın;

- evdə 2-3 günlük ərzaq, su, vacib dərman ehtiyatı və müstəqil işıq mənbəyi (fənər, şam, neft lampası) yaradın, yanacaq tədarük edin;

- içəri otaqlardan birini daldalanmaq üçün hazırlayın, bütün ehtiyat ləvazimatlarını oraya yığın.

Güclü qasırğa və burulğan zamanı:

- qasırğa vaxtı evdəsinizsə, soba və elektrik cihazlarını söndürün, qazı bağlayın;
- əvvəlcədən hazırlanmış içəri otağa və ya dəhlizdə pəncərəsi olmayan bir yerə keçin;
- fəlakət barədə rəsmi orqanların ən son məlumatlarını izləyib tövsiyələrə əməl edin;
- qasırğa sizi küçədə haqlayıbsa, yüngül konstruksiyalı tikili, körpü, estakada, sənaye müəssisəsi, çay və dəniz sahilinə yaxınlaşmayın, elektrik dirəyi və məftilləri, hündür ağacların altında dayanmayın;
- dərhal yaxınlıqdakı binaların zirzəmilərində, möhkəm tikililərdə daldalanmağa çalışın;
- üzünüzü küləyin ətrafa atdığı daş və şüşə parçalarından, faner, karton və ya digər bərk əşyalardan, ağız-burnunuzu isə tozdan yaylıq və ya şərflə qoruyun;
- burulğan zamanı evdəsinizsə, dərhal zirzəmiyə keçin. Çöllükdəsinizsə, yaxınlıqdakı çökək və ya xəndəkdə uzanıb dibə sıxılın;
- məşındasınızsa, onu saxlayın, salondan çıxıb yaxınlıqdakı çökək və ya xəndəkdə daldalanın.

Çovğun (boran)

Çovğun - temperaturun kəskin surətdə dəyişməsi və güclü soyuqlarla müşayiət olunan qarın külək vasitəsilə ətrafa sovrulmasıdır.

Çovğun barədə xəbər verilibsə:

- pəncərə şüşələrinə kağız zolaqlar yapışdırın;
- evdə 2-3 günlük ərzaq, su, vacib dərman ehtiyatı və müstəqil işıq mənbəyi (fənər, şam, neft lampası) yaradın, yanacaq tədarük edin;
- eyvan və digər açıq yerlərdən külək apara biləcək əşyaları təhlükəsiz yerə yığın;

- radio, televizoru çovğun başlayanadək qoşulu saxlayın;
- qarı təmizləmək üçün lazımi alətləri əl altında saxlayın.

Çovğun zamanı:

-yalnız vacib hallarda evi tərk edin.

Hara getdiyiniz və nə vaxt qayıdacağınız barədə ailə üzvlərinə xəbər verin.

Çovğun zamanı avtomobil idarə edirsinizsə:

- avtomobili yalnız əsas yol və şosse ilə sürün;
- maşından çıxmaq zərurəti yarandıqda maşından görünüş dairəsindən uzaq məsafəyə ayrılmayın;
- yardıma ehtiyac yarandıqda avtomobildə gözləyin: bu zaman mühərriki söndürməmək də olar, lakin dəm qazı təhlükəsi ilə əlaqədar pəncərəni bir qədər açıq saxlayın.

Çovğunda piyada gedərkən yolunuzu azmısınızsa:

- rast gəldiyiniz ilk evə girib, harada olduğunuzu öyrənin, mümkünsə, çovğun səngiyənədək orada gözləyin;
- çöldə hərəkət etməyə təqətinizin qalmadığını hiss etdikdə hər hansı daldalanacağa sığının, yuxuya getməyin.

Çovğundan sonra:

- qar qalıqları altında qalan tikilidə ətraf mühitdən təcrid olmusunuzsa, buradan müstəqil xilas olmaq imkanlarını aydınlaşdırın;
- zəng edib müvafiq orqanlara məlumat verin;
- radio və televizorla çovğun barədə ən son məlumatları dinləyib göstərişlərə əməl edin;
- içəridə istiliyin saxlanılması üçün tədbir görün, ərzaq, su, yanacaq ehtiyatını qənaətlə işlədin.

Güclü külək

Sürəti 20 m/san-dən artıq olan külək güclü külək hesab olunur.

Müvafiq orqanlar güclü küləklə bağlı xəbərdarlıq yayıblarsa, zərurət olmadıqca çölə çıxmamağa çalışın.

Güclü külək zamanı açıq havada olarkən:

- küləkdən qoruna biləcəyiniz yerlərdə (zirzəmi, möhkəm tikili və s.) daldalanmağa çalışın;
- yüngül konstruksiyalı və müvəqqəti tikililərdən, bina və reklam lövhələrindən uzaq durun;
- elektrik dirəyi və naqillərinin, hündür ağacların altında dayanmayın;
- qırılmış elektrik xətlərindən uzaq durun;
- diqqətli olun, özünüzü havada uçuşan əşyalardan qoruyun;
- nəqliyyat vasitələrini irigövdəli ağacların, yüngül konstruksiyalı tikililərin, reklam lövhələrinin və elektrik dirəklərinin yaxınlığında saxlamayın;
- dənizə girməyin;



Şəkil 2.27. Qasırğa, fırtına və burulğan zamanı mühafizə qaydaları

- güclü küləyin baş verən yanğınların söndürülməsi ilə əlaqədar yaratdığı çətinlikləri nəzərə alaraq, belə hava şəraitində yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına xüsusilə ciddi riayət edin;

- səlahiyyətli orqanların ən son məlumatlarını izləyib tövsiyələrə əməl edin.



Şəkil 2.28 Qasırğa və fırtınanın görüntüsü

Yolların buz bağlaması

Yolların buz bağlaması - torpağın üstündə, yollarda, səkilərdə ərimiş qarın, yağmış yağış sularının, şəhin donması ilə əmələ gələn buz qatıdır. Yolların buz bağlaması adətən, şaxtalı havada müşahidə edilir. Donmuş buz qatının qalınlığı bir neçə santimetrə çata bilər.

Yolların buz bağlaması zamanı necə hərəkət etməli:

- hava proqnozunda yolların buz bağlayacağı haqqında məlumatı izləyin;

- ayaqqabınızı sürüşməyə qarşı hazırlayın, ayaqqabının dabanına metal basma, quru altlığa isə yapışqan plastir yaxud izolyasiya lenti yapışdırın. Altlığı qum və ya sumbata kağızı ilə sürtün;

- ehtiyatla, tələsmədən, ayaqqabını yerə bütövlükdə basaraq hərəkət edin. Bu zaman ayaqlar azca zəiflədilmiş, əllər boş olmalıdır;

- yaşlı insanların rezin ucluqlu əsadan, yaxud ucları batıcı olan xüsusi çubuqdan istifadə etməsi tövsiyə olunur;

- sürüşsəniz zərbənin gücünü azaltmaq üçün oturun;

- yığılanda özünüzü toparlayın, qollarınızı büküb diyirlənərək zədə almaqdan qorunun;

- sürüşərək zədə almıyorsanız, təcili tibbi yardıma müraciət edin.

Dolu- atmosfer yağıntıların bir növüdür. Bulud daxilində qar topalarının hərəkəti nəticəsində yaranır. Tərkibində buz kristalları ilə bərabər soyuq su damcıları olur və buz qatı ilə örtülür. Ölçüsü 5 mm-dən 55 mm-ə qədərdir (təbiətdə 13 sm, 1 kq çəkisində müşahidə olunub).



Şəkil 2.29. Dolu görüntüsü

Xalq təsərrüfatına ən böyük ziyan vuran təbii fəlakətdir. Dolu ən çox Gədəbəy, İsmayilli və Şəki rayonlarında müşahidə olunur.

İldırım (Şimşək)

İldırım - qasırğalı buludla yer arasında baş verən, şiddətli gürultu və parlaq qılgımla müşayiət olunan qısamüddətli təhlükəli elektrik boşalmasıdır. Bu səbəbdən bir sıra təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməliyik.

İldırımdan mühafizə:

Təsərrüfat obyektləri, bina və müxtəlif qurğuların ildırımdan zədələnmə təhlükəsini azaltmaq üçün ildırım ötürücüləri quraşdırılmalıdır.

İldırım vaxtı nə etməli:

- sobada odu söndürün, qazı bağlayın, elektrik cihazlarını şəbəkədən ayırın;

- evin pəncərə və qapılarını örtün, pəncərənin qarşısında dayanmayın;

- telefonla danışmayın;

- elektrik xətti, ildırım ötürücüsü, navalça və antenaya yaxınlaşmayın;

- daldalanmaq üçün hündür ağacların altında gizlənməyin (əsasən də palıd və qovaq ağacları daha təhlükəlidir);

- nəzərə alın ki, ildırım düşməsi ağacların hündürlüyü ilə düz mütənasibdir. Belə ki, məsələn, ağacın hündürlüyü 4 metrdirsə, həmin ağacdən, ən azı, 4 metr aralı dayanmaq lazımdır;

- düzəngahdasınızsa yüksək nöqtə kimi ildırımın cəlb etməmək üçün çuxurda çöməlib dizlərinizi qucaqlayaraq oturun;

- yüksəklikdəsinizsə çökək yerə enin;

- su hövzəsində çimirsinizsə və ya qayıqdasınızsa dərhal sahilə çıxın;

- yadda saxlayın ki, metal əşya ilə təmas təhlükəlidir (o cümlədən, saat, sırğa, üzük, idman əşyaları və s.);

- avtomobildəsinizsə hərəkəti dayandırın onu tərk etmədən şüşələri qaldıraraq ildırımın bitməyini gözləyin;

- traktor, otbiçən maşın, motosiklet və ya velosiped sürürsünüzsə dərhal düşün və ən azı 30 metr aralanın;

- qrup halındasınızsa aranızda ən azı 1,5 metr məsafə saxlayın.

Quraqlıq (Anomal istilər)

Quraqlıq - yağıntının normadan çox aşağı, havanın temperaturunun xeyli yuxarı və rütubətin xeyli aşağı olması ilə müşayiət edilir.

Anomal istilər - bir neçə gün ərzində havanın orta müsbət temperaturunun 10 dərəcə və daha yüksək olması ilə xarakterizə edilir.

Quraqlığa (Anomal istiyə) necə hazırlaşmalı:

- böyük həcmdə su ehtiyatı tədarük edin və ondan qənaətlə istifadə edin;

- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın;

- havanın temperaturuna uyğun açıq rəngli, yüngül, xüsusilə pambıq parçadan olan geyimlər hazırlayın;

- elektrik cihazlarının (ventilyator, kondisioner, soyuducu və s.) sazlığını müntəzəm yoxlayın;

- istidən qorunmaq üçün pəncərə qapaqları, jalüz, qalın materialdan pərdə və ya yaş parça hazırlayın.

Quraqlıq (Anomal istilər) zamanı nə etməli:

- zərurət olmadan açıq havada çox qalmayın;

- açıq rəngli, yüngül, xüsusilə pambıq parçadan olan geyimlərdən istifadə edin;

- tələsmədən hərəkət edin, daha çox kölgə və ya sərin yerdə qalmağa çalışın;

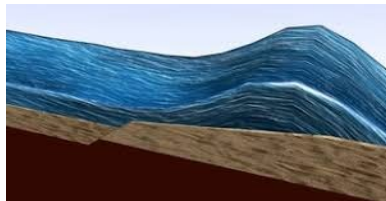
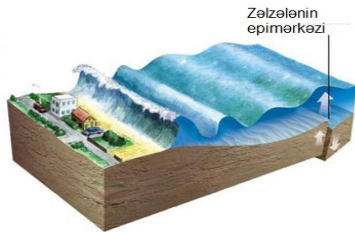
- alkoqollu içkilərdən istifadə etməyin;

- sərin duş qəbul edin, tələsmədən çox miqdarda su için;

- unutmayın ki, quraqlıq zamanı yangın ehtimalı artır.

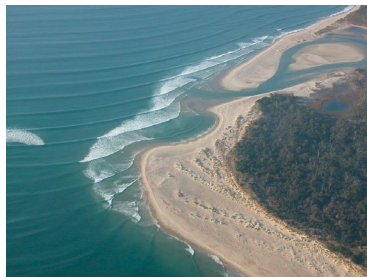
2.4. Dəniz hidroloji təhlükəli təbii hadisələr

Sunamilər - ən təhlükəli təbii dəniz hidroloji hadisəyə aid edilir, yapon dilindən “körfəzdə hündür dalğa” kimi tərcümə olunur.



Şəkil 2.30. Zəlzələ və dəniz dibində torpağın tektonik hərəkəti zamanı sunaminin yaranması

Sunami sualtı və sahilyanı zəlzələlər nəticəsində yaranan dəniz dalğalarının bir növüdür.



Şəkil 2.31. Sunaminin görüntüsü

Okeanın dibinin qalxması, enməsi zamanı sahilə qəflətən qeyri adi hündür ləpələr peyda olur. Sunamilər torpağın tektonik hərəkətindən, sualtı vulkanların püskürməsindən, okeanda böyük torpaq hissələrinin çökməsindən (qabarmasından) və yeraltı sürüşmələrdən yaranır.

Sunaminin əlamətləri:

Sunami təhlükəli təbiət hadisəsi olduğundan onunla bağlı təhlükəsizlik qaydalarını bilmək vacibdir.

Zəlzələ, tsunami təhlükəsi haqqında xəbərdarlığın təbii signalıdır. Sunamidən əvvəl, bir qayda olaraq, su sahilədən yüz metrərlə, bəzən kilometrərlə geri çəkilir. Bu çəkilmə bir neçə

dəqiqədən yarım saata qədər davam edə bilər. Heyvanların təlaşlı şəkildə davranışı, hündür yerlərə doğru hərəkəti də sunaminin əlamətlərindəndir.

Sunami zamanı təhlükəsiz davranış qaydaları:

- sunami təhlükəsi haqqında xəbərdarlıq signalını öz ailənizin üzvlərinə izah edin;

- yaxınlıqda olan su basmayan yüksəkliklərin yerini və oraya gedən ən qısa yolları əvvəlcədən öyrənin (sahildən azı 2-3 km məsafədə, dəniz səviyyəsindən 30-40 m yüksəklikdə);

- sunaminin proqnozu üzrə xəbərləri izləyin;

- nəzərə alın ki, təhlükəsizlik tədbirləri üçün bir neçə dəqiqədən yarım saata qədər vaxtınız var;

- qapalı məkandasınızsa, işıq və qazı şəbəkədən ayıraraq dərhal oranı tərk edin və müəyyən etdiyiniz təhlükəsiz yerə gedin;

- təhlükəsiz yerə çatma bilmirsinizsə, hündür bir binanın yuxarı mərtəbəsinə qalxın, pəncərə və qapıları bağlayın;

- qapalı məkanda qalmaq məcburiyyətindəsinizsə, binanın yuxarı mərtəbəsinə qalxın və nəzərə alın ki, yükdaşıyan divarların kəşiməsindəki küncələr daha təhlükəsizdir;

- üzərinizə düşə bilən əşyalardan uzaq durmağa çalışın;

- açıq yerdəsinizsə və yaxınlıqda hündür bir bina yoxdursa, zərbəyə davamlı (ağac və s.) yerdə daldalanın;

- suda olduqda dar və ağır geyimdən azad olun, suda batmayan hər hansı əşyadan yapışmağa çalışın;

- dalğanın gətirə biləcəyi təhlükəli əşyalardan qorunun;

- ilk dalğadan sonra, təxminən, 30 dəqiqə sonra gələcək daha güclü olan ikinci dalğaya hazırlaşın;

- zərurət olduqda zərərçəkmişlərə ilk tibbi yardım göstərin.

Sunamidən sonra nə etməli:

- həyəcan signalının bitməsinə gözləyin;

- su çəkildikdə yalnız müvafiq qurumların icazəsindən sonra evə qayıda bilərsiniz;

- evə qayıtdıqda qaz və elektrik təchizatı sisteminin sazlığına əmin olmadan onları yandırmayın;
- yoluxucu xəstəliklərin yayılmaması üçün sunami sularının gətirdiyi zibili tez yığışdırıb həyət və evi təmizləyin;
- içməli su mənbəyindən müvafiq sanitariya yoxlamasından sonra istifadə edin.

2.5. Hidroloji təhlükəli təbii hadisələr.

Daşqınlar, subasmalar - çaylarda, göllərdə, dənizlərdə su səviyyəsinin qalxması nəticəsində yerin xeyli ərazilərinin müvəqqəti olaraq su basmasıdır. Səbəbi adətən leysan yağışları və qarın sürətlə əriməsidir.



Şəkil 2.32. Kritik subasmanın sxemi

Bütün fəlakətlər arasında təkrar olunma sayına görə, ərazinin əhatə dairəsinə görə və illik iqtisadi ziyanın həcminə görə daşqınlar ön yeri tutur. Hidroloji proqnoz aparmaqla, daşqınları proqnoz etmək olar. Su basmış sahələrdən və dəymiş ziyandan asılı olaraq daşqınlar kiçik, böyük, mühüm və faciəli olur.

Belə hal su qovşaqları, su elektrik stansiyaları bəndlərinin zəlzələ və digər səbəblərdən yarılması nəticəsində də baş verə bilər ki, bu zaman xeyli ərazi yaşayış məntəqələri su altında qalar. Daşqınlar leysan yağışların, qarın və buzlaqların sürətlə əriməsi nəticəsində mümkündür. Respublikamızın müəyyən qrup çaylarında (kür hövzəsi, araz hövzəsi və bilavasitə Xəzərə tökülən çaylar) müşahidə edilir.

Respublikanın ərazisində fəaliyyətdə olan əsas 4 su qovşağı (Şəmkir, Mingəçevir, Araz, Sərsəng) və 6 su hövzəsinin (Arpaçay, Akstafaçay, Vayxır, Ceyranbatan, Yuxarı Xanbulaq, Xaçınçay) bəndləri, zəlzələ nəticəsində yaxud digər səbəblərdən yarılsa, böyük ərazilərdə fəlakətli daşqın və ya subasma zonaları yarana bilər. Belə bir hadisə baş verərsə, respublika tabelikli şəhərlərin, rayon mərkəzlərinin, yaşayış məntəqələrinin əraziləri, dəmir yolu xətləri, avtomobil yolları, körpülər, rabitə və elektrik xətləri müxtəlif dərəcədə dağılar və ya su altında qala bilər.

Qeyd olunan su qovşağı və su hövzələrinin törədə biləcəyi fəlakətli subasma zonalarının ümumi sahəsi 20.000 kv.km təşkil edir ki, nəticə etibarı ilə, orada 1 milyondan çox əhali evsiz-eşiksiz qalar, xalq təsərrüfatına isə külli miqdarda ziyan dəyər.

Respublika ərazisinin böyük bir hissəsi şimal sərhədlərindən başlayaraq Bakı, Sumqayıt kimi iri şəhərlər də daxil olmaqla cənub sərhədlərinədək (800 km), Xəzər dənizi sahilində yerləşir.



Şəkil 2.33. Subasmanın görüntüsü

Son illər dəniz səviyyəsinin 1,5 m-dən çox qalxması nəticəsində Xəzər ətrafı zonalarda, xüsusən Abşeron yarımadasında və Lənkəran-Astara bölgəsində bir çox müəssisələrin və yaşayış məntəqələrinin suyun altında qalmaq təhlükəsi yaranmışdır.

Kiçik daşqınlar düzənlik çaylarına xarakterik hadisədir. Onların dövrülüyü 10–15 ildən bir olur. Bunun nəticəsində alçaqda yerləşən torpaqların 10%-dən çoxunu su basır. Kiçik daşqınlar insan qurbanları və maddi itkilərlə əlaqədar deyil.

Subasma zamanı nə etməli:

- qizdirici cihazları, qazı və işığı söndürün;
- sənədləri, pulu, qiymətli əşyaları və vacib şeyləri özünüzlə götürün;
- ərzaq, paltar, ayaqqabı və qiymətli əşyaları götürüb yuxarı mərtəbələrə qalxın;
- heyvanları hündür yerlərə tərəf qovun;



Şəkil 2.34. Subasma zamanı görülən tədbirlər

- əlinizin altında olan üzmə vasitələrini hazırlayın;
- təhlükəli yerləri tərk edin. İlk növbədə subasma zonasından uşaqları çıxarmaq lazımdır;
- suya düşmüş adamlara imkan daxilində təcili kömək göstərin.

2.6. Kortəbii yanğınlar (yeraltı yanğınlar, meşə yanğınları, zəmi və çöl yanğınları).

Yeraltı yanğınlar

Yeraltı yanğınlar - yeraltından keçən nəzarətsiz yanğınlardır. Əhəmiyyətli iqtisadi, sosial və ekoloji nəticələrlə müşayiət oluna bilər.



Şəkil 2.35. Yeraltı yanğınların görüntüsü

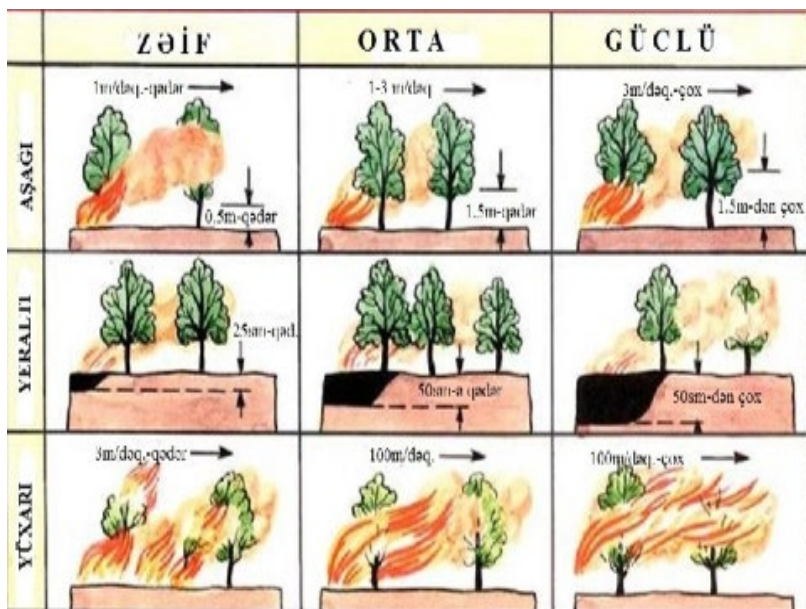
Əsas səbəbləri:

- Elektrik avadanlıqlarının və kabel şəbəkələrinin texniki istismarı qaydalarının pozulması,
- Açıq alovdan istifadə zamanı təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməməsi,
- Kömür, filiz və torfun öz-özünə yanması,
- Yanğının qarşısının alınması tədbirlərinin keyfiyyətsiz həyata keçirilməsi.

Meşə, zəmi və çöl yanğınları

Yanğın-od insanların nəzarətindən çıxdıqda, səhlənkarlıq üzündən, bəzən də istehsalat qəzası və təbii fəlakət üzündən baş verir.

Meşə yanğınları iş və istirahət yerlərində ən adi təhlükəsizlik qaydalarının gözlənilməməsindən, tonqal qalayıb onunla ehtiyatsız davranmaq, əkin yerlərində küləş və otun ehtiyatsız yandırılması, nasaz texnika və aqreqlardan istifadə olunması və s. nəticəsində törəyir. İldırımından da meşə yanğınları baş verir. Qış və yay otlaqlarında yetişmiş buğda və arpa zəmilərində, pambıq tarlalarında çöl yanğınlarının törəməsi də mümkündür.



Şəkil 2.36. Meşə yanğınlarının növləri

Meşə yanğını meşələrdə və çöllərdə baş verib yayılan yanğınlara deyilir.

Meşə yangınları zamanı nə etməli

- Alovu çırparaq söndürün, bu ən sadə və sərfəli üsuldur.
- Yanan sahənin genişlənməsinə imkan verməyin, od-alovun üstünə nəm torpaq atın.



Şəkil 2.37 Meşə yangının görüntüsü

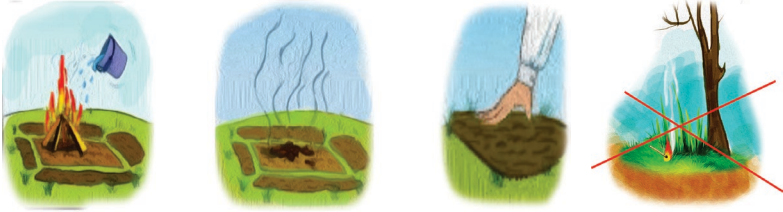
- Yangının yayılmasının qarşısını almaqdan ötrü torpaqdan maneə zolaqları yaradın.
- Yangın yaşayış məntəqəsinə yaxınlaşdıqda, təhlükəsiz zonaya keçin.
- Təhlükəli zonanı yangının yayılmasına perpendikulyar istiqamətdə tərk edin.
- Ekstremal hallarda təkcə yollarla deyil, həmçinin çay qırağı ilə, suyun içi ilə gedərək təhlükəli zonanı tərk edin.

Meşə yangın təhlükəsizliyi.

Meşə yangınlarının böyük qismi insanların meşədə iş və istirahət zamanı yangın təhlükəsizliyi qaydalarını pozması səbəbindən baş verir. Buna görə də meşədə yangın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl edin:

- meşə və meşəətrafı sahələrdə yandırılan tonqal nəzarətsiz qalmamalıdır;
- tonqalı ağac altında, quru ot və kol-kos, ağac qırıntıları olan ərazidə qalamaq olmaz;

- tonqal ətrafındakı otlar 0,5-1 metr radiusda təmizlənməlidir;
- tonqal üçün xüsusi yer hazırlanmalı, yaxud köhnə tonqalın yerindən istifadə edilməlidir;

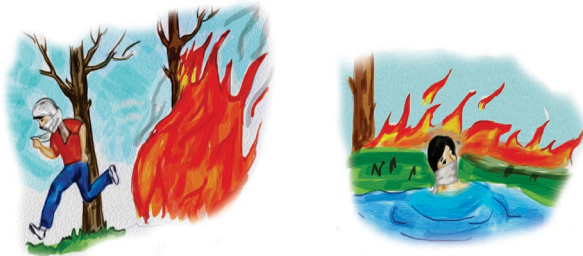


Şəkil 2.38. Meşə yanğın təhlükəsizliyi

- küləkli havada tonqal qalamaq olmaz;
- ərazini tərk edən zaman tonqal tam söndürülməli, üzərinə su tökülməli və sonra üstü torpaqla örtülməlidir.

Tonqalın tam söndüyünə əmin olduqdan sonra ərazini tərk edin!;

- meşədə söndürülməmiş kibrit çöpünü və siqaret kötüyünü yerə atmaq olmaz;
- meşəyə sürtgü yağı, benzin, ağ neft, dizel yanacağı və digər yanar mayelərlə ıslanmış material atmaq olmaz;
- meşəyə şüşə qab və şüşə qırıntıları atmaq olmaz. Onlar günəş şüasının təsirindən yanğına səbəb ola bilər;



Şəkil 2.39. Meşə yanğını zamanı təhlükəsizlik qaydası



- davamlı yanmış, duman şəkilli tüstü, heyvan və həşəratların narahatlığı və eyni bir istiqamətə təlaşlı hərəkəti meşə yanğınlarının əsas əlamətləridir. Bu əlamətlərin və ya meşədə yanğının şahidi olmuşsunuzsa, dərhal olduğunuz yeri tərk edərək “112” qaynar xəttinə zəng edib yanğın haqqında məlumat verin;

- meşədə yanğın sizi yaxalamışsa, üzünüzü və başınızı üst geyimi ilə örtərək yanğın zonasından kənarlaşın və küləyin istiqamətinin əksinə doğru hərəkət edin;

- yağın zonasından çıxıbilmirsinizsə, tezalışan materiallından olan paltarınızı əyninizdən çıxarın. Yaxınlıqdakı göl, nohur və ya digər su hövzəsinə girin və ya paltarınızı isladın. Üzünüzü çoxqatlı yaş parça sargısı ilə örtün.

Məişət yangını

Məişət yağınları zamanı alov yanan materialların növündən asılı olaraq, sürətlə yayılıb müxtəlif dərəcədə ziyan törədir.

Məişətdə yanğın baş verdikdə təhlükəsizliyi təmin etmək üçün aşağıdakı qaydalara əməl edin:

- “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
- odsöndürücü balon və ya əl altında olan digər vasitələrlə (su, qum, palaz, keçə və s.) yanğını söndürməyə çalışın;
- yanğının şiddətlənməməsi üçün qapı və pəncərələri bağlayın;
- mümkündürsə elektrik və qaz cihazlarını söndürün;
- ağız və burnunuzu nəm dəsmal, şərf, paltar və s. ilə tutaraq tüstüdən qorunun;
- yan otaqdakı tüstüdən qorunmaq üçün qapı ətrafındakı boşluqları nəm əski ilə tutun;
- döşəməyə yaxın ərazidə tüstü daha az olduğundan əylərək və ya sürünərək hərəkət edin;
- yanğın gücləndikdə sənəd və digər vacib əşyaları götürüb dərhal bayıra çıxın;
- uşaqlara, ahıl və köməyə ehtiyacı olanlara mənzili tərk etməkdə kömək edin;
- mənzili tərk etmək mümkün deyilsə, eyvanda və ya pəncərənin yanında dayanaraq yanğınsöndürənləri gözləyin;
- xilas olmaq üçün yuxarı mərtəbədən aşağı tullanmayın;
- liftdən istifadə etməyin;
- qonşuları xəbərdar edin.



Şəkiln 2.41. Məişət yanğının görüntüsü

Məişətdə qazdan təhlükəsiz istifadə qaydaları.

Məişətdə qaz cihazı və sobalarından geniş istifadə edilir. Buna görə də yanğın, partlayış və qazdan zəhərlənmə kimi hadisələrin baş verməməsi üçün təhlükəsizlik qaydalarına əməl edin:

- qeyri-standart qaz cihazından istifadə etməyin;
- qaz cihazını daim saz vəziyyətdə saxlayın;
- qaz cihazının təhlükəsizlik hissə və elementlərini çıxarmayın;
- qazın nəqli üçün yalnız mütəxəssislərin tövsiyə etdiyi və standartda uyğun olan borulardan istifadə edin;
- qaz cihazının təmiri və yoxlanılmasını, tüstü bacasının təmizlənməsini yalnız mütəxəssisə həvalə edin;
- qaz cihazı olan otaqda nəfəслиyi açıq saxlayın;
- işlək qaz cihazını nəzarətsiz qoymayın. Onun üstündəki çaydan və qazanda suyun səviyyəsini elə saxlayın ki, qaynayanda daşıb tökülməsin. Bu, alovun sönməsinə və qaz sızmasına səbəb ola bilər;
- qaz plitəsi üzərində dəsmal və paltar qurutmayın;
- evi isitmək məqsədilə mətbəxdəki qaz plitəsindən istifadə etməyin;
- qaz cihazını işlək vəziyyətdə qoyub yatmayın;
- qaz sobasını həddən artıq qızdırmayın;
- işləyən qaz cihazını uşağa, yaşlı və ya xəstə adama etibar etməyin;
- evdən çıxdıqda qaz cihazını mütləq söndürün və qaz borusu üzərindəki kranı bağlayın;
- mənzilə girdikdə yalnız qaz sızmadığına tam əmin olduqdan sonra işıq və elektrik cihazını yandıra, açıq alovdan istifadə edə bilərsiniz. Qaz sızmasından şübhələndikdə isə dərhal qapı-pəncərələri açın, evə qazın girişini bağlayın və mütəxəssis çağırın.

Elektrik təsərrüfatında yanğın təhlükəsizliyi qaydaları.

Elektrik təsərrüfatında yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün aşağıdakı qaydalara əməl edin:

- elektrik təchizatı sistemi və elektrik cihazlarının sazlığını müntəzəm olaraq yoxlayın və nəzarətsiz qoymayın;

- elektrik cihazı və qurğularının təmiri və qurulmasını, eləcə də elektrik şəbəkəsindəki nasazlıqların aradan qaldırılmasını yalnız mütəxəssisə həvalə edin;

- izolyasiyası zədələnmiş və ya sıradan çıxmış naqıl və kablərdən istifadə etməyin;

- elektrik naqili telefon və radio naqillərinə, radio və televiziya antenasına, ağac budaqları, dam örtüyü və digər yad əşyalara toxunmamalıdır;

- elektrik naqilini rəngləmək, qaz və su kəməri borularına sarımaq, mismar və başqa metal əşyadan asmaq, üstünə xalça sərmək, üzərinə divar kağızı yapışdırmaq və digər məqsədlər üçün istifadə etmək olmaz;

- qısaqapanmanın qarşısını almaq üçün avtomatik açardan istifadə edin;

- eyni vaxtda çox sayda elektrik cihazını elektrik şəbəkəsinə qoşmayın;

- bir rozetkaya eyni vaxtda bir neçə elektrik cihazını qoşmayın;

- elektrik cihazlarını istismar qaydalarına uyğun istifadə edin;

- nasaz və qeyri-standart elektrik cihazından istifadə etməyin;

- elektrik xətti və cihazlarını nəmişlik və sudan qoruyun;

- elektrik cihazını rozetkaya taxarkən çəngəlini kip oturdun;

- elektrik cihazını şəbəkədən ayırarkən çəngəldən tutun;

- elektrik qızdırıcı cihazlarını yanar materiallardan (pərdə, mebel və s.) uzaq yerləşdirin, onların üzərinə yanar əşyalar qoymayın;

- elektrik qızdırıcı cihazını yanmayan altlıq üzərinə qoyun;

- evdən çıxarkən elektrik qızdırıcı cihazını şəbəkədən ayırın;

- elektrik şəbəkəsində yanğın baş verdikdə şəbəkə elektrik şitindən söndürülməyibsə, yanğını su və digər elektrik keçirici vasitələrlə söndürmək olmaz.

Binalarda və iaşə obyektlərində yanğın təhlükəsizliyinə dair bəzi qaydalar.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün obyektlərdə binaların, qurğu və otaqların yanğın təhlükəsizliyinin təmin olunmasına müəssisənin rəhbərliyi cavabdehlik daşıyır.

Mehmanxana və iaşə müəssisələrinin əməkdaşları, həmçinin orada olan qonaqlar bina və otaqlarda olan insanların sağlamlığını və həyatlarını təhlükə altında qoyan, həmçinin yanğın baş verməsinə gətirib çıxara bilən hərəkətlərə yol verməməli, yanğın və təhlükəsizliyi qaydalarını öyrənməli və onlara riayət etməlidirlər.

Mehmanxana və iaşə obyektlərində yanğın təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün bir sıra qaydaları bilmək vacibdir:

- müəssisənin əməkdaşları obyektəki təxliyə yolları və çıxışların yerini bilməli;

- pilləkən qəfəsləri, təxliyə yolları, keçidlər və dəhlizlər insanların hərəkətinə maneə törədə bilən kənar əşyalarla tutulmamalı, təxliyə yolları daim işıqlandırılmalı;

- bütün bina və qurğulara sərbəst yaxınlaşma təmin edilməli, binalar arasında yanğına qarşı ara məsafələrinə

əşyalar yığılmamalı, həmin yerlər nəqliyyat vasitələri üçün dayanacaq kimi istifadə edilməməli;

- müəssisələrin əraziləri gecə vaxtı işıqlandırılmalı;
- həyətyanı ərazi təmiz saxlanılmalı, tullantılar vaxtaşırı daşınmalı;

- yanğın hidrantlarına və su hovuzlarına gedən yollar açıq və təmiz saxlanılmalı;

- elektrik və qaz təsərrüfatında təhlükəsizlik qaydalarına ciddi riayət edilməli, aşkar olunan nasazlıqlar haqqında əlaqədar şəxslər məlumatlandırılmalı və pozuntular dərhal aradan qaldırılmalı;

- nasaz və standartlara uyğun olmayan elektrik və qaz cihazlarından istifadə edilməməli;

- hər bir cihaz və qurğu istismar qaydalarına uyğun istifadə edilməli, istehsalçının tövsiyələrinə zidd olaraq standartlara uyğun gəlməyən müdaxiləyə yol verilməməli;

- elektrik və qaz cihazları işlək vəziyyətdə nəzarətsiz qalmamalı;

- elektrik lövhələrinə müdaxilə edilməməli, elektrik qutuları (şitlər) bağlı saxlanılmalı;

- işdən sonra bağlanan və nəzarətsiz qalan bütün otaqlarda elektrik qurğuları şəbəkədən ayrılmalı;

- otaqlarda elektrik qızdırıcı cihazlarından istifadəyə icazə verilməməli;

- qaz iyi hiss edildikdə dərhal qazın verilişi dayandırılmalı, otağın havası dəyişilməli, qəza-təmir xidmətinə xəbər verilməli, açıq alovdan istifadə edilməməli;

- qaz və elektrik təsərrüfatında, havadəyişmə sistemləri və tüstüyə qarşı qurğularda təmir işləri yalnız mütəxəssislərə həvalə edilməli;

- qazanxanalarda işlər yalnız təyin edilmiş şəxs tərəfindən yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına riayət edilməklə görülməli;

- tüstü bacaları isitmə mövsümü başlanmazdan qabaq və bütün isitmə mövsümü ərzində hər 3 aydan bir, fasiləsiz işləyən

sobaların və ocaqların tüstü boruları isə hər 2 aydan bir təmizlənməli;

- zirzəmi, dəhliz, pilləkən qəfəsi, otaq və çardaqlarda tezalısan və yanar mayelər saxlanılmamalı;

- anbar və çardaqlarda, həmçinin yanar materiallar saxlanılan yerlərdə açıq alovdan istifadə edilməməli;

- siqaret yalnız xüsusi ayrılmış yerlərdə çəkilməli, siqaret kötüyü tam söndürüldükdən sonra atılmalı;

- siqaret çəkilməsi üçün xüsusi ayrılmış yerlərdə müvafiq işarələr asılmalı, belə yerlərdə su ilə təchiz olunan, yanmayan materialdan olan və qapağı özü bağlanan külqabı qoyulmalı;

- kütləvi tədbirlərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan məkanlarda (konfrans və ziyafət zalları, klublar və s.) qəbul olunmuş normadan (bir nəfərə düşən sahə 0,75 kv.m.) artıq insan yerləşdirilməməli;

- nahar zallarında masaların yerləşdirilməsi yanğın baş verdiyi hallarda orada olan insanların sərbəst təxliyəsinə maneə törətməməli;

- kütləvi tədbirlərin keçirildiyi məkanlarda keçidlər əşyalarla tutulmamalı, təxliyə çıxış qapıları kilidlənməməli;

- kütləvi tədbirlər zamanı yanğın təhlükəsizliyi üzrə cavabdeh növbətçi təyin edilməli;

- müvəqqəti səhnələrin, işıq və xüsusi aparatların qurulması, məftil və kabellərin çəkilməsi elə təşkil edilməlidir ki, təxliyə şəraiti çətinləşməsin;

- insanların kütləvi toplaşdığı otaqlarda xalça və ayaq altlıqları döşəməyə bərkidilməli;

- mehmanxana nömrələrində görünən yerlərdə yanğın təhlükəsizliyi qaydaları və yanğın zamanı davranış qaydaları haqqında yaddaş kitabçaları asılmalı;

- hər hansı sahibsiz və şübhəli əşya gördükdə binanın rəhbərliyinə, “112” qaynar xəttinə və ya yaxınlıqdakı hüquq mühafizə orqanı əməkdaşına məlumat verilməlidir.

Binaların qarajlarında:

- yanacaq sistemində sızma, həmçinin elektrik sistmində nasazlıq olan avtomobillər park edilməməli;
- ərazi təmiz saxlanılmalı, avtomobillərin park edilməsi yanğın baş verdikdə onların sərbəst təxliyəsinə mane törətməməli;
- yanacaq-sürtgü materiallarının yerə tökülməsinə yol verilməməli, yerə tökülmüş tezalıışan maye ən qısa zamanda təmizlənməlidir.

Yanğın aşkar edildiyi zaman:

- dərhal “112” qaynar xəttinə və obyektin rəhbərliyinə məlumat verilməli;
- yanğından mühafizə bölmələri gələnədək insanların binadan təxliyəsi təşkil edilməli və mümkündürsə, ilkin odsöndürücü və ya əl altında olan digər vasitələrlə (su, qum, parça materialı və s.) yanğını söndürməyə çalışılmalı;
- yanğının şiddətlənməməsi üçün mümkün olduğu qədər pəncərə və qapılar bağlı saxlanılmalı;
- yanğının söndürülməsi ilə məşğul olmayan insanlar binadan, yaxud təhlükəli zonadan kənarlaşdırılmalıdır.

Yanğında zərər çəkməmək üçün:

- ağız və burnunuzu nəm dəsmal, şərf, paltar və s. ilə tutaraq tüstüdən qorunun;
- döşəməyə yaxın ərazidə tüstü daha az olduğundan əyilərək və ya sürünərək hərəkət edin;
- yan otaqdakı tüstüdən qorunmaq üçün qapı ətrafındakı boşluqları nəm əski ilə tutun;
- binanı tərk etmək mümkün deyilsə, eyvanda və ya pəncərənin yanında dayanaraq yanğınsöndürənləri gözləyin;
- xilas olmaq üçün yuxarı mərtəbədən aşağı tullanmayın;
- liftdən istifadə etməyin.

Daxili yanğın su kranından istifadə etmək üçün:

- daxili yanğın kranı şkafının möhürlənmiş qapısını açın;
- hərəkətli barabanı özünüzə tərəf çəkin;
- şlanq bükümünü açaraq təhlükəsiz istiqamətə doğru yönəldin;
- siyirməni açaraq təzyiqli su şlanqa dolanadək lüləni yanğın mənbəyinə doğru istiqamətləndirərək yanğını söndürün.

Əyninizdəki geyim yanırsa:

- qaçmayın (bu, alovu gücləndirəcək);
- yanan geyimi tez əyninizdən çıxarın;
- su, qum, torpaq, qar tökərək, yaxud qalın parça ilə alovun üstünü möhkəm örtərək onu söndürməyə çalışın;
- geyimi çıxara bilmədikdə, yerə uzanın və alov sönənədək döşəmə (torpaq) üzərində fırlanın.

Başqasının geyimi əynində yanırsa:

- ona qaçmağa mane olun;
- yanan geyimini çıxarmağa kömək edin;
- geyimi çıxara bilmədikdə, zərərçəkmişə yerə yixin və su, qum, torpaq, qar tökərək, yaxud qalın parça ilə alovun üstünü möhkəm örtərək onu söndürməyə çalışın. Bu zaman zərərçəkmişin başını açıq saxlayın ki, tüstüdən zəhərlənməsin;
- zərərçəkmişə ilkin yardım göstərin və təcili yardım çağırın.

Bayram tədbirlərində yanğın təhlükəsizliyi

Novruz bayramı ilə əlaqədar yanğın təhlükəsizliyi qaydalarını bilmək vacibdir:

- bayram tonqalının ətrafına yığılan azyaşlılar mütləq böyüklərin nəzarətində olmalıdır;
- tonqal elektrik naqili, ağac, avtomobil, ev və digər yanar materiallardan kənarda yandırılmalıdır;
- tonqal tam sönənədək nəzarətdə saxlanılmalıdır;

- tonqal üzərindən atılarkən ehtiyatsızlıq geyimin alışmasına, bədən xəsarət almasına səbəb ola bilər;
- yandırılan şamlar nəzarətsiz qalmamalıdır.

Odsöndürücü balondan istifadə qaydaları

-odsöndürücü balonun üzərində olan yarıqdakı məlumatla tanış olmaqla həmin balonun hansı yanğınlarda istifadə edildiyini öyrənin;



Şəkil 2.42. Odsöndürücü balon

- qazla işləyən balondan bütün növ yanğınlara söndürülməsində istifadə edilir;
- tozla işləyən balondan elektrik təsərrüfatında baş verən yanğınlara söndürülməsində istifadə edilir;
- köpüklü balondan bərk maddə və tezalıqan mayelərin yanması zamanı istifadə edilir;
- balonun üstündəki manometrin göstəricisi yaşıldırsa, balon istifadəyə yararlıdır;
- istifadə zamanı balondan xarakterik səs eşidilir.

Odsöndürücü balondan istifadə etmək üçün:

- onun üstündəki plastik möhürü qırın;
- balonun dəstəyinin arasındakı dəmir kilidi çıxarın;
- təhlükəsiz məsafədə duraraq balonun lüləsini birbaşa alovə yönəldin;
- dəstəyi yavaş-yavaş sıxın;

- lüləni yuxarı-aşağı, sağa-sola hərəkət etdirərək, alovu tam söndürün.



Şəkil 2.43. Odsöndürücü balondan istifadə qaydaları

Taxıl zəmilərində yanğın təhlükəsizliyi

Taxıl zəmilərində aşağıdakı yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına əməl edilməlidir:

- taxıl zəmilərində kibrit yandırmaq, açıq oddan istifadə etmək, o cümlədən siqaret çəkmək, zəmilərin yaxınlığında tonqal qalamaq qəti qadağandır! Bu məkanlarda siqaret çəkmək üçün xüsusi yer ayrılmalıdır!

- yolla hərəkət edərkən tam söndürülməmiş siqaret kötüyü və ya kibriti, yanar mayelərlə islanmış materialları, eləcə də şüşə qab və şüşə qırıntılarını ətrafa atmaq yolverilməzdir;

- taxıl zəmilərinin ətrafı quru ot və tullantılardan vaxtaşırı təmizlənməli, eni 4 metrdən az olmamaqla şumlama yolu ilə mineral (təhlükəsizlik) zolaq yaradılmalıdır;

- biçində iştirak edən texnikalar ilkin yanğınsöndürmə vasitələri ilə təmin olunmalı, biçinə başlamazdan əvvəl yanğın-texniki müayinədən keçirilməlidir;

- işdən sonra texnikanın sahələrdə saxlanması, gecə vaxtı yanacaqqla doldurulması, yanacaq və yağların ətrafa tökülməsinə yol verilməsi, texnikalarda əlavə yanacaq və yağlama materiallarının saxlanması qəti qadağandır!

- tarla düşərgələri, taxıltemizləmə xırmanları, ot və küləş tayaları yığılan sahələr ilkin yangınsöndürmə vasitələri ilə təmin edilməlidir;



Şəkil 2.44. Çöl və zəmi yangınların görüntüsü

- yangın baş verərsə, iş dərhal dayandırılaraq ətrafdakılar məlumatlandırılmalı, ələtində olan ilkin yangınsöndürmə vasitələri ilə (odsöndürən, motopompa, su, torpaq, qalın parça materialı və s.) yangını söndürməyə çalışılmalı və “112” qaynar xəttinə məlumat verilməlidir.

Unutmayın: qaydalara biganəlik həyatımıza təhlükədir!

Təhlükə zamanı 112-yə zəng edin!

3. İnsanların infeksiya (yolxucu) xəstəliklərə tutulması.

Epidemiyalar. Respublikanın ərazisində taun xəstəliyinin 3 təbii mənbəyi, habelə tulyaremiya və vəba xəstəliyinin yayılma təhlükəsi olan sahələr müəyyən edilmişdir.

Epidemiya-kəskin yolxucu xəstəliklərin sürətlə və geniş halda insanlar arasında yayılmasına deyilir.

Yolxucu xəstəliklərin törədiciləri mikroblardır (növləri: bakteriyalar, viruslar, riktersiyalar və göbələklər). Xəstəliklər aşağıdakı yollarla və vasitələrlə yayılırlar:

- tənəffüz orqanları vasitəsilə;
- yoluxmuş ərzaq məhsullarından və sudan istifadə edərkən;
- yoluxmuş əşyalara toxunarkən;
- xəstə adamlar və heyvanlarla təmasda olarkən və.s.

Zaqafqaziyanın yüksək dağlıq taun mənbəyinə isə, sahəsi 100 min hektar olan Laçın, Kəlbəcər və Şahbuz rayonları daxildir.



Şəkil 2.45. İnsanlarda infeksiya xəstəliyindən mühafizə qaydası

Zaqafqaziyanın düzəngah-dagətəyi təbii taun mənbəyi olub, sahəsi 500 min hektardır. Bura, Qazax, Akstafa, Tovuz, Göy-göl, Şəmkir, Salyan, Goranboy, Yevlax, Ağdaş kənd rayonları, habelə Mingəçevir şəhəri, Bakının Qaradağ və Xəzər rayonları aiddir.

Arazyanı təbii taun mənbəyinə aid edilən Naxçıvan şəhərinin, Ordubad, Culfa, Şərur və Babək rayonlarının ümumi sahəsi 260 min hektardır.

Tulyaremiya xəstəliyi ehtimallı zonaya - Daşkəsən, Gədəbəy, Kəlbəcər, Şəmkir, Goranboy, Culfa, Ordubad və Şahbuz rayonları daxildir.

Şirvan və Naxçıvan şəhərlərində, həmçinin cənub rayonlarında da vəba xəstəliyi ehtimalı mövcuddur. Halhazırda respublika ərazisində 1 milyondan çox qaçqın yaşayır. Bu qaçqınların məişət şəraitinin ağır olması, onların kütləvi halda yerdəyişməsi də yoluxucu xəstəliklərin baş vermə təhlükəsini artırma bilər.

Epizootiyalar. Respublikanın Ağcabədi, Cəlilabad, Beyləqan, Fizuli, Zaqatala, Bərdə, İmişli, Ucar, Ağdaş, Abşeron, Şəmkir rayonlarında, eləcə də, Naxçıvan MR yaşayış məntəqələrində kənd təsərrüfatı heyvanlarının qara yara və dabaq xəstəliyinə tutulması ehtimalı mümkündür.

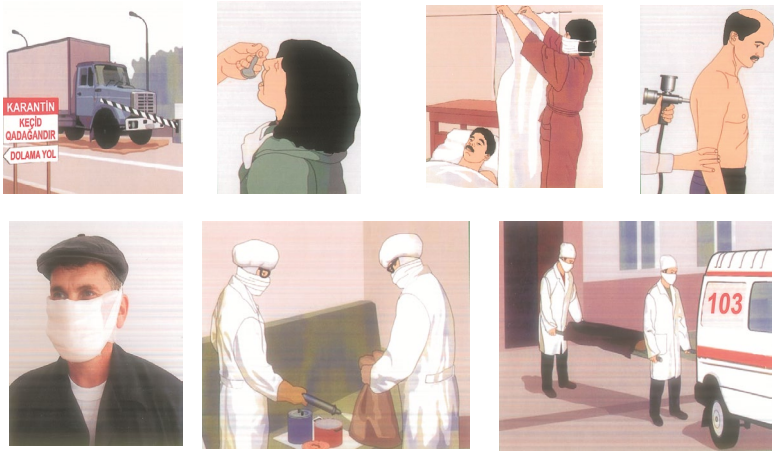


Şəkil 2.46. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının xəstəliyi

Yoluxucu xəstəliklər zamanı nə etməli.

- Yoluxucu xəstəliklərin mənbəyi aşkar edildikdə karantin və ya müşahidə məntəqəsi yaradılmalıdır.
- Dərhal tibbi müəssisəsinə xəbər verin və xəstəni təcrid edin.
- Antibiotik, sulfanilamid və bakteriofaq qəbul edin.
- Qoruyucu peyvəndlər vasitəsilə orqanizmin infeksiya törədicilərinə qarşı davamlılığını artırın.
- Adamlarla təması məhdudlaşdırın. Pambıq-tənzip sarğı bağlayıb gəzin.
- Əşyalarınızı və otaqları dezinfeksiya edin.

- Şəxsi gigiyena qaydalarına əməl edin. Xəstələrin aşkar edilməsinə və xəstəxanaya çatdırılmasına yaxından kömək göstərin.



Şəkil 2.47. Yoluxma xəstəliyi zamanı görülən tədbirlər

4. Texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı.

Texnogen xarakterli hadisələr, texnosferin əhali ətraf mühitə törətdiyi təhlükə-sənayədə, energetikada və kommunal təsərrüfatında böyük miqdarda radioaktiv, kimyəvi, bioloji təhlükəli, habelə yanğı və partlayış qorxusu yaradan istehsalat və texnologiyaların olması ilə sərtləşir. Respublikamızda təxminən yüz min belə istehsalatlar mövcuddur. Burada əsas istehsalat fondlarının yüksək aşınma dərəcəsi, müvafiq təmir və profilaktika işlərinin vaxtında yerinə yetirməməsi, istehsalat və texnoloji intizamın zəifləməsi qəza ehtimallarını daha da artırır.

Əldə olan məlumatlara görə, 1992-2014-cü illər ərzində Respublikamızda texnogen xarakterli 100-dən çox fəvqəladə hadisə qeydə alınmışdır.

Onlara aşağıdakılar aiddir:

- nəqliyyat qəzaları (fəlakətləri);

- yanğınlar (partlayışlar);
- binaların qəflətən uçması;
- güclü təsirli zəhərləyici maddələr (GTZM) ətrafa yayılmaqla, baş verən qəzalar;
- radioaktiv maddələr (RM) ətrafa yayılmaqla, baş verən qəzalar;
- bioloji təhlükəli maddələr (BTM) ətrafa yayılmaqla, baş verən qəzalar;
- həyat təminatlı kommunal sistemlərdə (su, kanalizasiya, qaz, istilik və elektrik-enerjisi şəbəkələrində) baş verən qəzalar;
- hidrodinamik qəzalar (su bəndlərinin yarılması).

Nəqliyyat qəzaları.

- yük və nəqliyyat qatarları (dəmiryol və metropoliten) qəzaları;
- yük və nəqliyyat gəmi qəzaları;
- aviasiya qəzası (fəlakəti);
- avtomobil qəzaları;
- magistral boru kəmərinə qəzalar.

Yol – nəqliyyat qəzalarının əsas səbəbləri.

- yol – hərəkət qaydalarının pozulması;
- nəqliyyatın sərxoş vəziyyətdə idarə edilməsi;



Şəkil 2.48. Müxtəlif növ nəqliyyat qəzaları

- sürücünün zəif hazırlığı;
- yüksək sürət;
- nəqliyyat vasitəsinin nasazlığı;
- DYP-yə qəza haqqında məlumat verin. Ehtiyac olduqda “təcili yardım”, yanğınsöndürənləri və xilasediciləri çağırın;
- xəsarət almış şəxsi maşından çıxarın. Ona ilk tibbi yardım göstərin. Avtomobilin dərman qutusundakı materiallardan istifadə edərək qanaxmanı dayandırın;
- sürücüyə xəbər verin. Yanan avtomobili tərk edin. Qəza vəziyyətində olan nəqliyyatdan təhlükəsiz məsafəyə qədər uzaqlaşın;
- avtomobil aşib suya düşəndə mümkün qədər dərinədən nəfəs alın. Su salona dolub qapıdan yuxarı qalxdıqdan sonra, qapını yaxud pəncərəni (qabaq və ya arxa şüşəni sındırmaqla) başınızı irəliyə verməklə suyun üzünə çıxın.

Dəmiryol nəqliyyatında tipik qəzalar.

- relslərin aralanması;
- hərəkət edən qatarların toqquşması;
- keçidlərdə maneələrlə toqquşma;
- QKTM-dağılması;
- neft məhsullarının dağılması;
- partlayış;
- vaqonlarda yanğın;
- dəmiryol dispetçerinə və qəza xidmətinə xəbər verin;
- adamlara zədələnmiş vaqonlardan çıxmağa kömək edin;
- həkimlər gələndək zərərçəkənlərə ilk yardım göstərin və onları müalicə müəssisələrinə göndərin;
- yanğın ocaqlarından təhlükəsiz zonayadək uzaqlaşın;
- zəhərli buludların yayılma zonasını tərk edin.

Yanğınlar partlayışlar

- sənayə obyektləri binalarında, kommunikasiyalarda və texnoloji avadanlıqlarında yanğınlar;

- tezalısan maddələr, yanacaq istehsal, emal edən və saxlanılan obyektlərdə yangınlar, partlayışlar;



Şəkil 2.49. Sənaye və neft mədəninə baş vermiş yangının görüntüsü

- nəqliyyatda yangın və partlayış;
- yeraltı, mədən və metropoliten sahələrində yangın (partlayış);
- yaşayış, sosial-məişət və mədəni-məişət təyinatlı bina və qurğularda yangın;
- partlamamış döyüş sursatlarının aşkar edilməsi;
- partlayıcı maddələrin (döyüş sursatının itirilməsi).

Radioaktiv maddə (RM) ətrafa yayılmaqla baş verən qəzalar.

- AS və AE qurğularında qəza və ətrafa RM atılması;
- nüvə qurğulu kosmik aparatda qəza baş verməsi;
- radioaktiv mənbəyinin itirilməsi (aşkar edilməsi).

GTZM yayılmaqla baş verən qəzalar:

- GTZM (Güclü təsirli zəhərləyici maddələr) istehsalat, emal olunarkən, saxlanarkən baş verən qəzalar;
- GTZM daşınarkən baş verən nəqliyyat qəzası;

- kimyəvi döyüş sursatından baş verən qəza;
- qəza nəticəsində baş verən kimyəvi reaksiya prosesində GTZM yaranması və yayılması;
- GTZM mənbələrinin aşkar edilməsi (itirilməsi).

Bioloji təhlükəli maddə (BTM) ətrafa yayılmaqla baş verən qəzalar:

- BTM ətrafa yayılmaqla baş verən qəza;
- BTM ətrafa yayılmaqla nəqliyyat qəzası;
- BTM aşkar edilməsi.

Həyat təyinatlı kommunal sistemlərdə qəzalar:

- kanalizasiya sistemlərində qəza;
- su təchizat sistemlərində qəzalar;
- kommunal qaz boru kəmərlərində qəza;
- istilik şəbəkələrində qəza;
- elektrik enerji sistemlərində qəza.

Hidrodinamik qəzalar:

- bəndlərin yarılması;
- binaların qəflətən uçması.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yüksək dərəcədə texnogen təhlükələr mövcuddur ki, bunlar da müxtəlif növ FH-ın başlıca mənbələridir. Bunların əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- istehsalat sahələrində təhlükəsizliyin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminin zəifləməsi;

- respublikada iqtisadiyyatın strukturca yenidən qurulması prosesinin uzanması nəticəsində istehsalatın bütün sahələrində əmək və texnoloji intizamın, habelə istehsalatda qəzaya qarşı davamlılıq tədbirlərinin zəifləməsi;

- bəzi sənaye sahələrində istehsalat vasitələrinin, xüsusən də texnoloji avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin, əsas istehsalat fondlarının yol verilməz dərəcədə, bir sıra hallarda 90% və daha artıq aşınması;

- sənaye istehsalında təhlükəsizlik texnikasının, xammalın və hazırlanan məhsulun keyfiyyətə kəskin sürətdə aşağı düşməsi;

- istehsalatda təhlükəli, zərərli amilləri aşkar və nəzarət edən cihazların, belə amillərdən kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrinin kifayət qədər hazırlanmaması və onların keyfiyyətsiz olması;

- sənaye, nəqliyyat, energetika, kənd təsərrüfatı, habelə idarəetmə sahələrində təhlükəsizliyin təmin edilməsi sistemlərinin texnoloji etibarlılığının zəif olması;

- zərərli və təhlükəli potensiallı müəssisələrdə kadrların, xüsusən də yüksək ixtisaslı kadrların itirilməsi nəticəsində istehsalat mədəniyyətinin aşağı düşməsi, mütəxəssislərin səriştəsinin və məsuliyyət hissinin zəifləməsi;

- ölkədə həyat fəaliyyətinin təmin olunması sahələrində aparılan əsaslı və tətbiqi tədqiqatların keyfiyyətinin aşağı olması;

- partlayış, yanğın, kimyəvi, radiasiya, bioloji təhlükəli maddələr və texnologiyalardan istifadə edilməsinin miqyasca genişlənməsi;

- qəza və fəlakətlərin qabaqlanması və qarşısının alınması, insan tələfatı və maddi itkilərin azaldılması üzrə görülən tədbirlərin kifayətli dərəcədə olmaması və əlaqələndirilməməsi;

- iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni təhlükəsiz və qənaətcil texnologiyaların yavaş və keyfiyyətsiz səviyyədə tətbiqi, texnoloji proseslərin və qəza əleyhinə mühafizəsinin avtomatlaşdırılmasının zəif tempə aparılması;

- ölkənin ərazisində zərərli istehsalatların və təhlükə potensiallı obyektlərin yaşayış zonalarının və onların həyat təminatı sistemlərinin yaxınlığında yerləşməsi;

- potensial təhlükəli istehsalat və obyektlərin vəziyyətinə nəzarət və müşahidənin kifayət dərəcədə olmaması;

- sənaye obyektlərinin heyəti və əhali üçün kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrinin inşaatı və istehsalı həcmələrinin kəskin surətdə azalması;
- təhlükə potensiallı obyektlərdə qəzalar barədə lokal (məhdud) xəbərdarlıq sistemlərinin olması;
- təhlükəsizliyin təminatı, FH-ın qabaqlanması və aradan qaldırılması üçün cavabdeh olan işçilərin sayının azaldılması;
- qəza-xilasetmə xidmətlərinin fəaliyyətinin kifayət dərəcədə səmərəli olmaması;
- qəza və fəlakətin aradan qaldırılması üçün lazımi həcmdə ehtiyatların olmaması;
- avtomobil yolları şəbəkəsinin zəif inkişafı;
- FH-ın baş verməsi ehtimal olunan zonalarda sosial problemlərin yaranması.

Hidrodinamik qəzalar

Hidrodinamik qəza nədir - hidro-texniki qurğunun və yaxud onun bir hissəsinin dağılması zamanı nəzarətdən çıxan su kütləsinin geniş ərazini basması nəticəsində yaranan fəvqəladə haldır. Potensial təhlükəli hidrotexniki qurğulara su anbarları, su bəndləri, iritutumlu kanallar, suburaxıcılar və şlüzlər aiddir.

Hidrotexniki qurğuların dağılması təbii fəlakətlər və ya insan fəaliyyətinin təsiri nəticəsində baş verə bilər.

Hidrodinamik qəzalara səbəb olan təbii fəlakətlər:

- zəlzələ;
- qasırğa;
- uçqun;
- sürüşmə;
- sel və daşqın.

Hidrodinamik qəzalara səbəb olan insan fəaliyyəti növləri:

- hidrotexniki qurğuda konstruktiv elementlərin qüsurları;

- hidrotexniki qurğunun istismar qaydalarının pozulması;
- suaşırın qurğunun az həcmdə su buraxması və bəndin üzərindən suyun daşması;
- normadan artıq su axını;
- suötürücülərin nasazlığı;
- diversiya aktları.

Hidrodinamik qəzaların təhlükəli nəticələri:

- dağıdıcı dalğa;
- yerli subasmalar.

Hidrodinamik qəzalar zamanı subasmaya görə ərazilər iki risk zonasına bölünür:

- fəlakət ərazisi;
- təhlükəli subasma ərazisi.

Fəlakət ərazisi həmin hidrotexniki qurğudan 6 km radiusda xeyli sayda canlının məhv olduğu, bina və digər qurğuların dağıldığı ərazidir. Təhlükəli subasma ərazisi isə fəlakət ərazisindən 6 km-dən 70 km-dək radiusda olan ərazidir.

Belə ki, hidrotexniki qurğular adətən dağlıq ərazilərdə yerləşdiyindən hidrodinamik qəza zamanı nəzarətdən çıxan su kütləsi dalğalanaraq böyük sürətlə hərəkət edir. Belə subasmalar kütləvi insan tələfatı, yaşayış məntəqələri, istehsalat və kənd təsərrüfatı obyektlərinin dağılması, flora və faunanın məhv olması ilə nəticələnir. Adətən, hidrodinamik qəzalar elektrik enerjisinin istehsalında, meliorasiya və digər sahələrdə fəsadlar, qısaqapanmalardan baş verən yanğınlar, qruntların yuyulması nəticəsində sürüşmə və uçqunlar, içməli su mənbələrinin çirklənməsi və sanitar-epidemioloji vəziyyətin kəskin pisləşməsi kimi fəvqəladə hadisələrlə müşayiət olunur.

Hidrotexniki qurğuların mümkün fəlakət və təhlükəli subasma ərazilərində məskunlaşmış əhali hidrodinamik qəzalar zamanı təhlükəsiz davranış qaydalarını bilməlidir.

Hidrodinamik qəzalar zamanı davranış qaydaları:

- daha yüksək ərazilərə qalxmaq üçün əvvəlcədən bir neçə mümkün qısa marşrut müəyyən edin.

- içində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın;

- elektrik və qaz cihazlarını xətdən ayırın, qapı-pəncərələri, ventilyasiya sistemlərini və s. qurğuları bərk bağlayın;

- ev heyvanlarını sərbəst buraxın;

- əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz daha yüksək əraziyə yollanın.

Əgər subasma qəflətən baş veribsə:

- subasmadan qorunmaq üçün evin çardağına, binanın yuxarı mərtəbəsinə və s. qalxın;

- elektrik təchizatını dayandırın, xilasedicilərə rəng və işıq siqnalları ilə (gündüz əlvan rəngli parça, gecə işıq və səs vasitələri) yerinizi bildirin;

- mümkün qədər qida və içməli su ehtiyatı hazırlayın (məişətdə istifadə olunan ümumi xətlərdən gələn su çirklənmiş ola bilər);

- daşqın suyuna düşmüş qida məhsullarından istifadə etməyin.

- su basmış ərazini müstəqil olaraq təcili yardım ehtiyacı yarandıqda, suyun səviyyəsi sürətlə qalxdıqda və xilasedicilərin gəlməsinə ümid olmadıqda tərk edə bilərsiniz.

Əgər suya düşmüşünüzsə:

- suda rahat hərəkət etmək üçün ağır və dar geyimləri çıxarın;

- ətrafınızdakı itiuculu və kəsici alətləri özünüzdən uzaqlaşdırın;

- yardım gələnədək suyun üzərində qalmağa imkan verən, batmayan əşyalardan yapışın.

Daşqından sonra nə etməli:

- su çəkildikdə yalnız müvafiq qurumların icazəsindən sonra evə qayıda bilərsiniz;

- evə qayıtdıqda qaz və elektrik təchizatı sisteminin sazlığına əmin olmadan onları yandırmayın;

- yoluxucu xəstəliklərin yayılmaması üçün daşqın və sel sularının gətirdiyi zibili tez yığıdırıb həyəti və evi təmizləyin;

- içməli su mənbəyindən müvafiq sanitariya yoxlamasından sonra istifadə edin.

Texnoloji fəlakət.

Texnoloji fəlakət qəflətən baş verən və insanların məhv olması ilə nəticələnən geniş miqyaslı güclü qəzaya deyilir.

Güclü fəlakətlərin nəticələri onların xarakterindən, nəqliyyat vasitələrinin növündən asılı olur.

İstehsalat qəzaları o cümlədən də iri qəzalar sənayenin, elmi-texniki tərəqqinin coşqun inkişafı, istehsalatda texnologiyaların durmadan dəyişməsi, nəhəng enerji və yüksək sürətlərdən istifadə edilməsi şəraitində tez-tez baş verir.

İstehsalat qəzaları xarici təbii amillərin, o cümlədən təbii fəlakətlərin təsiri ilə, qurğunun layihə-istehsalat qüsurlarının vaxtında aradan qaldırılmaması, onların istismarı qaydalarına riayət olunmaması və istehsalatda texnoloji prosesin pozulması nəticəsində də baş verir. İri sənaye qəzalarına sənaye və tikinti obyektlərində, eləcə də dəmir yolu, hava, su nəqliyyatı vasitələri və magistral boru kəmərlərində baş verən qəzalar aiddir ki, bu zaman yanğınlar törəyir, dağıntılar olur, torpağın və suyun səthinə xeyli neft məhsulları və aqressiv maddələr axması təhlükəsi yaranır. Binaların, qurğuların, istehsalat avadanlıqlarının zədələnməsi, insanların və maddi sərvətlərin

məhv olması ilə müşayiət olunan istehsalat qəzaları partlayışlardan, yanğınlardan, subasmalardan, qurğuların deformasiyaya uğraması və dağılmasından, enerji sistemi və mühəndis şəbəkələrinin sıradan çıxmasından, zərərli maddələrin kənara sızaraq ətraf mühiti çirkləndirilməsindən ibarətdir. Bunlar çox vaxt eyni zamanda baş verir, biri digəri ilə əlaqədar olur və bir-birini gücləndirir.

Nəqliyyat qəzası güclü təyyarə qəzası, avtomobil və dəmiryol qəzaları, eləcə də gəmi qəzalarının ümumi cəhəti ondan ibarətdir ki, bunlar çoxlu insan və ya yük daşıyan, ya da insanlara və ətraf mühitə bilavasitə, yaxud dolayısı ilə zərər yetirə biləcək maddələr daşıyan nəqliyyat vasitələrində baş verir.

Təyyarə qəzaları təbiət hadisələri, texnoloji səbəblər və ya insan amili nəticəsində (səhlənkarlıq və s.) baş verə bilər.

Dəmiryol qəzaları qatarlar toqquşarkən, qatar yoldan çıxarkən, torpaq sürüşmələri, qar uçqunları və s. zamanı, eləcə də terror təxribatı hallarında baş verir.

Avtomobil qəzaları daha tez-tez baş verir və daha çox ziyan vurur.

Gəmi qəzaları, xüsusən duru yanacaq, yaxud təhlükəli maddələr daşıyan gəmilərdə baş verərkən ciddi ekoloji fəlakətlərə səbəb ola bilər.

Partlayışlarla müşayiət olunan istehsalat qəzalarının nəticələri, xaraktercə müharibə vaxtı baş verən dağıntılara oxşayır. Qazanxanalarda qazanların, kimya müəssisələrində qazın, cihazların, hazır məhsul və yarımfabrikatların, neftayırma zavodlarında benzin buxarları və digər qarışıqların, dəyirmanlarda unun, şəkər zavodlarında şəkər tozunun, taxta-şalban və ağac emalı kombinatlarında mişar tozunun və lak-boya buxarlarının partlayışları və s. daha çox müşahidə edilir. Bir çox ölkələrdəki kömür və filiz mədənlərində kömür tozunun və qazların partlayışı nəticəsində çox ağır yeraltı

qəzalar olur. Belə partlayışlar adətən yanğınlar, uçqunlar və s. törədir. İstehsalat qəzaları zamanı hər hansı partlayışın zərbə dalgası böyük insan tələfatına və qurğu hissələrinin dağılmasına səbəb olur.

Avtomobil qəzaları.

Avtomobil qəzaları zamanı müəyyən təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməklə həyatı təhlükələrdən xilas ola bilərsiniz.

Qəza zamanı nə etməli:

- qəza zamanı ilk növbədə başınızı qoruyun;
- avtomobil idarə edirsinizsə sürkəndən möhkəm tutaraq oturacağıya sıxılın;
- ön oturacaqda əyləşmişsinizsə oturacağıya möhkəm sıxılıb əllərinizlə başınızı qoruyun;
- arxa oturacaqda əyləşmişsinizsə və mümkündürsə, yerə əyilib əllərinizlə başınızı qoruyun;
- yanınızda uşaq varsa onu bədəninizə sıxıb qoruyun.

Qəzadan sonra nə etməli:

- təşvişə düşməyin və sakitliyinizi qoruyun;
- təhlükəsizlik üçbucağı və qəza işıqlarından istifadə etməklə ətrafdakıları xəbərdar edin;
- qəza ciddidirsə “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
- qəza kiçik olsa belə “102” qaynar xəttinə məlumat verin;
- xəsarət alan varsa təcili yardım çağırın;
- qəza nəticəsində avtomobilin alışma ehtimalı olduğundan vəziyyəti dəqiq qiymətləndirin;
- qapıları açmaq mümkün deyilsə pəncərəni açaraq və ya sındıraraq avtomobili tərk edin;
- qəza ciddidirsə mümkün yanğın və ya partlayışdan qorunmaq üçün maşını tərk edərək ərazidən uzaqlaşın.

Avtomobil suya düşən zaman nə etməli:

- avtomobil suya düşdükdə dərhal təhlükəsizlik kəmərinə açın və vaxt imkan verirsə artıq geyimlərdən azad olun, vacib sənədlərinizi və pulunuzu götürün;

- əgər avtomobil hələ tam batmayıbsa və suyun üzərindədirsə qapını açıb avtomobildən çıxın;

- əgər avtomobil batırsa, nəzərə alın ki, qapı açıldıqda avtomobil sürətlə bata bilər. Bu səbəbdən, həm də su avtomobilin elektrik sistemini sıradan çıxardığından küləyə qarşı ön və ya arxa alın pəncərələri (“podpres”) sındıraraq maşını tərk edin və cəld suyun üzərinə qalxın.

Dəmir yolu nəqliyyatında qəzaları.

Dəmir yolu nəqliyyatında qəzalar daha çox qatarın relsdən çıxması, maneələrlə qarşılaşma, vaqonlarda baş verən yanğın və partlayışlar nəticəsində rast gəlinir. Bu qəzalar insan sağlamlığı və həyatı üçün çox təhlükəli olduğundan belə nəqliyyat növündən istifadə edərkən təhlükəsizlik qaydalarını bilmək vacibdir.

Profilaktik tədbirlər:

- özünüzlə qatara partlayış təhlükəli və yanar maddələr götürməyin;

- vaqonda yerləşən kimi qəza çıxışlarının yerini öyrənin;

- yaxınlıqdakı odsöndürücü vasitənin yerini müəyyən edin;

- yüklərinizi nəzərdə tutulmuş yerlərdə səliqəli şəkildə yerləşdirin;

- yalnız müəyyən olunmuş yerlərdə siqaret çəkin;

- qatar hərəkət edərkən bayır qapıları açmayın və pillələrdə durmayın;

- zərurət olmadıqda “stop-kran”dan (qatarı qəfil saxlamaq üçün vasitə) istifadə etməyin;

- yadda saxlamaq lazımdır ki, hətta qəza zamanı belə qatarı körpü üzərində, tuneldə və təxliyyə işini çətinləşdirən digər yerlərdə saxlamaq olmaz;

- rezin və ya tüstü qoxusu hiss etdikdə dərhal qatar bələdçisini xəbərdar edin.

Qəza baş veribsə:

- qəza zamanı qatar sürətli hərəkət edirsə, oturaraq önə əyilib iki əlinizlə başınızın arxasından tutaraq oturacağı möhkəm sıxılın. Bu zaman ayaq üstəsinizsə, möhkəm dayanıb tutacaqdan tutun;

- qəza zərbəsindən sonra arxayınlaşmayın, təhlükənin sovuşduğuna əmin olanadək əzələlərinizi gərginlikdə saxlayın;

- “112” qaynar xəttinə məlumat verin;

- qəzadan sonra qapı və ya pəncərə - qəza çıxışı vasitəsilə və ya zərurət yarandıqda küt əşya ilə vaqonun pəncərəsini sındırmaqla qatarı tərk edib təhlükəsiz əraziyə çəkilin;

- mümkündürsə uşaqlara, ahıllara və köməyə ehtiyacı olan digər insanlara yardım edin;

- qatarı tərk edərkən sənədləri və vacib əşyaları götürməyi unutmayın;

- qəza zamanı ətrafa yanacaq dağılmışsa və ya elektrik xətləri qırılıb yerə düşmüşsə, bunlardan mümkün qədər uzaq durun.

Hava nəqliyyatında hadisə (qəza).

Təyyarənin hər hansı hissəsinin o cümlədən mühərriklərin sıradan çıxması, yanacaq çatışmazlığı, idarəetmə, elektrik təminatı və əlaqə sistemlərinin pozulması, ekipaj üzvləri və ya sərnişinlərin ehtiyatsızlığı və s. hallar aviasiya qəzalarına səbəb ola bilər. Hava nəqliyyatından istifadə zamanı sərnişinlərin təhlükəsiz davranış qaydalarını bilməsi vacibdir. Odur ki, uçuşdan əvvəl qəza təlimat kartı ilə

diqqətlə tanış olmalı, qəza zamanı təyyarə bələdçiləri və ya heyət üzvlərinin təlimatlarına mütləq əməl olunmalıdır.

Təyyarə salonunda hermetiklik pozularsa (dekompresiya):

Hermetiklik pozulmasının əlamətləri:

- salonda qulaqbatırıcı səsin yaranması;
- salonu toz və dumanın bürüməsi;
- görmənin çətinləşməsi, qulaqlarda gurultu və bağırsaqlarda ağrının hiss olunması.

Hermetiklik pozulan zaman nə etməli:

- bələdçilərin və ya heyət üzvlərinin təlimatlarına diqqətlə əməl edin;

- yadda saxlayın ki, oksigen maskaları təyyarənin modelindən asılı olaraq avtomatik enə və ya xüsusi yerdən götürülə bilər;

- oksigen maskası endikdə onu dərhal taxın, yalnız normal tənəffüsünüzü təmin etdikdən sonra digər sənişinlərə kömək edin!

- təhlükəsizlik kəməri bağlayın, iki əlinizi başınızın arxasına tutub önə əyilərək qəfil enişə hazır olun;

- unutmayın ki, avtomatik oksigen təmin edən sistemin ehtiyatı 12-15 dəqiqədir. Əlavə oksigenə ehtiyac olarsa, nəfəsalma daşına bilən oksigen balonları ilə təmin olunur.

Təyyarədə yanğın zamanı nə etməli:

- ağız və burnunuzu parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) tutaraq tüstüdən qorunun;

- salonda hərəkət etmək mümkün deyilsə (keçid tutulmuşdursa), oturacağı arxaya əyərək ona söykənin;

- təyyarə dayanandan sonra dərhal döşəməyə əyilərək ən yaxın çıxışa gedin - açıq yanğın və ya güclü tüstülənmə olan çıxışdan istifadə etməyin;

- təyyarədən çıxan kimi ərazidən uzaqlaşıb, mümkün partlayışdan qorunmaq üçün üzü üstə yerə uzanaraq əllərinizlə başınızı arxadan qoruyun.

Qəza eniş zamanı və ondan sonra nə etməli:

- təhlükəsizlik kəmərinə bağlı saxlayın;
- yanğın yoxdursa, təyyarə tam dayananaqədər yerinizi tərk etməyin və əzələlərinizi mümkün qədər gərib, ağır yüklənməyə hazır olun;

Təyyarə su üzərinə qəza eniş edərsə:

- su üzərinə qəza enişindən əvvəl təyyarə bələdçiləri və ya heyət üzvləri tərəfindən veriləcək təlimatlara əməl edin;
- sizə veriləcək jiletləri təlimata uyğun geyinin və enişə hazır olun;
- təyyarəni tərk edəndə kimi jiletləri hava ilə doldurmayın – qəza çıxışları kiçik olduğu üçün bu, sizə mane ola bilər;
- suya endikdən sonra təlimatlara diqqətlə əməl edin və təşvişə düşməyin;
- ehtiyac yaranarsa, təxliyyənin təmin olunmasında heyət üzvlərinə kömək edin.

Su nəqliyyatında qəza.

Su nəqliyyatında qəzalar və bədbəxt hadisələr güclü külək, fırtına, duman, müxtəlif maneələrlə toqquşma, texniki nasazlıq və digər səbəblərdən baş verə bilər. Açıq dənizdə fəlakətə uğramış gəmi ekipajı və sərnişinlərin xilasını üçün gəmidə müxtəlif xilasedici vasitələr, xilasedici salları, qayıqlar, hava ilə doldurulan jiletlər, yaxalıqlar, halqalar, xilasedici kəmərlər və s. olur. Onlardan təlimatlara uyğun istifadə edərək, su nəqliyyatında qəzalar zamanı xilas ola bilərsiniz:

Gəmidə sərnişinə məsləhət görülür:

- gəminin təlimatları və qaydaları ilə tanış olmaq;

- gəmidəki şəxsi xilasetmə vasitələrindən istifadə etməyi, onların harada saxlanılmasını bilmək;
- həyacan siqnallarına həssas yanaşmaq;
- kayutlardan xilasetmə qayıqlarının yerləşdiyi yuxarı göyertəyə gedən yolu yadda saxlamaq (qəza, xüsusilə tüstülənmə və gəminin əyilməsi zamanı istiqaməti təyin etmək çətin olur);
- yanğın gördükdə dərhal gəmi kapitanını, yaxud ekipaj üzvlərini xəbərdar etmək və “112” qaynar xəttinə məlumat vermək;
- gəmini tərk edən zaman ekipaj üzvlərinin göstərişlərinə əməl etmək (unutmayın ki, gəmini tərk etmək haqqında qərarı yalnız kapitan verir);
- qəza zamanı ilk növbədə xilasedici jileti geyinmək.

Xilasedici jilet:

- xilasedici jiletlər narıncı rəngdə olur;
- gəmidə ekipaj üzvlərinə və sərnəşinlərin hər birinə çatacaq qədər xilasedici jilet saxlanılır;
- sərnəşinlər üçün xilasedici jiletlər kayutda, rahat əlçatan və dəqiq işarə olunmuş yerlərə qoyulur;
- jiletləri köməksiz olaraq ən gec 1 dəqiqə ərzində rahat geyinmək mümkündür;
- özünüz jileti geyindikdən sonra uşaqlara onlar üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi jiletləri geyindirə bilərsiniz;

Xilasedici qayıqlar:

- xilasedici qayıqlarda, ilk növbədə, uşaqlar, qadınlar, yaralı və yaşlılar yerləşdirilməlidir;
- xilasedici qayığa minməzdən əvvəl mümkün qədər çox geyinin və üstədən xilasedici jileti geyinməyi unutmayın;
- imkan varsa, qayığa ədyal, əlavə geyim, qəza radiosu, içməli su və qida da götürün;

- xilasedici qayığa mindikdən sonra batan gəmidən təhlükəsiz məsafəyə (100 metrədən az olmayaraq) qədər uzaqlaşın;

- bədəninizin istiliyini qorumaq üçün qayıqda digər sərnəşinlərə yaxın əyləşin, fiziki hərəkətlər edin;

- içməli sudan qənaətlə istifadə edin, suyu az-az, lakin tez-tez qəbul edin və daha çox hissəni axşama saxlayın. Gün ərzində 500-600 qr-dan çox su qəbul etməyin;

- açıq dənizdə olarkən sahilə, yaxud gəmi-naviqasiya yollarına çıxmaq mümkün deyilsə, digər xilasetmə qayıqları ilə birlikdə gəminin batdığı yerin yaxınlığında qalın;

- ayaqlarınızı mümkün qədər quru saxlayın;

- müntəzəm olaraq ayağınızı qaldırın və şişkinliyi götürmək üçün hərəkət etdirin;

- gündüzlər tərləməmək üçün geyiminizi, qayıqda temperaturu azaltmaq üçün isə onun ətrafını isladın;

- yalnız qəzalar üçün nəzərdə tutulmuş qida ehtiyatından istifadə edin;

- olduğunuz yeri bəlli etmək üçün tüstü şaşkalarının hamısını birdən istifadə etməyin. Unutmayın ki, onlardan istifadə yalnız bir nəfərə tapşırılmalı və real görünmə imkanı olduqda istifadə edilməlidir.

Əgər insan gəmidən suya düşərsə:

- dərhal qışqırın: “suda insan var”;

- suya düşənə xilasetmə dairə və ya digər üzmə vasitəsi atın;

- çalışın zərərçəkmiş gözdən itirməyin;

Suya düşmüşünüzsə:

- vahiməyə düşməyin, ətrafınıza nəzər yetirin;

- maneçilik törədən paltarınızı çıxarın və cibinizdə olan lazımsız əşyaları atın;

- artıq, lazımsız hərəkətlər etməyin, istiliyi saxlayın;

- nə qədər gücünüz var, qışqırın sizi eşitsinlər;
- əlinizi yelləyin ki, sizə diqqət yetirsinlər;
- əgər gəminin göyərtəsindən suya tullanmalısınızsa, bunun üçün maksimum beş metrə qədər hündürlüyü olan yer seçin. Bu zaman bir əlinizlə ağız və burnunuzu, digər əlinizlə isə jileti tutun;

- xilasedici jiletdə suda olarkən şaquli vəziyyət ayaqların soyumasını sürətləndirdiyindən bədəninizi üfüqi vəziyyətdə saxlayın;

- yadda saxlayın ki, xilasedici jiletin üzərində dəniz suyu ilə işləyən, suda xarab olmayan və 8 saat davamlı olaraq işıq verə bilən lampa, fit və işıq əksetdirici bantlar olur. Fit, yaxud əlinizi qaldırmaqla signal verin;

- bədən temperaturunuzu saxlamaq üçün mümkün qədər az hərəkət edin. Çünki suda istilik havada olduğundan bir neçə dəfə tez itir. Odur ki, hətta isti suda belə yalnız üzmək üçün hərəkət etmək lazımdır. Bu zaman hərəkət olaraq çalışın yalnız xilasediciyə tərəf üzəsiniz;

- əgər xilasətmə jiletini geyinməmisinizsə, suda batmayan bir əşyadan yapışın, mümkündürsə, onun üzərində arxası üstə uzanın;

- təşvişə düşməyin! Yadda saxlayın ki, orta yaşlı insan susuz 3 gündən 10 günədək, qidasız bir ay və daha artıq müddətdə sağ qala bilər.

Qadağandır!

- gəminin təlim-həyəcan signalından yayınmaq;
- xilasətmə vasitələrinin yerini dəyişdirmək və ya onları təyinatı üzrə istifadə etməmək;
- gəminin səsgücləndirici yayım xəttini söndürmək.

Avtomobildə yanğın.

Avtomobildə yanğın baş veribsə:

- avtomobili dərhal dayandırın və mühərriki söndürün;

- avtomobili tərk edin, sənişinlərinizi avtomobildən düşürün, “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
 - heç bir halda yanan avtomobilə minməyin;
 - mümkündürsə, ilkin odsöndürücü vasitələrlə və ya hər hansı qalın parça materialı, torpaq, qum və s. ilə yangını söndürməyə çalışın;
 - yangın mühərrik bölməsindən başlayıbsa və hələ geniş yayılmayıbsa, kapotu ehtiyatla açın və yangını söndürməyə çalışın;
 - yangın güclüdürsə, onu özünüz söndürməyə çalışmayın.
- Bu zaman təhlükəsiz məsafəyə (ən azı 10 metr) çəkilin.

Avtobusda yangın.

- Sənişin avtobusunda yangın baş veribsə:
- yangın haqqında sürücünü dərhal xəbərdar edin və “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
 - yanan avtobusu mümkün qədər tez tərk edib ondan uzaqlaşın;
 - qəza çıxış düyməsini basaraq, qapıları açmağa çalışın.
- Əgər qapılar açılmırsa, çəkicdən və ya hər hansı bərk əşyadan istifadə edərək pəncərəni sındırmaqla avtobusdan çıxmağa çalışın;
- ağız və burnunuzu parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) tutaraq tüstüdən qorunun;
 - təxliyyə zamanı uşaqlara, ahıllara və köməyə ehtiyacı olan digər insanlara yardım edin.

Qatarda yangın.

- Qatarda yangın baş veribsə:
- yangın barədə dərhal bələdçini xəbərdar edin, “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
 - mümkünürsə, yangını ilkin odsöndürücü vasitələr və ya hər hansı qalın parça materialı, su və s. ilə söndürməyə çalışın;

- küləyin alovu gücləndirməməsi üçün pəncərələri bağlayın;
- xəbərdar etmək və ya yanğını söndürmək mümkün olmadıqda, stop-kran vasitəsilə qatarı dayandırın;
- təşviş və çaxnaşma yaratmadan qatarın gedişi istiqamətində hərəkət edərək yanan vaqondan digərinə keçin;
- ağız və burnunuzu parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) tutaraq tüstüdən qorunun;
- qatar dayandıqdan sonra qapı və ya pəncərələr vasitəsilə onu tərk edin. Hərəkətdə olan qatardan tullanmaq təhlükəlidir!
- təxliyyə zamanı uşaqlara, ahıllara və köməyə ehtiyacı olan digər insanlara yardım edin.

Metroda yanğın.

Metroda qatarda yanğın baş veribsə:

- vaqonda tüstü və ya alov gördüyünüz halda dərhal danışiq qurğusu ilə maşinisti xəbərdar edin və “112” qaynar xəttinə məlumat verin;
- mümkündürsə, ilkin odsöndürücü vasitələr və ya hər hansı qalın parça materialı, su və s. ilə yanğını söndürməyə çalışın;
- küləyin alovu gücləndirməməsi üçün pəncərələri bağlayın;
- stop-kran vasitəsi ilə qatarı saxlamaq olmaz! Bununla hərəkət edən qatarın növbəti stansiyaaya tez çatmasına və sənişinlərin təxliyyəsinə mane olarsınız;
- təşviş və çaxnaşma yaratmadan qatarın gedişi istiqamətində hərəkət edərək yanan vaqondan digərinə keçin;
- ağız və burnunuzu parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) tutaraq tüstüdən qorunun;
- qatar tuneldə dayanıbsa, maşinistin göstərişi olmadan vaqonu tərk edib tunelə çıxmayın;

- vaqonu tərk etdikdən sonra relslərə toxunmadan onların arası ilə bir-birinizin ardınca qatarın gedişi istiqamətində hərəkət edin;

- təxliyyə zamanı uşaqlara, ahıllara və köməyə ehtiyacı olan digər insanlara yardım edin.

Su nəqliyyatında yanğın.

Su nəqliyyatında yanğın baş veribsə:

- əvvəlcədən nəqliyyat vasitəsinin təxliyyə planı ilə tanış olun və xilasedici jiletlərin yerini dəqiq öyrənin;

- yanğın gördükdə dərhal gəmi kapitanı, yaxud ekipaj üzvlərini xəbərdar edin və “112” qaynar xəttinə məlumat verin;

- mümkündürsə, yanğını ilkin odsöndürücü vasitələr və ya hər hansı qalın parça materialı, su və s. ilə söndürməyə çalışın;

- kapitanın göstərişi ilə xilasedici jileti geyinin və əvvəlcədən polietilen paketə bükülmüş ən vacib əşyalarınızı (sənəd, pul və s.) götürüb təşviş və çaxnaşma yaratmadan cəld göyertəyə çıxın;

- əgər kayutun çıxışı tüstü və ya alovla kəsilibsə, qapını möhkəm bağlayın. İllüminatorun şüşəsini qıraraq oradan çıxmağa çalışın;

- ağız və burnunuzu parça materialı ilə (dəsmal, şərf, paltar və s.) tutaraq tüstüdən qorunun;

- gəmini kapitanın göstərişi ilə tərk edin. Xilasedici vasitələrə mindikdə ekipaj üzvlərinin göstərişlərinə əməl edin;

- təxliyyə zamanı uşaqlara, ahıllara və köməyə ehtiyacı olan digər insanlara yardım edin.

Liftlə bağlı təhlükəsizlik qaydaları.

Çoxmərtəbəli binalarda quraşdırılan lift insanların mənzilbaşına tez və rahat çatmasına xidmət edir.

Liftdə təhlükəsizlik qaydalarına hər kəs riayət etməlidir.

Liftdə problemlərin yaranmasının əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- elektrik təchizatı sistemində nasazlıq;
- liftin istismar müddətinin bitməsi;
- liftdə yersiz və sərt hərəkətlər;
- liftin qapılarının ətrafında toz və bu kimi maneələrin yığılması.

QƏTİ QADAĞANDIR:

- liftin normadan artıq yüklənməsi;
- uşaqların liftdən böyükklərsiz istifadə etmələri;
- liftin qapılarının arasında dayanmaq;
- liftin qapılarına və üzərindən cərəyan keçdiyindən tavanına toxunmaq;
- lifti silkələmək;
- liftin düymələrini qurdalamaq və zədələmək;
- liftdə siqaret çəkmək və alışqandan istifadə etmək;
- içərisində işıqları yanmayan liftə daxil olmaq;
- zəlzələ və yanğın zamanı liftdən istifadə etmək.

Liftdə köməksiz vəziyyətdə qalan şəxs bunları bilməlidir:

- qorxmamaq və təşvişə düşməmək;
- liftin zəng signalını fasilələrlə basaraq kömək çağırmaq;
- qapını zədələmədən döyərək kömək çağırmaq;
- yanınızda mobil telefon varsa, lift bələdçisinə və ya lift təsərrüfatının cavabdeh qurumlarına məlumat vermək;
- əlaqədar qurumlarla əlaqə yaratmaq mümkün olmadıqda “112” qaynar xəttinə məlumat vermək;
- köməyə çağırduğunuz insanlardan əlaqədar qurumlara məlumat vermələrini xahiş etmək.

Liftdə qalan şəxsə necə kömək etməli:

- liftdə qalanı sakitləşdirmək və həmin şəxsi müvafiq köməklik göstəriləcəyinə inandırmaq;
- lift təsərrüfatına cavabdeh olan şəxsləri məlumatlandırmaq;

- əlaqədar qurumlarla əlaqə yaratmaq mümkün olmadıqda “112” qaynar xəttinə məlumat vermək.

Yadda saxlayın:

- xilasetmə işləri zamanı binanın damına çıxış qapısının açarı təcili olaraq lift mütəxəssisinə və ya xilasedicilərə təqdim olunmalıdır;

- kömək məqsədilə kənar şəxslərin liftin qapılarına və digər hissələrinə müdaxiləsi yolverilməzdir;

- lift mexanizmləri yalnız lift mütəxəssisləri tərəfindən təmir oluna bilər;

- lift nasazlıq səbəbindən nadir hallarda sürətlə aşağıya doğru hərəkət edərsə, bu halda liftdə olan şəxs üzü üstə döşəməyə uzanaraq və ya çömələrək əllərini liftin sağ və sol divarlarına sıxmalıdır.

**Partlayış və yanğınla müşayət olunan qəzalar zamanı
hərəkət qaydaları.**

Partlayış təhlükəsi olduqda

- partlayış təhlükəli əşyaya yaxınlaşmayın və ona toxunmayın;

- binadakı və ya küçədəki təhlükəli yeri dərhal tərk edin;

- təhlükə barəsində ətrafdakıları xəbərdar edin;

- partlayış təhlükəli əşya barədə polisə xəbər verin;

- hiss etsəniz ki, partlayış qaçılmazdır, onda yerə uzanın və başınızı əllərinizlə örtün.

Qonşu binada (tikildə) partlayış zamanı:

- polisə zəng edin, partlayış haqqında məlumat verin;

- təxliyyə zamanı sənədləri və ilkin tələbat əşyalarını götürün;

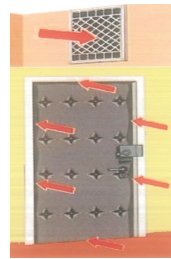
- ehtiyatla hərəkət edin, zədələnmiş konstruksiyalara və açıq naqillərə toxunmayın;

- hadisə yerinə gələn vəzifəli şəxslərin göstərişlərinə uyğun hərəkət edin.

Dağıntılar altında qalmışsınızsa:

- xəsarət alıb-almadığınızı müəyyən etməyə çalışın. Özünüə ilk yardım göstərin;
- isti paltar geyinin. Bədəninizin əzilmiş yerlərinin ətraflarını ovuşdurun;
- qarnı üstə uzanaraq sinəyə düşən təzyiqi azaldın;
- səsizinlə və taqqıltı ilə xilasedicilərin diqqətini cəlb edin;
- davam edə biləcək dağıntıya yol verməmək üçün konstruksiyaların dayanıqlığını artırmağa çalışın (alt dayaq qoymaqla).

Yanğınlar adamların nəzarəti altından çıxmış odun kortəbii sürətdə yayılmasından ibarətdir. Meşə yanğınları ağacları və kolluqları məhv edir, meşə torpağının, suyunun mühafizəedici və digər faydalı xüsusiyyətlərini zəiflədir, qiymətli fauna zərər çəkir. Yaşayış məntəqələrində baş verən yanğınlar daha təhlükəlidir. Belə hallarda evlər, əhəlinin əmlakı məhv olur, adamlar yanıq yaralarına məruz qalır.



Şəkil 2.50 Yanğın zamanı görülən qaydalar

Yayılmasının miqyasına görə yangınlar qismən yangın və tam yangın növlərinə bölünür.

Binada yangın zamanı.

- təhlükənin haradan gəldiyini müəyyən edin;
- telefonla zəng edib yangınsöndürənləri çağırın;
- odsöndürənlərdən istifadə edin;
- yangına əks istiqamətdə oradan uzaqlaşın;
- tüstüsüz pilləkən qəfəsləri ilə hərəkət edin;
- tüstü basmış tikilidən çıxışa doğru əylərək və ya sürünərək hərəkət edin. Bu zaman burnunuza nəm cib yaylığı, yaxud qalın parça tutub nəfəs alın.

- tüstünün içəri dolmasının qarşısını almaq üçün ventilyasiya və qapı deşiklərini yaş ədyalla yaxud döşək ağı ilə tutun, bu zaman evin (mənzilin) qapısındakı aralıqları da (deşikləri) unutmayın;

- hündürmərtəbəli binada yangın zamanı liftdən istifadə etməyin.

Enerji sistemlərində və texnoloji şəbəkələrdə qəzalar-
tufan, partlayış, yangın, qurğunun dağılması nəticəsində, eləcə də sistemin özündəki zədələnmələr üzündən baş verə bilər.

Xarakterinə görə bunlar nüvə partlayışı nəticəsində yaranan ikincili zədələnmələrin eynidir.

İstehsalat qəzaları zamanı partlayışlar tutumları, digər qabları və texnoloji boru kəmərləri deformasiyaya uğradır.

Güclü təsirli zəhərli maddələrin ətrafa sızması və kimyəvi zəhərlənmə zonasının yaranması ilə müşayiət olunan istehsalat qəzalarının nəticələri öz xarakterinə görə kütləvi qırğın vasitəsi olan kimyəvi silah işlədilərəkən yaranan kimyəvi zəhərlənmə ocağının nəticələri kimidir. Bu halda kimyəvi maddənin təsiri nəticəsində insanların, heyvanların və bitkilərin zədələndiyi və ya zədələnmə biləcəyi əraziyə *kimyəvi zədələnmə ocağı* deyilir.

Radioaktiv maddələrin ətrafa sızması atom-elektrik stansiyalarında, atom gəmilərində, mühəndis tədqiqatları mərkəzlərində istehsalat qəzaları nəticəsində baş verir.

Kimyəvi qəzalar.

Kimyəvi qəza istehsalat obyektində baş verən və dərhal insanlara, avadanlıqlara və ətraf mühitə ciddi zərərli təsir göstərən hadisədir. Qəzalar zamanı ətraf mühitə yayılan güclü təsirli zəhərli maddələrin (GTZM) spesifik qoxuları və rəngləri ilə müşayət olunan bulud əmələ gəlir.

Zəhərli kimyəvi maddələrin emalı, daşınması, saxlanması və istifadəsi zamanı müxtəlif miqyaslı qəzalar baş verir. Belə qəzalar, adətən, kimya, neft-kimya, neft emalı, ət-süd sənayesi, soyuducu kombinatlar, su anbarları, kimyəvi maddələr saxlanılan anbarlar, hərbi sursatların saxlanılma yerləri, kimyəvi maddələr daşıyan nəqliyyat vasitələri və s.də baş verə bilər. Kimyəvi zəhərlənmədən qorunmaq üçün aşağıdakı təhlükəsizlik qaydalarını bilmək vacibdir.

Kimyəvi qəza zamanı nə etməli:

- xəbərdarlıq signalından dərhal sonra radionu və ya televizoru işə salın və rəsmi orqanların göstərişlərini yerinə yetirin;

- zəhərlənmədən qorunmaq üçün tənəffüs yollarını əleyhqaz və ya zəhərli maddəni zərərsizləşdirən məhlulda (xlor qazına qarşı soda məhlulu, ammoniyak və onların törəmə birləşmələrinə qarşı üzüm sirkəsi və ya limon turşusu) isladılmış çoxqatlı tənəffüs və ya tibbi maska ilə mühafizə edin;

- təhlükəli ərazini tərk edəndə fərdi mühafizə vasitələrini çıxarmayın;

- qaz və elektrik cihazlarını şəkəkdən ayırın;

- ehtiyat çantasını özünüzlə götürün;

- mümkündürsə, rezin çəkmə və plaş geyinərək ərazini küləyin əksi istiqamətində və küləyin əsmə istiqamətinə perpendikulyar olaraq tərk edin;

- yardıma ehtiyacı olanlara kömək edin;

- zəhərlənmiş ərazidən çıxdıqda mütləq aidiyyəti qurumlar tərəfindən təşkil olunmuş sanitar təmizləmədən keçin.

Kimyəvi qəzadan sonra nə etməli:

Təhlükəli ərazini tərk edə bilməyinizsə:

- çox miqdarda maye (süd, su, çay və s.) qəbul edin;
- göz damcısı (albisud) ilə gözlərin selikli qişasını təmizləyin;

- mümkün qədər tez duş qəbul edin;

- paltarlarınızı yumadan istifadə etməyin;

- qüvvənizə qənaət edin;

- profilaktik müayinə üçün həkimə müraciət edin;

- aidiyyəti qurumların icazəsi olmadan qəza ərazisindəki qida məhsulları və sudan istifadə etməyin.

Təhlükəli ərazini tərk edə bilməyinizsə:

- kondisioner və ventilyasiya sistemini söndürün, qapıpəncərələri kip bağlayın;

- mənzilin hermetikliyini təmin edin (məkana hava daxil olan məsamələri “skoçla” izolə edin);

- qorunmaq üçün zirzəmidən istifadə etməyin;

- mütəmadi olaraq havaya su səpin;

- evi tərk etmədən xilasediciləri gözləyin.

Radiasiya qəzası atom qurğusunda və ya radioaktiv maddələrin daşınma zamanı baş verən, eləcə də insanlar və ətraf mühit üçün müəyyən dərəcədə təhlükəli radiasiyanın meydana çıxması ilə müşayiət olunan hadisədir.

5. Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı.

Ekologiya - canlı orqanizmlərin bir-biri ilə və ətraf mühit ilə qarşılıqlı əlaqələri haqqında elmdir. Canlı və cansız təbiətin bütün elementləri bir-birinin həyat fəaliyyətinə və vəziyyətinə qarşılıqlı olaraq təsir edir. Yer üzərində həyatın davam etməsi üçün canlı və cansız təbiətin bütün elementləri arasında ekoloji tarazlığın sabit qalması çox vacibdir.

Ekoloji fəlakət - təbii fəlakət, iri sənaye və nəqliyyat qəzası nəticəsində kütləvi surətdə canlı orqanizmlərin məhvinə və böyük maddi itkilərə səbəb olan haldır.

Ekoloji xarakterli fəvqəladə halların səbəb olduğu təbii mühit sabitliyinin pozulmasının əsas nəticələrinə aiddir:

- Dünya əhalisinin artımı və eyni zamanda həyat üçün yaralı ərazilərin azalması;

- Biosferin əsas komponentlərinin tənəzzülü və bununla əlaqədar insan sivilizasiyasının öz-özünü saxlaması və təmin etməsi üçün təbiətin potensialının aşağı düşməsi;

- Mümkün iqlim dəyişikliyi və Yerin ozon qatının tükənməsi;

- Bioloji növ müxtəlifliyinin azalması;

- Təbii fəlakət və texnoloji qəza nəticəsində dəyən ekoloji ziyanın artması.

Antropogen qəzaların ekosistemlərə təsirləri arasında xüsusi təhlükəli olanlarından aşağıdakıları göstərmək olar:

- Atom elektrik stansiyalarında və kimyəvi müəssisələrdə baş verən qəzalar;

- Yanacaq, radioaktiv və zəhərli maddələrin nəqli zamanı baş verən qəzalar;

- Sütəmisizləyici qurğularda və neft borularında baş verən qəzalar;

- Geniş ərazilərdə meşə yanğınları;

- Tankerlərin və neftçıxarma platformaların qəzaları.

Ekoloji nəticələr baxımından kimya obyektlərində baş verən böyük qəzalar çox təhlükəli və ağırdır. Bu halda atmosferin yerüstü təbəqəsi, su mənbələri, torpaq və s. zəhərli maddələrə yoluxur. Zəhərləyici maddələr yüksək konsentrasiyalı olduqda, insan və heyvanlarda kütləvi zədələnmə (zəhərlənmə) müşahidə edilir.

Ekoloji xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı:

1. Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (iqlimin kəskin dəyişməsi şəhərlərdə kəskin oksigen azlığı, ozon qatının pozulması və s.);

2. Yerin (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr;

3. Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr (su mənbələrinin quruması, çirklənməsi və su ehtiyatlarının kəskin surətdə azalması);

4. Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar, fəvqəladə hadisələr (yaşayış mühütünün dəyişməsinə həssas olan heyvan və bitki növlərinin yox olması, yerin bitki örtüyünün məhv olması və s.).

Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar fəvqəladə hadisələr:

Atmosferin çirklənməsi həm təbii, həm də insanın təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsində baş verir.

Havanın çirklənməsinin təbii səbəbləri:

- Kosmik toz;
- Vulkanların fəaliyyəti;
- Küləyin torpağa və dağ mədənlərinə təsiri.

İnsan fəaliyyəti nəticəsində atmosferin çirklənməsinin səbəbləri:

- Sənaye müəssisələri tərəfindən havaya atılan tullantılar;
- Elektrostansiyaların fəaliyyəti;

- nəqliyyat vasitələrindən atılan tullantılar;
- meşələrdə odla ehtiyatsız davranmalar nəticəsində yanğınlar;
- şəhərlərdə səs-küyün yolverilən həddən artıq olması;
- insan fəaliyyəti nəticəsində iqlimin kəskin dəyişiklikləri;
- atmosferdə zərərli maddələrin yolverilən həddən artıq olması;
- şəhərlərdə kəskin “oksigen” aclığı;
- şəhərlərin üzərində temperatur inversiyaları;
- böyük ərazilərdə “turşu yağışlarının” yağması;
- atmosferin ozon qatının dağılması;
- atmosferin şəffaflığının dəyişməsi.

Torpaq, yeraltı landşaft dəyişikliyi ilə bağlı FH.

Bu dəyişikliklər həm təbii səbəblərdən və həm də insan fəaliyyəti ilə əlaqədar baş verir.

Təbii səbəblərdən baş verən dəyişikliklər:

- torpağın eroziyası;
- aşınması;
- şoranlaşması;
- torpaq sürüşməsi, uçqunlar, yarğanların əmələ gəlməsi.

İnsan fəaliyyəti ilə əlaqədar:

- ağır metallar, radioaktiv elementlər, kimyəvi və üzvü maddələrlə torpağın çirklənməsi;
- fəlakətli torpaq çökmələri, yerin dərinliklərində mineral ehtiyatlarının hasilatı ilə əlaqədar yer səthində torpaq sürüşmələri;
- eroziya, şoranlaşma, bataqlaşma ilə əlaqədar böyük ərazilərdə torpağın degradasiyası və eroziyası;
- bərpaulunmayan təbii ehtiyatların tükənməsi ilə bağlı böhranlı vəziyyətlər;
- ətraf mühitin sənaye və məişət tullantıları ilə çirklənməsi ilə bağlı böhranlı vəziyyətlər.

Hidrosferdə baş verən dəyişikliklər ilə əlaqədar FH.

Su mühitinin dəyişiklikləri iki istiqamətdə baş verir: su ehtiyatlarının tükənməsi və suyun çirklənməsi. Suyun çirklənməsi də 2 cür səbəbdən; təbii və insan fəaliyyəti ilə əlaqədar baş verir.

Suyun çirklənməsinin təbii səbəbləri:

- Daşqınlar;
- Sel;
- Subasmalar;
- Yağıntılar ilə çirklənmə;
- Su ehtiyatlarının tükənməsi.

İnsan fəaliyyəti ilə əlaqədar suyun çirklənməsinin səbəbləri:

- Sənaye tullantılarının axıdılması;
- Sənaye və məişət tullantıları;
- Kənd təsərrüfatı;
- Su mənbələrinin tükənməsi və ya çirklənməsi ilə əlaqədar kəskin içməli su çatışmamazlığı;
- Təsərrüfat-məişət məqsədi ilə və texnoloji proseslərin təmin edilməsi üçün su çatışmamazlığı;
- Daxili dəniz-çay və dünya okeanlarının çirklənməsi ilə əlaqədar təsərrüfat fəaliyyəti və ekoloji tarazlığın pozulması.

Su mənbələrinin tükənməsi, su hövzələrinin və göllərin quruması, çayların yox olması deməkdir.

Su ehtiyatlarının mükənməsinin səbəbləri:

- Meşələrin qırılması;
- Çöllərin şumlanması;
- Bataqlıqların qurudulması;
- Mal-qaranın nəzarətsiz otlaması;
- Su istifadəsinin artması.

Yeraltı suları çirkləndirən maddələr arasında neft məhsulları, fenollar, ağır metallar (mis, sink, qurğuşun, kadmium, nikel, cıvə), sulfatlar, xloridlər, azot birləşmələri üstünlük təşkil edir.

Yerdə biosferanın dəyişiklikləri ilə əlaqədar FH:

- Yaşayış mühitinin dəyişikliklərinə həssas növlərin (bitkilərin, heyvanların) itirilməsi;
- Böyük ərazilərdə bitki örtüyünün məhvi;
- Biosferanın bərpa olunan ehtiyatlarının reproduksiyası üçün biosferanın imkanlarının kəskin dəyişməsi;
- Heyvanların kütləvi ölümü.

6. Sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələr.

Sosial xarakterli FH – müəyyən ərazidə sosial sferada təhlükəli ziddiyyətlərin və konfliktlərin nəticəsində yaranan, insan itkisinə, əhəmiyyətli dərəcədə maddi itkilərə səbəb olan, insanların sağlamlığına və ya ətraf mühitə və insanların həyat fəaliyyətinə zərər verən şəraitdir.

İnsanların hər hansı praktiki fəaliyyəti ətraf mühitlə əlaqəlidir və potensial təhlükəlidir. Potensial təhlükə gizli xarakter daşıyır və çətin proqnozlaşdırılan müəyyən şəraitdə özünü göstərir. Onlar həmin şəraiti dərinləşdirərək ekstremal təhlükəyə çevirir. Əgər bu təhlükə lokallaşdırılmasa və ya stabilləşdirilməsə o fəvqəladə hala çevrilir.

İnsanlar özlərinin yaşamı və inkişafı üçün şərait yaradarkən və öz tələbatlarını ödəyərkən ətraf mühitə təsir edir və onun cavab reaksiyasına əks təsirə səbəb olur. Bu təsir özü də gedişi boyunca müxtəlif faktorların, o cümlədən sosial faktorların təsirinə məruz qalır. Əgər təhlükə artaraq nəzarətdən çıxarsa, ekstremal vəziyyət yaranır və insan həyatı və ya cəmiyyət real təhlükə ilə üz-üzə qalır.

Sosial təhlükə - cəmiyyətin kəskin dəyişiklikləri olub, xarici şəraitin dəyişməsinə və faciəvi nəticələrə səbəb olan sosial sistemin ani cavab reaksiyası kimi meydana gəlir.

Məsələn, inqilablar, hərbi konfliktlər (yerli, regional) və s. Bu sosial xarakterli FH ifrat formasıdır. Sosial quruluşu dağılmaya qarşı aparır. Sosial təhlükələrdən müdafiə üçün həmin təhlükələrin ləğvinə yönəlmiş profilaktik tədbirlər görülməlidir.

Bundan başqa, insanların belə şəraitdə düzgün davranış qaydalarına əməl etməsi üçün müvafiq hazırlığı vacib tədbirlərdən biridir.

Sosial təhlükələrin səbəbi cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi proseslərdir.

Sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələrin təsnifatı.

Sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələr aşağıdakı əlamətlərinə görə təsnif olunur:

a) Sosial-mədəni xarakterli fəvqəladə hadisələr, hansı ki, öz növbəsində:

- Peşə əlaməti;
- Dini əlamət;
- Mülkiyyət əlaməti;
- Ərazi əlaməti;
- Qohumluq əlaməti;
- Yaş həddi və digər əlamətlərlə xarakterizə olunur.

b) Siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələr isə:

- Millətlərarası münaqişələr;
- Narkotik maddələrin ticarəti;
- Mütəşəkkil cinayətkarlıq;
- “Kölgə” iqtisadiyyatı;
- Dövlət böhranı;
- İnformasiya və digər əlamətlər üzrə xarakterizə olunur.

v) əmələgəlmə səbəblərinə görə

- təsadüfi – konkret şəxslərin və ya sosial qüvvələrin davranışından asılı olmayan təsadüfi şəraitlərlə əlaqədar (ən çox təbii fəlakətlərlə, epidemiyalarla və s. ilə əlaqədardır);

- düşünülmüş – konkret şəxslərin və ya sosial qüvvələrin davranışı ilə əlaqədar təhrikə baş verən (millətlərarası və siyasi münaqişələr və s.).

q) davam etmə müddətinə görə

- qısa müddətli (terror aktları, sui-qəsd, bandit basqınları və s.);

- uzun müddət davam edən (inflyasiya, işsizlik, millətlərarası münaqişə, müharibə və s.).

e) insan fəaliyyəti ilə əlaqədar

- iqtisadi böhranlar;
- mütəşəkkil cinayətkarlıq;
- böyük miqyaslı korrupsiya;
- sosial partlayışlar;
- ekstremist siyasi mübarizə;
- terrorizm;
- kəşfiyyatların qarşındurması;
- hərbi toqquşmalar.

Sosial xarakterli FH həmçinin aşağıdakılar aiddir:

- lokal və regional münaqişələr (millətlərarası, dinlərarası və s.);

- aclıq;
- böyük tətillər;
- kütləvi iğtişaslar, talanlar, yanğınlar və s.;
- işsizlik;
- Demografik problemlər;
- Cəmiyyətin kriminilizasiyası;
- Urbanizasiya;
- Reket və s.

III FƏSİL

KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARI HAQQINDA ANLAYIŞ. NÜVƏ SİLAHI VƏ ONUN ZƏDƏLƏYİCİ AMİLLƏRİ. ADI QIRĞIN VASİTƏLƏRİ

1 Kütləvi qırğın silahları

Düşmən tərəfindən tətbiq edilən kütləvi qırğın vasitələrindən obyektlərin müdafiəsi və yaranan şəraitin aradan qaldırılması üzrə tədbirləri təşkil etmək və həyata keçirmək üçün nüvə, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) silahların və digər vasitələrin təsir prinsipini bilmək lazımdır. Düşmənin tətbiq etdiyi kütləvi qırğın vasitələrinin növündən asılı olaraq nüvə, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) zərbə ocağı və radioaktiv, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) yoluxma zonası yarana bilər.

Adi qırğın vasitələri tətbiq olunduğu zamanda belə zərbə ocağı əmələ gələ bilər.

İki və daha çox kütləvi qırğın vasitələrinin tətbiqi zamanı ikili və ya kombinə edilmiş zərbə ocağı yaranır.

Hesablanmışdır ki, 1kq uran-235 izotopunun bütün atom nüvələri bölünərkən ayrılan enerji təxminən 20 min ədəd bir tonluq aviasiya bombası partladılan zaman alınan enerjiyə bərabərdir.

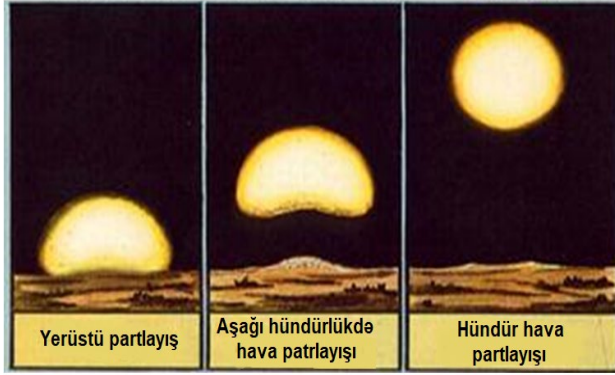
Nüvə döyüş sursatları yerdən müxtəlif yüksəklikdə (havada), yerin (suyun) səthində, yerin (suyun) altında partladıla bilər. Bu cür partlayışlar havada partlayış, yerüstü və yeraltı partlayış adlanır.

Nüvə silahının partlayış gücü trotil ekvivalenti ilə xarakterizə edilir.

Trotil ekvivalenti - partlayış enerjisi bu nüvə sursatının partlaması nəticəsində alınan enerjiyə bərabər (ekvivalent) adi partlayıcı maddənin (trotilin) tonla miqdarına deyilir.

Yerüstü nüvə partlayışı zamanı onlarca kilometr məsafədə şölə salan parlaq alov görünür, göy gurultusuna bənzəyən güclü

gurultulu səs eşidilir. Sonra partlayış alovu od yarımkürəsi şəklinə düşüb sürətlə böyüyərək göyə qalxır, öz ardınca yerdən çoxlu toz-torpağı çəkib sütun şəklində göyə qaldırır, soyuyaraq göbələyə oxşar topa buluda çevrilir. Buludun hündürlüyü 15 km-dən artıq olur.

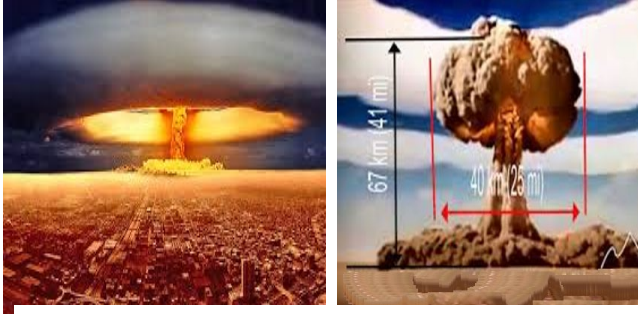


Şəkil 3.1. Nüvə sursatının hündürdə və yer səthində partlayış görüntüsü



Şəkil 3.2. Nüvə sursatının torpağın və suyun alt qatında partladılması görüntüsü

Nüvə partlayışı zamanı zərbə dalğası, işıq şüalanması, nüfuzedicı radiasiya, radioaktiv zəhərlənmə və elektromaqnit impulsu zədələyici təsir göstərir. Bunlar nüvə partlayışının zədələyici amilləri adlanır.



Şəkil 3.3. Nüvə sursatının partlayış görüntüsü və parametrləri

Partlayış anı.

Bir atom bombasının Xerosima və Naqasakidə olduğu kimi 2000 metr yüksəklikdə partladığını fərz edək. İlk nüvəni parçalayan neytron kütlə daxilində zəncirvari reaksiyalar meydana gəlir. Yəni, ilk parçalanan nüvədən çıxan neytronlar başqa nüvələrlə toqquşur və bu nüvələri də parçalayır.



Şəkil 3.4. Nüvə sursatının partlayış anının görüntüsü

Beləliklə, bütün nüvələr sürətlə zəncirvari şəkildə parçalanır və çox qısa zaman ərzində böyük partlayış baş verir.

Neytronlar elə sürətlə hərəkət edirlər ki, saniyənin milyonda biri qədər kiçik zamanda bomba təxminən 1.000 milyard kilokalorilik enerji meydana gətirir. Bombanın çevrildiyi qaz kütləsinin istiliyi bir anda bir neçə milyon dərəcəyə və qaz təzyiqi də bir milyon atmosfərə yüksəlir.

Partlayışdan saniyənin mində biri qədər sonra.

Partlayan qaz kütləsinin diametri böyüyür və ətrafa müxtəlif şüalar yayılır. Bu şüalar "başlanğıc parıltı"sını meydana gətirir. Bu parıltı onlarla kilometr uzaqda olan hər hansı bir insanda korluğa səbəb ola bilər. Belə ki, bu parlaq işıq günəş səthindən yayılan işıqdan yüzlərlə qat daha böyükdür.

Partlayış anından başlayaraq keçən zaman elə qısadır ki, partlayışın yaxınında olan adam gözlərini qırpmığa belə vaxt tapa bilmir.

Şokun təzyiqi ilə elektrik qüllələri, iki hissədən ibarət olan körpülər və şüşə-polad konstruksiyalı göydələnlər də dağılır. Partlayışın yaxınlığında pudraya bənzər incə toz kütləsi havaya qalxır.

Partlayışdan 1 saniyə sonra.

Parlayan kütlə və onu əhatə edən hava alov topu meydana gətirir. Səthi çox isti və günəşdəki qədər hətta ondan da parlaq olan bu alov topundan yayılan istilik 4-5 km sahədəki bütün yana bilən maddələri alovlandırmağa kifayət edir. Alov topunun parlaqlığı da gözlərə bərpa edilməyən zərər verə bilər.

Burada alov topunun ətrafında çox böyük sürətlə yer dəyişdirən şok dalğası yaranır.

Partlayışdan 6 saniyə sonra.

Bu anda şok dalğası yerə dəyir və ilk mexaniki zərərlərə səbəb olur. Dalğa şiddətli hava təzyiqi yaradır və bu təzyiqin şiddəti partlayış mərkəzindən uzaqlaşdıqca azalır. Bu yerdən təxminən 1,5 km uzaqda belə təzyiq normal atmosfer

təzyiqindən təxminən iki qat artıq olur. Bu təzyiqdə insanların sağ qalma ehtimalı 1%-dir.

Partlayışdan 13 saniyə sonra.

Şok dalğası yayılır və onu alov topunun qovduğu havanın yer dəyişdirməsi səbəbindən yaranan partlayış izləyir. Bu partlayış saatda 300-400 km sürətlə yayılır.

Bu zaman alov topu soyuyur və həcmi azalır. Havadan yüngül olduğu üçün yüksəlməyə başlayır. Yuxarıya doğru yönələn bu təzyiq yerdəki küləyin istiqamətinin dəyişməsinə səbəb olur və şiddətli külək partlayışdan əvvəl partlama mərkəzindən kənara doğru əsirdisə, indi mərkəzə doğru əsməyə başlayır.

Partlayışdan 30 saniyə sonra.

Alov topu yüksəldikcə kürə forması dəyişir və göbələk formasına çevrilir.

Partlayışdan 2 dəqiqə sonra.

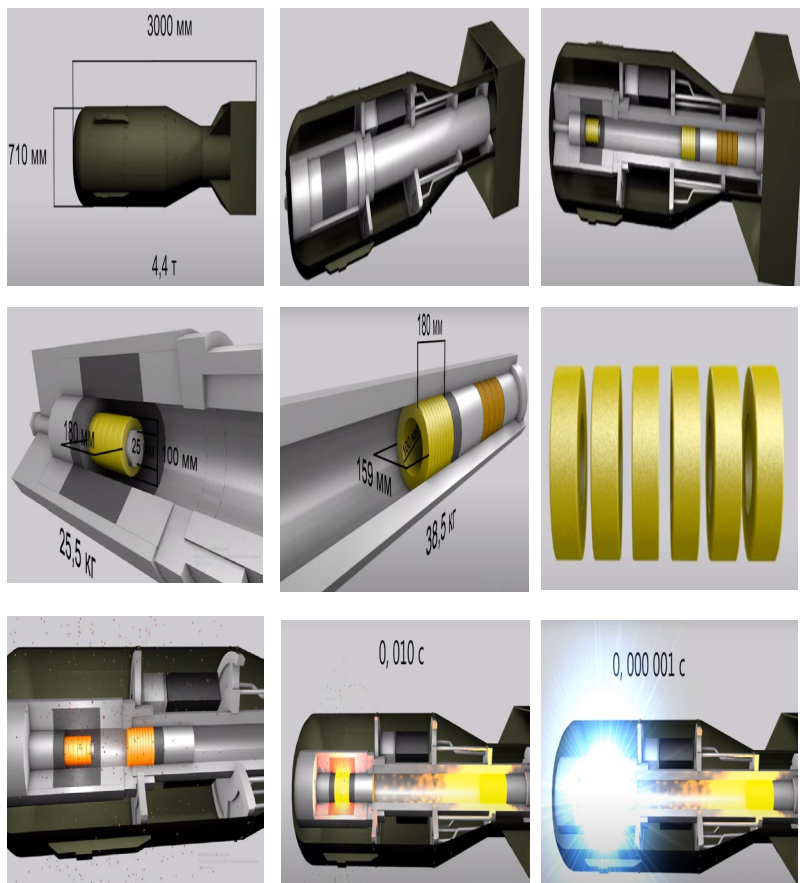
Göbələk formalı bulud 12.000 metrlik yüksəkliyə, yəni atmosferin stratosfer təbəqəsinin altına qədər yüksəlir. Bu yüksəklikdə əsən küləklər göbələk formasında olan buludu yavaş-yavaş dağıdır və buludu yaradan maddələri (əsasən radioaktiv qalıqları) atmosfərə yayır. Bu radioaktiv qalıqlar çox xırda olduqlarından atmosferin daha yüksək qatına çıxırlar. Bu qalıqlar yerə düşmədən əvvəl atmosferin üst təbəqələrindəki küləklər vasitəsilə dünyanın ətrafında bir neçə dəfə fırlanır. Beləliklə, radiasiya qalıqları dünyanın hər tərəfinə yayılır.

2. Nüvə silahı haqqında anlayış.

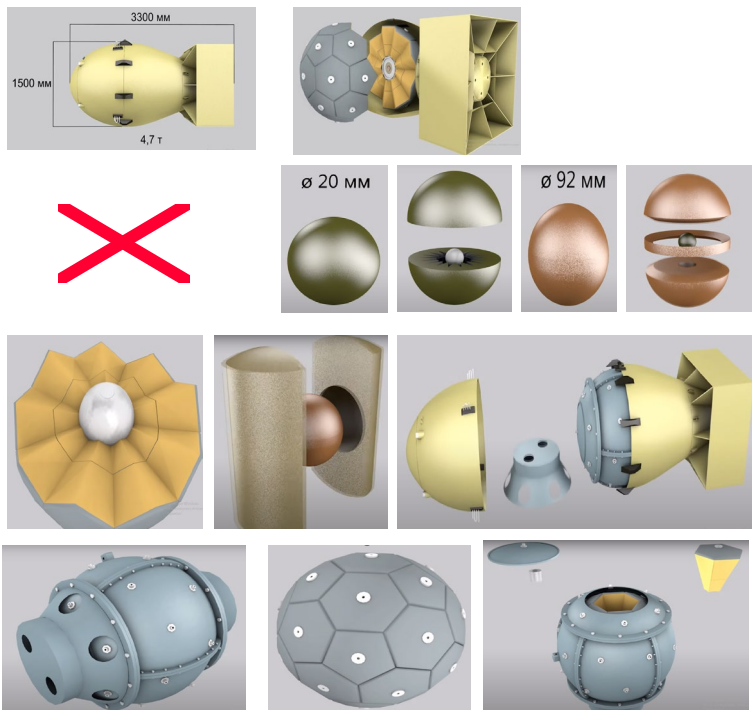
Müasir dövrdə bütün inkişaf etmiş ölkələr öz hərbi potensialını saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün kütləvi qırğın silahları ilə təminatla mühüm yer ayırırlar.

Nüvə silahları, kimyəvi silahlar və bioloji silahlar digər silahlara nisbətən dövrümüzün ən dəhşətli kütləvi qırğın silahları siyahısına aid olmaqla yanaşı daim yeniləşməkdədir.

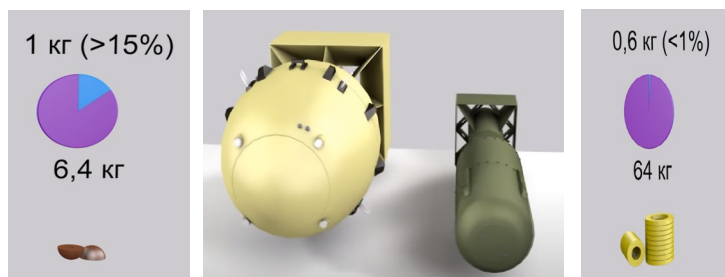
Nüvə partlayışlarının güclü dağıdıcılıq xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onu döyüş əməliyyatlarında strateji və taktiki məsələlərin həlli üçün tətbiq edirlər. Nüvə silahlarını qısa bir zamanda, böyük ərazilərdə, ilin bütün fəsillərində, gecə və gündüz istifadə etmək mümkündür.



Şəkil 3.5. Top növü (Malış) atom bombasının quruluşu



Şəkil 3.6. “İmploziv”(Gonbul) növü atom bombasının quruluşu



Şəkil 3.7. “İmploziv”(Gonbul) və “Top” (malış) növü atom bombalarının tərkibində olan uranın miqdarı

İlk dəfə nüvə silahından 1945-ci ilin avqust ayında ABŞ dövləti Yaponiyanın Xirosima və Naqasaki şəhərlərinə təyyarədən atom bombası atmaqla istifadə etmişdir. Nəticədə 313000 nəfərdən artıq dinc sakin həlak olmuş, 238000 nəfərdən artıq xəsarət almışdır.

Nüvə silahları o silahlara deyilir ki, onların dağıdıcı təsir qüvvəsi nüvə daxili enerjinin ayrılması hesabına baş versin.

Nüvə çevrilmələri zamanı əmələ gələn enerjiyə nüvə enerjisi deyilir.

Məlum nüvə silahlarının istifadəsində partlayışlar iki üsulla həyata keçirilir:

- atom silahlarının istifadəsində nüvədaxili ağır kimyəvi element atomları bölünərək daha yüngül atom və nüvələrə çevrilir və bölünmə (zəncirvari) reaksiyası adlanır;

- hidrogen silahlarının istifadəsində yüngül kimyəvi element atomları birləşərək daha ağır atomlar əmələ gətirir və buna sintez üsulu deyilir.

Nüvə silahlarında zəncirvari reaksiyaları uran və plutonium elementləri təşkil edir. Onlar çox radioaktiv maddələr olduqları üçün sərbəst halda belə bölünərək özlərindən hissəciklər buraxırlar.

Nüvə sursatının partlayış gücü trotil ekvivalenti ilə xarakterizə edilir. Trotil ekvivalenti - nüvə sursatının partlaması nəticəsində alınan enerjiyə bərabər olan adi partlayıcı maddənin (trotilin) tonla miqdarına deyilir.

Nüvə sursatının trotil ekvivalenti tonla, kilotonla və meqatonla ölçülür.

Nüvə silahını hədəfə çatdırmaq üçün müxtəlif növlü raketlərdən, təyyarələrdən, sualtı qayıqlardan, gəmilərdən, ha belə artileriya toplarından istifadə etmək mümkündür.

Nüvə silahının tətbiqi məqsədindən və basqın hədəfinin xarakterindən asılı olaraq nüvə sursatları kosmosda, havada, yerin üstündə, yerin altında və suyun üstündə, suyun altında partladıla bilər .

Nüvə sursatlarını istifadə etmək üçün onları aşağıdakı nüvə daşıyıcılarına yerləşdirirlər:

- ballistik raketlərin başlıq hissələrində;
- zenit və qanadlı raketlərin döyüş hissəsində;
- aviasiya mərmilərində;
- artileriya mərmisi və minalarında;
- torpedoların döyüş hissələrində;
- mühəndis minalarında.



Şəkil 3.8. Müxtəlif buraxma qurğularından nüvə başlıqlı raketlərin tətbiqi

Nüvə partlayışlarının dağıdıcı faktorları insanların məhv edilməsində kompleks xarakter daşıyır, böyük ərazini əhatə edir və öz təsirini uzun müddət saxlayır.

Nüvə silahının zədələyici amilləri

1. Zərbə dalğası;
2. Işıq şüalanması;
3. Nüfuzedici radiasiya;
4. Yerin radioaktiv zəhərlənməsi;
5. Elektromaqnit impulsu.

Nüvə partlayışı enerjisinin təqribən

50% - zərbə dalğasının;

35% - işıq şüalanmasının;

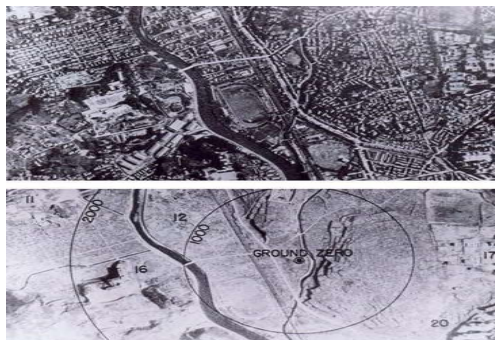
10% - ərazinin radioaktiv çirklənməsinin;

4% - nüfuzedici radiasiyanın;

1%-elektromaqnit impulsunun yaranmasına sərf olunur.

Zərbə dalğası.

Nüvə partlayışının ilk anından sonra havada şar şəkilli işıq sahəsi əmələ gətirir. Əmələ gəlmiş şarın daxilində partlayış məhsullarının istiliyi 10 milyon dərəcəyə, təzyiqi isə bir neçə milyard atmosferə çatır.

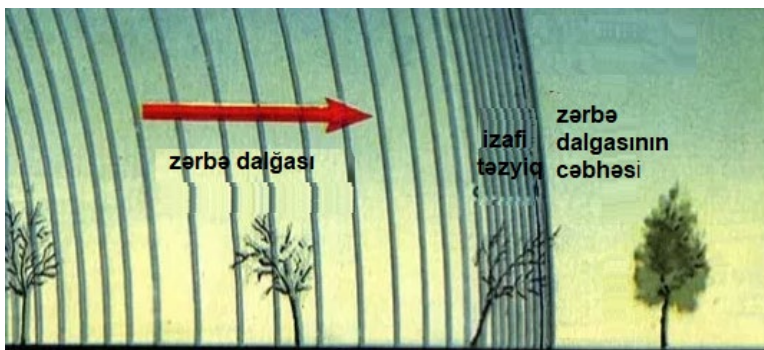


Şəkil 3.9. Nüvə partlayışından öncə və sonra olan görüntü

Bunun nəticəsində şarı əhatə edən hava sərhəddində təzyiqin və temperaturun kəskin fərqi əmələ gəlir.

Partlayış məhsulları məhdudlaşmış şarın səthindən sürətlə ətrafa yayılmağa başlayır və nəticədə havada zərbə dalğası yaranır.

Zərbə dalğası – partlayış mərkəzindən hər tərəfə səsdən iti sürətlə yayılan bərk sıxılmış hava qatından ibarətdir. Belə ki, 20 kilotonluq (20 min tonluq) nüvə bombası partlayan zaman zərbə dalğası 2 saniyədə -1 km, 5 saniyədə -2 km, 8 saniyədə -3 km məsafəni qət edir. Zərbə dalğasının yayılma sürəti göstərir ki, nüvə partlayışının alovunu gördükdə adam yaxınlıqdakı (3-5 addımlıqda) çalada, çuxurda gizlənməyə və ya yerə uzanmağa imkan taparsa, bununla dalğa zərbəsinin gücünü 10 dəfəyədək az hiss edər. Nüvə partlayışının bütün enerjisinin təxminən 50%-i zərbə dalğasının yaranmasına sərf olur.



Şəkil 3.10. Zərbə dalğasının yayılma sxemi

Zərbə dalğası mühafizə olunmayan adamları zədələyir, binaları, texnikanı və istehsalat avadanlığını dağıdır. Zərbə dalğasının zədələyici təsiri sursatın gücündən, partlayışın növündən və partlayış mərkəzinədək (episentredək) olan məsafədən, yerin relyefindən və s. asılı olur.

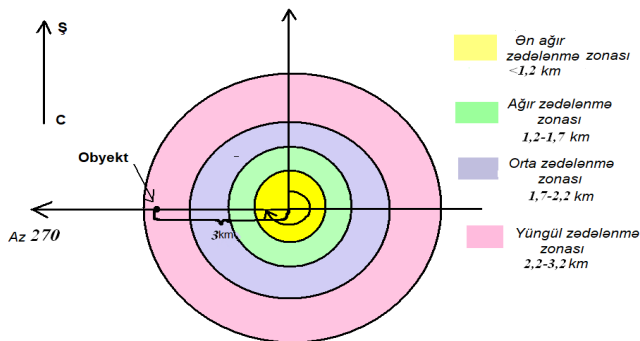
Zərbə dalğasının zədələyici təsirini xarakterizə edən əsas parametrlər dalğanın ön həddindəki izafi təzyiq, dalğanın sürət təzyiqi və izafi təzyiqin təsir müddətidir.

İzafi təzyiq yaranmış maksimal atmosfer təzyiqi ilə zərbə dalğasından əvvəlki normal atmosfer təzyiqinin fərqinə bərabərdir. İzafi təzyiq hər sm^2 -ə. kq. qüvvə (kqq/sm^2) ilə ifadə olunur və ya KPa (kilo-paskalla) ölçülür. Zərbə dalğası nəticəsində binalar, qurğular, tikililər dağılır, insanlar isə müxtəlif dərəcəli zədələr alırlar. İzafi təzyiqin miqdarından asılı olaraq zədələr aşağıdakı növlərə bölünür:

- **yüngül zədələnmə** - izafi təzyiq 20 – 40 kPa bərabər olanda baş verən təsir. Bu zaman yüngül kontuziya, qol və qıç nahiyələrinin burxulması və eşitmə qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi baş verir;

- **orta zədələnmə** - izafi təzyiq 40 – 60 kPa bərabər olanda baş verən təsir. Belə hallarda bədənin ümumi kontuziyası, qol və qıç nahiyələrinin bərk burxulması, burun və qulaqlardan qanaxma baş verir;

- **ağır zədələnmə** - izafi təzyiq 60 – 100 kPa bərabər olanda baş verən təsir. Bu zaman qol və qıç nahiyələrinin sınıması, daxili orqanların zədələnməsi, burun və qulaqlardan şiddətli qanaxma baş verir.



Şəkil 3.11. İzafi təzyiqin miqdarından asılı olaraq zədələrin bölünmə sxemi

- **ən ağır zədələnmə** - izafi təzyiq 100 kPa - dan yüksək olanda baş verən təsir. Bu zaman sümüklərin sınması, daxili orqanların dağılması, daxili qanaxma və beyin silkələnməsi baş verir və ölümlə nəticələnir.

Nüvə zədələnmə ocağı (NZO).

Nüvə zədələnməsi ocağı (NZO) – o əraziyə deyilir ki, orada nüvə partlayışının zədələyici amilləri nəticəsində külli miqdarda insan, heyvan və bitki tələfatı olur, bina və qurğular dağıdılır, yanğınlar baş verir və yer radioaktiv maddələrlə zəhərlənir.

Nüvə zədələnməsi ocağı mürəkkəb zədələnmə ocağıdır. Burada dağıntılar, yanğınlar və radioaktiv zəhərlənmə ocaqları hamısı eyni zamanda əmələ gələ bilər.

Nüvə zədələnmə ocağının ölçüləri, burada dağıntıların dərəcəsi və tələfat-nüvə sursatının gücündən, partlayışın növündən, yaşayış məntəqəsindəki tikintinin xüsusiyyətlərindən, yerin relyefindən və s. asılı olur.

Naqasaki hücumunda zədələnmə ocağı sahəsinin 13%-ni tam dağıntı zonası, 10%-ni güclü, 15%-ni orta dərəcəli və 62%-ni zəif dağıntılar zonası təşkil edir.

Zərbə dalğasının önündə izafi təzyiq 10 kPa – dan artıq olan sahələr nüvə dağıntı ocağı adlandırılır.

Dağıntıların xarakterinə görə belə sahələr 4 növə ayrılır: tam dağıntı zonası, güclü dağıntı zonası, orta dağıntı zonası və zəif dağıntı zonası.

Tam dağılma zonası. Nüvə partlayışı mərkəzinə ən yaxın olan sahələrə tam dağıntı zonası deyilir və bu sahənin hüdudları daxilində zərbə dalğasının yaratdığı izafi təzyiq 50 kPa-dan artıq olur.

Burada istehsalat və yaşayış binaları tamamilə dağılır, partlayış mərkəzinin lap yaxınlığında isə sığınacaqların bir qismi uçulur. Sığınacaqların əksəriyyəti (75%-ə qədər) və

yeraltı kommunal-energetika şəbəkələri (95%) salamat qalır.

Küçələrdə uçqunlar əmələ gəlir, sığınacaqların çıxış yolları uçqunlarla tutulur.

Güclü dağılma zonası. 50 kPa-dan 30 kPa-dək izafi təzyiqin təsirinə məruz qalan sahələr güclü dərəcəli dağıntılar zonasıdır. Bu zonanın hüdudları daxilindəki yerüstü binalar orta dərəcədə dağılır, yeraltı sığınacaq və şəbəkələr salamat qalır. Küçələrin müxtəlif yerlərində uçqunlar yaranı bilər. İşıq şüalanması nəticəsində güclü yanğınlar törəyir.

Orta dağılma zonası. 30 kPa-dan 20 kPa-dək izafi təzyiq təsir göstərən sahələrdə orta dağıntılar baş verir. Taxta evlər tamamilə və çox dağılır, sığınacaq, daldalanacaq və bina zirzəmilər dağıntılarınsız ötürülər. Küçələrdə ayrı-ayrı uçqunlar əmələ gəlir. İşıq şüalanması nəticəsində başdan-başa yanğınlar törəyir.

Zəif dağılma zonası. 20 kPa-dan 10 kPa-dək izafi təzyiq təsir göstərən sahələrdə zəif dağıntılar baş verir. Bu zonada yerüstü binalar zəif dağıntılara məruz qalır (onların qapı-pəncərələri, eyvanları, daxili arakəsmələr və s. dağılır). Küçələrdə tək-tək uçqunlar yaranır, işıq şüalanmasından tək-tək yanğınlar törəyir.

Dağıntı zonalarından kənarda (izafi təzyiq 10 kPa-dan az olan yerlərdə) zərbə dalğası mühafizə olunmamış adamlara təhlükə törətmir, binaları isə azacıq zədələyir.

Zərbə dalğasının zədələyici təsiri partlayışın gücündən, partlayışın növündən, partlayış mərkəzindən olan məsafədən və yerin relyefindən asılı olur.

20 kilotonluq nüvə partlayışı zamanı zərbə dalğası 1 km məsafəyə-2 saniyə, 2 km məsafəyə-5 saniyə, 3 km məsafəyə -8 saniyə ərzində çatır.

3 meqatonluq nüvə partlayışı zamanı isə zərbə dalğası 1 km məsafəyə -0,5 saniyə, 2 km məsafəyə -2 saniyə, 3 km məsafəyə -3 saniyə ərzində çatır.

Zərbə dalğasından ən etibarlı mühafizə üsulu mühafizə qurğularında yerləşməkdir, həmçinin xəndəklərdən, yeraltı zirzəmilərdən və yerin relyefindən də müəyyən qədər istifadə etmək mümkündür.

İşıq şüalanması.

Nüvə partlayışının işıqlanma sahəsi işıq şüasının mənbəyi adlanır, hansı ki, əsasını közərmiş hava və müəyyən miqdarda közərmiş partlayış məhsulları təşkil edir. İşıqlanma sahəsində havanın işıqlanma müddəti əsasən nüvə partlayışının gücündən asılı olaraq 10-20 saniyəyə qədər davam edir.

Nüvə partlayışı enerjisinin təxminən 35%-i işıq şüalanmasının yaranmasına sərf olur.

İşıq şüasının əsas məhvəddici təsiri ona əsaslanır ki, müxtəlif örtüklər və bədən quruluşları işıq enerjisini udmağa və qızmağa qadirdirlər. Buna görə işıq şüalarının təsiri nəticəsində müxtəlif sahələrin səthində alışma, yanma, kömürləşmə, ərimə və buxarlanma halları baş verir.

İşıq şüalanması - nüvə partlayışı zamanı meydana çıxan od kürəsinin saçdığı gözə görünən ultrabənövşəyi və infraqırmızı işıq selidir. İşıq şüalanmasının zədələyici təsiri işıq impulsundan, yəni işıq şüalarına nisbətən şaquli yerləşmiş səthin hər sm^2 -nə, şüalanma ərzində düşən işıq enerjisinin miqdarından asılı olur. İşıq impulsunun ölçü vahidi olaraq kal/m^2 (kalori metr kvadratı) və ya KC/m^2 (kilo Coul metr kvadratı) qəbul edilmişdir. Müxtəlif sahələrdə yaranmış işıq impulsunun kəmiyyəti nüvə partlayışının gücündən, növündən, məsafədən və hava şəraitindən asılı olur.

Təsirin qısa müddətinə baxmayaraq, işıq şüalanması xeyli məsafələrdə bədənin yanıqlarına, gözlərin müvəqqəti və ya daimi korluğuna, müxtəlif materialların alovlanmasına, kömürləşməsi və əriməsinə, yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, mədənlərdə yanğına səbəb ola bilər.



Şəkil 3.12. Işıq şüalanması zamanı yanmış görüntüləri

Məsələn havada gücü 1mln. tonluq nüvə partlayışı zamanı 19 km məsafədə 4 kal/sm^2 , 15 km məsafədə 10 kal/sm^2 , 10 km məsafədə 16 kal/sm^2 işıq impulsu mövcud olur ki, nəticədə müvafiq surətdə bədənində açıq hissələrində yüngül, orta və ağır yanıqlar baş verə bilər. Işıq şüalanması qeyri-şəffaf materiallardan (divar, taxta, bina və s.) keçə bilmir. Işıq şüalanması yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, tarlalarda güclü yanğınlar törədə bilər.

Işıq şüalanmasının təsiri meteoroloji şəraitdən çox asılı olur. Qatı duman, yağış və qar onun təsirinin 10-20 dəfə azaldır. Sığınacaq və daldalanacaqlar işıq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir.

Işıq şüalanması yaşayış məntəqələrində və meşələrdə kütləvi yanğınlar törədir, insan bədənində isə yanıqlar əmələ gətirir. Işıq impulsunun təsir miqdarından asılı olaraq insanlar bir neçə dərəcəli yanıqlar ala bilər:

- birinci dərəcəli yanıqlar işıq impulsu $80 - 160 \text{ KC/m}^2$ olarkən əmələ gəlir və bu zaman dərinin qızarması baş verir;
- ikinci dərəcəli yanıqlar işıq impulsu $160 - 400 \text{ KC/m}^2$ olarkən əmələ gəlir və bu zaman dəridə suluqların əmələ gəlməsi baş verir;

- üçüncü dərəcəli yanıqlar işıq impulsu $400 - 600 \text{ KC/m}^2$ olarkən əmələ gəlir və bu zaman dərinin ölməsi baş verir;

- dördüncü dərəcəli yanıqlar işıq impulsu 600 KC/m^2 -dən yuxarı olarkən əmələ gəlir və bu zaman damarların və sümüyün yanması baş verir.

İnsanların aldığı yanıqların dərəcələri işıq şüalanmasının miqdarından, paltarın növündən, kipliyindən və rəngindən aslıdır. Açıq rəngli və gen paltar qeyinmiş insanlar, qara və dar paltar qeyinmiş insanlara nisbətən az yanıqlar alırlar.

Müxtəlif sahələrdə yaranan işıq impulsunun təsiri nüvə partlayışının növündən, gücündən, məsafədən və hava şəraitindən asılı olur. Yağmurlu və dumanlı havada işıq impulsunun təsiri qat - qat azalır.

Sığınacaqlar və daldalanacaqlar işıq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir. Bütün kölgə salan əşyalar da insanları işıq şüalanmasından qoruya bilər.

Məsələn, mühafizə olunmamış adamlarda $2-4 \text{ kal/sm}^2$ işıq impulsu nəticəsində birinci dərəcəli yanıq (dəridə suluqlar əmələ gəlməsi), $6-12 \text{ kal/sm}^2$ nəticəsində üçüncü dərəcəli yanıq (bədənin dəri örtüyünün tamamilə ölgünləşməsi) baş verir, 15 kal/sm^2 -dən artıq işıq impulsu nəticəsində isə bütün dəri toxuması kömürləşir.

20 kiloton gücündə nüvə silahının havada partlayışı zamanı işıq impulsunun kəmiyyəti:

- episentrdə - 130 kal/sm^2 ,
- 500 m məsafədə - 75 kal/sm^2 ,
- 1 km məsafədə - 35 kal/sm^2 -ə çatır.

Yerüstü partlayış zamanı işıq şüalanmasının təsiri havada partlayışın təsirindən təxminən iki dəfə zəif olur.

İşıq şüalanması yaşayış məntəqələrində, meşələrdə, tarlalarda güclü yanğınlar törədə bilər. Ən güclü yanğınlar bina və qurğular orta və zəif dərəcədə dağılan sahələrdə baş verir.

İşıq keçirməyən hər cür maneə: daldalanacaq, sıx ağacların kölgəsi və s. işıq şüalanmasından mühafizə edir. Ağ

rəngli materiallar işığı əks etdirdiyi üçün şüalanmanın təsirinə o qədər də məruz qalır. Işıq şüalanmasının təsiri meteoroloji şəraitdən çox asılı olur.

Nüvə partlayışının şöləsi görünən andan 2 saniyə ərzində adamlar daldalana bilsələr, işıq şüalanmasının onlara təsir 2-5 dəfə az olur. Sığınacaq və daldalanacaq işıq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir.

Nüfuzedici radiasiya.

Nüfuzedici radiasiya - qamma şüalanması və neytronlar selindən ibarətdir. Nüfuzedici radiasiya nüvə partlayışından sonra cəmi 10-15 saniyə ərzində mühafizə olunmamış canlı orqanizmlərə təsir edir.

O gözə görünmür, hiss edilmir, lakin məlum olan bütün materiallardan keçir və uzaq məsafələrə yayılaraq insanların zədələnməsinə səbəb olur. Qamma-şüaları elektromaqnit dalğası axınıdır və öz təbiətinə görə rentgen şüaları ilə eynidir.

Qamma şüaları insan orqanizmini şüalandırarkən canlı hüceyrələrin molekulları ionlaşır, onların həyat fəaliyyəti pozulur, yoluxucu xəstəliklərə qarşı orqanizmin mübarizə qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olur və nəticədə insan şüa xəstəliyinə tutulur.

Şüa xəstəliyinin əlamətləri: hərarətin artması, ürək bulanması, mədənin pozulması, selikli qişalarda qanaxmanın baş verməsi.

Nüfuzedici radiasiyanın təsiri udulan doza ilə qiymətləndirilir. Udulan dozanın ölçü vahidi kimi **qrey (qr)** və **rad** qəbul olunub.

$$1 \text{ qr} = 1 \text{ c/kq}; 1 \text{ rad} = 100 \text{ erq/q}; 1 \text{ rad} = 0,93 \text{ R}$$

1 rad. elə udulmuş doza vahididir ki, 1q maddədə udulmuş enerjinin miqdarı ionlaşdırıcı radiasiyanın növündən və enerjisindən asılı olmayaraq 100 erq-ə bərabərdir.

Udulan dozanın miqdarından asılı olaraq adamlar şüa xəstəliyinə tutulurlar.

Udulmuş şüalanma dozasının miqdarından asılı olaraq şüa xəstəliyi 4 dərəcəyə bölünür:

I - yüngül dərəcəli $D = 100 - 200$ rad (1-2 qr);

II - orta dərəcəli $D = 200 - 400$ rad (2-4 qr);

III - ağır dərəcəli $D = 400 - 600$ rad (4-6 qr);

IV - çox ağır dərəcəli $D > 600$ rad (6 qr).

- **I dərəcəli şüa xəstəliyi**- şüalanma dozası 100 - 200 rad olduqda baş verir. Xəstələrin bir hissəsi 2-4 həftədən sonra işçi qabiliyyətini itirir. Xəstələrdə baş gicəllənməsi, zəiflik və ürək bulanması müşahidə olunur. Xəstələr ambulatoriyalarda yaxud stasionar xəstəxanalarda müalicə olunurlar.

- **II dərəcəli şüa xəstəliyi**- udulan doza 200 - 400 rad olduqda baş verir. İlk reaksiya birinci 2 saatda özünü göstərir, 1-3 gün davam edir. Sonra bu əlamətlər yoxa çıxır, gizli dövr başlayır, hansı ki, 2-3 həftə davam edir. Xəstələrdə iştahın olmaması, ayaq işləmə, qan axma, saçın tökülməsi müşahidə olunur.

- **III dərəcəli şüa xəstəliyi**- şüalanma dozası 400 - 600 rad olduqda baş verir. Birinci 10 gün ərzində xəstələr sıradan çıxırlar. Xəstələr stasionar xəstəxanalarda müalicə olunmalıdırlar. Xəstələrin 20 – 30 %-i ölür.

- **IV dərəcəli şüa xəstəliyi**- şüalanma dozası 600 rad və bundan çox olduqda baş verir. İlk saatlarda işçi qabiliyyəti itirilir. Yaxın 10 gün ərzində şüalananların çoxu məhv olur.

10 000 raddan çox doza udulduqda ani ölüm baş verir.

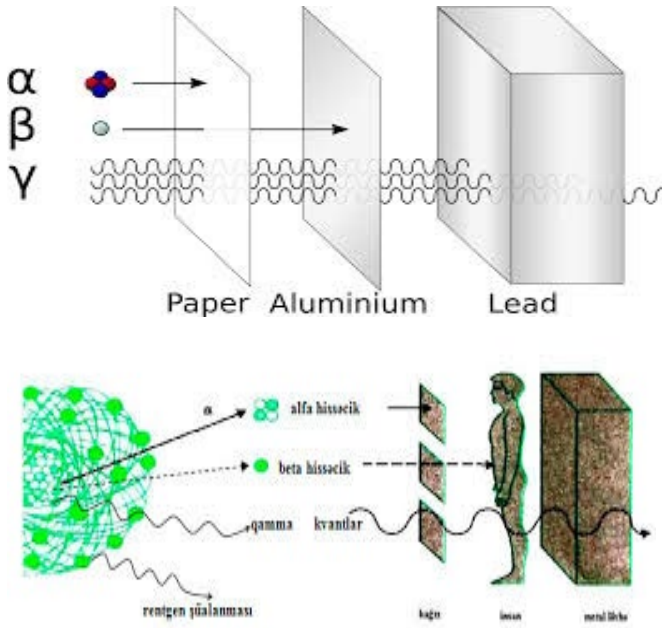
Şüa alan adam bunu hiss etmir. Zədələnmə əlamətləri müəyyən müddətdən sonra aşkara çıxır, xəstəliyin gedişi orqanizmin aldığı şüanın dozasından asılı olur.

Radiasiya dozasından asılı olaraq şüa xəstəliyinin gizli inkişaf dövrü bir neçə saatdan bir neçə həftəyədək davam edə

bilər. Bu dərəcələr alınan şüalanma dozasından və şüalanmaya məruz qalma vaxtından asılı olur.

Nüfuzedici radiasiyanın təsiri udulan doza ilə qiymətləndirilir. Bir rentqen - qamma şüalanmanın elə dozasıdır ki, bunun nəticəsində 0°C temperaturda və 760 mm cıvə sütunu təzyiqi şəraitində quru havanın 1sm^3 - də təxminən 2 milyard cüt ion əmələ qəlır.

Müxtəlif sıx və qalın materiallardan keçərkən nüfuzedici radiasiyanın təsiri zəifləyir. Bəzi materialların radiasiyanı yarıyadək zəiflətmə qabiliyyəti var. Məsələn: poladın – 2,7 sm, betonun - 10 sm, torpağın - 14 sm, suyun - 23 sm, ağacın - 30 sm qalınlığı nüfuzedici radiasiyanı iki dəfə azaldır.



Şəkil 3.13. Materialların şüa keçirmə qabiliyyəti

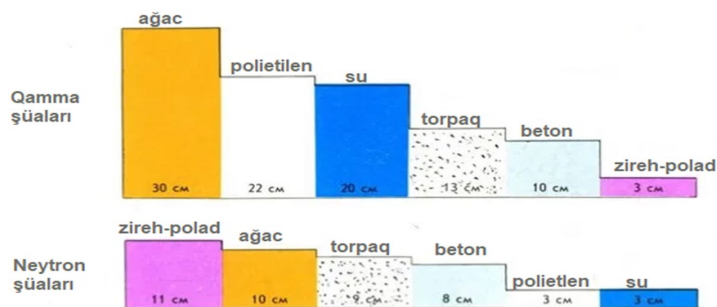
Nüfuzedici radiasiyadan mühafizə, məhz materialların bu xüsusiyyətinə əsaslanır. Belə ki, radiasiya dozasını üstü örtülü xəndək 40 dəfə, mühafizə üçün uyğunlaşdırılmış zirzəmi 400 dəfə zəiflədir. Neytron seli tərkibində hidrogen olan maddələrdə (parafində, betonda) daha çox zəifləyir.

Nüfuzedici radiasiyadan mühafizə, məhz materialların bu xüsusiyyətinə əsaslanır.

Qamma-şüaları neytron selinə nisbətən daha böyük təsir dairəsinə malikdir (təxminən 3 km-dək).

Suda, torpaqda, məhsullarda olan bir sıra maddələr bu neytronların təsirindən radioaktivləşir və qamma, yaxud beta-şüalar buraxır. Bu zaman süni (yaxud ikinci) radioaktivlik əmələ gəlir. Neytron seli, tərkibində hidrogen olan maddələrdə (suda, parafində, betonda) daha çox zəifləyir.

Şüalanmanın dozası 1 kub santimetr və ya 1q maddədə udularaq ətraf mühiti ionlaşdırmağa və fəallaşdırmağa sərf olunan enerjidir.



Şəkil 3.14. Qamma və neytron şüalarından müxtəlif materiallar vasitəsilə qorunma üsulu.

20 kiloton gücündə nüvə bombasının havada partlayışı zamanı şüalanma dozası açıq sahələrdə 600 m məsafədə 10 000 R, 1 km məsafədə 1000 R, 1,5 km məsafədə 100 R və s. ola bilər.

Partlayış yerinədək olan məsafə artdıqca radiasiyanın dozası dəfələrlə azalır.

Nüfuzedici radiasiyanın yaranmasına partlayış enerjisinin 4 %-ə qədəri sərf olunur.

Radioaktiv çirklənmə

Radioaktiv çirklənmə nüvə partlayışının digər məhvəddici faktorlarından fərqli olaraq, insanları və ərazini uzun müddətdə öz təsiri altında saxlayır. Radioaktiv çirklənmənin mühüm xüsusiyyətlərindən biri odur ki, onu nə iyinə nə də dadına görə təyin etmək mümkün deyil. Onu ancaq xüsusi doza ölçən cihazların köməyi ilə təyin etmək olur.

Radioaktiv çirklənmənin əsas mənbəyi – nüvə partlayışının bölünən hissələridir. Nüvə bölünməsi prosesində böyük miqdarda müxtəlif maddələrin mürəkkəb qarışığı əmələ gəlir. Bu qarışıqlar Mendeleyev dövrü sisteminin orta hissəsində yerləşən 35 kimyəvi elementin 200 izotopunu özündə birləşdirir.

Radioaktiv çirklənmənin mənbəyini bölünən nüvə hissəcikləri və radioaktiv enerji təşkil edir.

Nüvə partlayışı zamanı çoxlu radioaktiv maddələr yaranır və bu maddələr yerə çökərək ərazinin zəhərlənməsinə səbəb olur. Nüvə partlayışı baş verəndən sonrakı anlardan radioaktiv zərrəciklər odlu kürənin tərkibində olur. Odlu kürə buxara və tüstüyə bürünərək hündürə qalxır və bir neçə saniyədən sonra topa buludlara çevrilir. Hündürə qalxan hava axınları yerdən toz-torpağı göyə qaldırır və onları radioaktiv buludla birlikdə aparır. Yuxarı qalxan toz-torpaq radioaktivləşir. İri toz buludlarının bir hissəsi bilavasitə partlayış rayonunda yerə çökür, qalan hissəcikləri isə buludun tərkibində qalıb hava axınları vasitəsi ilə partlayış mərkəzindən yüzlərlə km. məsafələrə aparılır.

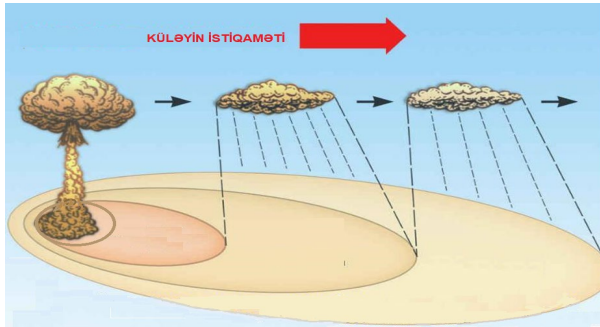
Bu toz-torpaq radioaktivləşir və 10-12 dəqiqə ərzində 20 km-dək (istilik-nüvə partlayışı zamanı 40 km və daha artıq)

yüksəyə qalxaraq topa buludla birləşir və nəhəng göbələk (göbələyəoxşar toz sütunu) şəklini alır. Radioaktiv bulud keçən sahələrdə radioaktiv maddələr yerə çökərək havanı, ərazini, binaları, su hövzələrin, əkinləri və s. zəhərləyərək iz qoyur.

Radioaktiv zəhərlənmənin dərəcəsi ilk növbədə partlayışın gücündən və növündən asılıdır. Bundan əlavə partlayışdan sonra keçən müddətdən, partlayış mərkəzinə qədər olan məsafədən, meteoroloji şəraitdən, küləyin istiqamətindən və yerin relyefindən asılı olur.

Yerin radioaktiv çirklənməsi radiasiya səviyyəsi ilə xarakterizə olunur və R/saat la ölçülür. Radiasiya səviyyəsi insanın həmin ərazidə bir saat qaldığı müddət ərzində aldığı şüalanma dozasını göstərir. Radiasiya səviyyəsi $0,5R/\text{saat}$ və ondan çox olan ərazilər zəhərlənmiş sayılır.

Radioaktiv zəhərlənməyə məruz qalan sahələrin ölçüləri partlayışın növündən, gücündən, meteoroloji şəraitdən, partlayışdan sonra keçən müddətdən və s. asılı olur. Məsələn, 20 kiloton gücündə nüvə sursatı uzunluğu 60 km və eni 10 km sahədə radioaktiv zəhərlənmə törədə bilər.



Şəkil 3.15. Radioaktiv zəhərlənməyə məruz qalan sahə

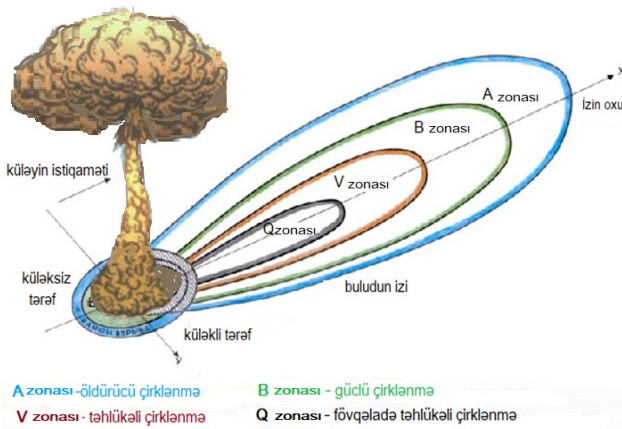
Ərazinin zəhərlənməsi dərəcəsi radiasiyanın səviyyəsi (yəni gücü) ilə xarakterizə edilir və rentgen-saatla (r/s) ölçülür. Məsələn, radiasiya səviyyəsi 5 rentgen-saat olan sahədə

mühafizəsiz qalmış adam 1 saat ərzində 5 rentgen şüalanma dozası ala bilər.

Yerüstü partlayış zamanı radioaktiv zəhərlənmə güclü olur. Radioaktiv buludun izi formaca ellipsə oxşayır. Ellipsvari zolağın hər yerində zəhərlənmə eyni dərəcədə olmur.

Məsələn, partlayışdan 1 saat sonra radiasiyanın səviyyəsini 100% götürsək və radiasiya 1000 R/s olarsa, 2 saatdan sonra bu səviyyə iki dəfədən çox azalıb 437 R/s, 3 saatdan sonra dörd dəfə azalıb 250 R/s, 7 saatdan sonra on dəfədən çox azalıb 97 R/s, 24 saatdan sonra 40 dəfədən çox azalıb 23 R/s və 49 saatdan sonra yüz dəfə azalıb 10 R/s olacaqdır.

Adamları radioaktiv zəhərlənmədən mühafizə etmək üçün onları həm ümumi xarici şüalanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, burunun, gözlərin selikli qişalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır.

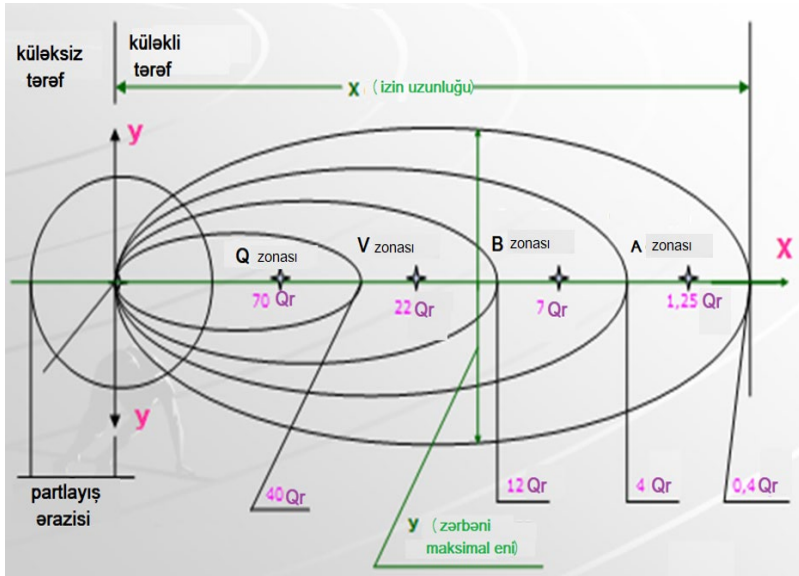


Şəkil 3.16. Radioaktiv çirklənmə zonası

Bu məqsədlə radiasiya daldalanacaqlarından, sığınacaqlardan istifadə olunur. Fərdi mühafizə vasitələri (əleyhqaz respirator, tozdan qoruyan parça maska, habelə

pambıqlı tənzif sarğı) tənəffüs üzvlərini zəhərlənmədən etibarlı surətdə qoruyur. Bədənin səthini adi paltarlarla da mühafizə etmək olar.

Yerin radioaktiv zəhərlənməsinin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, radioaktiv maddələrin təbii surətdə parçalanması nəticəsində radiasiyanın səviyyəsi aşağı düşür. Vaxt 7 dəfə artdıqca radiasiya səviyyəsi 10 dəfə azalır.



Şəkil 3.17. Ərazinin radioaktiv zəhərlənmə sxemi

Radioaktiv çirklənmədən mühafizə olunmaq üçün sığınacaqlardan və radiasiya əleyhinə daldalanacaqlardan, həmçinin fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə etmək lazımdır.

Bədənin səthini radioaktiv çirklənmədən adi paltarlarla da mühafizə etmək mümkündür.

Təhlükəsiz radiasiya dozaları:

- sülh dövründə təhlükəli obyektlərdə işləyənlər - bir il ərzində 5R. (həmin obyektlərin yaxınlığında yaşayanlar bir il ərzində 0,5 R).

- müharibə dövründə bir dəfəlik doza 4 gün ərzində 50 R, çoxdəfəlik dozalar: bir ay ərzində 100 R, üç ay ərzində 200 R, bir il ərzində 300 R təşkil edilir.

Radioaktiv çirklənmə zamanı hərəkət qaydası.

Radiasiyanın səviyyəsinin (AES-də yaxud radiasiya təhlükəli digər obyektlərdə qəza)

- Radio və televiziya vasitəsilə verilən məlumatı dinləyin. Təhlükə barədə qonşulara xəbər verin.

- Qapını, pəncərəni və nəfəslilikləri bağlayın. Mənzilinizin hermetikliyini təmin etmək üçün tədbirlər görün.

- Ərzaq məhsullarını qorumaq üçün tədbir görün və su ehtiyatı yığın (içmək və işlətmək üçün). Dərhal təxliyəyə hazırlıq görün.

- Tibb xidmətinin göstərişinə əsasən bir həftə ərzində hər gün radiasiyadan mühafizə vasitələrini qəbul edin.

- Evdə (otaqda) qalmaq müddətini FH və MM-in idarəetmə orqanları müəyyən edir. Onların göstərişinə əsasən yaxınlıqdakı mühafizə qurğularında daldalanmaq olar.

Radioaktiv çirklənmə yerlərindən təcili təxliyənin keçirilməsi.

- Radio və televiziya vasitəsilə verilən məlumatı dinləyib, təxliyə üçün toplanış məntəqəsinin (TTM) yerini aydınlaşdırın.

- Soyuducudan ərzağı çıxarın. Tez xarab olan ərzağı və otaqdakı zibili tullayın.

- Qazı bağlayın, otaqdakı (mənzildəki) işıqları söndürün.

- Lazım olan sənədləri, ərzaq və əşyaları özünüzlə götürün.

- Dərini və tənəffüs orqanlarını qorumaq üçün mühafizə vasitələrindən istifadə edin.
- Təxliyə üçün toplanış məntəqəsinə gedin.



Şəkil 3.18. Radioaktiv çirklənmə yerlərindən təcili tədbirlərin görülməsi qaydası

Radioaktiv çirklənmə yerlərində davranış qaydaları.

- Siqaret çəkmək orqanizmdə radioaktivliyin təsirini artırır.
- Paltarınızı, ayaqqabınızı geyinin, papağınızı başına qoyun, çalışın ki, bədəninizdə açıq yerlər olmasın.
- Otağa daxil olarkən paltarınızı çırpın, ayaqqabınızı yaxşı təmizləyin və ya yuyun, “çirkli” paltarınızı çıxarın və dəhlizdə saxlayın.
- Yağışdan sonra və ya hava sakit keçdikdə yaxşı olar ki, otağın nəfəsliyini açasınız.
- Əl-üzünüzü sabunla yuyun. Yeməkdən qabaq ağzınızı yaxalayın. Meyvə və tərəvəzi diqqətlə yuyun.

- G6b6l6k v6 gil6meyv6 yığmayın, quru budaqları sındırmayın, su h6vz6lərində, g6llərd6 v6 axmazlarda (g6ld6) çimməyin. Suyu ancaq yoxlanılmış yerdən için.



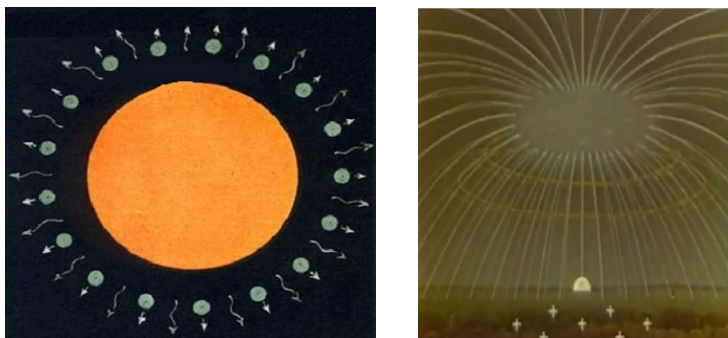
Ş6kil 3.19. Radioaktiv çirklənm6 yerlərində davranış qaydaları

- 6rzağı v6 suyu bağı qablarda saxlayın.
- Sobanı qalayark6n, radioaktiv çirklənm6y6 m6ruz qalmış odundan istifadə etməyin, ç6nki sobanın t6st6 yolu radioaktivlik m6nb6yin6 çevril6 bil6r.
- M6iş6t dozimetrl6ri 6ld6 edin v6 onlardan istifadə qaydalarını 6yr6nin. Dozimetrl6r vasit6sil6 yerlərd6 radioaktiv ş6raiti, 6rzağın v6 yemlərin çirklənm6 s6viyy6sini m66yy6n edin.

Elektromaqnit impulsu.

N6v6 partlayışlarından istiqam6tl6n6n elektromaqnit sah6sin6 elektromaqnit impulsu deyilir. Elektromaqnit impulsun yaranması Komptonov (ingilis alimi) mexanizmi n6tic6sin6 6saslanır.

N6v6 partlayışı anında k6ll6 miqdarda qamma kvantlar v6 neytronlar yayılır.



Şəkil 3.20. Elektromaqnit impulsun ətrafa yayılması

Partlayışın qamma-kvantı, ətraf mühitin atomları ilə qarşılıqlı təsirdə, müsbət yüklü zəif ionlar və cəld elektronlar əmələ gətirir ki, bunlar da yeni qamma-kvantların törəmələri istiqamətində hərəkət edirlər. Nəticədə ətraf mühitin bu boşluğunda sərbəst elektrik cərəyanı və yüklü sahə əmələ gəlir. Öz növbəsində cəld elektronlar mühitdə ionlaşaraq, müsbət yüklənmiş ionlar və zəif elektronlar yaradırlar.

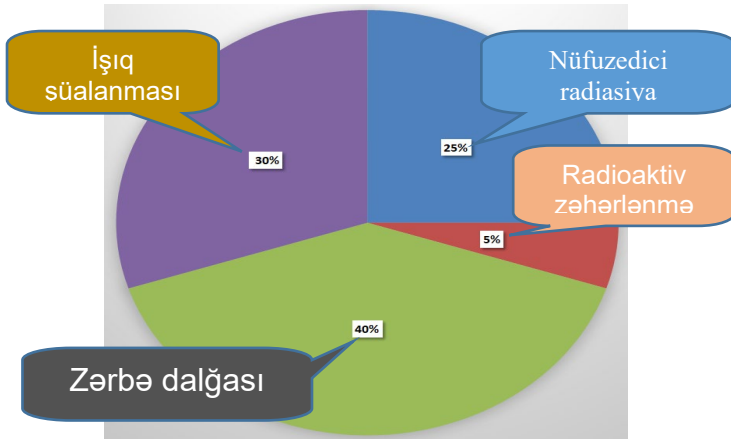
Nəticədə bu mühit elektrik keçirici olur. Elektrik sahəsinin təsiri altında, yaranmış cəld elektronların, zəif elektronlara qarşı hərəkətə başlamasından elektronlarda cərəyan keçiriciliyi yaranır.

Elektromaqnit impulsu radioelektron cihazlara və elektrotexniki avadanlıqlara (kabel və rabitə sistemi xətlərinə, idarə edilən cihazlara, elektrik təchizatına və digər qəbuledicilərə) məhvedici təsir göstərir. Bu cihazlarla işləyən insanların təhlükəsizliyi üçün tədbir görülməyibsə, elektromaqnit impulsu yüksək gərginliyi ilə insanları zədələyə bilər. Elektromaqnit impulsundan mühafizə vasitəsi kimi qoruyucu avtomat tərtibatlarından istifadə edilir.

3. Neytron silahı.

Neytron döyüş sursatı istilik-nüvə silahının xüsusi növüdür.

Neytron döyüş sursatı - güclü neytron şüalanması ilə təsir göstərən nüvə silahı növüdür. Neytron döyüş sursatında partlayış xarakterli bölünmə və sintez nüvə reaksiyalarından istifadə olunur. Hazırlanmasında əsas ilkin maddə kimi deyteriumla tritiumun qarışığı işlədilir. Partlayış enerjisi bütün canlılara, o cümlədən daldalanacaqda və sair yerlərdə gizlənmiş insanlara təsir göstərir.



Səkil 3.21. Neytron döyüş sursatının zədələvici amilləri

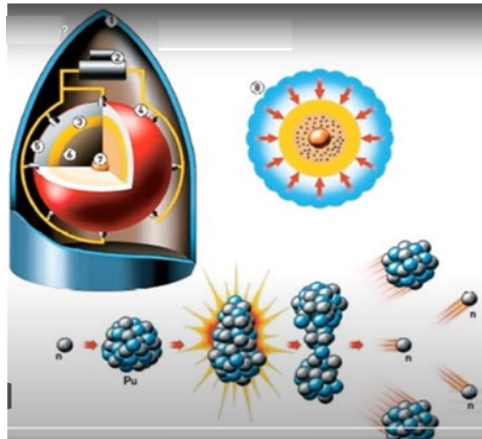
Neytron döyüş sursatının dağıdıcı və yandırıcı təsiri nüvə bombalarına nisbətən zəif, orqanizmi şüalandırma qabiliyyəti isə çox yüksəkdir. Neytron döyüş sursatı növlərindən biri hədəfdən 30-130 m yüksəkdə partladılarkən 200-400 m radiusdakı obyektlər zərbə dalğası və işıq şüalanmasından məhv olur, 1000-1200 m radiusdakı adamlar bir anda, 1500 m radiusdakılar isə iki gün ərzində tələf olur.

1981-ci ildən ABŞ-da neytron döyüş sursatının kütləvi istehsalı başlanmışdır. Neytron döyüş sursatının növlərindən biri Lens raketı və 203,2 mm-lik mərmilər həm neytron, həm də nüvə partladıcısı ilə təchiz olunur.

Neytron silahı zəif istilik-nüvə sursatıdır. Əsas zədələyici təsiri neytronlar selinin nüfuzedici təsirindən ibarətdir.

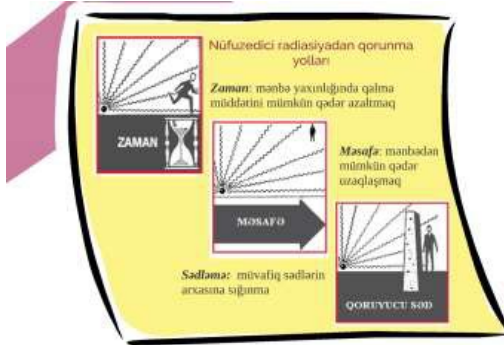
Neytron sursatının gücü, adətən, 0,5 kt-dək (2 min tonadək) olur. Adı nüvə sursatında nüfuzedici radiasiyanın yaranması üçün partlayış enerjisinin ancaq 4%-i sərf olunur, neytron sursatında isə bu zədələyici amilin payına enerjinin neytronlar seli digər nüvə partlayışına nisbətən 5-6 dəfə güclü olduğu üçün adamlar radiasiyadan zədələnməyə zərbə dalgasının və işıq şüalanmasının təsir dairələrindən daha çox məruz qalırlar.

Neytron partlayışı zamanı nüfuzedici radiasiyadan mühafizə nisbətən çətindir. Partlayış zamanı nüfuzedici radiasiyanın təsir dairəsi eyni güclü digər nüvə sursatlarının təsir dairəsindən təxminən iki dəfə artıqdır.



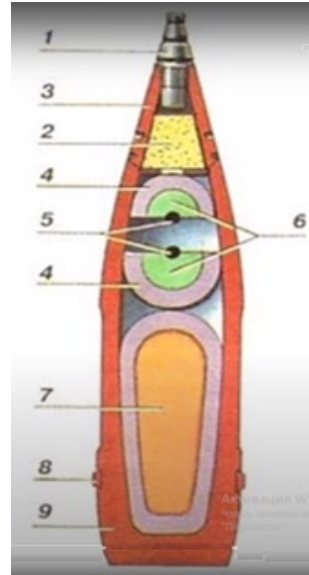
Şəkil 3.22. Neytron döyüş sursatının quruluşu və partlama qaydası

Daldanacaqların radiasiyanın zəiflətmə əmsalı 1,5-2 dəfə az olduğuna görə, neytron döyüş sursatından qorunmaq üçün nəzərdə tutulan daldalanacaqda divar və tavanın qalınlığı adi radiasiya daldalanacağından 1,5-2 dəfə qalın, yəni 130-150 sm olmalıdır.



Şəkil 3.23. Nüfuzedici radiasiyadan qorunma yolları

1. Partladıcı
2. Partladıcı maddə
3. Yivli başlıq
4. Neytronun əks etdiricisi
5. Neytron mənbəsi
6. Pluton – 239
7. Deyteriy və tritiy
8. Aparıcı kəmərcik
9. Reaksiya zonasında plazma sisteminin saxlanması üçün gövdə



Şəkil 3.24. 155 mm neytron sursatının quruluşu

4. Nüvə silahının döyüşdə tətbiqinin prinsipləri və üsulları.

Nüvə silahının döyüşdə tətbiqinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- əsas tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün və əsas istiqamətlərdə tətbiqi;
- kütləvi tətbiqi;
- qəflətən tətbiqi;
- başqa silah növləri ilə birlikdə tətbiqi.

Nüvə silahını tətbiq edən qoşunların tapşırıqları aşağıdakılardan ibarətdir:

- düşmənin kütləvi qırğın silahının, ilk növbədə nüvə silahının məhv edilməsi;
- düşmənin canlı qüvvəsinin, texnika və silahlarının məhvi, sıradan çıxarılması;
- qoşunların, raket sistemlərinin və aviasianın idarə olunmasının pozulması;
- arxa cəhbənin işinin pozulması, material vəsaitlərinin məhvi.

Nüvə silahı zərbələri tək, qrup, kütləvi olurlar.

Tək zərbə - bu, gücü lazımi hədəfin məhvini təmin edə bilən bir nüvə sursatı ilə vurulan zərbədir.

Qrup zərbəsi - bu, çox lazımi taktiki və ya operativ əhəmiyyəti olan obyektə eyni zamanda bir neçə nüvə sursatı ilə endirilən zərbədir.

Kütləvi zərbə - bu, müəyyən bir vaxt ərzində bir neçə nüvə sursatları ilə böyük, çox lazımi obyektlərin və həmçinin, düşmənin bir neçə kiçik qruplarının sıradan çıxarılması, operativ-taktiki şəraitdə dönüş yaratmaq üçün vurulan zərbələrdir.

Nüvə zərbələri eyni zamanda və ardıcıl olaraq taktiki zonanın bütün hədəflərinə vurula bilər. Eyni zamanda nüvə zərbələri bütün hədəflər kəşfiyyat vasitəsi ilə aşkar edildikdə və nüvə zərbələrini təkrar etmək üçün nüvə sursatları lazımi

miqdarda olduqda tətbiq olunurlar. Ardıcıl nüvə zərbələri düşmənin bütün hədəfləri kəşfiyyat vasitəsi ilə aşkar edildikdə və nüvə sursatlarının qənaətli sərfi tələb olunduqda həyata keçirilir. Bir çox hallarda hər iki üsuldən birlikdə istifadə edirlər, əvvəl nüvə zərbələri eyni zamanda, sonra qoşunlar yerlərini dəyişdikcə ardıcıl olaraq tətbiq olunurlar.

5. Atom enerjisi stansiyalarının qəzası nəticəsində yaranmış radioaktiv zəhərlənmənin xarakteristikası.

Atom enerjisi stansiyalarında qəza nəticəsində yaranan radioaktiv zəhərlənmənin xarakteri və miqyası reaktorun və başqa qurğuların növündən, dağılma dərəcəsi, meteoroloji şəraitdən və yerin relyefindən asılıdır.

Radiasiya şəraitinin (RŞ) aşkarlanması yer səthinin və atmosferin radioaktiv zəhərlənməsinin təyin edilməsindən ibarətdir. Bu, proqnozlaşdırma və kəşfiyyat üsulları ilə aparılır.

RŞ aşkar edildikdən sonra qiymətləndirilir: əmələ gəlmiş şəraitin qoşunun döyüş qabiliyyətinə təsiri, döyüş əməliyyatı üçün məqsədə uyğun variant, radioaktiv zəhərlənmədən mühafizə tədbirləri, dəyilmiş zərərlərin ləğvi üçün lazımı qüvvə və vəsaitlər təyin edilir.

Atom enerjisi stansiyalarında olan qəza nəticəsində A, B, V, Q zonalarından başqa radiasiya təhlükəsi olan "M" zonasında qəbul olunub. Bu ən xarici zonadır. Bu zonada açıq yerləşmiş şəxsi heyət 5-50 rad şüalanma dozası ala bilər.

"M" zonasında şəxsi heyətin sülh vaxtı yerləşdirilməsinin məhdudlaşması məqsədə uyğundur. Alınan şüalanma dozası 1 il ərzində "A" zonasında 50-500 rad, "B" zonasında 500-1500 rad, "V" zonasında 1500-5000 rad, "Q" zonasında 5000 raddan çox olur.

Nüvə partlayışı

Nüvə partlayışı ionlaşdırıcı şüa mənbələrinin istifadə olunduğu müəssisələrdə qəza zamanı və nüvə silahlarının

təbii zamanı baş verir. Bu zaman güclü səs, titrəyiş hiss olunur və səmada gözqamaşdırıcı alovlu kürə əmələ gəlir. Partlayışdan bir neçə dəqiqə sonra on, bəzən də yüz kilometrərlə ərazidə torpaq, açıq su mənbələri, hava, bitki örtüyü, tikililər və s. radioaktiv maddələrlə çirklənir. Canlılar ciddi fiziki xəsarətlərə, qida, su, hava vasitəsilə radioaktiv şüalanmaya məruz qalır.

Nüvə partlayışı zamanı təhlükəsizlik qaydaları:

- partlayış uzaq məsafədə baş versə belə, dalğası və radioaktiv toz buludları sizə 30 saniyə və ya daha gec gəlib çata bilər;

- partlayışın gözqamaşdırıcı alovlu kürəsinə baxmayın (şüanın təsirindən görmə qabiliyyətinizi itirə bilərsiniz);

- radiasiyadan qorunmaq üçün mümkün qədər tez, qapalı məkanda və ya yeraltı sığınacaqda daldalanmağa çalışın;

- daldalandığınız məkanın qapı və pəncərələrini, havalandırma sistemlərini möhkəm bağlayın, məsələləri izolə edin;

- qapalı yer tapa bilmirsinizsə, müdafiə oluna biləcəyiniz hər hansı predmetin arxasına sığının, nəfəs yollarını və gözlərinizi hər hansı qoruyucu vasitə (parça, əleyhqaz, qoruyucu maska, gözlük və s.) ilə qoruyun, bədəninizin açıq hissələrini örtün;

- döşəməyə (və ya yerə) uzanın, başınızı sinənizə sıxaraq onu qollarınızla qoruyun;

- daldalandığınız məkanı aidiyyəti qurumların göstərişi olmadan tərk etməyin, onların təlimatlarına (təxliyə və s.) əməl edin;

- səhhətinizdə hər hansı dəyişiklik baş verərsə, təcili tibbi yardım çağırın;

- radioaktiv maddələrlə çirklənmiş əşyalara toxunmayın (bu, ərazidə gördüyünüz hər hansı əşya ola bilər);

- “Radiasiya təhlükəsi” və ya “Təhlükəli materiallar” nişanları qoyulan ərazilərə yaxınlaşmayın;
- radioaktiv maddələrlə çirklənmiş ərazilərdən cəld və mümkün qədər uzaqlaşın;
- çirklənmiş ərazidə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları, balıq və ov ətinin istifadəsinə qoyulan qadağalara riayət edin;
- radioaktiv təhlükə zamanı ev heyvanlarını bir neçə günlük qida və su ilə təmin edərək qapalı yerdə saxlayın, onlarla təması məhdudlaşdırın.

Radiasiya təhlükəsi

Radioaktiv maddələr qaz, toz, bərk və maye halında olur. İnsanlar nüvə silahının tətbiqi, nüvə partlayışı zamanı və nüvə təhlükəli obyektlərdə (ionlaşdırıcı şüa mənbələri istehsal və istifadə olunan müəssisələrdə və s.) radionuklidlərin təsiri altında radiasiya təhlükəsi ilə üzləşə bilərlər.

Əgər radiasiya təhlükəsi yaranıbsa, mütləq şəkildə həmin ərazidə torpaq, su, hava, tikililər və s. radioaktiv çirklənməyə məruz qalır. Hava radioaktiv maddələrlə nə qədər çox çirklənərsə şüalanma təhlükəsi bir o qədər artır. Radioaktiv tozla çirklənmiş hava külək vasitəsi ilə sürətlə yayılır və radioaktiv maddələr zamanla daha geniş ərazidə suyun və torpağın üst qatına çökür. Nəticədə, torpağın üst qatından dərinliklərinə çökən radioaktiv maddələr canlıların qida və su vasitəsilə radiasiya təhlükəsi ilə üzləşməsinə zəmin yaradır. Bu səbəbdən, ərazidən küləyin əks istiqamətinə doğru uzaqlaşmaq lazımdır.

Radioaktiv çirklənmə əhalinin sağlamlığı ilə yanaşı, kənd təsərrüfatına da ciddi ziyan vurur. Bu zaman çirklənmiş ərazidə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının istifadəsinə, balıqçılıq və ovçuluğa qadağalar qoyulur.

Böyük miqyaslı radiasiya təhlükəsi yarandıqda isə kilometrərlə, bəzən də on kilometrərlə ərazidən insanların təxliyəsi təşkil olunur.

Radiasiyanın insan orqanizminə təsiri:

Radioaktiv maddələr orqanizmə daxil olduqda sinir sisteminin funksiyası pozulur, qalxanabənzər vəzini, ağ ciyərləri, mədə-bağırsağın selikli qişasını zədələyir və nəticədə, insan bədənindəki hüceyrələr sıradan çıxır. Çox zaman hüceyrələrin bərpasına orqanizmin gücü çatmır, daxili orqanların fəaliyyəti pozulur, infeksiya xəstəliklərə qarşı immunitet zəifləyir və insan həyatı üçün ciddi təhlükə yaranır.

Radioaktiv çirklənmədən qorunma yolları:

- Radioaktiv maddələrlə çirklənmiş ərazilərdən mümkün qədər uzaq məsafədə olmaq;
- Radioaktiv maddələrlə çirklənmiş havada fərdi mühafizə vasitələri ilə nəfəs almaq;
- Radioaktiv maddələrlə çirklənmiş qida məhsullarından istifadə etməmək;
- Radioaktiv toz buludlarının yaşayış yerinə yaxınlaşması barədə xəbərdarlıqdan sonra mənzillərin qapı və pəncərələrini, havalandırma sistemlərini kəpəkləmək, kəpəyə çıxarmamaq;
- Səhhətinizdə hər hansı dəyişiklik baş verdikdə dərhal yaxındakı tibb müəssisəsinə müraciət etmək;
- Radioaktiv təhlükə zamanı ev heyvanlarını qapalı yerdə saxlamaq, onlarla təması məhdudlaşdırmaq;
- Radioaktiv çirklənmənin yayılma sahəsi, dərəcəsi və profilaktik tədbirlər barədə rəsmi qurumların yaydığı məlumatları izləmək.

Təxliyə tədbirləri:

- Aidiyyəti qurumların “radiasiya təhlükəsi” signalından dərhal sonra təxliyə ilə bağlı tələblərinə sözsüz əməl olunmalıdır;

- “Radiasiya təhlükəsi” signalı səsgücləndirici vasitələr, teleradio şəbəkəsi və sirenalər vasitəsi ilə 2-3 dəqiqə davam edən signaldır;

- İçində müəyyən qədər ərzaq və su, tibb çantası, vacib sənədlər, pul, fənər və isti paltar olan ehtiyat çantasını həmişə əl altında saxlayın;

- Təxliyə zamanı uşaqlara, yaşlılara, fiziki qüsurlu şəxslərə kömək edilməlidir;

- Təxliyə zamanı daşınması mümkün olan ev heyvanlarını özünüzlə aparmaq olar, digərləri isə bir neçə günlük qida və su ehtiyatı ilə təmin edilməlidir;

- Aidiyyəti qurumların icazəsi olmadan təxliyə olunmuş əraziyə qayıtmaq qəti qadağandır.

6. Kimyəvi silah.

Kimyəvi silah zəhərləyici maddələr və onların tətbiq vəsaitləridir. Zəhərləyici maddələr canlı qüvvəni sıradan çıxaran, məhv edən, müxtəlif təsir xarakterinə malik olan yüksək toksiki maddələrdir. Döyüş üçün zəhərləyici maddələrə aşağıdakı tələblər irəli sürülür:

- ölüm və ağır zədə verən yüksək toksiki xassəsi olması;
- toksiki xassənin müxtəlifliyi, yəni zəhərləyici maddələrin təsirinin kombinləşmiş olması;
- gizli və tez təsir etmə xassəsinə malik olması;
- rəngsiz və qoxusuz olması;
- zəhərləmə təsirinin uzun müddətli olması;
- taktiki tapşırıqdan asılı olaraq uçuculuq qabiliyyətinin az və çox olması;
- paltardan və dəridən keçmə qabiliyyətinin yüksək olması;
- çətin təyin edilməsi.

Zəhərləyici maddələr həm yeri, həm də havanı zəhərləməklə həcmli təsir xüsusiyyətinə malikdirlər. Onlardan

qorunmaq üçün xüsusi mühafizə vəsaitlərindən istifadə edilir.

Zəhərləyici maddələrin tətbiqi şəxsi heyətə həmçinin mənəvi təsir edir, onun döyüş qabiliyyətini azaldır.

6.1. Zəhərləyici maddələrin təsnifatı.

Zəhərləyici maddələr fiziki, kimyəvi, toksiki xassələrinə, taktiki və tədris -metodiki cəhətlərinə görə təsnif olunurlar.

Zəhərləyici maddələr fiziki əlamətlərinə görə qaz, maye və bərk şəkili olurlar. Kimyəvi təsnifat onların molekulyar quruluşlarına əsaslanır.

Zəhərləyici maddələrin toksikoloji təsnifatı onların orqanizmə təsiri xarakterinə əsaslanır və altı: əsəb-iflic, ümumi zəhərli, dəridə yara açan, boğucu, psixokimyəvi, qıcıqlandırıcı təsirli zəhərləyici maddələr qruplarına bölünürlər.

Taktiki təsnifata görə zəhərləyici maddələr dayanaqlı, dayanaqsızlıqlı və zəhərli tüstülər əmələ gətirən zəhərləyici maddələr qruplarına bölünürlər. Hərbi taktiki təsnifata görə tez təsirli və canlı qüvvəni tez sıradan çıxaran qruplara bölünürlər.

Tədris - metodiki zəhərləyici maddələrdən tədris prosesində istifadə olunur.

Zəhərləyici maddələrin döyüş xassəsi onların uçuculuq və buxarlanma qabiliyyətlərindən, dayanaqlılığından da əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Zəhərləyici maddələrin yer səthində dayanaqlılığı onların fiziki xassələrindən, tətbiq üsulundan, meteoroloji şəraitdən, yerin relyefinin və bitki örtüyünün xarakterindən asılıdır.

Zəhərləyici hava buludunun təhlükəli yayılma dərinliyinin də böyük taktiki əhəmiyyəti var. Bu elə yayılma dərinliyidir ki, bu hüdudda zəhərləyici maddələrin təsirindən şəxsi heyət zərər ala bilər.

Toksikoloji xassə toksodoza ilə xarakterizə olunur, hansı doza ki, orqanizmdə müəyyən dəyişiklər törədir. Öldürücü zəhərləyici maddələr kiçik təsirli və öldürücü, müvəqqəti

sıradan çıxaranlar isə hədd və dözülməz toksodozalar ilə xarakterizə olunurlar.

Hədd toksodozası şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinə, demək olar ki, təsir etmir. Öldürücü toksodoza zəhərləyici maddənin canlıni öldürən ən kiçik miqdarıdır.

Hədd toksodozası-P, öldürücü-L, dözülməz toksodoza isə I ilə işarə olunur. İnqalyasiyada toksodoza Ct ilə ifadə olunur. Buna uyğun olaraq inqalyasiyada öldürücü toksodoza LCt, hədd toksodozası işə PCt ilə ifadə olunur. Dəridən keçən toksodoza -D ilə, dəridən keçən öldürücü toksodoza - LD, hədd toksodozası -PD ilə ifadə olunur. Zəhərləyici maddələrin toksiooloji xarakteristikası üçün LCt₅₀, LD₅₀, PCt₅₀ orta tokso-dozalardan istifadə olunur. 50 indeksi zəhərlənmə ehtimalının 50%-dən az olmadığını göstərir.

6.2. Əsəb-iflic təsirli zəhərləyici maddələr.

Bu qrupa VX, zarin və zoman növlü fosfor-üzvü zəhərləyici maddələr daxildir. Bunlar mərkəzi sinir sisteminə tez təsir edən yüksək toksiki zəhərləyici maddələrdir. Bu zəhərləyici maddələrin orqanizmə toksiki təsiri mexanizmi onların hüceyrələrdə gedən reaksiyaya təsiri ilə, yəni onların xolinesterazin aktivliyini məhdudlaşdırması, onun asetilxolinlə reaksiyasına mane olması ilə izah olunur.

VX (V-qaz) - uçuculuğu az olan, qoxusuz, rəngsiz mayedir. Donma temperaturu $(-30 \div -50)^{\circ}\text{C}$, qaynama temperaturu isə 300°C -dir. Xüsusi çəkisi 1 q/sm^3 -dir. Suda pis, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur. Şəxsi heyətə nəfəs və qida üzləri, dəridən keçməklə təsir edir. Döyüşdə aerosol yaxud damcı-maye halında tətbiq edilir. $\text{LCt}=0,01 \text{ mq}\cdot\text{dəq} / \text{l}$, $\text{LD}_{50}=0,1 \text{ mq} / \text{kq}$, $\text{PCt}_{50}=0,0003 \text{ mq}\cdot\text{dəq/l}$

Zoman rəngsiz, yaxud azca sarı rəngli mayedir. Təmiz zoman qoxusuzdur, texniki zoman kamfora qoxusu verir. Qaynama temperaturu 190°C , donma temperaturu $(-80)^{\circ}\text{C}$ -dir.

Buxarı havadan 6 dəfə ağırdır. Üzvü həlledicilərdə yaxşı, suda pis həll olur. Zoman fiziki və toksiki xassələrinə görə VX və zarin arasında orta yer tutur. $LC_{50}=0,04$ mq·dəq/l, $LD_{50}=1$ mq/kg, $PC_{50}=0,0005$ mq·dəq/l. İçəri qəbul olunduqda öldürücü toksodoza 0,5 mq/kg-dır.

Zarin qoxusuz, rəngsis mayedir. Qaynama temperaturu 151°C -dir. Donma temperaturu $(-54)^{\circ}\text{C}$ -dir. Su ilə istənilən nisbətdə qarışır, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur. Xüsusi cəkisi $1,1$ q/sm³-dir. Yer səthində dayanıqlıqlığı yayda bir neçə gün, qışda 2 günə qədərdir. Uçuculuğu 11 mq/l-dir. Şəxsi heyətə nəfəs və qida yolları ilə, dəridən keçməklə təsir edir. $LC_{50}=0,07$ mq·dəq/l, $LD_{50}=3$ mq/l, $PC_{50}=0,002$ mq·dəq/l. İnsanın orqanizminin daxilinə qəbul olunduqda öldürücü toksodoza 1,5 mq/kg-dır.

Əsəb - iflic təsirli ZM-lərin insana təsiri nəticəsində aşağıdakı zəhərlənmə əlamətləri müşahidə olunur:

- yüngül zəhərlənmədə: göz bəbəyinin büzüşməsi, baş ağrısı, təngənəfəslik, sinə sıxıntısı, iştahın olmaması, tərləmə, narahatçılıq, yuxusuzluq, huşsuzluq;

- orta ağırlıqlı zəhərlənmədə: yüngül zəhərlənmədə olan əlamətlər güclü təsirdə bürüzə verilir, qıc olma, qusma, güclü öskürmə, spazmlar.

- ağır zəhərlənmədə: göz bəbəyinin reaksiyasının itməsi, bəbəklərdə güclü ağrılar, güclü baş ağrısı, qıc olma, boğulma. Ağır zəhərlənmə ölümə nəticələnir.

Tətbiq vasaitləri: Əsəb - iflic təsirli ZM-lər artilleriya sursatları, aviasiya bakları, pilotsuz təyyarələr-sursatlar, kimyəvi aviasiya bombaları, kimyəvi minalar, fuqaslar, reaktiv sursatlar, raketlərin döyüş hissələri vasitəsi ilə tətbiq olunurlar.

İlk kömək:

- zəhərlənənə əleyhqaz geyindirmək (əgər, üzün dərisinə ZM damcısı düşübsə, əvvəlcə üz İPP ilə yuyulur);

- "Şprits-tyubik" ilə antidot iynəsi vurmaq;

- zərər çəkəni zəhərli atmosferdən çıxarmaq;

- əgər, 10 dəq. ərzində qıc olma keçməyə antidot iynəsini təkrar vurmaq;

- ZM dəriyə düşdükdə İPP ilə yumaq;

- mədəyə düşdükdə qusmaq, mədəni yemək sodasının 1%-li məhlulu yaxud təmiz su ilə yumaq;

- gözə düşdükdə gözləri yemək sodasının 2%-li məhlulu yaxud təmiz su ilə yumaq;

- zəhərlənəni tibbi məntəqəyə vermək lazımdır.

Mühafizə vəsaitləri: əleyhqazlar, dərinin mühafizə vəsaitləri, döyüş texnikası, müxtəlif sığınacaqlar.

Dəri-yaraaçaq zəhərləyici maddələr

Bu qrupun əsas nümayəndəsi ipritdir. Təmiz iprit rəngsiz yaxud azca sarı rəngli, yağ təhər, sarımsaq iyli mayedir. Qaynama temperaturu 217°C , donma temperaturu $(-14, 4)^{\circ}\text{C}$ -dir. Xüsusi cəkisi $1,3 \text{ q/sm}^3$ -dir. Uçuculuq qabiliyyəti kiçik, dayanıqlılığı çoxdur. Suda pis, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur. Mədəyə düşdükdə öldürücü doza 0, 1 qramdır. İprit buxarlarının $0, 1 \text{ q/m}^3$ qatılığında gözlər kor olur.

İprit universal hüceyrə zəhəri olub, hüceyrənin və toxumaların məhvində səbəb olur.

İpridlə zəhərlənmə əlamətləri:

- dəriyə düşdükdə 4-6 saatdan (gizli dövr) sonra dərinin səthi qızarır, sonra bu yerlərdə balaca şişlər əmələ gəlir, daha sonra bu şişlər birləşirlər, partlayırlar və onların yerində yara əmələ gəlir;

- nəfəslə zəhərləndikdə bir neçə saatdan sonra burun və boğaz hissələrində quruluq və yandırma hiss olunur;

- gözə təsir etdikdə göz yaşları axır, gözdə qum hiss olunur, daha sonra qızarma, şişlər müşahidə olunur, insan kor olur;

- mədəyə düşdükdə 30-60 dəqiqədən sonra mədədə ağrılar, ürək bulanması, qusma, ayaq işləmə baş verir.

Tətbiq vəsaitləri: artilleriya sursatları, minalar, aviasiya bombaları, səpici aviasiya cihazları, kimyəvi fəqaslar.

İprit döyüşdə aerosol, damcı-maye şəkilində tətbiq olunur. Yer səthində dayanıqlılığı yayda I həftəyə qədər, qışda isə bir neçə həftə və aydır.

Mühafizə vəsaitləri: əleyhqazlar, dərinin mühafizə vəsaitləri, texnika və müxtəlif sığınacaqlar.

Ümumi zəhərli təsirli zəhərləyici maddələr.

Ümumi zəhərli təsirli zəhərləyici maddələrin tipik nümayəndələri sianid turşusu və xloriandır.

Sianid turşusu rəngsiz, acı badam iyi verən yağ təhər mayedir. Qaynama temperaturu 26°C , donma temperaturu $(-13)^{\circ}\text{C}$ -dir. Xüsusi çəkisi $0,7\text{q/sm}^3$ -dir. Böyük uçuculuq qabiliyyətinə malikdir. Buna görə də çöl şəraitində onu deqazasiya etmək lazım deyil. Su ilə istənilən nisbətdə qatışır, amma hidrolizi pis gedir. Üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur. Buxarı paltarda udulma qabiliyyətinə malikdir.

Öldürücü toksodozası $0,7\text{-I mq-dəq/l}$ - dir.

Zəhərlənmə əlamətləri: ağızda metal dadı, boğazın cızılması hissi, zəiflik, baş gicəllənmə, ürək bulanması, qusma, danışq çətinliyi, daha sonra qorxu hissi görsənir, bəbəklər genişlənir, nəbzin tezliyi azalır, nəfəs alma ritmini itirir, titrəmə baş verir, xəstəni iflic olur. Nəfəsin dayanmasından ölüm baş verir.

İlk kömək:

- zəhərlənənə əleyhqaz geyindirib antidotlu (amilpropilnitrit) ampulanı şlem maskanın altına qoyub əzmək və nəfəs almaq;

- süni nəfəs vermək ;

- zərər çəkəni tibb məntəqəsinə təhvil vermək ;

Tətbiq vəsaitləri: böyük kalibrli aviasiya bombaları.

Yer səthində dayanıqlığı yayda 15-20 dəq, qışda isə 5 saata qədərdir. Zəhərli hava buludunun yayılma dərinliyi 1,5-2 km-dir

Mühafizə vəsaitləri: əleyhqazlar, filtrləyici-ventilyasiya edici qurğularla təhciz olunmuş sığınacaqlar.

Xlorsian rəngsiz, kəskin, xoşa gəlməyən qoxulu, 13°C -dən aşağı temperaturda mayedir. Qaynama temperaturu 13°C , donma temperaturası $(-6,5)^{\circ}\text{C}$ -dir. Suda pis, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur.

Xlorsian toksiki xassələrinə görə sianid turşusundan 3 dəfə, zarından 25 dəfə, zomandan 100 dəfə zəifdir. $\text{LCt}=2, 2-2, 5 \text{ mq}\cdot\text{min} / \text{l}$ -dir.

Zəhərlənmə əlamətləri, ilk kömək tədbirləri, tətbiq və mühafizə vəsaitləri sianid turşusunda olduğu kimidir.

6.3. Boğucu təsirli zəhərləyici maddələr.

Tipik nümayəndəsi fosgendir. Fosgen rəngsiz, çürümüş ot yaxud çürümüş alma qoxusu verən qazdır. Qaynama temperaturu 8°C - donma temperaturu $(-126)^{\circ}\text{C}$ -dir. Xüsusi çəkisi $1,4 \text{ q/sm}^3$ -dir. Böyük uçuculuq qabiliyyətinə malikdir. Suda pis, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur.

Fosgen orqanizmə nəfəs üzvləri vasitəsi ilə təsir edir. Zəhərlənmənin ilk əlamətləri 4-15 saatdan sonra (gizli dövr) görsənir. Havada fosgenin qatılığı $0,022 \text{ mq/l}$ olduqda və bu havada 30 dəq. nəfəs almaq insan üçün ölümlə nəticələnir. Öldürücü toksodoza $3,3 \text{ mq}\cdot\text{min/l}$ -dir.

Zəhərlənmə əlamətləri: gözün qıcıqlanması, göz yaşının axması, ağızda şirin dad, baş gicəllənməsi, ümumi zəiflik, öskürmə, sinə sıxıntısı, ürək bulanması, qusma. Zəhərli havadan çıxdıqdan sonra zərər çəkən özünü yaxşı hiss edir. Sonra tənginəfəslik, güclü öskürək, baş ağrısı, nəbzın güclü vurması, dodaqların, üzün, burnun göyərməsi, zəiflik, ürək nahiyyəsində ağrılar, boğulma baş verir. Bədənin temperaturu

38-39⁰C-yə çatır. Ağ ciyərin şişməsi bir neçə gün davam edir və adətən, ölümə nəticələnir.

İlk kömək:

- zəhərlənənə əleyhqaz geyindirilir;
- zəhərli atmosferdən çıxarılır;
- xəstəyə isti çay, sakitlik verilir, nəfəs alma yüngülləşdirilir ;
- tibbi məntəqəyə çatdırılır.

Fosgen yayda 15-20 dəq, qışda isə 1 saat və çox dayanıqlılığa malikdir.

Tətbiq vəsaitləri : böyük kalibrli aviasiya bombaları.

Mühafizə vəsaitləri: əleyhqazlar, FVA olan sığınacaqlar.

6.4. Psixokimyəvi təsirli zəhərləyici maddələr.

Tipik nümayəndəsi Bi-zed maddəsidir. Bi-zed qoxusuz, ağ rəngli kristal maddədir. Suda pis, üzvü həlledicilərdə, turşulu suda yaxşı həll olur. Mərkəzi sinir sisteminə təsir edib psixoloji (qallusinasia, qorxu, ruh düşkünlüyü) və ya fiziki (korluq, karlıq, iflic) pozğunluqlar törədir. Bi-zed döyüşdə aerosol (tüstü) şəkilində tətbiq olunur. Qaynama temperaturu 322⁰C, ərimə temperaturu 65⁰C-dir. Uçucu deyil. Bi-zed orqanizmə nəfəs və qida yolları ilə təsir edir.

Zəhərlənmə əlamətləri: Zəhərlənmədən 0,5-1 saat sonra ilk əlamətlər görsənir. Ürək döyüntüsü, dəridə və ağızda quruluq, bəbəklərin genişlənməsi, fikrin dolaşması, görmənin pisləşməsi, qusma aşkar olur. 8 saatdan sonra nitq itir, keyləşmə başlayır, insan donmuş vəziyyətdə olur və ətrafda olan dəyişiklərə reaksiya etmir. Daha sonra xəstəliyin ikinci dövrü başlayır. Bu həyəcanlanma dövrü 4 gün davam edir. Bu dövrə boş-boşuna vurnuxma, fəaliyyətin qaydasızlığı, çox danışmaq xasdır, xəstə ilə kontakt mümkün deyil.

2-4 gündən sonra xəstə tədricən normal vəziyyətə qayıtmağa başlayır.

Orta sıradan çıxma toksadozası $0,1 \text{mq} \cdot \text{min/l}$, öldürücü toksodoza $\text{LCt}_{50} = 0,11 \text{mq} \cdot \text{min/l}$ -dir

İlk kömək:

- zəhərlənənə əleyhqaz geyindirilir;
- zəhərlənən zəhərli zonadan çıxarılır;
- qismi xüsusi təmizləmə keçirilir;
- xəstə tibbi məntəqəyə verilir.

Mühafizə vəsaitləri: əleyhqazlar, FVU olan texnikalar, FVA ilə təhciz olunmuş sığınacaqlar.

Tətbiq vəsaitləri: aviasiya bombaları, aeorozol generatorları, tüstü şaşkaları.

6.5. Qıcıqlandırıcı təsirli zəhərləyici maddələr

Bu qrupa xlorasetofenon, xlorpikrin, adamsit, Si-Ec, Si-Ar və digər zəhərləyici maddələr aiddirlər.

Xlorpikrin . Texniki xlorpikrin az sarı - qəhvəyi rəngli kəskin qoxusu olan mayedir. Qaynama temperaturu 112°C , donma tempreturası $(-64)^{\circ}\text{C}$ -dir, dayanaqlılıqlığı azdır. Yayda açıq yerdə bir neçə dəqiqə qalır. Xüsusi çəkisi $1,7 \text{q/sm}^3$ -dir. suda pis, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur.

Xlorpikrin güclü makrimatordur (gözün selikli qişasına təsir edən). Dözülməz qatılığı $0,05 \text{mq/l}$ -dir.

Böyük qatılıqda xlorpikrin boğucu təsirə malikdir və fosgen kimi ağ ciyərin şişməsinə səbəb olur. Onun havada $0,8 \text{mq/l}$ qatılığı 3 dəq nəfəs aldıqda öldürücüdür.

İlk kömək:

- gözün acışmasını götürmək üçün küləyə qarşı durmaq lazımdır;
- gözlər 2% -li yemək sodası məhlulu ilə (su ilə) yuyulur. Xlorpikrin əleyhqazların yoxlanılmasında istifadə olunur.

Mühafizə vəsaitləri: əleyhqazlar.

Tətbiq vəsaitləri: aviasiya bombaları, artilleriya sursatları, minalar, fuqaslar, tüstü qumbaraları və səpələyicilər.

Xlorasetofenon açıq sarı rəngli, meşə gilası qoxusunu verən kristal maddədir. Qaynama temperaturu 247°C , ərimə temperaturu 52°C -dir. Uçuculuğu azdır. Xüsusi çəkisi $1,3 \text{ q/sm}^3$ -dir.

Suda pis, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur.

Güclü makrimatorudur. Döyüş halı- tüstüdür.

SI - ES ağ, az uçucu, bibər qoxulu kristal maddədir. suda pis, spirtdə az, asetonda yaxşı həll olur.

Aviasiya bombaları, artilleriya sursatları, aerosol generatorları və tüstü qumbaraları vasitəsi ilə tətbiq olunur.

Si-Es kiçik qatılıqda gözlərə və yuxarı nəfəs yollarına qıcıqlandırıcı təsir göstərir, böyük qatılıqda isə dərinin açıq hissələrini yandırır, bəzi hallarda nəfəs və ürək iflici, ölüm baş verir.

Zəhərlənmə əlamətləri: sinədə, gözlərdə güclü acışma və ağrılar, göz yaşı, ağızda, yuxarı nəfəs yollarında ağrılı acışma, öskürmə.

İlk kömək üçün:

- zəhərlənənə əleyhqaz geyindirmək;
- tüstüyə qarşı olan ampulanı əzib şlem-maskanın altına keçirmək;
- zəhərli zonadan çıxdıqdan sonra ağzı, burun yollarını yemək sodasının suda 2%-li məhlulu yaxud təmiz su ilə yumaq;
- ZM-i paltardan və ləvazimatlardan çırpmaqla yaxud silməklə təmizləmək lazımdır.

Mühafizə vəsaitləri: əleyhqazlar, filtirləyici-ventilyasiya edici qurğularla təhciz olunmuş döyüş texnikası və sığınacaqlar.

Si-AR- bərk kristal maddədir, Si-Ar suda pis, üzvü həlledicilərdə yaxşı həll olur. Si-Ar Si-Es-dən güclüdür, zəhərlənmə əlamətləri, ilk kömək, mühafizə və tətbiq vəsaitləri Si-Es - də olduğu kimidir

Adamsit tünd yaşıl rəngli toz yaxud ərinmiş kütlədir. Qaynama temperaturu 410°C , ərimə temperaturu isə 190°C - dir.

Demək olar ki, uçuculuğu yoxdur. Suda həll olmur. Üzvü həlledicilərdə pis həll olur. Adamsit sternitlər qrupuna aiddir (yuxarı nəfəs yollarına təsir edir).

Adamsit, xlorpikrin, xlorasetofenon üçün – ilk kömək tədbirləri, mühafizə və tətbiq vəsaitləri, döyüşdə tətbiq halları eynidir.

Zəhərləyici maddələr VPXR, PPXR, QSP-11, QSA-12, ASP, PRXR cihazlarının köməyi ilə və PXL-54, AL-4 laboratoriyalarında təyin olunurlar. VPXR və PPXR cihazları indikator borucuqları olan zəhərləyici maddələri, QSP-11, QSA-12, PRXR cihazları fosforlu üzvü zəhərləyici maddələri, ASP cihazı havada olan xüsusi qarışıqları təyin edir.

7. Bioloji (bakterioloji) silah

Bioloji (bakterioloji) silah xəstəlik törədən mikrobların, virusların və onların həyat fəaliyyəti məhsullarının (toksinlərin) köməyi ilə insanları, heyvanları və bitkiləri sıradan çıxaran kütləvi qırğın silahıdır.

Bioloji (bakterioloji) vəsaitlərin əsas xüsusiyyəti onun az dozasının tətbiqi ilə yüksək effekt alınması və yoluxucu xəstəlik epidemiyasıdır. Bundan başqa bir çox xəstəlik törədicilərinin ətraf mühütün təsirinə olan davamlılığı uzun müddətli zəhərli zonaların yaranmasına səbəb olur.

Bioloji (bakterioloji) vəsaitlərin kiçik dozası, rənglərinin, dadlarının, qoxularının olmaması onların tətbiqi və yayılması üçün yaxşı şərait yaradır. Bakterial vəsaitlər kimi xəstəlik

keçiriciləri (cücülər, gəmiricilər və s.) yaxud sursatlarda yerləşdirilmiş yoluxucu xəstəlik törədən suspenziya və tozlardan istifadə olunur.

Bioloji (bakterioloji) vəsaitlər kimi istifadə olunur:

İnsanlar üçün:

- bakterial xəstəlik törədiciləri (çuma, tulyaremiya, bruselyoz, sibir yarası, xolera);
- viruslu xəstəlik törədiciləri (çiçək xəstəliyi, sarı qızdırma);
- rikketsioz törədiciləri(tif, xallı qızdırma, KU qızdırması);
- göbələk xəstəliyi törədiciləri.

Heyvanlar üçün:

- Dabaq, mal çuması, donuz çuması, sibir yarası, saqqə xəstəliyi törədiciləri və s.

Bitkilər üçün:

- taxılın pas xəstəliyi törədiciləri;
- kartof fitofthorazası;
- kənd təsərrüfatı bitkiləri üçün zərər verici cücülər;
- fitotoksikantlar, defoliantlar, herbisidlər və digər kimyəvi maddələr.

Mikroblar, o cümlədən, yoluxucu xəstəliklər törədiciləri ölçülərindən, quruluşlarından və bioloji xassələrindən asılı olaraq bakteriyalara, viruslara, rikketsiyalara, göbəklərə bölünürlər.

Bakteriyalar, ancaq mikroskop altında görünən, sadə bölünmə ilə çoxalan bir hüceyrəli mikroorqanizmdirlər.

Bölünmədə hər 28-30 dəqiqədən bir sərbəst hüceyrə əmələ gətirirlər. Onlar günəş şüalarının, dezinfeksiya resepturalarının, yüksək temperaturanın (60⁰C və çox) təsirindən asanlıqla və tez məhv olurlar. Soyuga davamlıdırlar.

Müəyyən bakteriyalar onlar üçün əlverişli olmayan şəraitdə qoruyucu kapsulla örtülməyə yaxud böyük davamlılığa malik mübahisəli formaya keçmək xassəsinə malikdirlər. Bakteriyalar taun, tulyaremiya, sibir yarası, saqqa və s. ağır xəstəliklərin törədiciləridirlər.

Viruslar ölçülərinə görə ən kiçik bakteriyalardan belə yüz dəfələrlə kiçik olan mikroorqanizmlərdir.

Viruslar bakteriyalardan fərqli olaraq canlı toxumaların hüceyrələrində inkişaf edirlər, buna görə də, onları hüceyrə daxili parazitlər adlandırırlar. Viruslar təbii çiçək, sarı qızdırma və s. xəstəliklərə səbəb olurlar.

Rikketsiyalar bakteriyalar və viruslar arasında orta vəziyyət tutan mikroorqanizm qruplarıdır. Səpkili tif xəstəliyini törədirlər. Soyuğa davamlıdırlar.

Göbələklər bakteriyalardan öz quruluşlarının daha çox mürəkkəbliyinə görə və çoxalma üsulları ilə fərqlənən bitki mənşəli mikroorqanizmdirlər. Patogen göbələklər daxili üzvlərin ağır və uzun çəkən xəstəliyinə səbəb olurlar.

Mikroblu **toksinlər** bəzi bakteriyaların həyat fəaliyyəti məhsulu olub, yüksək toksiki xassəyə malikdirlər. Bu mikroblar qida yolları ilə insan yaxud heyvan orqanizminə düşdükdə ağır zəhərlənməyə, əksər hallarda ölümə səbəb olurlar.

Güclü bakterial toksinlərdən sayılan botulin toksinlə zəhərlənmədə zəhərlənənlərin 60-70 %-i məhv olurlar.

Toksinlər dezinfeksiya resepturaları ilə yaxud uzun müddətdə qaynadıldıqda parçalanıb məhv olurlar.

Bioloji (bakterioloji) silahın əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, bu silahın törətdiyi xəstəliklər gizli dövrə malikdirlər. Bu dövrdə xəstəliyə tutulanlar sırada qalırlar və öz vəzifələrini yerinə yetirirlər, sonra isə qəflətən xəstələnirlər.

Gizli dövr müxtəlif müddətdə ola bilər, məsələn, çuma, xolera ilə xəstələndikdə, o bir neçə saatdan 3 günə qədər,

tulyaremiyaya tutulduqda - 6 günə, səpmə tiflə xəstələndikdə isə 14 günə qədər çəkir.

Bioloji (bakterioloji) silahın tətbiq vəsaitləri kimyəvi silahların tətbiq vəsaitləri ilə eynidir. Bunlardan başqa, bakterial resepturalar diversiya yolu ilə də tətbiq oluna bilərlər.

Bioloji silahın tətbiqində əsasən, iki üsuldən istifadə edirlər:

- yer üstü havanın bakterial aerosollarla zəhərlənməsi;
- xəstələnmiş həşəratların yayılması.

Aeorozol üsulu əsas üsul hesab olunur. Xəstəlik törədici mikroblar mübahisəli və mübahisəsiz növlü olurlar.

Mübahisəsiz mikroblar yer səthini gündüz, günəşli havada 2 saata qədər, gündüz - buludlu, nəm havada və gecə 8-18 saat müddətinə zəhərləyə bilərlər.

Bakterial buludlar zəhərli maddələr kimi 10 km - lərlə məsafələrə yayıla bilərlər.

Bioloji (bakterioloji) silahın tətbiqi aşağıdakı xarici əlamətlərə görə aşkar edilə bilinər:

- sursatların partlayışından, generatorların işə salınmasından sonra aerosol buludlarının əmələ gəlməsi;
- xüsusi konteyner qalıqlarının, sursatların, digər silah növlərinin aşkarı;
- verilən yerə xas olmayan cücülərin, gəmiricilərin çoxluğu.

Yoluxucu xəstəlik törədiciləri insana nəfəs yolları, qida üzvləri, ağızın, burnun, gözün qışa örtüyü və dəri vasitəsi ilə təsir edirlər.

Bir çox xəstəliklərin ilk ümumi əlamətləri - baş ağrısı, bədənin temperaturasının qalxması, zəiflik, qusma, ayaq şişməsi və xəstəliyin tez müddətdə yayılması hallarıdır.

Düşmənin bioloji (bakterioloji) hücumu vaxtı fərdi və kollektiv mühafizə vəsaitlərindən vaxtında və bacarıqla istifadə etmək, təcili profilaktika işlərinin aparılması əhalinin və şəxsi heyətin mühafizəsini təmin edir.

Əhali və şəxsi heyət bioloji (bakterioloji) zəhərli zonada aşağıdakı şəxsi gigiyena qaydalarına ciddi riayət etməlidir:

- şəxsi mühafizə vəsaitini göstəriş olmadan çıxarmamaq;
- zəhərlənmiş texnika və silahlara, digər material vəsaitlərinə onlar dezinfeksiya olunana qədər toxunmamaq;
- zəhərli zonada olan su mənbələrindən, ərzaq məhsullarından istifadə etməmək;
- zəhərli zonada, mümkünsə, sıx otluqda, kolluqlarda hərəkət etməmək, toz qaldırmamaq;
- xəstəlik vaxtı qonşu yerli əhali ilə heç bir əlaqədə olmamaq;
- xəstəliyin ilk əlamətlərini hiss etdikdə dərhal aidiyyəti qurumlara məlumat vermək.

Bioloji hücum təhlükəsi

Bioloji hücum bioloji (bakterioloji) silahlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bioloji (bakterioloji) silahlar kütləvi qırğın silahlarına aiddir və insanların, flora və faunanın məhv edilməsi, ərzaq ehtiyatlarının və suyun zəhərlənməsi üçün tətbiq olunur. Bioloji (bakterioloji) silahların əsas zədələyici amillərini xəstəliktörəddici mikroblar (bakteriyalar, viruslar, rikketsiyalar, göbələklər) və bakteriyaların toksinləri təşkil edir. Bu maddələr qida, hava, dəri və s. vasitəsilə orqanizmə daxil olur, sibir xorası, çiçək virusu və s. virusların yayılması ilə müxtəlif xəstəliklərə səbəb olur.

Bioloji silahların tətbiqinin əlamətləri:

- döyüş sursatının zəif səslə partlaması və partlayış zamanı alovun olmaması;
- binaların damı və divarlarında, yarpaqların üzərində, yollarda tozaoxşar və ya qatı maye şəkilli maddələrin olması;
- ərazidə iri qəlpələrin və tozlandırıcı xüsusi tərtibatların qalıqlarının olması;

- bombaların, döyüş mərmilərinin, konteynerlərin və ya müxtəlif bağlama və qabların düşdüyü yerlərdə çoxlu həşərat və ya gəmiricilərin olması;

- əhali arasında yoluxucu xəstəliklərin yayılması, vəhşi heyvanların, ev heyvanlarının və quşların qəflətən kütləvi qırılması və ya xəstələnməsi;

- yadda saxlayın ki, xarici mühitdə çətin aşkar olunan bəzi mikrob və toksinlər ətrafda uzun müddət yaşaya və öz mənfi təsirlərini göstərə bilər.

Bioloji hücum təhlükəsi yaranarsa:

- rəsmi qurumların xəbərdarlığını izləyin;

- yaşadığınız ərazinin təhlükəli rayona aid olub-olmadığını dəqiqləşdirin;

- yayılan xəstəliyin əlamətlərini və yoluxma üsullarını öyrənməyə çalışın;

- aidiyyəti qurumların müvafiq göstəriş və tələblərini yerinə yetirin;

- müraciət edəcəyiniz tibb müəssisəsinin yerini dəqiqləşdirin.

Yoluxmadan qorunma yolları:

- olduğunuz məkanın hava ilə təması məhdudlaşdırın;

- gigiyenik prosedurlar və sanitar normaları yerinə yetirin, həkim məsləhətinə əməl edin;

- ağız və burnunuzu qalın parça material ilə bağlayın;

- bədəninizdə olan açıq yaraları qoruyun;

- yaxşı qidalanın və dincəlin;

- yoluxma ehtimalı olan insanlardan uzaq olun;

- xəstəliyin əlamətlərini özünüzdə hiss etdikdə dərhal həkimə müraciət edin.

Yoluxmanın əlamətləri:

- 37°S-dən yüksək hərarət;

- başgicəllənmə və ürək bulanması;

- baş ağrısı;
- qarın boşluğunda ağrı;
- ishal;
- üzdə solğunluq və ya qızarma;
- öskürək;
- qulaqlarda ağrı;
- burundan qatı axıntılar;
- boğazda ağrı;
- dəridə səpgi;
- iştahanın olmaması və halsızlıq.

8. Adi qırğın vasitələri.

“Adi qırğın vasitələri”, “adi silahlar” termini daha böyük zədələyici döyüş xüsusiyyətlərinə malik olan nüvə silahının kəşf edilməsindən sonra istifadə edilməyə başlandı. Lakin hal hazırda elm və texnikanın son nailiyyətlərindən yararlanaraq hazırlanan adi silahlar öz effektivliyinə görə kütləvi qırğın vasitələrinə çox yaxındır. Adi silahları həm sərbəst, həm də düşmənin canlı qüvvəsini, texnikasını sıradan çıxaran, böyük dağıntılara səbəb olan nüvə silahı ilə bir yerdə işlədilir. Adi qırğın vasitələri - partladıcı maddələrdən və yandırıcı silahlardan ayrılan enerjiyə əsaslanan silahlardan və soyuq silahlardan ibarətdir. Yüksək dəqiqlikli silahlar, qanadlı raketlər, idarə olunan ballistik raketlər, aviasiya bombaları və kassətlər, artilleriya mərmiləri, torpedalar, kəşfiyyat - zərbə, zenit və tank əleyhinə raket kompleksləri adi qırğın vasitələridir.

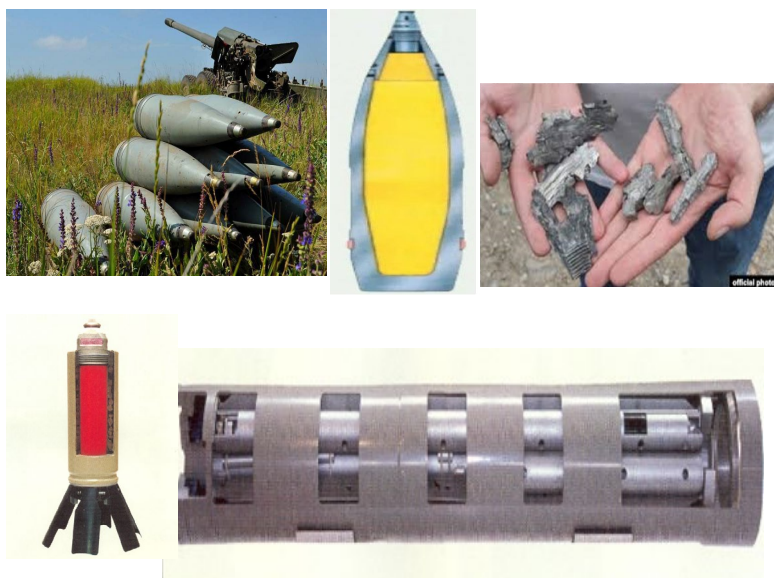
Adi qırğın vasitələri:

- qəlpəli sursatlar (kassətli, kürə formalı və s);
- fuqas döyüş sursatları;
- kumulyativ döyüş sursatları;
- fuqas-zirehdələnmə mərmiləri;
- beton dağıdan döyüş sursatları;

- yandırıcı döyüş sursatları;
- həcmli partlayış döyüş sursatları;
- dəqiq silahlar.

Qəlpəli sursatlar (kassetli, kürə formalı və s).

Qəlpəli silahlar əsasən insanları məhv etmək üçün nəzərdə tutulub. Bu tip bombaların ən effektiv sursatlarından biri kürə formalı döyüş sursatlarıdır. Kassetli döyüş sursatlarının içərisində kürə formalı 96-640 ədəd bomba yerləşdirilir. Kürə formalı bomba uzunluğu 35 sm, diametri 7,5 sm olan silindrik gövdədən ibarətdir. Onun içərisi partlayıcı maddə ilə doldurulub, divarlarına isə 250 ədəd, kütləsi 0,7-1,0 q olan metal kürəciklər və ya dördbucaqlı metallar doldurulur. Partlayış zamanı kürəciklər və ya dördbucaqlı metallar 100m² ətrafa yayılır və mühafizə olunmamış adamları zədələyir. Yerə çatarkən kasset açılır, bombalar isə 250 min m² əraziyə dağılır və partlayır.



Şəkil 3.25. Qəlpəli döyüş sursatları

Fuqas döyüş sursatları.

Hərbi və mülki obyektlərin, istehsalat, yaşayış və inzibati binaların, texnikanın dağıdılması, insanların qəlpə zədəsi yetirilməsi üçün istifadə olunur.

Adi partlayıcı maddələr partlayarkən yaranan hava dalğası əsas zərbə faktorudur.

Partlayıcı maddənin (trotil, heksogen və onların qarışığı) ağırlığı 50-200 kq-a qədər olur. Fuqas döyüş sursatları torpağa keçərək partlayış zamanı torpağı xaricə tullamaqla qıf şəkilli çuxur əmələ gətirir.

Fuqas döyüş sursatı partlayarkən partlayış məhsullarının genişlənməsi və həmin mühitdə zərbə dalğasının yaranması müşahidə olunur.



Şəkil 3.26. Qəlpəli fuqas döyüş sursatı

Kumulyativ döyüş sursatları.

Zirehli hədəfləri vurmaq üçün istifadə olunur. Kumulyativ döyüş sursatının ön hissəsində konus şəkilli boşluq var.

Partlayış zamanı əmələ gələn sıxılmış hava enerjisi 10-15 km/san sürətlə bir nöqtəyə yığılır, axın vasitəsilə 6000-7000⁰S dərəcə istilik və təzyiq yaradır və zirehli səthləri dağıdır. İndiki kumulyativ döyüş sursatları, tank əleyhinə raket və qumbaralar qalınlığı 400-600 mm zirehli səthləri dağıdır. Onun qəlpələri həmin səthin arxasında yerləşən adamları (tankın şəxsi heyəti-ni) məhv edir. Kumulyativ döyüş sursatları müdafiə olunmaq üçün müxtəlif materiallı ekranlardan istifadə olunur. Belə halda axının enerjisi ekranın dağıdılmasına sərf olunur, əsas konstruksiya isə sağlamat qalır.



Şəkil 3.27. Kumulyativ döyüş sursatları

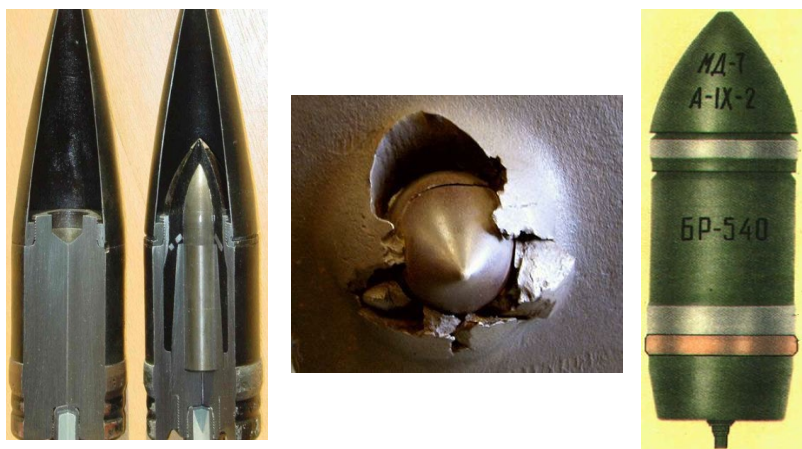
Fuqas-zirehdələn mərmii.

Fuqas-zirehdələn mərmii (FZM), plastik PM olan artilleriya mərmisi (başqa adı - *zirehdələn, yastılanan*).

Müasir tank və tank-əleyhinə toplarda zirehdələn mərmii kimi (tankların və başqa zirehli texnikanın vurulması, müdafiə qurğularının polad konstrukasiyaların dağıdılması) və fuqas

(səhra tipli müdafiə qurğularının dağıdılması) üçün istifadə olunur. FZM *M60(ABŞ)*, Leopard (AFR), AMX-30 (Fransa) tanklarının 105-mm toplarının döyüş komplektinə, 120 mm *Çiften (Böyük Britaniya)*, 106 mm təkisiz *M40A1(ABŞ)* toplarının və başqa səhra və tank-əleyhinə artilleriya toplarının döyüş komplektinə daxildir. FZM nazik divarlı polad korpusdan, partladılan doldurmadan, aparıcı kəmərdən, dib partladıcısından və trassordan ibarətdir. 8200 s/m detonasiya sürətinə malik *Astrolit* tipli plastik PM ilə təchiz olunub.

Mərminin zirehə zərbəsi ilə onun başlıq hissəsi deformasiya olunur, plastik PM isə, "mərmi-zireh" kontakt sahəsini 1,5-2 dəfə artıraraq "axaraq yayılır". Bu vaxt dib partladıcı işə düşür və PM detonasiya olunur. Partlayış məhsullarının təzyiqi 1 kv. sm. zirehə onlarla tona çatır, sonra 1-2 mikrosaniyə ərzində azalaraq atmosfer təzyiqi səviyyəsinə düşür. Zirehdə, 5000 s/m sürəti ilə yayılan, yastı cəbhəsi olan sıxılma dalğası yaranır. Zireh lövhənin əks tərəfinə çatdıqda, sıxılma dalğası ondan əks olunur və geriye dartınma dalğası kimi qaydır.



Şəkil 3.28. Zirehdələn döyüş sursatları

Dalğanın interferensiyası nəticəsində zirehin əks tərəfdən parçalanma baş verir. Zirehli maşının içində parçalanıb qırılan zireh hissələri tankın ekipajını və daxili təchizatını zədələyir.

Mərmnin partlayışı vaxtı yaranan qəlpələr tankın yaxınlığında olan canlı qüvvəyə zərər yetirə bilər. FZM mərmnin effekti praktiki olaraq onun zirehlə görüşmə sürətindən və zərbə vaxtı olan kinetik enerjiden asılı deyil. FZD mərmisinin üstünlüyü onu sadə konstruksiyası, mərmnin parçalama qabiliyyətini zirehlə görüş bucağından asılı olmamasındadır.

Çatışmazlıqları: ekranlı, qatlı, tərkibli və əks tərəfdə əlavələri olan zirehə qarşı atış zamanı aşağı effektindədir; böyük uçuş vaxtının, yəni aşağı başlanğıc sürətinin olmasından real uzaqlıqlarda tez hərəkət edən zirehli hədəfləri vurmaq ehtimalının azlığı.

Beton dağıdan döyüş sursatları.

Beton dağıdan silahlar aerodromların uçuş zolaqlarının beton örtüyünü dağıdır. Betondağıdan bomba “Dürandal” çəkisi 195 kq, uzunluğu 2,7 m, döyüş hissəsinin çəkisi 100 kq olan silahdır, qalınlığı 70 sm olan beton örtüyünü dağıdır.



Şəkil 3.29. Beton dağıdan döyüş sursatları

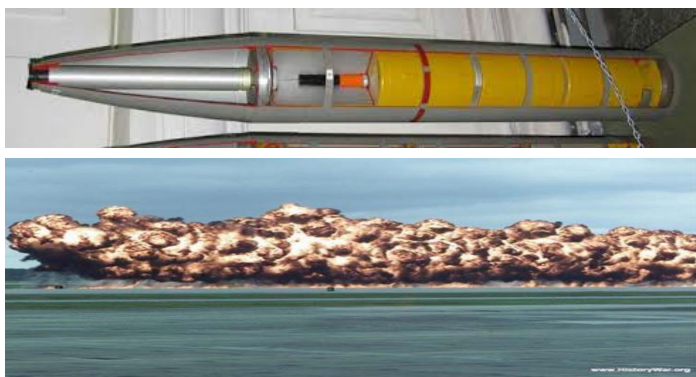
Bu döyüş sursatları dəmir-beton tikililərin və həmçinin aerodromların uçuş enmə zolaqlarının, təyyarə anqarlarının dağıdılması üçün istifadə olunur. Beton dağıdan bombalar, zədələyici elementləri möhkəm və ağır qatışıqdan hazırlanmış özəkdən ibarətdir. Sursatın daxilində 2 bomba kumulyativ və fuqas bombası və 2 detonator yerləşdirilir. Beton səthə dəydikdə komulyativ sursat detonator vasitəsilə partladılır və bombanın gövdəsi xaricdə qalır, özək isə betona keçir müəyyən gecikmə ilə ikinci detonator vasitəsilə fuqas bombası partladılır.

İnsanlar zədələnir, texniki vasitələri isə sıradan çıxarır.

Yandırıcı döyüş sursatları

Adi qırğın vasitələrinin bir növü də yandırıcı silahlardır. İnsanları qətlə yetirmək, bina və tikililəri, müxtəlif anbarları yanğıla dağıtmaq üçün istifadə edilir. Yandırıcı silahların əsasını yandırıcı maddələr və onları tətbiq etmək üçün vasitələr təşkil edir.

1. Yandırıcı maddələrin növləri:
2. Neft məhsulları əsaslı – Napalm;lar;
3. Metallar əlavə edilmiş - Pirogellər;
4. Termit və termit əsaslı yandırıcı maddələr;
5. Ağ və plastik fosfor;
6. Qələvi metallar və s.



Şəkil 3.30. Yandırıcı döyüş sursatları

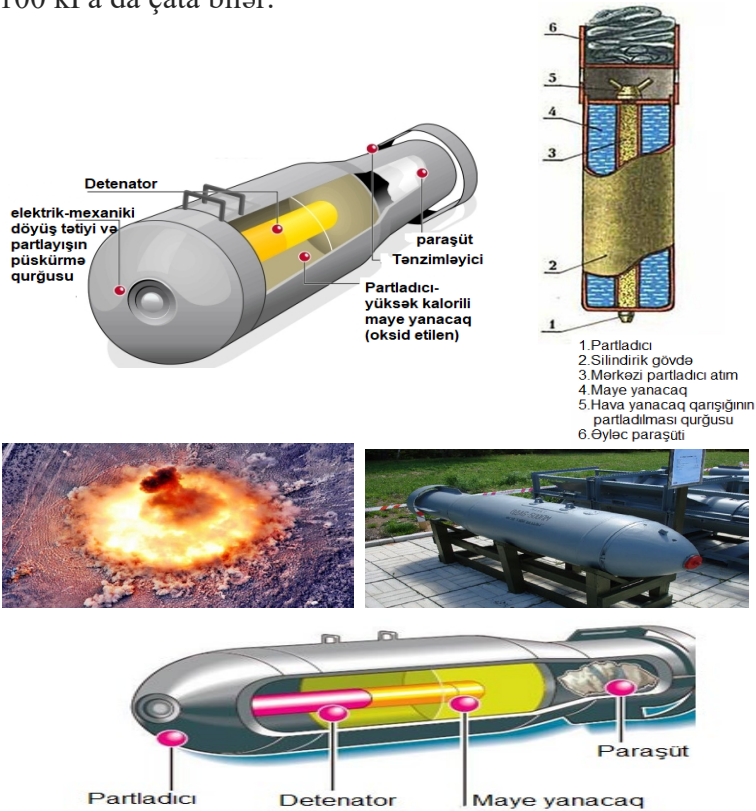
Həcmli partlayış döyüş sursatları.

Həcmli partlayış döyüş sursatlarında 200 kq-lıq kassetin içərisində 3 ədəd 40 kq-lıq çəkili konteyner var. Hər konteynerdə 33 kq-a yaxın maye etilen oksidi yerləşdirilib.

Həcmli partlayış döyüş sursatlarının əsas zərbə faktoru hava dalğasıdır.

Bu sursatlar öz gücünə görə nüvə və adi (fuqas) bombalarının arasında yer tutur.

Hətta partlayış mərkəzindən 100 m məsafədə belə təzyiq 100 kPa da çata bilər.



Şəkil 3.31. Həcmli partlayış döyüş sursatları, quruluşu və partlayış anı

Dəqiq silahlar.

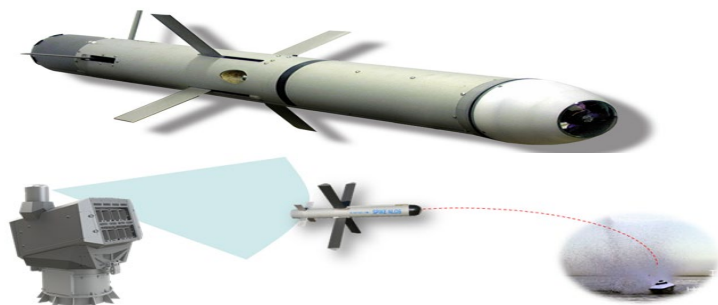
Yüksəkdəqiq silahlar kəşfiyyat - zərbə kompleksləri şəklində təqdim olunur. Hərbi mütəxəssislər bu silahları yaradarkən kiçik ölçülü yaxşı müdafiə olunan möhkəm obyektlərin təminatlı zədələnməsinə nail olmağa çalışırdılar. Bu komplekslər 2 əsas elementdən ibarətdir: zədələyici vasitələr (təyyarələr, raketlər) və texniki vasitələr. İdarəolunan aviasiya bombaları adi bombalara oxşayır, onlardan idarəolunma sistemi və kiçik qanadlarının olması ilə fərqlənir. Kiçik ölçülü obyektlərə dəqiq zərbə endirmək üçün istifadə olunur. İdarə olunan aviasiya bombaları betondağıdan, zirehdeşən, tankəleyhinə, kasset və s. olur.

Hərbi mübarizənin yeni vasitələri düşmənin vacib iqtisadi obyektlərini, infrastrukturunu zədələmək, informasiya və energetika sahələrini dağıtmaq, əhalinin psixi vəziyyətini pozmaqla aktiv mübarizə aparmaq qabiliyyətini məhv edir.

İdarə olunan, zərbə endirmək hüduqları daxilində istənilən məsafədə hədəfi bir atəslə vura bilən bir silahdır.

Dəqiq silahların ən yeni növü kəşfiyyat-zərbə kompleksidir. Bu sistemi yaradan zaman mütəxəssislərin hədəfi minimal vasitə ilə yaxşı mühafizə olunan obyektlərin dəqiq vurulmasıdır.

Dəqiq silahlara idarə olunan aviasiya bombaları da aiddir.



Şəkil 3.32. Spike NLOS raket kompleksi

Xarici görünüşündən onlar adi aviasiya bombalarına oxşayır və onlardan idarəetmə sisteminin və kiçik qanadların olması ilə fərqlənir.



Top-raket sistemləri dəqiq silahların bir növüdür. Top-raket mərmiləri insanlara zərbə dalgası, həm də qəlpələrlə təsir göstərir.



Şəkil 3.38. Bayraqdar TB2 PUA



Şəkil 3.39. “Harop” PUA



Şəkil 3.40. “Zərbə” PUA

Adi qırğın vasitələrindən mühafizə.

Əsas həyata keçirilən tədbirlər:

- Mühafizə qurğularında daldalanmaq;
- Fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə etmək
- İri şəhərlərdən və təhlükəli sahələrdən əhalinin şəhərdən kənar təhlükəsiz zonaya köçürmək və s.

IV FƏSİL. RADİASIYA KİMYƏVİ KƏŞFİYYAT VƏ DOZİMETRİK CİHAZLARININ ƏSAS XARAKTERİSTİKASI VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ QAYDALARI

1. Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu.

Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il № 423-IQ ilə tənzimlənir

Bu qanun radioaktiv şüa mənbələri sahəsində qəzasız fəaliyyətin, əhalinin radiasiya təhlükəsindən qorunması və sağlamlığının mühafizə edilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Bu qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar:

1. *Radioaktiv maddə* - kənar (xarici) təsir olmadan atom nüvəsinin çevrilməsi nəticəsində ionlaşdırıcı şüa buraxan izotoplar (atomlar);

2. *İonlaşdırıcı şüalanma* - radioaktiv çevrilmələr və nüvə parçalanması zamanı ətraf mühitlə qarşılıqlı təsir nəticəsində maddədə müxtəlif işarəli ionlar yarada bilən şüalar;

3. *Radioaktiv maddələrin aktivliyi* - radioaktiv maddənin nüvə parçalanma sürətini xarakterizə edən, vahid zamanda baş verən parçalanmaların sayı vahid - Bekkereldir (Bk), küridir (Ku);

4. *Zivert (zv)* - ekvivalent dozanın güc vahidi olub, 1 kq maddənin 1 saniyədə udduğu enerji;

5. *Rentgen* - rentgen və qamma şüalarının şüalanma doza vahidi olub, normal şəraitdə 1 sm havada yaratdığı elektrik yükünün miqdarı;

6. *Radioaktivliyə nəzarət* - radiasiya təhlükəsizliyi, radioaktiv maddələr və digər ionlaşdırıcı şüa mənbələrinə aid əsas sanitariya qaydaları və normalarına riayət olunması;

7. *Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi* (bundan sonra radiasiya təhlükəsizliyi) - indiki və gələcək nəsillərin

sağlamlığının ionlaşdırıcı şüalanmalarını zərərli təsirindən qorunması;

8. *Təbii radiasiya fonu* - kosmik şüalanmaların və təbii radionuklidlərin torpaqda, suda, havada, biosferanın digər elementlərində, qida maddələrində, habelə insan orqanizmində təbii yaratdığı şüalanma dozası;

9. *Texnogen dəyişdirilmiş radiasiya fonu* - insan fəaliyyəti nəticəsində təbii radiasiya fonunun dəyişdirilməsi;

10. *Yol verilən doza* - insan orqanizminin və onun ayrı-ayrı orqanlarının radiohəssaslığını nəzərə almaqla şüalanmanın gələcəkdə orqanizmdə mənfi nəticələr törətməsi ehtimalının inkar olunmasını təsdiqləyən təqvim ili ərzində ionlaşdırıcı şüalanmanın dozası;

11. *Sanitar-mühafizə zonası* - ionlaşdırıcı şüalanma mənbəyi ətrafında mənbənin normal istismarı şəraitində əhəlinin effektiv (normal) şüalanma normasından yüksək dozalılı ərazi;

12. *Müşahidə zonası* - sanitar-mühafizə zonasının hüdudları xaricində radiasiya nəzarəti aparılan ərazi;

13. *İşçi* - bilavasitə ionlaşdırıcı şüa mənbələri ilə daimi və ya müvəqqəti işləyən şəxs;

14. *Radiasiya qəzası* - texniki qurğuların nasazlığı, işçilərin (personalın) səhvi, təbii fəlakətlər və digər səbəblərdən ionlaşdırıcı şüa mənbələri üzərində idarəetmənin itirilməsi nəticəsində insanların müəyyən olunmuş normadan artıq şüalanmasına və ya ətraf mühitin radioaktiv çirklənməsinə gətirən qəzalar.

Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində hüquqi tənzimləmə Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində hüquqi tənzimləmə qanunudur. Bu Qanun ilə Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları ilə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər normativ hüquqi aktları radiasiya təhlükəsizliyinə və onun bu Qanunla

müəyyən edilmiş təminatına olan tələbatının səviyyəsini azalda bilməz. Radiasiya təhlükəsizüyi sahəsində Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrin nəzərdə tutduğu qaydalar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin mövcud müddəalarından fərqlidirsə, onda beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq olunur. Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- *Normalaşdırma prinsipi* - əhalinin bütün ionlaşdırıcı şüalanma mənbələrindən aldığı fərdi dozanın miqdarının yol verilən dozadan yüksək olmaması;

- *Əsaslandırma prinsipi* - ionlaşdırıcı şüa mənbələrindən istifadə zamanı insan və cəmiyyətə veriləcək fayda təbii radiasiya fonuna əlavə olunan şüalanma dozası nəticəsində yarana bilən zərərin riskindən artıq olmadıqda, belə istifadə ilə bağlı bütün fəaliyyət növlərinin qadağan olunması;

- *Optimallaşdırma prinsipi* - ionlaşdırıcı şüa mənbələrinin istifadəsi zamanı iqtisadi və sosial amillər nəzərə alınmaqla fərdi şüalanma dozasının və şüalanmaya məruz qalan şəxslərin sayının mümkün qədər aşağı səviyyədə saxlanması.

Radiasiya qəzası zamanı radiasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsas götürülməlidir.

Göründüyü kimi, müasir həyatda bir çox sahələrdə ionlaşdırıcı şüalanma mənbələrinin tətbiqi olduqca zəruri bir haldır. Belə mənbələrin istifadəsi ilə çalışan mütəxəssislər tələb olunan hazırlıq və təcrübəyə malik olduqları, həmçinin təhlükəsizlik qaydaları və istismar olunan radioaktiv mənbəli avadanlığın iş prinsipini bildikləri səbəbindən onlardan təhlükəsiz istifadə edə bilirlər. Lakin təəssüflər olsun ki, bununla yanaşı bəzi hallarda məsuliyyətsizlik və təhlükəsizlik qaydalarına tam riayət edilməməsi səbəblərindən bu mənbələrin itirilməsi və ya oğurlanması hallarının baş verməsi təhlükəsi də mövcuddur.

Belə halların baş verməməsi üçün insanlar daha diqqətli olmalı, radiasiya təhlükəsini bildirən işarələri tanımalı və bu işarələrin olduğu hər hansı bir əşyaya rast gəldikdə dərhal həmin əşyadan kənara çəkilməli və hadisə barədə Fövqəladə Hallar Nazirliyinin “112” zəng mərkəzinə bildirməlidirlər.

2. Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət normalaşdırılması.

Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət normalaşdırılması sanitariya-gigiyena norma, qayda və normativlərinin, radiasiya təhlükəsizliyi qaydalarının, dövlət standartlarının, əməyin mühafizəsi, tikinti norma və qaydalarının radiasiya təhlükəsizliyi haqqında sərəncamverici, təlimat və başqa sənədlərin qəbul edilməsi ilə həyata keçirilir.

Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində sanitariya norma və qaydaları, gigiyena normativləri Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

İonlaşdırıcı şüa mənbələrindən istifadə edildikdə Azərbaycan Respublikası hüdudlarında şüalanmanın aşağıdakı əsas gigiyena normativləri müəyyənləşdirilir:

- əhali üçün orta illik yol verilən doza 0,001 zivertə bərabərdir və ya insanın bütün həyatı dövründə (70 il) yol verilən doza 0,07 zivert (zv) qəbul olunur. Ardıcıl beş il ərzində orta illik yol verilən doza 0,001 zivertdən artıq olmamalıdır;

- radiasiya qurğularında işləyənlər üçün yol verilən orta illik doza 0,02 zivertə və ya həyatının müəyyən fəaliyyəti dövründə (50 il) yol verilən doza 1 zivertə bərabər götürülür. Əgər ardıcıl beş il ərzində orta illik yol verilən doza 0,02 zivertdən böyük olmazsa, onda bu beş ilin ayrı-ayrı illərində orta illik yol verilən doza 0,05 zivertə çatı bilər.

Bu Qanunla müəyyən olunmuş yol verilən şüalanma dozasının həddinə təbii radiasiya fonunun və ya texnogen təsirlə dəyişilmiş radiasiya fonunun yaratdığı dozalar, habelə vətəndaşların (xəstələrin) diaqnostika və müalicəsi zamanı rentgen-radioloji və digər mənbələrdən aldıkları dozalar daxil deyil. Şüalanma dozalarının qəbul olunmuş hədləri insan orqanizminin və onun ayrı-ayrı orqanlarının şüalanmaya məruz qalması zamanı yol verilə bilən dozaların müəyyənləşdirilməsi üçün ilkin hədlər kimi qəbul edilir.

Radiasiya qəzası şəraitində məhdud zaman intervalında sanitariya-gigiyena norma və qaydaları ilə müəyyənləşdirilmiş dozadan artıq dozalara da yol verilir.

Əhali şüalanmaya məruz qaldıqda bu maddədə müəyyənləşdirilmiş şüalanmanın əsas gigiyena normativləri (dozanın yol verilə bilən həddi) ölkənin müxtəlif əraziləri üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən konkret sanitariya-gigiyena və ekoloji şəraitin, əhəlinin sağlamlıq vəziyyətini, ətraf mühitin başqa amillərinin insana təsir səviyyəsini nəzərə almaqla azaldılır.

Kənd təsərrüfatında bəzi bitki toxumlarının (pambıq, kələm, turp və s.) radioaktiv preparatların tətbiqi ilə müəyyən miqdarda qamma şüalanmanın təsirinə məruz edilməsi əhəmiyyətli dərəcədə məhsuldarlığın artmasına gətirir.

Müəyyən edildiyi kimi, böyük dozalarda qamma şüalanmanın təsiri nəticəsində yeyinti məhsullarında olan mikroorqanizmlər məhv olur və bu üsulla sterilizasiyanın aparılması nəticəsində həmin məhsulun saxlanma müddəti dəfələrlə artırıla bilər. Eyni zamanda, böyük dozalarda qamma şüalanmanın təsirinə məruz qalma bitkilərdə mutasiyalara səbəb olur və bəzi hallarda dəyərli yeni məhsulların alınmasına imkan yaradır. Bu üsulla taxıl, lobya və digər bitkilərin yeni dəyərli bitki növləri yetişdirilmişdir.

Radon qazı təhlükəsi.

Radon nədir: Radon rəngsiz, iysiz radioaktiv qazdır.

Suda və orqanizmin piyli toxumasında asanlıqla həll olunur. Xüsusi avadanlıqlar vasitəsilə aşkar olunan radon qazı uranın zaman-zaman başqa radioaktiv elementlərə çevrilməsi nəticəsində yaranır və qaz şəklində olduğu üçün hər yerə yayıla bilər. Radonun əsası olan uran təbii radioaktiv maddə olaraq qayalıq, torpaq və s. yerlərdə az miqdarda da olsa müşahidə olunur. Radon, əsasən, o uranla zəngin olan mədənlərdə, mağaralarda daha çox yayılır. Radioaktiv yayılma təhlükəsi zəif olsa da radon təbii radiasiya mühitinin 50 faizini təşkil edir. Radon əsasən uranın çoxluq təşkil etdiyi mağara və mədənlərdə qranit və vulkanik süxurlarda yüksək miqdarda olur və səhhətə ciddi təhlükə törədir. Radona içməli suda da təsadüf edilə bilər.

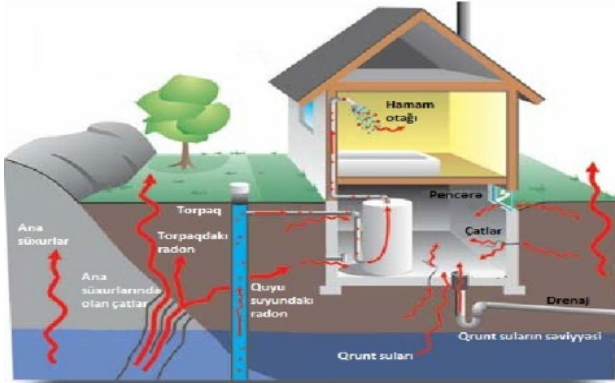
Radon evlərdə necə yaranır. Radon qazı evlərə yerin altından - bünövrədən sızıb zirzəmilərə dolur və zamanla divardakı çatlar, evə qalxan borular vasitəsilə yayılır. Bu səbədən də evin zirzəmisində və birinci mərtəbəsində radona daha çox təsadüf olunur. Bundan başqa, radon daş, qum və torpaq tərkibli tikinti materialları, yerin alt qatlarından çıxarılan içməli su vasitəsi ilə də məişətə daxil ola bilər.

Müxtəlif səbəblərdən evlərdə olan radonun səviyyəsi ildən-ilə, mövsümdən-mövsümə, gündən-günə dəyişir.

Radonun səhhətə təsiri. Radonun ən ciddi təsiri radioaktivlikdən gələn alfa şüalanmasıdır. Əgər insan radon qazı qarışmış hava ilə uzun müddət nəfəs alarsa zəhərlənməyə və az dozalı daxili şüalanmaya məruz qalacaq. Orqanizmin bu maddə ilə zəhərlənməsi heç bir əlamətlə hiss olunmur, lakin illər sonra zəhərlənmiş insan ciddi xəstəliklərdən əziyyət çəkir. Radon suya, toz və dumana qarışaraq qida və nəfəs yolları vasitəsilə insan orqanizminə asanlıqla daxil olur, immun sistemi, qan yaradan hüceyrələri, sümük iliyini, ağ ciyərləri və nəfəs yollarını zədələyir. Bu isə ağciyər xərçənginə, qan

xəstəliklərinə və genetik xəstəliklərə səbəb olur. Radonun siqaret çəkən insanlarda xərçəng xəstəliyi törətmə ehtimalı daha çoxdur.

Radondan qorunmağın yolları. Adi halda radon qazına hər yerdə rast gəlinir ki, onun həcmi norma daxilində olduqda təhlükəli hesab edilmir. Ərazinin radonla çirklənməsi radon asperatorları ilə müəyyən olunur. Qapalı mühitdə radon qazının həcmnin normadan artıq olması təhlükəli hesab olunur. Radon təbii qaz olduğundan havalandırma yolu ilə ərazidən kənarlaşdırılır. İçməli sudan isə radonu sönmüş sadə kömür filtrləri ilə təmizləmək olar. Radondan qorunmaq üçün evlər tez-tez havalandırılmalı, zirzəmilərin döşəməsi izolə edilməli, divarlarında xüsusi havalandırma dəlikləri qoyulmalı, birinci mərtəbədə döşəmədəki və divarlardakı çatlar qapanmalıdır. İkinci mərtəbədə aşağıdakı evlərdə radonun səviyyəsi ölçülməlidir.



Şəkil 4.1.Radon qaz şüalarının evə daxil olma yolları

Radonun otaqlara daxil olmasının daha bir mənbəyi evlərdə istifadə olunan sudur. Adətən istifadə etdiyimiz suda radonun konsentrasiyası çox aşağıdır, bu da həmin suların əksər hallarda açıqlıqda axan çaylardan və göllərdən götürülməsi və istehlakçıya çatdırılana qədər bir sıra emal

proseslərindən keçirilməsi ilə bağlıdır. Lakin dərin quyulardan və artezian quyularından çıxarılan suda radon qazının konsentrasiyası yüksək ola bilər. Buna baxmayaraq radondan gələn əsas təhlükə heç də yüksək radon tərkibli su və mayenin qəbul edilməsindən irəli gəlmir. Belə ki, adətən insanlar qaynamış su və isti sulu xörəkləri qəbul edir, suyun qaynadılması və isti xörəklərin bişirilməsi zamanı isə radon praktiki olaraq ifraz edilir. Daha böyük təhlükə yüksək radon tərkibli buxarın udulan hava ilə birlikdə insanların ağ ciyərlərinə düşməsi ilə bağlıdır. Belə hadisələr daha çox yüksək radon tərkibli sudan istifadə etdikdə hamam və istibuxar otaqlarında baş verir.

3. Güclü təsirli zəhərli maddələr (GTZM)

Güclü təsirli zəhərli maddələr haqqında ümumi anlayış Kimyəvi müəssisələrdə qəza nəticəsində ətraf mühitə yayılmaqla kütləvi zəhərlənməyə səbəb olan kimyəvi maddələr 7 qrupa bölünürlər:

1-ci qrupa boğucu təsirli maddələr (xlor, üç xlorlu fosfor, fosgen, xlorpikrin, kükürd xlorid) aiddirlər. Boğucu təsirli toksiki birləşmələr orqanizmə nəfəs yolları ilə təsir edirlər. Bu maddələrin orqanizmə təsiri 4 dövrə bölünür: zəhərli maddələrlə kontakt dövrü, gizli təsir dövrü, ağ ciyərin toksiki şişmə dövrü və ağırlaşma (mürəkkəbləşmə) dövrü.

2-ci qrupa ümumi təsirli zəhərli maddələr (dəm qazı, sianid turşusu, dinitrofenol və s.) daxildirlər. Ümumi təsirli zəhərli maddələr orqanizmdə enerji mübadiləsini pozurlar.

3-cü qrupa boğucu və ümumi təsirli zəhərli maddələr (akrilnitril, hidrogen sulfid, kükürd anhidridi, azot oksidləri) aiddirlər. Bu maddələr inqalyasiyada boğucu, rezorbsiyada isə enerji mübadiləsini pozan təsir göstərir.

4-cü qrupa neydrop tipli zəhərli maddələr (fosfor-üzvü birləşmələr) daxildirlər. Neydrop zəhərlər əsəb sisteminə təsir edirlər.

5-ci qrupa boğucu və neydrop təsirli (ammiak) zəhərli maddələr daxildirlər. Bu maddələr inqalyasiya yolu ilə ağ ciyərin toksiki şişməsinə və bunun fonunda isə əsəb sisteminin pozulmasına səbəb olurlar.

6-ci qrupa metabolik zəhərlər (etilen oksid, metilbromid, metilxlorid, dimetilsulfat) daxildirlər. Metabolik zəhərlər orqanizmdə maddələrin metabolizm prosesinə mane olurlar. Orqanizmin zəhərlənməsi tədrici gedir və ağır hallarda ölümə nəticələnir. Zəhərlənmədə əsasən qan sisteminin, mərkəzi sinir sisteminin fəaliyyəti pozulur. Bu maddələr ayaqqabıdan, paltardan keçməklə də təsir göstərilir.

7-ci qrupa maddələr mübadiləsinə pozan zəhərlər (dioksin) daxildirlər. Bu maddələr orqanizmə qida və nəfəs yolları ilə təsir edirlər.

4. Ən çox yayılmış GTZM-in fiziki xassələri, təsir xarakterləri, onlarla zəhərlənmə əlamətləri

Hidrazin $(\text{CH}_3)_2\text{N-NH}_2$. Rəngsiz, şəffaf mayedir.

Oksigenlə, hava ilə qarışığı partlama qabiliyyətinə malikdir. Öz-özünə yana bilir.

Hidrazin ağ ciyərin şişməsinə, zədələnməsinə səbəb olur, kəskin zəhərlənmədə mərkəzi sinir sisteminə ağır zədə vurur, bir sıra hallarda zəhərlənmə ölümə nəticələnir. Yüngül zəhərlənmədə gözlərin və yuxarı nəfəs yollarının qıcıqlanması, orta zəhərlənmədə ağ ciyərin şişməsi, həyacanlanma, depresssiya, qara ciyərin funksiyalarının pozulması, kəskin zəhərlənmədə ürək fəaliyyətinin pozulması, qara ciyər ağrıları, qusma müşahidə olunur. Ölüm uremiya olduqda baş verir.

Dioksin $\text{C}_{12}\text{H}_4\text{ClO}_2$. Ağ rəngli kristal maddədir. Suda həll olmur. Qida və nəfəs yolları ilə, dəridən keçməklə toksiki

təsir göstərir. Yerli təsir göstərilir. 10 gün və daha çox müddətli gizli təsir dövrünə malikdir. Zəhərlənmədə maddələr mübadiləsi, əsəblər pozulur, qara ciyər zədələnir, arıqlama müşahidə olunur. Əvvəl göz altında, sonra üzdə, bədəndə maye yığılmağa başlayır.

Karbon 2-oksidi CO. Rəngsiz və qoxusuz qazdır. Yanmır, oksihemoqlobində oksigeni sıxışdırıb çıxardır. Oksigenin miqdarı 8%-ə düşə bilər. Güclü baş ağrısına, baş gicəllənməsinə, qulaqlarda səs gurultusuna, uzun qızarmasına, acışmasına, titrəməyə, susuzluğa, nəbzın sürətlənməsinə, ürək bulanmasına, qusmağa səbəb olur, daha sonra insanı yuxuya aparır. Ölüm nəfəs dayanmasından baş verir.

Dəm qazı.

Dəm qazı ölüm təhlükəsi yaradır!

Bu təhlükədən qorumaq üçün:

- qaz cihazı saz və standartlara uyğun olmalı;
- cihaz olan məkanın hündürlüyü 2 metr 20 santimetrdən az olmamalı;
- havaçəkən sistem işləməli, nəfəslilik açıq olmalı;
- hamam otağında ventilyasiya borusu, qapının aşağısında dəliklər olmalı;
- tüstü bacaları ildə iki dəfə təmizlənməlidir.

Yadda saxlayın! Dəm qazı iysizdir, hiss edilmir!

Ondan zəhərlənmənin əlamətləri: baş ağrısı, baş gicəllənməsi, ürək bulanması, halsızlıq.

Dəm qazından zəhərlənmiş insanı təmiz havaya çıxarıb, nəfəsalmasını çətinləşdirən geyimlərdən azad etmək, təcili tibbi yardım çağırmaq lazımdır!

Etilen oksidi (CH₂)₂O. Rəngsiz, efir qoxusu verən mayedir. Qıgılcımdan belə yanır. Buxarları hava ilə partlaya bilən qarışıq yaradır. Güclü zəhərli narkotik xassəyə malikdir. Zəhərlənmədə əlamətləri: gözlərin qıcıqlanması, ürək döyüntüsü, baş ağrısı, güclü qusma, uzun qızarması, danışıq

çətinliyi, ayaqlarda ağrı. Dəriyə və selikli qidaya təsir edir. Paltardan, ayaqqabıdan keçmə qabiliyyətinə malikdir.

Karbon sulfidi CS_2 . Rəngsiz, xoşa gələn qoxusu olan mayedir. Işıqda parçalanma qabiliyyətinə malikdir.

Parçalanma məhlulları sarı rəngli olub pis qoxuları var. Qıyıcımdan, oddan tez alışırlar. Hava ilə qarışığı istilik təsirindən partlaya bilər. Neytrop zəhərdir. Əsasən nəfəs yolları ilə təsir edir. Dəridən də keçə bilər. Narkotik təsire malikdir.

Əsəb sisteminin xəstələnməsinə səbəb olur (uzun müddətli təsirdə). Mədə-bağırsaq yarasının, ürək-damar xəstəliyinin inkişafını gücləndirir.

İlk zəhərlənmə əlamətləri qıcıqlanma, hiss etmə qabiliyyətinin pozulması, boğazda ağrı, yüngül keflənmə, nəfəs ritminin pozulması şəklində özünü büruzə verir.

Güclü zəhərlənmədə huş itirmə baş verir, bütün reflekslər itir. Ölüm nəfəsin dayanması nəticəsində baş verir.

Xlor Cl_2 . Yaşıl-sarı rəngli boğucu, kəskin qoxulu qazdır. Havadan təxminən 2,5 dəfə ağırdır. Nəfəs yollarını qıcıqlandırır. Ağ ciyərin şişməsinə səbəb ola bilər. Nəfəs yollarının qıcıqlanmasından başqa tənginəfəslik, səsin boğulması, sinədə təzyiq hissi, göz acışması, öskürmə müşahidə olunur. Ayaq üstə keçirilən zəhərlənmə bəzən bir neçə gündən sonra ölümə nəticələnir. Güclü qatılıqlı havaya düşdükdə ani ölüm baş verə bilər. Zəhərlənən boğulmağa başlayır, sifəti göyərir, yıxılır və huşun itirir.

Otaqda xlor iyni hiss etdikdə

Ələhqazdan və ya 2%-li çay sodasında (çay sodası olmasa, suda) isladılmış sarğıdan istifadə edin.

Qapı, pəncərəni nəfəsliyi bağlamaq. Mənzilinizin hermetikliyini təmin edin.

Mütəmadı olaraq, havaya su səpin. Radio və televiziya vasitəsilə yenilikləri dinləyin. Təhlükə haqqında qonşulara xəbər verin.

**Xlor qazının atmosferə buraxılması barədə məlumat
aldıqda.**

- Məlumata əsasən qəza yerini və zəhərli havanın yayılma istiqamətini müəyyən edin.
- Bütün qapı, pəncərə kip bağlansın



Şəkil 4.2. Otaqda xlor iyini hiss etdikdə görülən tədbirlər

- Qızdırıcı və soyuducu cihaz və sistemləri söndürün, qazı bağlayın
- Kondisioneri və ventilyatorları söndürün, ventilyasiya qapaqları və deşiklərini bağlayın
- Evdəki dərman qutusunu hazırlayın, orada bor və limon turşusunu, göz damcısının (albusid), zeytun və şaftalı yağının, çay sodasının olub - olmadığını yoxlayın. Çıxıb getdikdə onları özünüzlə götürün.

- Dəri və nəfəs orqanlarının mühafizəsi vasitələrini hazırlayın

- Zəhərlənmə zonasını küləyin hərəkətinə perpendikulyar istiqamətdə tərk edin. Çoxmərtəbəli binaların üst mərtəbələri daha təhlükəsiz sayılır. Lazım gəldikdə, yaxınlıqdakı mühafizə qurğularında daldalanmaq olar.



Şəkil 4.3. Xlor qazının atmosfərə buraxılması barədə məlumat aldıqda əhalinin zəhərlənmə zonasından çıxarılması qaydası

Azot oksidləri və onların qarışıqları NO_2 , NO , N_2O , N_2O_4 .

N_2O - şirin dadı və xoşa gələn qoxusu olan rəngsiz qazdır.

NO_2 - boz rəngli, boğucu qazdır.

NO - rəngsiz qazdır.

N_2O_4 - kəskin şirin təhər qoxusu olan rəngsiz mayedir. 10°C temperaturda maye sarı rəng, 15°C -də isə sarı-qırmızı rəng alır. Buxarlandıqda buxarları qırmızı-boz rəng alır.

Bu qazlar ağ ciyərin yağ səthi ilə görüşdükdə HNO_3 və HNO_2 turşularını əmələ gətirirlər, bu isə onun zədələnməsinə səbəb olur. Qanda nitratlar və nitritlər əmələ gəlir.

Zəhərlənmə əlamətləri: nəfəs yollarının qıcıqlanması, güclü öskürək, baş ağrısı, qusma, dərindən nəfəs ala bilməmək müşahidə olunur. Buxarların təsirindən 8-12 saat sonra qorxu

hissı, zəiflik yaranır, öskürək əvvəl sarı rəngli sulu, sonra isə qanlı olur. Zəhərlənmənin ilk günlərində ölüm baş verir.

Yüksək qatılığın təsirindən güclü boğulma, qıc olma, nəfəsin dayanması baş verir.

Kimyəvi təhlükəli zəhərləyici maddələrlə (KTZM-lə) zəhərlənmənin miqyası aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- Qəza rayonunun radiusu və sahəsi;
- KTZM-in təhlükəli qatılığının yayılma dərinliyi və sahəsi;
- KTZM-in I və II buludlarının yayılma dərinliyi və sahələri.

Yerin kimyəvi zəhərlənməsi KTZM-in fiziki, kimyəvi, toksiki xassələrindən, qəza obyektinin xarakteristikasından, meteoroloji şəraitdən, yerin topoqrafik xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Havaya amonyak yayıldıqda hərəkət qaydaları

Ammonyak NH_3 kəskin qoxusu olan rəngsiz qazdır. Yanardır. Havadan demək olar ki, 2 dəfə yüngül rəngsiz qazdır. Ammonyak buxarları hava ilə partlayıcı qarışıq əmələ gətirir. Sinir sisteminə təsir edir. Kiçik qatılıqda gözləri, yuxarı nəfəs yollarını qıcıqlandırır. Orta qatılıqda bunlardan əlavə ürək bulanması, uzun qızarması, tərləmə, sinədə ağrılar müşahidə olunur. Yüksək qatılıqda yuxarı nəfəs yollarının, boğazın güclü qıcıqlanması, öskürmə, nəfəs çatışmamazlığı, narahatçılıq, baş gicəllənməsi, mədədə ağrılar, qusma baş verir. Maye ammonyak dərinin don vurmasına gətirib çıxara bilər. Çox yüksək qatılıq ölümə səbəb olur.

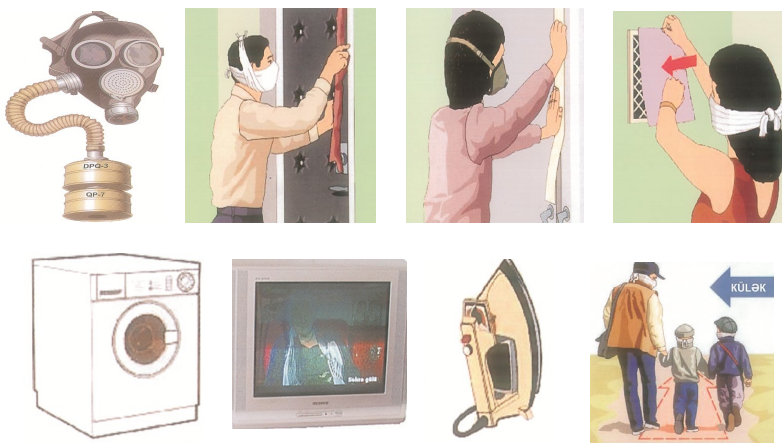
Binada (otaqda) ammonyak iyni hiss etdikdə

- Əleyhqazdan, yaxud 2%-li limon, yaxud da üzüm turşusunda isladılmış sarğıdan istifadə edin
- Qapı, pəncərə və nəfəsliliyi bağlamaq.

- Radio və televiziya vasitəsi ilə məlumatları dinləyin. Təhlükə haqqında qonşulara xəbər verin.
- Otağın hermetikliyini təmin etmək üçün tədbirlər görün.
- Açıq oddan istifadə etməyin. Ammonyak havaya qarışanda partlayıcı qatışıq əmələ gətirir.
- Əgər iy (qoxu) azalmırsa, zəhərlənmə zonasını tərk edin.

Atmosferə ammonyak yayılması barədə məlumat aldıqda.

- Alınan məlumata əsasən qəza yerini və zəhərli buludun yayılma istiqamətini müəyyən edin.
- Bütün qapı və pəncərələri, nəfəslilikləri, ventilyasiya qapaqları və dəşiklərini kəpəkləyin.
- Kondisioner və ventilyatoru, qızdırıcı və soyuducu cihaz və sistemləri söndürün. Qaz xəttini bağlayın.
- Dərman qutusunu hazırlayın.
- Nəfəs orqanlarını və dəri müdafiə vasitələrini hazırlayın. Ammonyakın iyini hiss edən kimi onlardan istifadə edin.



Şəkil 4.4. Atmosferə ammonyak yayılması barədə məlumat alındıqda görülən tədbirlər

- Zəhərlənmə zonasını küləyin hərəkətinə perpendi-kulyar istiqamətdə tərk edin.

5. Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatın vəzifələri.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat, meteoroloji müşahidə Radiasiya və kimya kəşfiyyatı Mülki müdafiə qoşunları və hərbişdirilməmiş dəstələri tərəfindən aparılan xüsusi kəşfiyyatın bir növüdür. Onlar kəşfiyyatı xəsarət ocaqlarında xilas etmə və digər təxirəsalınmaz işlərin görülməsi üçün gedən mülki müdafiə qüvvələrinin (hərbişmiş və hərbişdirilməmiş) şəxsi heyətinin vaxtında xəbərdar edilməsi və onların mühafizəsinin təşkil edilməsi məqsədilə aparılır. Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatın vəzifələri Mülki Müdafiə qoşun hissələrinin kəşfiyyat orqanlarına, kəşfiyyat qruplarına və dəstələrin manqalarına aşağıdakı vəzifələr həvalə olunur:

- ərazinin və havanın radioaktiv, kimyəvi bakterioloji maddələrlə zəhərlənmiş yerlərini müəyyən etmək və bu barədə MM qüvvələrinin şəxsi heyətin və əhalinin xəbərdar edilməsi;

- zəhərlənmə zonasında, mülki müdafiə qüvvələrinin hərəkət marşrutlarında radiasiyanın səviyyəsinin və zəhərləyici maddənin növünü təyin edilməsi;

- zəhərlənmiş ərazinin yanından keçmək üçün yolların axtarılması;

- radiasiya səviyyəsinin düşməsinə və havadan zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmə dərəcəsini;

- sudan, ərzaqdan, bitkidən, torpaqdan nümunələrin götürülməsi, zəhərlənmiş obyektlərin, texnikanın və əmlakın yoxlanmasının nəticələri barədə məlumatların toplanması və laboratoriyalara göndərilməsi;

- MM qüvvələrinə (hərbişmiş və hərbişdirilməmiş) və əhaliyə kimyəvi və dozimetrik nəzarətin aparılması;

- meteoroloji müşahidənin aparılması.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatın təşkili zamanı qəza və ya düşmən hücumu nəticəsində yarana biləcək şərait

qiymətləndirilir. Bununla əlaqədar kəşfiyyat orqanlarının şəxsi heyəti obyektin planını, mühafizə qurğularının yerləşmə yerlərini və fəaliyyət rayonunda dağınıq və yanğınlar baş verərsə bu qurğulara yaxınlaşma.

5.1. Radiasiya və kimyəvi müşahidə postunda davranış qaydaları.

Mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyət göstərdiyi qəza rayonunda radiasiya və kimyəvi şəraitə nəzarət etmək üçün Radiasiya və kimyəvi müşahidə postu (RKM) qoyulur. Radiasiya kimya müşahidə postunun sayı qəza rayonunun (obyektinin) əhatə dairəsindən (ölçüsündən) asılıdır. RKM postları təyinatı üzrə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməlidirlər:

- MM qüvvələrinin, əhalinin yerləşdiyi ərazilərdə radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji zəhərlənmə zonalarının vaxtında aşkar edilməsi və bu barədə onlara xəbərdarlıq signalının çatdırılması;

- radioaktiv və ya GTZM-lə zəhərlənmiş sahələrdə kəşfiyyatın və meteoroloji müşahidənin aparılması;

- zəhərləyici, o cümlədən GTZM buludunun yayılma istiqamətinin müəyyən edilməsi.

Zəhərlənmə əlaməti olan yerlərdən postlar tərəfindən nümunələr götürülür və laboratoriyalara göndərilir.

RKM postu bir qayda olaraq 3 nəfərdən ibarət olur: postun rəisi və 2 nəfər müşahidəçidən - kəşfiyyatçı-dozimetrist və kəşfiyyatçı-kimyaçı. Postda 1 nəfər daimi müşahidə aparır, qalan şəxsi heyət işə tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün hazır vəziyyətdə olurlar.

RKM postu təchiz edilir: dozanın gücünü ölçən DP-5 (A,B,V), qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı (VPXR), N3 meteoroloji komplekti, fərdi doza ölçən (İD-11) və dozimetrlər DKP-50, ümumqoşun doza ölçən (İD-1), saniyəölçən, mühafizə eynəkləri, radioaktiv buludun yüksəklik səviyyəsini

təyin edən cihaz, rabitə və xəbərdarlıq vasitələri, radioaktiv, kimyəvi və meteoroloji müşahidələrin qeydiyyatı üçün jurnallar, istiqamətləri göstərən sxem.

Postun şəxsi heyəti fərdi mühafizə vasitələri (L-1 kostyumları, OP-1 plashları, ələqazlar, respiratorlar, mühafizə corabları və əlcəkləri), Aİ-1 fərdi apteçkaları və İPP-8 kimya əleyhinə fərdi paketlərlə təmin edilir.

Postun şəxsi heyətinin mühafizəsi üçün sadə sığınacaqlar və ya xüsusi mühafizə qurğusu hazırlanır. Postda müşahidənin keyfiyyətli aparılması üçün ərazidə (obyektdə) qüllə qurula bilər. Postu təyin etmiş komandirlə (rəislə) əlaqə ədətən naqilli rabitə vasitəsi ilə yaradılır.

Postun rəisinə tapşırıqlar verilən zaman göstərilir:

- istiqamətlər;
- postun yerləşdiyi yer və quraşdırılması qaydaları, müşahidə rayonu (sektoru);
- radioaktiv, kimyəvi, bakterioloji zəhərlənmə müəyyən edildikdə fəaliyyət qaydaları;
- kəşfiyyatın (müşahidənin) nəticələri barədə məruzənin edilməsi qaydaları;
- radiasiya təhlükəsi,
- kimya həyəcan siqnalları və onların verilməsi qaydaları;
- postu təyin etmiş komandirlə (rəislə) rabitənin təşkili qaydaları.

Postun bütün şəxsi heyəti zəhərləyici və bakterioloji maddələrin biruzə çıxmasının xarici əlamətlərini və onların ətraf mühitə təsirini bilməlidirlər.

Bu əlamətlər aşağıdakılar ola bilər:

- qəza rayonunda qaz, tüstü və ya duman şəklində buludun yaranması və küləyin istiqamətində hərəkət etməsi;
- ərazidə yağlı damcıların, ləkələrin, gölməçələrin olması;
- bitkilərin solması və ya rənglərinin dəyişməsi;
- nəfəs orqanlarının qıcıqlanması;

- görmə qabiliyyətinin zəifləməsi və ya tamamilə itirilməsi;

- mövcud əraziyə xas olmayan iylərin yayılması;

- ətrafdakı adamlarda gündəlik fəaliyyət normalarının və onlarda tənəffüs üzvlərinin funksiyalarının pozulması və s.

Müşahidəçilər postun yerləşdiyi rayonda DP-5 (A,B) və QKKC (VPXR) cihazları ilə zəhərləyici və bakterioloji maddələrin miqdarını vaxtaşırı təyin edirlər. Bu müşahidələrin nəticələrini postun rəisi dərhal jurnalda qeyd etməlidir.

Gecə vaxtı postun fəaliyyətinin xüsusiyyətləri.

Günün qaranlıq vaxtında havanın və ərazinin radiasiya və kimyəvi zəhərlənməsini təyin etmək bir sıra çətinliklər yaradır. Bu çətinliklər kimyəvi kəşfiyyat cihazlarında indikator dəstəkləri vasitəsilə rəislərin təyin edilməsi, torpaqdan və zəhərlənmiş texnikadan nümunələrin götürülməsi ilə bağlıdır. Ona görə də postun şəxsi heyəti belə şəraitdə fəaliyyət göstərməyə hazırlanmalıdırlar.

Qış vaxtı postun fəaliyyətinin xüsusiyyətləri.

Qış vaxtı RKM postun fəaliyyəti bir sıra xüsusiyyətlərlə fərqlənir. Bu xüsusiyyətlər qaz örtüyünün olması temperaturun aşağı düşməsi, günün qısalması və gecənin uzanmasıdır. Bütün bunlar ərazidə radiasiya və kimyəvi zəhərlənmənin təyin edilməsi çətinləşdirilir. Temperaturun aşağı düşməsi nəticəsində indikator dəstəklərində reaksiyanın gedişi zəifləyir və bu da kəşfiyyatın aparılmasını çətinləşdirir.

Qışda RKM postunun şəxsi heyəti xüsusi hazırlanmış isti otaqlarda yerləşdirilə bilər. Havanın temperaturundan asılı olaraq postda növbə çəkən müşahidəçilər daha qısa müddətlərdə dəyişdirilirlər. Mühafizə kostyumunu və ələqazı geyinməkdən əvvəl şüşənin və ələqazın qutusunun klapanlarının donub donmaması dəqiqliklə yoxlanılır. Qış vaxtı kimyəvi kəşfiyyat cihazları ilə işləyən zaman nasatkadan istifadə etmək və həm də indikator dəstələrini əldə qızdırmaq lazımdır.

Qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı QKKC (VPXR)

Qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı QKKC (VPXR) havada, yer səthində, torpaqda, müxtəlif obyektlərin səthində zərin, zoman, V-qazı, sianid turşusunu, xlorşianı, fosgeni, difosgeni, ipriti və indikator borucukları olan digər ZM-ləri təyin etmək üçündür.

Cihaz gövdə və qapaqdan ibarətdir. Onlarda yerləşdirilir: əl nasosu, indikator borucuqları olan kasetlər, tüstüyə qarşı filtrlər, taxma (nasadka), kolpaklar, elektrik fonarı, qızdırıcı, qızdırıcı üçün patronlar, qayış, kiçik bel, təlimat - yaddaş, pasport və istismar təlimatı.

Cihazın iş prinsipi zəhərli maddələr olduqda indikator borucuqlarının doldurucularının rəng dəyişməsinə əsaslanır.

Cihazın çəkisi 2,3 kq-dır.

Cihazın hissələrinin təyinatı:

Əl nasosu - porşenli olub 50 dəfə sormada 2 l-ə qədər hava sorur. Nasosun baş hissəsində indikator borucuğunun (İB) qurtaracaqlarını kəsmək üçün bıçaq, İB-dan hava sormaqla üçün dəşik, İB-nun qurtaracaqlarını sıdırmaq üçün 2 dəşik vardır. Nasosun tutacağında ampula sıdırmaqlar yerləşdirilib.

Nasadka (taxma) - tüstüdə, torpaqda, texnika və digər obyektlərin səthində, dənəli materiallarda ZM təyin olunduqda istifadə edilir.

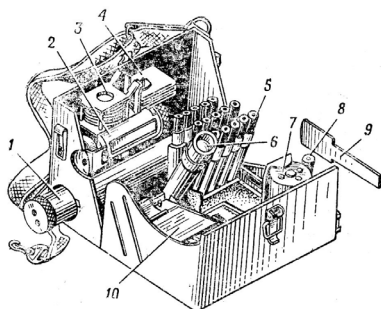
Kolpaklar - nasadkanın zəhərli maddələrdən qorunması və onlarda ZM-li dənəli materialların yerləşdirilməsi üçündür.

Tüstüyə qarşı filtr (PDF) - zəhərli maddələrin tüstüdə, turşu xarakterli buxar olan havada təyin edilməsi üçündür.

Elektrik fanarı - qaranlıqda İB-nun rənginin dəyişməsinə müşahidə etmək üçündür.

Qızdırıcı - havanın temperaturu $+15^{\circ}\text{S}$ -dən aşağı olduqda bir sarı zolağı, 0°S -dən aşağı olduqda 3 yaşıl zolağı, 1 qırmızı nöqtəsi və 1 qırmızı zolağı olan İB-larını qızdırmaq üçündür.

Qızdırıcının patronunda turşu və maqnezium tozu olur. Patronun ampulasını sındırdıqda temperatur 85°S -yə çatır.



- 1-əl nasosu;
- 2-nasos üçün nasadka;
- 3-qoruyucu kolpaklar;
- 4-tüstü ələhinə filtrlər;
- 5-qızdırıcı üçün patronlar;
- 6-elektrik fanarı;
- 7-qızdırıcı;
- 8-deşici;
- 9-küçük bel;
- 10-indikator borucuqları ilə kağız kasetlər



Şəkil 4.5. Qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı (QKKC)(VPXR)

İndikator borucuqlarının quruluşu. Bir qırmızı dairə və bir qırmızı nöqtə nişanəsi olan İB - zarını, zamanı və VX-i, üç yaşıl dairə nişanəsi olan İB - fosgeni, difosgeni, sianid turşusunu, xlorşianı, bir sarı dairə nişanəsi olan İB - ipriti təyin etmək üçündür. Digər zəhərli maddələrin İB-ları müəyyən nişanələrə malikdirlər.

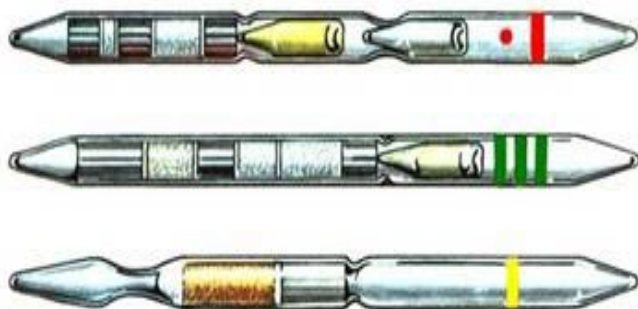
İB-larının 10 ədədi 1 kasetdə yerləşdirilir.

İB-larının saxlanma müddəti: FÜM (fosforlu - üzvi maddələr) üçün - 1 il, sianid turşusu, xlorşian, fosgen, difosgen

üçün - 2 il, iprit üçün 3 ildir. FÜM ən kiçik qatılıq 0,0000005 mq/l, iprit üçün - 0,002 mq/l, sianid turşusu və fosgen üçün - 0,005 mq/l olduqda belə İB-ları ilə təyin edilir.

Zarin, zaman, VX üçün olan borucuğun içərisində doldurucu, pambıq tamponlar, 2 ədəd reaktivli ampula olur.

Fosgen üçün bir ampula və 2 doldurucu, iprit üçün isə ancaq doldurucu olur.



Şəkil 4.6. İndikator borucuqları

Yarımavtomatik kimyəvi kəşfiyyat cihazı (YKKC (ПХХР))

Havada zarin, zoman, V-qazları, fosgen, difosgen, sianid turşusu, xlorcian və iprit tipli zəhərləyici maddələrin buxarlarını müəyyən etmək üçün təyin edilmişdir.

Cihaz maşınlarda quraşdırılır və bu cihazla, eyni zamanda kəşfiyyat maşınının bilavasitə yaxınlığındakı ərazidə döyüş texnikasının və digər obyektlərin səthində zarin, zoman və ipritin mövcudluğunu təxmini təyin etmək mümkündür.



1. Qızdırıcı kollektor; 2. Nasosun bloku; 3. Elektrik açarları bloku; 4. Nasos üçün taxma; 5. Birləşdirici elastik kabel; 6. İndikator borucuqları; 7. AMF-10 tipli yağ qabı; 8. Tüstü əleyhinə süzgəclər.

Şəkil 4.7. Yarımavtomatik kimyəvi kəşfiyyat cihazı (YKKC (ППХР))

Dozimetrik cihazlarının təyinatı və əsas xarakteristikası.

Mülki müdafiə (MM) sistemində dozimetriyanın əsas vəzifəsi - müxtəlif radiasiya şəraitində əhalinin, mülki müdafiə qoşunları və hərbişdirilməmiş dəstələrin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə ionlaşdırıcı şüalanmaları aşkar etmək və bu şüalanmaların onlar üçün yaratdığı təhlükənin dərəcəsini qiymətləndirməkdir. Dozimetrik cihazlar - onların təyinatına, vericisinin tipinə, ölçülən şüalanmanın növünə və cihazın sxeminin çevirdiyi elektrik siqnallarının xarakterinə görə təsnif etmək olar.

Əhalinin həyat fəaliyyətinin və zədələnmə ocaqlarında X və DTİ təhlükəsizliyini təmin etmək üçün şüalanmaların aşkar edilməsi və ölçülməsi;

- Dezaktivasiya və sanitariya təmizlənməsi keçirilməsi zərurətini, bunların keyfiyyətini müəyyən etmək, habelə zəhərlənmiş ərzaq məhsullarından istifadə etməyin

mümkünlüyünü, normalarını təyin etmək üçün müxtəlif obyektlərin zəhərlənmə dərəcələrinin ölçülməsi;

- Radiasiya baxımından əhalinin və ayrı-ayrı adamların iş qabiliyyətini təyin etmək məqsədilə şüalanma dozalarının ölçülməsi;

- Ərzaq məhsullarının, suyun, alafın radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə dərəcələrinin laboratoriyalarda ölçülməsi;

Təyinatına görə dozimetrik cihazların növləri:

- İndikatorlar (beta və qamma);
- Rentgenmetirlər (rentgen və qamma);
- Radiometrlər (alfa və beta);
- Dozimetrilər (qamma);

İndikatorlar (beta və qamma).

İndikatorlar - radiasiya kəşfiyyatı üçün ən sadə cihazlardır. Bu cihazlar vasitəsilə şüalanmaları aşkar etmək, β və γ - şüalanma dozalarının gücünü təxmini qiymətləndirmək mümkündür. Cihazlar işıq və səs signalı verən sadə elektrik sxeminə malikdir.İndikatorlar vasitəsilə doza gücünün artdığını və ya azaldığını təyin etmək olur. Belə cihazlarda verici olaraq qazboşalma sayğacı tətbiq edilir.

- DP - 64 indikator - signalizatoru;
- Rəqəm göstəricili CIT 200;
- Rəqəm göstəricili CIT 250 ;
- Dioqram göstəricili CIT 350 ;
- Rəqəm göstəricili çox kanallı CIT 650.

DP - 64 indikator – signalizatoru.

DP-64 indikator-signalizatoru qamma - şüalanmasının mövcudluğu barədə işıq və səs signalının verilməsi üçün təyin edilmişdir. Cihaz əsasən radiasiya müşahidəsi aparmaq üçün istifadə olunur.

Cihaz nəzarət rejimində işləyir və ərazidə şüalanma dozasının gücü 0,2 R/saata çatdıqda bu barədə səs və işıq signalının verilməsini təmin edir. Signalın verilmə müddəti 3 saniyədən artıq olmur.

- İndikator-signalizator DP-64 radioaktiv zəhərlənməni təyin etmək üçündür. Cihaz radiasiya səviyyəsi 0,2 r/saat və çox olduqda işıq və səs signalı verir. Signalın verilməsi vaxtı 3 saniyədən çox deyil.

- Cihaz gərginliyi 127v və 220v olan elektrik şəbəkəsindən, 6v gərginlikli akkumulyatorlardan qidalana bilər.

- Cihaz izləyici rejimdə işləyir. Çəkisi 5 kq-dır.

- Cihazın komplektinə pult, detektirləmə bloku, birləşdirici kabellər, ehtiyat alətləri və ləvazimatları (EAL), istifadə etmə təlimatı və formulyar daxildir.

Pultun üz hissəsində dinamik, **"РАБОТА-КОНТРОЛЬ"**, **"ВЫКЛ-ВКЛ"** tumblərləri, qoruyucu yuvası, signal lampası, istifadə təlimatı yerləşdirilib.

Detektirləmə blokunda STS-5 sayğacı, beta-preparat vardır.

Cihazın pultu komandir-müşahidə məntəqələrində, stasionar kimyəvi müşahidə postlarında, hərbi hissə növbətçisinin otağında, detektirləmə bloku isə bayırda, divardan 2-3 m aralı, yer səthindən 1m hündürlükdə yaxud binanın üstündə qoyulub bərkidilir.

Cihazı yoxlamaq üçün **"ВКЛ-ВЫКЛ"** tumblərini **"ВКЛ"**, **"РАБОТА-КОНТРОЛЬ"** tumblərini isə **"КОНТРОЛЬ"** vəziyyətinə qoymaq lazımdır. Cihaz işıq və səs signalları verməlidir. Cihaz işləmə rejimində işlədikdə gündə bir dəfə yoxlanılmalıdır.

Cihazı işləmə vəziyyətinə keçirmək üçün **"РАБОТА-КОНТРОЛЬ"** tumbləri **"РАБОТА"** vəziyyətinə qoyulur.

Signal olduqda cihaz söndürülür, qamma şüalanmaya nəzarət cihazın qısa müddətdə işə qoşulması ilə aparılır.



1-siqnalvermə pultu; 2-iş-nəzarət tumbləri; 3-yandırma-söndürmə tumbləri; 4-qidalanma kabeli; 5-detektirləmə bloku kablə; 6-siqnal lampası; 7-dinamik

Şəkil 4.8. DP - 64 indikator - siqnalizatoru

DP-5V (ДП-5В) radiometr -rentgenmetri

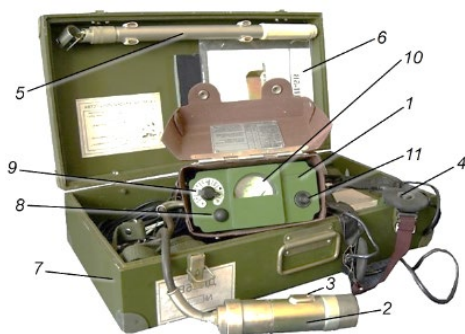
DP-5V (ДП-5В) radiometr - rentgenmetri qamma - radiasiya səviyyəsini və qamma şüalanması üzrə müxtəlif səthlərin radioaktiv çirklənməsini ölçmək, eyni zamanda beta şüalanmasını aşkar etmək üçün təyin edilmişdir.

Cihaz 1 dəqiqə qızdıqdan sonra lazımı ölçməni təmin edir. Ölçmə diapazonu 0,05 mR/saatdan 200 R/saata qədərdir. 6 yarım diapazonda işləyir.

Ölçmə zamanı cihaz $\pm 30\%$ xəta edə bilər.

DP-5 və DP-5B doza gücü ölçücüsü.

Doza gücü ölçücüsü, radiometr-rentgenmetr DP-5V (DP-5B) qamma radiasiyanın səviyyəsini, müxtəlif obyektlərin, səthlərin qamma şüaları ilə radioaktiv zəhərlənmə dərəcəsini ölçmək üçündür. Bundan başqa cihaz beta şüalanmanı da təyin edir.



1. Ölçmə pultu; 2. Detektor bloku; 3. Nəzarət mənbəyi;
4. Baş telefonu; 5. Uzunluq dəstək; 6. Texniki sənədlər;
7. Qablaşdırma yeşiyi; 8. Göstəriciləri sıfırlama düyməsi;
9. Yarım diapazonlar çeviricisi; 10. Mikroampermetr (şkalası); 11. Şkalaları işıqlandırma tumbleri.

Şəkil 4.9. DP-5 və DP-5B dozə gücü ölçücüsü

Taktiki-texniki xarakteristikası (TTX):

1. Cihaz 1 dəqiqə qızıdıldıqdan (öz-özünə) sonra lazımı ölçməni təmin edir.
2. Ölçmə diapazonu 0,05 mr/saat-dən 200 r/saat-ə qədərdir.
3. Cihazın 6 yarım diapazonu var (cədvəl 4.1):

Cədvəl 4.1

Yarım diapazonlar	Çevircinin qolunun vəziyyəti	Göstəricisi götürülən şkala	Ölçü vahidi	Ölçmə həddi
1	200	0-200	r/saat	5-200
2	x1000	0-5	mr/saat	500-5000
3	x100	0-5	mr/saat	50-500
4	x10	0-5	mr/saat	5-50
5	x1	0-5	mr/saat	0,5-5
6	x0,1	0-5	mr/saat	0,05-0,5

Hesablama apardıqda 2-6-cı yarım diapazonlarda cihazın göstərişi yarım diapazonun əmsalına vurulur.

4. Normal şəraitdə cihazın səhfi 30%-dən çox olmur.

5. Cihaz -50°S -dən $+50^{\circ}\text{S}$ -dək temperatur və $65\pm 15\%$ nisbi rütubətdə, $40\pm 2^{\circ}\text{S}$ temperatur və $95\pm 3\%$ nisbi rütubətdə, həmçinin, detektirləmə bloku suda 0,5 m-ə qədər dərinlikdə yerləşdirildikdə öz iş qabiliyyətini saxlayır.

6. Cihaz 45 saniyəyə qarantiyalı göstəriş verir.

7. Cihaz KB-1 növlü 3 elementdən qidalanır.

Elementlərdən biri ancaq şkalanın işıqlanması üçündür. Təzə elementlər cihazın 55 saat fasiləsiz işləməsini təmin edir.

8. Cihazın qidalanma elementləri ilə birlikdə çəkisi 3,2 kq-dır. Komplektin çəkisi 8,2-kq-dır.

Cihazın komplektinə daxildir:

- cihaz (futlyarla, qayıqlarla);
- detektirləmə bloku (kabel);
- uzandırıcı ştanqa;
- gərginlik bölücü (kabel);
- baş telefonu;
- EAL;
- texniki təsvir və istifadə etmək təlimatı;
- yerləşdirmə yeşiyi.

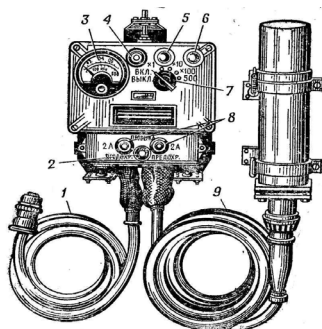
Cihazın quruluşu. Cihaz ölçmə pultundan, detektirləmə blokundan və birləşdirici kabeldən ibarətdir.

Rentgenmetr DP-3B

DP-3B cihazı dedektirləmə bloku olan yerdə gamma şüaların ekspozisiya gücünü ölçmək üçündür. Cihazın ölçmə diapazonu (0,1-500) r/saat həddindədir və 4 yarım diapazona bölünüb.

Ölçmə diapazonu:

- I yarım diapazonunda 0,1-1 r/saat;
- II yarım diapazonunda 1-10 r/saat;
- III yarım diapazonunda 10-100 r/saat;



1-qidalanma kabeli; 2-yoxlama düyməsi; 3-mikroampermetr; 4-ışığılandırma lampası; 5-yarımdiapazonlar göstəricisi; 6-ışığı indikasiya lampası; 7-yarımdiapazonlar çevircəyinin qolu; 8-qoruyucular bölməsi; 9-birləşdirici kabel.

Şəkil 4.10. DP-3B Rentgenmetr

- IV yarımdiapazonda 50-500 r/saat həddindədir.

Cihaz $26 \pm 3v$, $12 \pm 1v$ gərginlikli bort şəbəkəsindən qidalanır. Çəkisi 6,5 kq-dır.

Cihaz qeydedicidən, dedektirləmə blokundan, birləşdirici kabellərdən ibarətdir. Komplektə bunlardan başqa EAL, istifadə etmə təlimatı və formulyar daxildir.

Qeyd edicinin üz hissəsində mikroampermetr, şkalanı işığılandıran lampa, işıq- indikasiya lampası, yarımdiapazonlar çevircəyinin qolu, qoruyucular bölməsi, yoxlama ("ИПРОБЕРКА") düyməsi yerləşdirilib, aşağı hissəsində isə birləşdirici kabellər üçün 2 yuva vardır.

Cihazın işə hazırlanmasında aşağıdakı işlər görülür:

- xarici görünüşə baxma;
- komplektliyin yoxlanılması;
- qida mənbəsinin birləşdirilməsi;
- iş qabiliyyətinin yoxlanılması.

Cihazın iş qabiliyyətini yoxlamaq üçün yarımdiapazonlar çevircəyinin qolunu "БКЛ" (×1) vəziyyətinə qoyub

"ПРОБЕРКА" düyməsini basmaq lazımdır, mikroampermetrin əqrəbi 0,4-0,8 r/saat göstərməli və lampatiratron hər saniyədən bir işıq signalı verməlidir. Bundan başqa gərginlik dəyişdiricisinin səsi eşidilir, şkala işıqlanır.

Cihazla işləmə qaydası. Radiasiya səviyyəsi I yarım diapazondan başlayaraq ölçülür. I; II; III yarım diapazonlarda cihazın göstərişi yuxarı şkaladan götürülür və yarım diapazonun əmsalına (xI, x10, x100) vurulur. 4-cü yarım diapazonda cihazın göstərişi aşağı şkaladan götürülür.

Əgər dedektirləmə bloku obyektin içərisində qoyulubsa, obyektin xaricində olan radiasiya səviyyəsini bilmək üçün cihazın göstərişi obyektin zəifləndirmə əmsalına (avtomobil üçün 2-yə, BTR, BMP üçün 4-ə, tank üçün isə 10-a bərabərdir) vurulur.

Rəqəm göstəricili CIT 200;

- 4 rəqəmli göstəricilidir
- qabarit ölçüləri 72x36x77 mm



Rəqəm göstəricili CIT 250 ;

- 4 rəqəmli göstəricilidir
- qabarit ölçüləri 72x36x77 mm



Dioqram göstəricili CIT 350 ;

- 4 rəqəmli göstəricilidir
- qabarit ölçüləri 72x36x77 mm



Rəqəm göstəricili çox kanallı CIT 650.

- Çox kanallı göstəricilidir
- qabarit ölçüləri 96x96x100 mm



Rentgenmetirlər (rentgen və qamma).

Rentgenmetirlər-rentgen şüalarının və ya γ şüalanma dozalarının gücünü ölçmək üçün təyin edilib.

Belə cihazların ölçmə diapazonu rentgenin yüzdə bir qismindən bir neçə yüz rentgen-saat (R/saat) qədərdir.

Bu cihazlarda verici olaraq ionlaşma kameraları və ya qazboşalma saygacqları tətbiq edilir.

Rentgenmetirlərin növləri

- DP-5
- DP-5B
- İMD-21
- İMD-2H
- İMD-2HM
- İMD-2S



İMD-2H



İMD-2HM

Şəkil 4.11. Rentgenmetirlər

İMD-21 (ИМД-21)doza gücünü ölçən

İMD-21 (ИМД-21) doza gücünü ölçən səyyar obyektlərdən radiasiya kəşfiyyatı apararkən ərazidə qamma - şüalanmasının ekspozisiya dozasının gücünü ölçmək, radiasiya səviyyəsi müəyyən edilmiş həddi aşdıqda işıq signalı vermək üçün təyin edilmişdir.

Cihaz 80 keV-dən 2,6 meV-dək enerji diapazonunda 1 R/saatdan 1000 R/saatadək olan qamma - şüalanmasının ekspozisiya dozasının gücünü ölçür və ölçmənin nəticələrini idarəetmə pultuna ötürür. Cihaz qoşulduqdan 10 saniyə sonra işə hazır olur.



1. Orta tezliyi ölçmə bloku (idarəetmə pultu);
2. İndikator lövhəsi; 3. Çevirici; 4. Yoxlama düyməsi;
5. Tumbler; 6. Şəbəkə tumbləri; 7. Detektor blokunun cihazla birləşdiricisi; 8. Göstərcilərin vurulmasının söndürülmə yeri; 9. Qidalanma kabel birləşdiricisi;
10. Detektor bloku; 11. Detektor bloku üçün dəmir bənd.

Şəkil 4.12. İMD-21 (ИМД-21) doza gücünü ölçən

İMD-21B doza gücünü ölçən cihaz qamma şüalanmanın ekspozisiya dozasının gücünü ölçmək və bu dozanın gücü müəyyən edilmiş həddin qiymətindən çox olduqda işıq signalı vermək üçündür.

Cihaz səyyar və stasionar obyektlərdə DP-3B cihazının əvəzinə qoyulur.

Cihazın taktiki-texniki xarakteristikası (TTX):

- cihaz doza gücünü 1-dən 10 000 r/saata qədər diapazonda ölçür;

- cihaz qamma şüalanma üzrə ekspozisiya dozasının gücü müəyyən edilmiş həddlərin qiymətindən (1; 5; 10; 50; 100 r/saat) artıq olduqda signal verilməsini və məlumatın idarəetmə pultuna (BİO-05) ötürülməsini təmin edir;

- ölçmənin və signalın işə düşməsi müddəti 10 saniyədən artıq olmur;
- iş rejiminə keçmə müddəti 5 dəqiqədir;
- cihaz havanın -50°C -dən $+50^{\circ}\text{C}$ -yə qədər temperaturunda işə qabildir;
- işləmə resursu 25 000 saatdır;
- işləmə müddəti 11,5 ildir;
- orta təmirə qədər işləmə müddəti $5\div 7$ ildir.

İMD-21B cihazının dəstinə daxildir:

- BDMQ-36 dedektirləmə bloku;
- orta tezliyi ölçən BİO-05 bloku;
- quraşdırma hissələri dəsti (bərkidicilər, 1 və 2 saylı kəbellər, rozetka, qəlib, pərçim);
- ehtiyat alətlər və ləvazimatlar (EAL) dəsti;
- cihazın istismarı üzrə təlimat və texniki təsvir;
- formulyar.

Radiometrlər

Radiometrlər - müxtəlif səthlərin, avadanlıqların, texnikanın, paltarların, havanın əsasən α və β hissəciklərlə radioaktiv zəhərlənməsini aşkar etmək və bu zəhərlənmənin dərəcəsini təyin etmək üçündür. Radiometr vasitəsilə az səviyyəli γ şüalanmanı da ölçmək mümkündür.

Radiometrlərdə verici olaraq qazboşalma və ssintilyasiya sayğacları işlədilir. Bu cihazlar daha çox istifadə edilir.

Radiometrlərin növləri

- Universal bazalı QBR-3 cihazı;
- SRP-68-01;
- Luç-A betta-qamma radiometri;
- "Tiss radiometri";
- DP-100M, DP-100ADM;
- Solor light, X-Cite.



Şəkil 4.13. Radiometrlərin növləri

Dozimetrilər

Dozimetrilər - zəhərlənmiş ərazidə fəaliyyət göstərən bütün müddət ərzində şəxsi həyatın aldığı cəmi şüalanma dozalarını (əsasən γ şüalanma dozalarını) təyin etmək mümkündür.

Fərdi dozometrələr kiçik ölçülü ionlaşma kamerasından və plyonkalı fotokasetdən ibarətdir.

Kameralar kompleksindən (dəstindən) və doldurma - ölçmə tərtibatından ibarət cihaz dəstinə - fərdi nəzarət komplekti deyilir.

Dozimetrilərin növü:

- DK-02;
- DP-22V;
- DP-245;
- İD-1;
- İD-11.

DP-22V ümumqoşun dozimetrlər dəsti

Ümumqoşun dozimetrlər dəsti DP-22V qamma - şüalanmasının ekspozisiya dozasını ölçmək üçün təyin edilmişdir.

DP-22V (ДП-22В) dozimetrlər dəsti 50 ədəd birbaşa göstərən ДКП-50А dozimetrindən, ЗД-5 tipli doldurucu pultdan, qılıfdan (qablaşdırma qutusu) və texniki sənədlərdən ibarətdir.



1. ЗД-5 doldurucu qurğusu;
2. ДКП-50А dozimetrləri;
3. Doldurma yuvası;
4. Potensiometr;
5. Qida mənbəyi yuvasının qapağı.

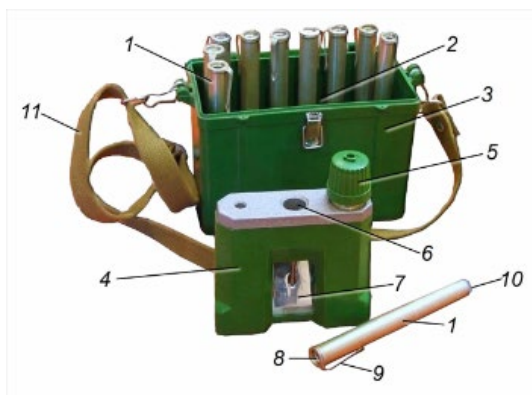
Şəkil 4.14. DP-22V ümumqoşun dozimetrlər dəsti

Qamma - şüalanma dozasını 2 Rentgendən 50 Rentgenə qədər diapazonlarda ölçür. Ölçmələrin orta xətası $\pm 10\%$ -dir. Dozimetrlərin öz-özünə boşalması bir sutka ərzində 4 Rentgendən çox olmur.

İД-1(ИД-1) fərdi ümumqoşun dozimetrlər dəsti.

Fərdi doza ölçənlər dəsti İД-1(ИД-1) udulan qamma neytron şüalanma dozasını ölçmək üçün təyin edilmişdir.

20 raddan 500 radadək diapazonda qamma - neytron şüalanmasının udulan dozalarını təyin edir. Ölçülən dozalar dozimetrin içərisində yerləşən və radlarla dərəcələndirilmiş şkalada hesablanır.



1. ИД-1 fərdi dozimetr; 2. Doldurucu qurğu üçün yuva;
3. Qılaf; 4. 3Д-6 doldurucu qurğusu; 5. Qurğunun dəstəyi; 6. Dozimetrin doldurma–kontakt yuvası;
7. İşıqlandırma güzgüsü; 8. Okulyator; 9. Tutqac;
10. Qoruyucu qapaq; 11. Qayış.

Şəkil 4.15. İД-1(ИД-1) fərdi ümumqoşun dozimetrlər dəsti

Dozimetrilər 3Д-6 doldurucu pult vasitəsi.

Dozimetrilər 3Д-6 doldurucu pult vasitəsilə və ya çıxış gərginliyinin 180-250 V hədlərində rəvan dəyişdirilməsinə imkan verən hər hansı (3Д-5-dən başqa) doldurucu pult vasitəsilə doldurulur. Komplekt titrəməyə, zərbəyə, təkana qarşı davamlıdır və istənilən növ nəqliyyat vasitələrində aparıla bilər. Komplektin saz işləmə müddəti ən azı 5000 saat, xidmət müddəti ən azı 15 il, texniki ehtiyatı ən azı 10000 saatdır. Futlyarla birlikdə komplektin ölçüləri, dozimetrlin və doldurucu pultun ölçüləri aşağıdakı kəmiyyətlərdən artıq deyil:

- komplekt futlyarda olarkən – 1500 q;
- doldurucu tutqacla birlikdə - 19 x 128,5 mm;
- doldurucu pult – 105 x 37 x 122 mm.

V FƏSİL. FƏRDİ MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİ.

1. Əhalinin mühafizəsinin təmin olunması ilə bağlı mülki müdafiə tədbirlərinin görülməsi.

Mülki mühafizəyə - əhalinin təhlükəsizliyini təmin edilməsi sahəsində vahid dövlət siyasətini həyata keçirməklə nail olunur. Bu məqsədlə: fəvqəladə hadisələri vaxtında proqnozlaşdırmaq, aşkar etmək və qarşısını almaq, onların zədələyici, psixoloji təsirini neytrallaşdırmaq və zəiflətmək, iqtisadiyyat obyektlərinin sabit işləməsini təmin etmək, fəlakət rayonlarında xəsarət almış adamları təhlükəsiz yerlərə köçürmək kimi tədbirlər görülür.

Mülki Müdafiə bütün hakimiyyət və idarə etmə orqanları, MM-nin ixtisaslı dəstələri, bütün əhali əməli olaraq bütün nazirliklərin və sahələrin mənsubiyyətindən, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hər cür təşkilat və müəssisələrin qəza-xilasetmə qüvvələri, ictimai təşkilatlar iştirak etməlidirlər. Bu zaman əsas diqqət hazırda olduğu kimi, ancaq hadisənin nəticələrinin aradan qaldırılmasına deyil, həm də fəvqəladə hal törədən səbəblərin aşkar edilməsinə və qarşısının alınmasına yönəldilməlidir, yəni hadisədən sonra fakt üzrə yox, ona yol verməmək məqsədilə ondan əvvəl fəaliyyət göstərməlidir.

Azərbaycanda əhalinin həyat fəaliyyəti, iqtisadiyyat və təbii mühit üçün daxildən təhlükənin mənbələri ölkədə zərərli maddələr ehtiyatlarının eləcə də zərərli istehsalatlar, texnologiyalar, enerji və informasiya vasitələrinin həm kəmiyyətcə, həm də miqyasına təhlükəli səviyyəyə qədər artması sayəsində yaranır ki, bu da texnoloji qəzaların, hətta sosial və təbii fəlakətlərin törəməsinə təkan verir.

Fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması və aradan qaldırılması, belə hallarda ən vacib obyektlərin sabit işləməsi üçün əvvəlcədən tədbirlər görülməsindən əhalini və təbii

mühitin mühafizəsi kimi humanitar işlərin yerinə yetirilməsində bu sahədə qarşıda duran problemlərin səmərəli həllində bütün səviyyədə olan icra orqanlarının rolu olduqca vacib və böyükdür. Hazırda ölkəmizdə hakimiyyət orqanları sisteminin təkmilləşdirilməsi, o cümlədən vahid mülki mühafizə sisteminin yaradılması üzrə işlər başa çatmışdır.

Respublikamızda yaranmış sosial-iqtisadi şəraitdə fəvqəladə halların aşkar edilməsi, proqnozlaşdırılması və qarşısının alınması və aradan qaldırılmasının effektivliyini artırmaq üçün ən əsas şərtlərdən biri, hazırda müxtəlif idarələrdə ki, ən əvvəl isə texnogen və digər təhlükəli sahələrdəki pərakəndə halda olan xilasetmə müşahidə və nəzarət üzrə qüvvə və vasitələri vahid bir respublika qurumunda cəmləşdirmək və bu qurumun tərkibində fəvqəladə halların qarşısının alınması üzrə respublika müşahidə və nəzarət sisteminin yaradılmasıdır.

Müasir dövrdə texnogen və təbii fəlakətlər təhlükəsi, onların dağıdıcı nəticələrinin miqyası artdıqca, əhalinin mühafizəsi özünün əhəmiyyətinə görə ölkənin silahlı müdafiəsinə bərabər səviyyəyə yüksəlir, bir sıra hallarda isə daha vacib əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də ona yetirilən diqqət əhalinin, iqtisadiyyatın, təbii mühitin və ümumiyyətlə, ölkənin iri miqyaslı fəvqəladə hadisələrin təsirindən etibarlı sürətdə mühafizə edilməsi problemlərinə yetirilən diqqət ciddi və əhəmiyyətli olmalıdır.

Sülh və müharibə dövrlərində ehtimal edilən FH-lar və aradan qaldırılması işləri üzrə respublika səviyyəsindən başlamış obyektlərdə bütün hakimiyyət orqanlarının müəyyən edilib dəqiqləşdirilməsi, onlar arasında fasiləsiz qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil edilməsi tələb olunur.

Bütün bu məsələlərdə əhali avadanlıqlar və ətraf mühit üçün təhlükə, qorxu törədə bilən bütün hadisələrin növlərini, eləcə də onlardan mühafizə tədbirləri kompleksini modelləşdirmək və sistemli təhlil etmək yolu ilə yerinə

yetirmək mümkündür. Bu, məsələlərin həllində birinci növbədə durur, insanlar (yəni əhali) mühafizə olunmadan belə tədbirlər həyata keçirilə bilməz.

Əhalinin mühafizəsində ən əsas üsullardan biri fərdi mühafizə vasitələridir. Onları vaxtında əhaliyə çatdırmaq, düzgün tətbiq etməyi öyrətmək lazımdır. Həm də mühafizə vasitələrinin ehtiyatlarını yaratmaq (şəhər, rayon, obyekt və s.) vaxtında yoxlayıb dəyişmək və onlarla əlaqədar məşqlər keçirmək indiki dövrdə ən vacib məsələlərdən biri sayılır.

Müasir qırğın silahlarından mühafizə məqsədilə əhalinin mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli sahələrdən köçürülməsi ilə yanaşı, fərdi mühafizə və tibbi mühafizə vasitələrindən əhalinin vaxtında və düzgün istifadə etməsi də çox vacib əhəmiyyətə malikdir. Bu mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi vacibliyi onunla izah edilir ki, nüvə, kimyəvi və ya bakterioloji silah tətbiq edilən zaman əhali, mülki müdafiə dəstələrinin şəxsi heyəti müəyyən müddət radioaktiv maddələr (RM), zəhərləyici maddələr (ZM), yaxud bakterial vasitələrlə (BV) zəhərlənmiş sahələrdə və ya atmosferdə qalmalı, ya da burada xilasetmə işləri aparmalı olacaqlar.

Kütləvi qırğın silahlarının təsirindən mühafizə məqsədilə əhalinin mühafizə qurğularında yerləşdirilməsi və təhlükəli sahələrdən köçürülməsi ilə yanaşı, fərdi mühafizə vasitələrindən vaxtında və düzgün istifadə etməsi də çox vacib əhəmiyyətə malikdir.

Fərdi mühafizə vasitələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. tənəffüs orqanlarının mühafizə vasitələri;
2. dəri səthinin mühafizə vasitələri;
3. fərdi tibbi mühafizə vasitələri.

2 Tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələri

Tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələrinə əleyhqazlar, respiratorlar və əhalinin özü tərəfindən hazırlanan sadə vasitələr aiddir.

Əleyhqazlar. Əleyhqazlar kifayət dərəcədə yüksək qoruyucu xassələrə və istismar göstəricilərinə malik olaraq insanların tənəffüs orqanlarını və gözlərini havadakı zəhərləyici və radioaktiv maddələrin təsirindən, aerosol halındakı yoluxdurucu patogen mikroorqanizm və toksinlərdən mühafizə etmək üçün.

Əleyhqazın daşınma qaydası:

- **“Səfər”** - vəziyyətində əleyhqaz bel hissədə qapağı bağlı olaraq daşınır.

- **“Hazır”** - vəziyyətində əleyhqaz azca önə çəkilir və əleyhqazdan tez istifadə edilməsi üçün qapaq yüngülcə açılır.

- **“Döyüş”** - vəziyyətində əleyhqazın şlem-maskası (üzlük hissə) geynilir.

Əleyhqazın döyüş vəziyyətində gətirilmə qaydası:

1. Nəfəsalmanı dayandıraraq gözü bağlamaq;

2. Baş geyimi çıxardaraq onu dizlər arasında sıxmaq və ya yerə qoymaq;

3. Şlem-maskanı sumkadan çıxartmaq, onu hər iki əllə qalınlaşdırılmış aşağı hissədən baş barmaq çöldə, qalan barmaqlar işəridə olmaqla tutmaq;

4. Şlem-maskanı çənə hissəyə yaxınlaşdıraraq əlin ani hərəkətilə yuxarı və arxaya çəkməklə yuxarı hissədə qırışlar olmadan başa çəkmək;

5. Tam nəfəs vermək, gözləri açmaq və nəfəsalmanı tam bərpa etmək.

6. Baş geyimi geyinmək, sumkanı bağlamaq və bərkitmək.

Əleyhqazların süzücü və təcridedici növləri olur.

Süzücü əleyhqazlar - ümumqoşun əleyhqazları, mülki əleyhqazlar və uşaq əleyhqazları növlərinə ayrılır.

Hazırda respublikamızın Mülki Müdafiə sistemində yaşlı əhalinin mühafizəsi üçün QP-5 (ГП-5), QP-5M (ГП-5М), QP-7 (ГП-7) və QP-7V(ГП-7В) süzücü əleyhqazlarından istifadə edilir.

Süzücü əleyhqazlar süzücü-uducu qutudan və üzlük hissədən ibarətdir. Əleyhqazın dəstinə onun çantası və tərləməyən plyonkalar olan qutu və yaxud əleyhqazın üzlük hissəsindəki gözlüyün şüşələrini tərdən qoruyan xüsusi karandaş da daxildir.



1-süzücü-uducu qutu; 2- tərləməyən plyonkalar olan qutu; 3- üzlük hissəsi (şlem-masqa); 4-çanta;
5- karandaş.

Şəkil 5.1 QP-5 (ГП-5) əleyhqazı.



Şəkil 5.2. QP-5M (ГП-5М) əleyhqazı

Süzücü-uducu qutu - içərisində fəallaşdırılmış kömür və aerosol əleyhinə (tüstü əleyhinə) süzgəclərdən ibarətdir. Zəhərli havanın süzücü-uducu qutunun daxili qatlarından keçərkən zəhərli havanın süzülüb təmizlənməsi prosesinə əsaslanır.

QP-5M (ГП-5М) əleyhqazının şlem-maskasında membranlı qutu (danışıq tərtibatı) var. QP-5 (ГП-5) və QP-5M (ГП-5М) əleyhqazlarında birləşdirici boru olmur, onlar bilavasitə süzücü-uducu qutuya birləşdirilir. Şlem-maskalar beş ölçüdə (membranlı şlem-mas-kalar – 4 ölçüdə) buraxılır və onların ölçüləri çənəaltı hissədə rəqəmlərlə göstərilir.

QP-5 (ГП-5) tipli əleyhqazın üzlük hissəsini seçərkən başın kəllə-yanaqlar-çənəaltı hissəsindən keçən dairəvi xətt üzrə ölçülər. Alınan kəmiyyət 63 sm-ə qədər olarsa - “0” ölçülü, 65 sm-ə qədər 1-ci, 68 sm-ə qədər 2-ci, 70 sm-ə qədər 3-cü, 71 sm və artıq olarsa 4-cü ölçülü şlem-maskə lazımdır.



Şəkil 5.3. Baş çevrəsinin şaquli ölçmə qaydası

QP-7 (ГП-7) tipli əleyhqazlar iki növdə buraxılır: QP-7 (ГП-7) və QP-7V (ГП-7В), bunlar bir-birindən üzlük hissələri ilə fərqlənirlər. QP-7(ГП-7) əleyhqazı danışıq və suiçmə tərtibatları olmayan MQP tipli üzlük hissə ilə komplektləşdirilir.

QP-7V(ГП-7В) əleyhqazı isə, danışıq tərtibatı və əsgərin su qabından (flyaqa) su içmək üçün suiçmə tərtibatı olan MQP

tipli üzlük hissə ilə komplektləşdirilmişdir ki, buda zəhərli atmosferdə işləyərkən adamın su içə bilməsinə imkan yaradır.

QP-7 (ГП -7) və QP-7V (ГП -7В) əleyhqazının üzlük hissələrini santimetr bölgülü lent vasitəsilə başın üfüqi və şaquli çevrələrini ölçüb təyin etməklə üç ölçüdəndən ibarətdir. Üfüqi çevrənin ölçüsünü tapmaq üçün başı, qabaqdan qaşların üstündən, yanlarda - qulaq seyvanlarından 2-3 sm yuxarıdan, arxada isə, kəllinin ən çox çıxıntılı hissəsindən keçən qapalı xətt üzrə ölçülər.



1-üzlük hissə; 2- süzücü-uducu qutu; 3-parça örtük;
4-nəfəsalma klapan qovşağı; 5- danışma üçün tərtibat
qovşağı; 6- nəfəsvermə klapan qovşağı; 7- obtürator
(örtücü qat); 8- baş bandı; 9- alın kəməri; 10-Temporal
kəməri; 11- yanaq kəməri; 12- tokalar; 13- çanta

Şəkil 5.4. QP-7 (ГП-7) əleyhqazın quruluşu



Şəkil 5.5. QP-7(ГП-7)
əleyhqazı



Şəkil 5.6. QP-7V (ГП-7В)
əleyhqazı

Məsələn, əgər başın şaquli və üfüqi çevrələrinin ölçmə nəticələrinin cəmi 118.5-121 sm-ə bərabədirsə, bu maskanın 1-ci ölçüsünə, 121.5-126 sm-ə bərabədirsə - 2-ci ölçüsünə, 126.5 sm-dən artıqdırsa - 3-cü ölçüsünə bərabərdir.



Şəkil 5.7. Baş çevrəsinin üfüqi və şaquli ölçmə qaydası

-uşaqların mühafizəsi üçün DP-6 (ДП-6), DP-6M (ДП-6М), PDF-7 (ПДФ-7), PDF-D (ПДФ-Д) və PDF-Ş (ПДФ-Ш) süzücü əleyhqazlarından istifadə oluna bilər.

1,5 yaşadək olan körpələrin mühafizəsi üçün uşağı mühafizə kamerasından istifadə edilir.

Uşaq müdafiə kamerası KZD-4 (КЗД-4) və KZD-6 (КЗД-6) ən kiçik yaşlı uşaqları-yaş yarımına qədər körpələri zəhərləyici maddələrdən, radioaktiv yod və tozdan, bakterial vasitələrdən qoruyur. Kamerada 2 ədəd diffusorbsiya elementi

quraşdırılmışdır. Hər ikisi rezin parçadan hazırlanmış qlafdan , metal qəfəsdən, altlıqdan, sıxıcıdan və çiyin bağlarından ibarətdir.

KZD-6 (K3Д-6) tipi KZD-4 (K3Д-4) tipindən bir neçə fərqi var:

- havada temperatur -20°S -dən -15°S -yə qədər olduqda 0,5 saat;

- havada temperatur -15°S -dən -10°S -yə qədər olduqda 1 saat;

- havada temperatur -10°S -dən $+26^{\circ}\text{S}$ -yə qədər olduqda 6 saat;

- havada temperatur $+26^{\circ}\text{S}$ -dən $+30^{\circ}\text{S}$ qədər olduqda 2 saat;

- havada temperatur $+30^{\circ}\text{S}$ -dən $+33^{\circ}\text{S}$ qədər olduqda 2 saat;

- havada temperatur $+33^{\circ}\text{S}$ -dən $+34^{\circ}\text{S}$ -yə qədər olduqda 1,5 saat;

- havada temperatur $+34^{\circ}\text{S}$ -dən $+35^{\circ}\text{S}$ -yə qədər olduqda 0,5 saat.

1-ci uşaqların onlarda ən çox qalma müddəti havanın temperaturuna uyğun olaraq 6 saatdır (havada temperatur -10°S -dən $+26^{\circ}\text{S}$ -yə qədər olduqda) və çəkisi 4,5 kq-dır.

Ölçüləri: uzunluğu 112 sm, eni - 43 sm və hündürlüyü 49 sm-dir;

2-si rahatlıq üçün uşaqla əlaqəni asanlaşdıran əlcəyin uzunluğu artırılmışdır;

3-sü uşaq qidasını saxlayıcı bərkidilmiş, həmçinin, polietilen örtük əlavə edilmişdir. Həmin örtük yağış zamanı kameranın üzərinə örtülür və suyun tərkibində olan maddələrin hopmasının qarşısını alır.

Uşaq kamerasını bağlar vasitəsilə çiyində yaxud da kolyaskada daşımaq olur.

Kameranın mühafizə xüsusiyyəti ona əsaslanır ki, hazırlandığı material oksigen və karbon qazının diffuziya

olunmasına, kamera daxilində və xaricində olan təzyiq fərqiə əsasən imkan verir. Zəhərləyici maddələr isə bu material tərəfindən udulur və daxilə keçmir.



Şəkil 5.8. KZD-4 (KЗД-4) , KZD-6 (KЗД-6)
uşaq mühafizə kamerası

Uşaqları kameraya yerləşdirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, onun daxilində hərərət havadakından 3-4 dərəcə yuxarı olur.

Buna görə də daim uşağı nəzarətdə saxlamaq lazımdır.

Kamera uşaq olan otaqda və açıq vəziyyətdə saxlanmalıdır ki, havalandırılsın.

Uşaqları kameraya yerləşdirərkən başını pəncərə tərəfə, ayaqlarını isə çıxacaq hissəyə qoymaq lazımdır. Kameranın daxilinə həm də uşaq qidası ilə dolu şüşə qab, oyuncaq, 1-2 ehtiyat uşaq bezi qoyulur. Sonra hermetik bağlanır.

Uşaq əleyhqazlarının quruluşca özünə məxsus xüsusiyyətləri var.

DP-6M (ДП-6М) əleyhqazı 1.5 yaşdan yuxarı məktəbəqədər uşaqlar üçündür. Bu əleyhqaz yüngülləşdirilmiş süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq MD-1 uşaq maskasından ibarət olur.



Şəkil 5.9. DP-6 (ДП-6)
əleyhqazı

DP-6 (ДП-6) əleyhqazı nisbətən böyük uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur, iri ölçülü süzücü-uducu qutu və üzlük hissə ilə komplektləşdirilmişdir.

PDF-D (ПДФ-Д) əleyhqazları da məktəbəqədər uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq MD-3 maskalarından ibarətdir.

PDF-Ş (ПДФ-Ш) əleyhqazı 6 yaşıdan 17 yaşa qədər olan məktəbli uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur, QP-5 tipli süzücü-uducu qutudan və üzlük hissə olaraq MD-3 maskalarından ibarətdir.



1. üzlük hissənin gövdəsindən;
2. gözlüklər qovşağından;
3. birləşdirici boru;
4. nəfəsalma klapanı qovşağı;
5. üzlük qayka;
6. süzücü-uducu qutu

Şəkil 5.10. PDF-Ş (ПДФ-Ш) əleyhqazı



Şəkil 5.11. PDF-7 (ПДФ-7) əleyhqazı

Uşaq əleyhqazlarının quruluşu və iş prinsipi yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər istisna edilməklə yaşlı adamlar üçün nəzərdə tutulan əleyhqazlarda olduğu kimidir.

Əleyhqazı istifadəyə hazırlayarkən əvvəlcə şlem-maskanın lazımi ölçüsünü seçirlər. Uşaq əleyhqazları beş ölçüdə buraxılır, 1-ci və 2-ci ölçülər- məktəbə qədər, 3-cü, 4-cü və 5-ci ölçülər isə məktəbli uşaqlar üçündür.

Uşaq əleyhqazı maskasının ölçüsünü tapmaq üçün uzun uzunluğunu, millimetr bölgülü xətkəşlə ölçürlər. Məsələn, PDF-D (ΠДФ-Д) əleyhqazının maskasını seçərkən, uzun uzunluğu 88-95 mm olduqda 3-cü, 96-103 mm olduqda 4-cü, 104-111 mm olduqda 5-ci ölçülü maska lazımdır.

PDF-Ş (ΠДФ-Ш) əleyhqazlarda şlem-maskanın lazımi ölçüsünü isə başın çevrəsini kəllə-yanıqlar-çənəaltı hissədən keçən qapalı xətt üzrə santimetr bölgülü lentlə ölçüb təyin edirlər. Əleyhqazın lazımi ölçüsünü seçdikdən sonra onun kipliyini yoxlayırlar. Bu məqsədlə maskanı (şlem-maskanı) başa taxır, süzücü-uducu qutunun dibindəki dəliyi rezin tıxacla və ya əlin ovucu ilə bağlayıb nəfəs alırlar, bu zaman maskanın altına hava keçməməlidir.

Əleyhqazın gözlük şüşələri tərləməsin deyə, içəri tərəfdən onların səthinə xüsusi karandaş vasitəsilə şəbəkə şəklində 5-6 yüngül xətt çəkilir, sonra bu xətləri şüşə şəffaflaşana qədər barmaqla sürtürlər. Bəzi əleyhqazlarda bu məqsədlə tərləməyən plyonkalardan istifadə olunur.

Sənaye əleyhqazı.

Tabeldən kənar əleyhqazlara kimya müəssisələrində işlədilən sənaye əleyhqazları aiddir. Bu əleyhqazların süzücü-uducu qutuları müəyyən bir zəhərli maddədən mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur, ona görə də həmin qutunun tərkibində xüsusi uducular və aerosol süzgəcləri ola bilər.

Sənaye əleyhqazı PFM

Kiçik ölçülü sənaye əleyhqazı PFM-1 tənəffüs üzvlərini, üzü, gözləri havada qaz, toz və aerosol (toz, tüstü, duman)

halında olan zəhərli qatışıqlardan mühafizə üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Komplektin tərkibinə daxildir: üz hissə, kiçik ölçülü süzücü – uducu qutu, çanta, sürtgü olan flakon.

Cədvəl 5.1

Süzücü sənaye əleyhqazlarının xarakteristikası.

Mar- kası	Qutusunun tipi	Qutusu- nun rəngi	Qutu hansı zərərli maddələrdən mühafizə edir	Mühafizə müddəti	Tənəffüsə müqavimət (Pa)
A	Ayrezol süzgəci yoxdur	Qonurr əngli	Üzvi buxarlar: Benzin, ağ neft, aseton, benzol və s.	120 dəqiqə	18
B	Ayrezol süzgəci var Ayrezol süzgəci yoxdur	Ağ şaqli zolaqlı qonur sarı	Üzvi buxarlar: Benzin, ağ neft, aseton, benzol və s. Turşu qazlar: Hidrogen-sulfid, sianid turşusu, azod oksidləri və s.	50 dəqiqə 90 dəqiqə	18
V	Ayrezol süzgəcli Ayrezol süzgəcsiz	Qara şaqli zolaqlı sarı qutu Qara və sarı	Üzvi buxarlar, habe- lə, toz, tüstü, duman. Üzvi buxarlar	45 dəqiqə 100 saat	18
Q	Ayrezol süzgəcsiz	Qara və sarı	Civə buxarlar	60 saat	8
D	Ayrezol süzgəcli Ayrezol süzgəcsiz	Şaqli ağ zolaqlı qara və sarı	Üzvi buxarlar, habe- lə, toz, tüstü, duman. Amonyak və hidrogen-sulfid qarışığı	60 saat 240 dəqiqə	8
SO	Ayrezol süzgəcsiz	Ağ rəngli qutu	Karbon oksid	150 dəqiqə	21

PFM-1 əleyhqazı təyinatına görə aşağıdakı zəhərli qatışıqlardan etibarlı mühafizəni təmin edir:

- A-üzvü birləşmələr, fosfor və xlorüzvü zəhərli kimyəvi maddələrdən;
- B-turş qazlar və buxarlar;
- K-ammonyak;
- KD-ammonyak, hidrogen sulfid;
- E- mərgümüş və hidrogen-fosfid;
- MKF-turş qazlar və buxarlar, üzvü birləşmələr, mərgümüş və hidrogen-fosfid;
- Q-civə buxarları;
- H-azot oksidləri.



Şəkil 5.12. PFM-1 (ПФМ-1) Süzücü sənaye əleyhqazı

Təcridedicilər əleyhqazları.

Təcridedicilər əleyhqazları İP-4, İP-4MK, İP-5, İP-6.

Təcridedicilər əleyhqazları süzücü əleyhqazları etibarlı mühafizəni təmin etmədikdə istifadə edilir, məsələn, ətraf mühitdə oksigen çatışmamazlığı zamanı. Təcridedicilər əleyhqazlarının 2 növü vardır: tərkibində olan kimyəvi preparatlar əsasında tətbiq edilən və balonlarda sıxılmış oksigen olan əleyhqazları.

Kimyəvi preparatlar əsasında tətbiq edilən əleyhqazlarda nəfəs verərkən tərkibində su buxarları və karbon qazı olan

tənəffüs havası patrona daxil olur və udulur; sonra hava tənəffüs edilən kisəyə keçir.

Təcridedici əleyhqazlar süzücü əleyhqazlar mühafizəni təmin etmədikdə, məsələn, ətraf mühitdə lazımi qədər oksigen olmadıqda istifadə edilir. Təcridedici əleyhqazların kimyəvi preparatlar və balonlarda sıxılmış oksigenlə istifadə edilən növləri vardır.

Kimyəvi preparatlarla işləyən təcridedici əleyhqazda hava nəfəs verərkən patrona daxil olur, tərkibindəki su buxarları və karbon qazı udulur, təmiz oksigen ayrılır; sonra hava tənəffüs kisəsinə keçir.

Təcridedici əleyhqazlar qəza xidməti, qazdan xilasetmə və bərpa işlərində atmosfer havasının tərkibindən və onda olan qatışıqların konsentrasiyasından asılı olmayaraq, həmçinin oksigen çatışmamazlığında, insanın tənəffüs üzvlərinin, üzünü, gözlərini mühafizə edir. Əleyhqazın iş prinsipi insanın tənəffüsü zamanı verilən havanın karbon qazının və nəmliyinin xüsusi bərpaedici tərəfindən udulması və eyni zamanda nəfəs almaq üçün lazımi miqdarda əleyhqazın içərisinə oksigen verilməsinə əsaslanır. Əleyhqazlar xüsusi qurğu vasitəsilə iş salınır, onun daxilində tənəffüs qapalı sxemlə həyata keçir.

Tərkibi, üzlük hissə, büzməli boru, iş başladıcı xüsusi qurğu ilə bərpa edici patron, izafi təzyiqli klapanlı tənəffüs kisəsi və çantadan ibarətdir.

Diqqət. Əleyhqazlar və bərpaedici patronlar ayrı-ayrılıqda təmin edilir!

Təcridedici əleyhqazlar (İP) tənəffüs orqanlarının, gözlərin, üzün dərisinin xüsusi mühafizə vasitəsi olub, onları atmosfer havasının tərkibindən və onda olan qatışıqların konsentrasiyasından asılı olmayaraq mühafizə edir və süzücü əleyhqazlar olmadıqda fəvqəladə hallar zamanı tətbiq edilir.

Məsələn:

1. Havada olan zəhərləyici maddələrin və zərərli

qatışıqların süzücü əleyhqazlar tərəfindən pis və ya tamamilə təmizləne bilinməməsi hallarında.

2. Havada olan zəhərləyici maddələrin və zərərli qatışıqların yüksək konsentrasiyaları zamanı süzücü əleyhqazlardan onların daxilə sızması hallarında.

3. Havada oksigenini miqdarı 16%-dən az olduğu zaman oksigen çatmamazlığı hallarında.

4. Su altında 7 metrdən artıq dərinlikdə işləyən zaman.

5. Tənəffüs üzvlərinin tam təcrid edilməsi lazım olan digər hallarda.

Tənəffüs üzvlərinin tam təcrid edilməsi üçün lazım olan vaxt göstəricisi oksigen ehtiyatından və görülən işin xarakterindən asılıdır.

Təcridedicilər əleyhqazlar aşağıdakı növləri ayırd edilir:

- kimyəvi birləşmiş oksigen əsasında işləyən əleyhqazlar;
- sıxılmış hava və ya oksigen əsasında işləyən cihazlar.

Təcridedicilər əleyhqazında olan hava həcmi fəaliyyət müddətində daima bərpa olunur. Bərpa - tənəffüs zamanı verilən havanın tərkibindəki karbon qazına və nəmliyə sərf olunmuş oksigenin əvəzlənməsi deməkdir.

İP-4, İP-4M, İP-5 və İP-6 təcridedicilər əleyhqazlar RP-4-01, RP-7, RP-7B, RP-4P markalı bərpaedicilər (regenerasiyaedicilər) patronlar və MİA-1(3 ölçüdə istehsal olunur) maskası ilə komplektləşdirilir.



Şəkil 5.13. İP-4M (ИП-4М) və İP-6 (ИП-6) təcridedicilər əleyhqazlar



1-üzlük hissə; 2- gözlük qovşağı; 3-birləşdirici boru;
4-regenerativ patron; 5- regenerativ patronun buraxma
qurğusu; 6-tənəffüs kisəsi; 7-çərçivə (karkas);
8- danışma üçün qurğu.

Şəkil 5.14. İP-4 (ИП-4) təcridedici əleyhqazın quruluşu

Maskalarda tərləməyən plyonkaların və aşağı temperaturlarda isidici manjetlərin tətbiqi hər hansı fiziki gərginlik zamanı əleyhqazlarda iş zamanı şüşələrin şəffaflığını təmin edir.

Danışıq aparmaq üçün qurğunun olması texniki vasitələrin köməyi ilə əlaqə yaratmağa imkan verir.

İP-4M, İP-4MK, İP-4MP və İP-6 əleyhqazları dərini mühafizə edən fərdi mühafizə vasitələri ilə birlikdə kimya, metallurgiya, neft-qaz, kömür sənayesində, qapalı obyektlərdə qəzaların nəticələrinin aradan qaldırılmasında, təmir işlərinin yerinə yetirilməsində istifadə edilir.

Təcridedici əleyhqazlar hər istifadədən sonra bərpaedici patronu yenisi ilə əvəz etməklə çox dəfə istifadə edilə bilən mühafizə vasitəsidir.

İP-4, İP-5 tipli təcridedici əleyhqazlar və ya KİP-5, KİP-7, KİP-8 tipli təcridedici oksigen cihazları insanın tənəffüs üzvlərini ətrafdakı havadan tamamilə təcrid edir. Nəfəs almaq

üçün hopkalit (bərpaedici) patrondan alınan, yaxud oksigen balonundan verilən oksigendən istifadə olunur. Belə əleyhqaz və cihazlar, havada zəhərləyici maddələrin o cümlədən karbon 1-oksidin konsentrasiyası çox yüksək olan hallarda istifadə edilir.

Süzücü-uducu qutunun mühafizəedici qatları karbon 1-oksidi (dəm qazını) udub saxlaya bilmir, buna görə də tənəffüs üzvlərinin karbon 1-oksiddən mühafizəsinin təmin edilməsi üçün xüsusi hopkalit patrondan istifadə olunur ki, bu patron əleyhqazın üzlük hissəsi ilə süzücü-uducu qutusu arasında qutuya burulub birləşdirilir.



Şəkil 5.15. KİP-5 təcridedici cihaz



Şəkil 5.16. KİP-7 təcridedici cihaz



Şəkil 5.17. KİP-8 təcridedici cihaz

KİP-5 təcridedici cihaz- maskadan, klapanlı qutudan, regenerativ patrondan, qutunun aşağı birləşdiricisindən, gövdənin alt hissəsindən, nəfəsalma kisəsindən, izafi təzyiqin klapanından, sıxılmış hava üçün balon, daimi hava təmin edici mexanizmdən ibarətdir.

Tənəffüs qurğusu PDU-3 (Portativ mənəffüs qurğusu).

Portativ tənəffüs qurğusu PDU-3 qəza vəziyyətində insanı müstəqil olaraq qaz-hava qatışıqı ilə təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş qurğudur.



Şəkil 5.18. PDU-3 (ПДВ-3)
Portativ tənəffüs qurğusu

Portativ tənəffüs qurğusu PDU-3 qaz çıxardılmasında və qaz emal edilməsi sənayesində istifadə edilir. Həmçinin, kimya və metallurgiya sənayesində, zərərli maddələrin havaya buraxılması ilə əlaqədar çox yüksək qəza ehtimalı olan sahələrdə də istifadə edilə bilər.

Portativ tənəffüs qurğusu PDU-3 görmə və tənəffüs üzvlərini etibarlı mühafizə edən hər bir insanın üz quruluşuna uyğun universal maskaya malikdir. Maskanın quruluşu danışmaq aparmağa imkan verir. PDU-3 qurğusunda orta ağırlıqlı gərginlik zamanı qalma müddəti 20 dəqiqəyə qədərdir. Qurğunun çəkisi təqribən 1,7 kq-dır. İstismar müddəti 5 ildir.

Tənəffüs aparatı PDA-3M

Portativ tənəffüs aparatı PDA-3M fəvqəladə hallarda tənəffüs üçün yararlı olmayan atmosferada və qəza xilasetmə işlərində, həmçinin kömək gözləyən zaman insanın tənəffüs üzvlərini, gözlərini və uzun dərisini mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuş aparatdır.



Şəkil 5.19. PDA-3M (ПДА-3М)
Portativ tənəffüs aparatı

Portativ tənəffüs aparatı PDA-3M iş prinsipi insan tənəffüs edərkən verilən havanın tərkibindəki karbon qazının və su buxarlarının regenerativ patron tərəfindən udulmasına və eyni zamanda onunla oksigen verilməsinə əsaslanır. Portativ tənəffüs aparatının hər 20-40 saniyə ərzində 10 litrə qədər oksigen ifraz edən start edici mexanizmi vardır.

Portativ tənəffüs aparatı PDA-3M danışiq aparmağa imkan verən bir ölçülü maska ilə təchiz edilmişdir. Aparat şaxtalarda, kömür emalı müəssisələrində, nəqliyyatda, kimya, metallurgiya və qaz sənayesində zərərli qazlarla zəhərlənmiş atmosferada və qəza zamanı istifadə edilə bilər. Həmin aparatda etibarlı mühafizə müddəti 50 dəqiqəyə qədərdir. Çəkisi futlyarda 3,1 kq-dır.

Saxlama müddəti (qablaşdırılmış halda) 10 ilə qədərdir.

Özünü xilasedici SPİ-20

İzolə edici sənaye özünü xilasedicisi SPİ-20 (SPİ-50) tənəffüs üzvlərini və gözləri ekstern (qiyabi) mühafizə vasitəsi olub, hündür mərtəbəli binalarda, otellərdə yanğın şəraitində, bütün nəqliyyat növlərində və metroda qəza hallarında xilas etmə, təxliyə zamanı istifadə edilir.



Şəkil 5.20. SPİ-20 (СПИ-20)
sənaye özünü xilasedicisi

Təcridedicisi sənaye özünü xilasedicisi universal ölçüdə mühafizə kolpakı ilə təchiz olunmuşdur. Həmin kolpakdan saqqalı, bıığı, müəyyən saç düzümü, eynəyi olan hər bir kəs istifadə edə bilər. Kolpak başı və saçları açıq alovla qısa müddətli təmas zamanı alov qığılcımlarından qoruyur.

Təcridedicisi sənaye özünü xilasedicisi SPİ-20 (SPİ-50) istifadəsi çox asandır, ondan istifadə etmək üçün əvvəlcədən hazırlıq tələb olunmur, müəyyən istifadə müddəti vardır.

İstifadə üçün təlimat qablaşdırmanın içində yerləşir və çox asandır. Mühafizə müddətinə görə 2 növ müxtəlifliyi var:

SPİ-20 və SPİ-50. SPİ-20 növündə - evakuasiya zamanı mühafizə müddəti-20 dəqiqə; kömək gözləyən vaxtı-40 dəqiqə; SPİ-50 növündə - evakuasiya zamanı-mühafizə müddəti-40 dəqiqə; kömək gözləyən vaxtı-150 dəqiqə.

Əlavə patronlar

Bir sıra təhlükəli kimyəvi maddələrdən (dəm qazından - CO, amonyakdan-NH₃) daha effektiv qorunmaq üçün əleyhqaz qutularına əlavə patronlar quraşdırılır.

Hopkalit patronu 1,5 saat ərzində dəm qazından qorunmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

DPQ-1 tipli hopkalit patronu azot-4 oksiddən, metilxloriddən, etil oksidindən 1 saata kimi mühafizə edir.



Şəkil 5.21. Əlavə patronlar

Respiratorlar.

Tənəffüs üzvlərini radioaktiv maddə və bakterial vasitə aerosollarından (tozlarından) mühafizə üçün respiratorlardan istifadə olunur. ZM buxarlarından mühafizə üçün respiratorlar yararlı deyil.

Respiratorların 2 növü ayırd edilir:

- birinci tip-həm yarım maska və həm də süzücü elementdən eyni zamanda üz hissəsini təşkil edir;
- ikinci tip-nəfəslə alınan hava yarım maskaya birləşmiş filtirliliyi patronunda təmizlənir.

Təyinatına görə toz əleyhi, qaz əleyhi və qaz və tozdan mühafizə edici növləri ayırd edilir.

İstifadə müddətinə görə birdəfəlik (ŞB-1, “Lepostok”, “Kama”), yəni bir dəfə istifadə edildikdən sonra yararsız hala düşən və filtrlərin dəyişdirilməsi ilə dəfələrlə istifadə edilən növləri vardır.



Şəkil 5.22. ŞBB-1, “Lepostok” və “Kama” birdəfəlik respiratorlar

Toz əleyhi respiratorlar tənəffüs üzvlərini müxtəlif aerozollardan mühafizə edən yüngül vasitələrdir. Nəfəslə alınan hava zərərli maddə aerozollarından nazik lifli materiallardan: FPP-15, FPP-70 və perxlorvinil liflərindən hazırlanmış RFM filtrlərindən keçməklə təmizlənir. Onlar hidrofobdur, 600 qədər temperaturaya, turşu və qələvilərə qarşı davamlıdırlar. Hər hansı aerozola qarşı yüksək süzücü qabiliyyətinə malikdir.

Qaz əleyhi (qaz-toz əleyhi) respiratorlar toz və qaz əleyhi respiratorlar arasında aralıq yer tuturlar. Onlar əleyhqazlara nisbətən yüngüldürlər, istifadəsi asandır. Lakin, yalnız tənəffüs üzvlərini mühafizə edir, gözlər və sifət açıq qalır (zərərli maddələrin yol verilə biləcək konsentrasiyası 10-15 həddindən çox olmamaq şərtlə).

Buna baxmayaraq belə respiratorlar insanı qaz və toz-qaz mühitində etibarlı mühafizə edir.

Respirator R-2

Təyinatı: R-2 respiratoru insanın tənəffüs üzvlərinin radioaktiv tozdan qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tərkibi: respirator 2 süzücü ilə təchiz olunmuş yarım maskadan, nəfəs almaq və nəfəs vermək üçün klapanlardan, başlıqdan burun sıxıcısından ibarətdir. Süzücü yarım maskanın üst hissəsi suyu keçirməyən xüsusiyyətli “Spanbond” penopoliuretan və ya polipropilen materialdan hazırlanmışdır. Orta qat-elektrostatik yüklü FPP-15 tipli süzücü polimerdən, daxili qatı-polietilen plyonkadan ibarətdir.

Respiratorlar 3 ölçüdə hazırlanır: 1, 2, 3.

Respiratorun çəkisi-50-60 q, temperatura diapozonu - 40⁰ ilə +40⁰ arasında, etibarlı saxlama müddəti 5-7 ildir

Yaşlı əhali üçün R-2, uşaqlar üçün R-2d növlü respiratorlar mövcuddur. R-2 respiratoru süzücü yarım maskadan ibarətdir, ondan dəfələrlə istifadə etmək və 12 saatadək mühafizə olunmaq mümkündür.



Şəkil 5.23. R-2 respiratoru

Respiratorlar nəfəs orqanlarını tozdan və zərərli qazlardan qoruyan vasitədir. Məsələn, havasında çoxlu zəhərli toz olan zavodların işçiləri, eləcə də bitkilərin mühafizəsi üçün kimyəvi maddələr tətbiq elən tarlalarda mexanizatorlar üzvlərinə respirator taxırlar.

Respirator taxmış adam nəfəs alarkən hava maskanın üst qatından və süzücü materiallardan keçib təmizlənir, sonra da nəfəsalma klapanlarından keçərək tənəffüs orqanlarına daxil olur. Nəfəs verərkən isə hava maskanın nəfəsvermə klapanından keçib bayıra çıxır.

R-2d respiratoru uşaqlar üçün nəzərdə tutulan respirator növüdür, kiçik ölçülərə malikdir, fasiləsiz olaraq 4 saat ərzində mühafizəni təmin edir.

R-2 respiratoru üç ölçüdə (1, 2, 3) olur. Onun ölçüləri maskanın çənəaltı hissəsində rəqəmlərlə göstərilib.

Respiratorun ölçüsünü elə seçmək lazımdır ki, o, üzə kip yatsın, yoxsa zəhərli hava maskanın altına keçib adamı zəhərləyə bilər.

Respiratorun lazımi ölçüsünü tapmaq üçün adamın üzünün uzunluğunu, yəni burunun yuxarı hissəsinin ən çökək yerindəki nöqtə ilə çənənin ən aşağı nöqtəsi arasındakı məsafəni millimetr bölgülü xətkəslə ölçürlər. Üzün uzunluğu 99-109 mm olduqda - birinci, 110-119 mm olduqda - ikinci, 120 mm-dən artıq olduqda - üçüncü ölçülü respirator lazımdır.

Respiratoru geyməyə hazırlamaq və geymək üçün onu paketdən çıxarmaq (paketin yuxarı tikişini kəsməli və onu səliqə ilə açmalı), sonra yarım maskanı və baş qaytanlarını nəzərdən keçirib səhmana salmaq lazımdır. Əgər respiratordan bundan əvvəl istifadə edilmişsə, onu geyməzdən əvvəl dezinfeksiya etmək vacibdir. Bu məqsədlə onun daxili səthini əvvəlcə sabunlu suda isladılmış yaş tamponla, sonra isə quru tamponla (əski ilə) silmək lazımdır. Bu zaman yarım maskanı tərsinə çevirmək olmaz.

Respiratoru geymək üçün onu paketdən çıxarmalı, qaytanları yuxarı tərəfdə saxlamaqla yarım maskanı üzə keçirməli (çənə və burun bütünlüklə maskanın içərisində yerləşməlidir), sonra bərkidici qaytanların birini başın əmgək (təpə) hissəsində, o birisini isə peysər hissəsindən keçirib bərkidirlər.

Yarımmaskanın üzə kip yatması üçün bərkidici hissənin qaytanlarının uzunluğunu toqqanın köməyi ilə tənzimləmək olar (bu zaman respiratoru çıxarmaq lazımdır). Yarımmaskanın üzə kip yatdığına əmin olduqdan sonra burun sıxıcının uclarını buruna sıxırlar.

R-2d respiratorunun düzgün geyildiyini və üzə kip yatdığını yoxlamaq üçün sol əlin ovucu ilə nəfəsvermə klapanını tutur və nəfəs verirlər. Əgər bu zaman hava yarımmaskanın üzə yatan kənarlarından çölə çətinliklə çıxarsa respirator düzgün seçilmiş və geyilmiş hesab edilir. Respiratoru onun nəfəsvermə klapanından tutub yarımmaskanı yavaşca aşağı və irəli çəkməklə çıxarırlar. Sonra onun daxili səthini silib qurulayır, təmizləyir və paketə yerləşdirib paketin ağzını xüsusi halqa ilə bağlayırlar.

Tənəffüs üzvlərini mühafizə edən sadə vasitələr.

Toz əleyhi parça maska PTM-1 pambıq-tənzif sarğı olub, insanın tənəffüs üzvlərini radioaktiv tozdan və ikincili bakterial vasitələr buludundan mühafizə edir. Zəhərləyici maddələrdən isə qorumur. Maska və sarğı əhalinin özü tərəfindən hazırlanır. Toz əleyhi parça maska 2 əsas hissədən – gövdə və bərkidici hissədən ibarətdir. Gövdə 2-4 qat parçadan hazırlanır. Onda gözlük hissə üçün dəlik hazırlanır və şüşələr taxılır. Maskanın baş hissəsində kənarlarına parça bağları tikilir. Maskanın üzə kip oturması onun həm yuxarı, həm aşağı tikişlərinə rezin taxmaqla əldə edilir. Hava nəfəs alan zaman bütün parça boyu təmizlənir.

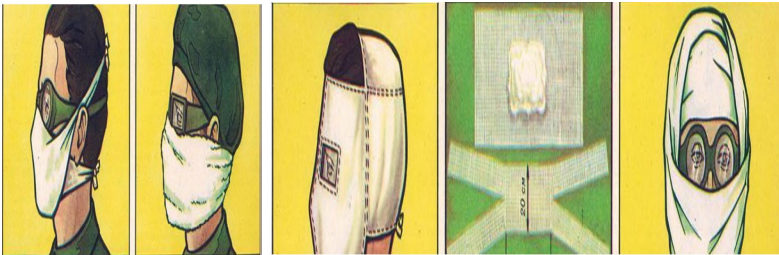
Maskanı hər bir şəxs hazırlaya bilər. Maskanı radioaktiv tozla yoluxmaq təhlükəsi zamanı taxırlar. Yoluxmuş ərazidən çıxarkən ilk imkan düşən kimi dezaktivasiya edirlər: radioaktiv toz silkələnir, qaynar suda sabunla yuyulur və suyu tez-tez dəyişməklə yaxşıca yaxalanır.

Pambıq tənzif sarğı əhali tərəfindən müstəqil hazırlanır. Bunun üçün ölçüsü 100×50 sm olan tənzif parçası götürülür. Tənziyin üzərinə 1-2 sm qalınlığında, 30 sm uzunluğunda və 20 sm enində pambıq qatı qoyulur. Kənarları 30-35 sm uzunluğunda elə kəsilir ki, 2 cüt bağ əmələ gəlir. Lazım gələrsə sarğı ilə ağız və burun örtülür; üst bağları ənsədə, alt bağları təpədə bağlanır. Gözləri qorumaq üçün mühafizə edici toz əleyhi eynəklər taxılır.

Tənəffüs üzvlərinin bütün mühafizə vasitələrini daimi işlək və istifadəyə hazır vəziyyətdə saxlamaq lazımdır.

Əhali sadə vasitələrdən respirator kimi istifadə edə bilər. Onlar quruluşa çox sadədir, bu səbəbdən də əhalinin özü tərəfindən hazırlanan kütləvi mühafizə vasitəsi olaraq işlədilməsi tövsiyə edilir. Hər bir adamın iş və yaşayış yerində belə mühafizə vasitələri olmalıdır.

Maska, onun yan kənarları boyu tikilmiş bərkidici hissə vasitəsilə başa geyilir. Bərkidici hissənin yuxarı tikiş yerindəki rezin və aşağı tikiş yerindəki bağlar vasitəsilə, həmçinin gövdənin yuxarı kənarı boyu eninə bənd edilmiş rezin vasitəsilə maskanın üzə kip yatması təmin edilir ki, bu da maskanın altına zəhərli hava keçməsinin qarşısını alır. Nəfəsalma zamanı parçanın bütün qatlarından keçən hava maskada süzülüb təmizlənir.



Şəkil 5.24. Tənəffüs üzvlərini mühafizə edən sadə vasitələr.

Maskanı geymək üçün onu iki əllə bərkidici hissənin aşağı hissəsindən əl tutmaq lazımdır ki, baş barmaqlar maskanın içərisinə doğru yönəldilmiş olsun. Sonra maskanın aşağı hissəsini çənənin altına keçirib başa doğru çəkməklə maskanı üzə keçirir, bərkidici hissəni başda sahmanlayırlar.

Daha sonra maskanı üzdə əl ilə əl düzəltmək lazımdır ki, o alına və gicgahlara kip yatsın.

3. Dəri səthinin mühafizə vasitələri.

Dəri səthinin mühafizə vasitələri bədənin açıq sahələrini, paltarları və sursat səthlərinə ZM damcılarının, yoluxucu xəstəlik törədicilərin, radioaktiv tozun düşməsindən, qismən də işıq şüalanmasının təsirindən mühafizə edir. Bunlar tabel vasitələrinə ayrılır. Mühafizə prinsipinə görə tabel vasitələrinin süzücü (hava keçirən) və təcridedici (hava keçirməyən) növləri olur.



Şəkil 5.25. Dəri səthinin mühafizə vasitələri

Süzücü materialdan tikilən mühafizə paltarları ya həmişə, ya da vaxtaşırı istifadə üçündür. Belə paltarlar adi parçadan tikilmiş və xüsusi kimyəvi məhlul hopdurulmuş geyimlərdir. Sanitariya-gigiyenik xassələrinə görə belə paltarlar hər gün geyilmək üçün yararlıdır. Belə süzücü vasitələrə ZFO-58 markalı mühafizə paltarı dəsti aiddir. Bu dəst xüsusi biçimli və

xüsusi kimyəvi maddə (pasta məhlulu) hopdurulmuş parça kombinezondan, kişi alt paltarından, parça şlemaltlıqdan, iki cüt portyankadan (ayağa sarınan parça) ibarətdir və bunların hər birinə pasta hopdurulur. Hopdurucu pasta məhlulu ya zəhərləyici maddə buxarlarını tutub saxlayan (adsorbsiya tipli), ya da bu buxarları neytrallaşdıran (xemosorbsiya tipli) kimyəvi maddələrdən ibarətdir. Alt paltarları, şlemaltlıq və hopdurulmuş bir cüt portyanka adamın bədənində kombinezonun sürtünməsinin və ona hopdurulmuş məhlulun dərini qıcıqlandırmasının qarşısını alır. Süzücü mühafizə paltarı dəstindəki kombinezonların ölçüləri: 1-ci ölçü - boyu 160 sm-ə qədər, 2-ci ölçü - boyu 160 - 170 sm-ə qədər və 3-cü ölçü boyu 170 sm-dən artıq olanlar üçündür.

Təcridedici mühafizə vasitələri hava keçirməyən materialdan hazırlanır, həm tam hermetik (bütün bədənə örtüb ZM damcıları və buxarlarından qoruyan kostyum və kombinezonlar), həm də qismən və ya tamamilə qeyri-hermetik (plaşlar, bürüncələr, önlüklər və s.) ola bilər. Qismən qeyri-hermetik vasitələr (ümumqoşun mühafizə komplekti OZK, yüngül mühafizə komplekti L-1, mühafizə kombinezonu), əsasən maye damcıları halındakı ZM-dən mühafizə edir.

Ümumqoşun mühafizə komplekti OZK

Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK) insanların bədəninin dəri örtüyünü, paltarını, ayaqqabılarını, ləvazimatlarını ZM-dən, QKTM-dən, radioaktiv tozlardan və bakterial vasitələrdən qorumaq üçündür.

Ümumqoşun mühafizə komplektinin tərkibinə mühafizə plaşı, mühafizə corabları, əlcəkləri və örtük daxildir. Mühafizə plaşı 5 ölçüdə hazırlanır: 1, 2, 3, 4, 5. Mühafizə plaşının ölçüsü insanın boyuna görə təyin edilir. Komplektə daxil olan yay əlcəkləri (BL-1M) 3 ölçüdə, qış əlcəkləri (BZ-1M) isə 2 ölçüdə hazırlanır.



Şəkil 5.26. Ümumqoşun mühafizə komplekti (OZK)

Mühafizə kombinezonu bir-birinə birləşdirilmiş şalvardan və başlıqlı gödəkçədən ibarətdir. Mühafizə kombinezonu rezin sapoqlar, əlcəklər və şlemaltlığı ilə birlikdə tətbiq olunur. Kombinezon 3 ölçüdə buraxılır.



Şəkil 5.27. Mühafizə kombinezonu

L-1 yüngül mühafizə kostyumu

L-1 yüngül mühafizə kostyumu insanın dəri səthini, paltarını, ayaqqabılarını zəhərləyici, qəza-kimyəvi təhlükəli maddələrdən, radioaktiv tozlardan və bakterial vasitələrdən qorumaq üçündür. L-1 mühafizə kostyumu - rezinləşdirilmiş parçadan hazırlanan başlıqlı köynəkdən, corablardan, ikibarmaqlı əlcəklərdən, şlemaltlıqdan və çantadan ibarətdir.

L-1 yüngül mühafizə kostyumu 3 ölçüdə buraxılır.



Şəkil 5.28. L-1 yüngül mühafizə kostyumu

ZFO-58 süzücü mühafizə paltarı

ZFO-58 süzücü mühafizə paltarı kombinezondan, kişilər üçün alt paltarından (tuman və köynək), iki cüt ayaq sarğısından (parça dolaq) və şlemaltlığından ibarətdir.



Şəkil 5.29. ZFO-58 süzücü
mühafizə paltarı

Radioaktiv tozdan mühafizə olunmaq üçün əhali adi paltarları uyğunlaşdırıla bilər. Belə paltarların hermetikliyini təmin etmək üçün onlara *əlavə hissələr*: sinəbənd, başlıq, şalvarların yanda düymələnən yerlərinə xıştəklər tikmək lazımdır.

RM-dən mühafizə üçün həmçinin dəri səthini qoruyan *əlalət vasitələrindən*: kipləşdirilmiş məişət, iş, idman paltarları və digər fərdi geyimlərdən istifadə oluna bilər.

Təcridedici mühafizə paltarlarında qalma müddəti məhduddur.

Tutqun və küləkli havada, habelə kölgədə işləyərkən mühafizə vasitələrində qalma müddəti 5.2 cədvəlində göstərilənlərə nisbətən 1.5 dəfə artırıla bilər.

Dərini təcridədən mühafizə vasitələri MM dəstələrinin şəxsi heyəti üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bunlardan ZM-in yüksək konsentrasiyası şəraitində zəhərli sahələrdə iş aparılarkən, habelə deqazasiya, dezaktivasiya və dezinfeksiya zamanı istifadə edilir

Radioaktiv və bakterial maddələrlə zəhərlənmiş yerlərdə fəaliyyət göstərərkən, həmçinin texnika və nəqliyyatı zəhərsizləşdirmək üçün işləri yerinə yetirərkən komplekti qollara geyilmiş halda işlədirlər. Zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmiş sahələrdə iş apararkən, habelə radioaktiv və ya bakterial maddələrlə zəhərlənmiş sahələrdə güclü toz qalxarkən komplekti kombinezon kimi geyirlər. Bədənin səthini mühafizə edən vasitələr müvafiq növ adi paltarlar kimi geyilir. Lakin əsas xüsusiyyəti odur ki, əksər hallarda adamı zəhərli havadan təcrid edən tam hermetiklik əldə edilsin. Mühafizə kombinezonu (mühafizə kostyumu), rezin uzunboğaz çəkmə, rezin əlcəklər və əleyhqaz geymiş adam tamamilə xarici havadan ayrılmış olur.

Bunun nəticəsində təbii istilik dəyişmə pozulur və mühafizə paltarlarında qalma qaydaları və müddətinə riayət edilməyən zaman bədən həddindən artıq qıza bilər (isti vurma).

Buna görə də havanın temperaturundan asılı olaraq təcridedici mühafizə vasitələrində qalma müddəti təyin olunur. Bu da 5.2 cədvəlində göstərilir.

Cədvəl 5.2

Ətraf havanın temperaturu, °S	Bədənin səthini qoruyan təcridedici paltarlarda qalma müddəti	
	Ekranlayıcı nəm kombinezonsuz	Ekranlayıcı nəm kombinezonla
+30°S və daha artıq	15-20 dəqiqəyə	1 – 1.5 saat
25 - 29° S	30 dəqiqəyə qədər	1.5 – 2 saat
20 -24° S	45 dəqiqəyə qədər	2 – 2.5 saat
15 - 19° S	2 saata qədər	2.5 saatdan artıq
+15° S və aşağı	3 saatdan artıq	-----



Şəkil 5.30. Təcridedici mühafizə vasitələri

Zəhərlənmiş sahələrdə qalandan sonar bədənin səthini qoruyan vasitələrini əyindən elə çıxarmaq lazımdır ki, bu vasitələrin zəhərli xarici səthi bədənin açıq sahələrinə toxunub dərinə zəhərləməsin. Bu məqsədlə mühafizə vasitələrinin bütün düymələrini, bağlarını və s. əlcəkləri çıxarmadan açırlar; mühafizə vasitəsini çılpaq əllə, (mühafizə əlcəklərini çıxarandan sonra) çıxarmaq lazım gələrsə, onda bu işi mühafizə vasitəsinin daxili səthindən tutaraq etmək lazımdır; mühafizə çəkmələri (corabları) çıxarandan sonra elə yerə qoymaq lazımdır ki, əvvəlcə (qoruyucu vasitə olarkən) buraya ayaq

basılmayıb; tənəffüs üzvlərini qoruyan vasitələri, bədənin səthini qoruyan mühafizə paltarlarını çıxardıqdan sonra ən axırda çıxarılmalıdır. Bədənin səthini qoruyan vasitələri əyindən çıxardıqdan sonar onları zərərsizləşdirirlər.

Dəri səthini mühafizə edən yardımçı vasitələr

Bədənin səthini radioaktiv, kimyəvi və bakterial maddələrlə zəhərlənmədən qorumaq üçün adamların öz adi paltar və ayaqqabılarından yardımçı vasitələr kimi istifadə etməyi bacarması kütləvi qırğın silahlarının törədə biləcəyi tələfatı azaltmaqda böyük əhəmiyyətə malikdir. Adamın bədənini qoruyan yardımçı vasitə kimi, hər şeydən əvvəl, xüsusi iş paltarları kombinezonlar, gödəkçə və şalvarlar, başlıqlı xələtlər işlədilir. Belə iş paltarları adətən, oda davamlı və rezinləşdirilmiş parçadan, qalın mahuddan və digər möhkəm parçalardan tikilir. Bu cür paltarlar nəinki bədənin səthinə radioaktiv və bakterial maddələrin düşməsinin qarşısını alır, həm də maye damcılar halında olan zəhərləyici maddələri müəyyən müddət ərzində keçirmir. Məsələn: brezent material maye-damcı halındakı zəhərləyici maddələrdən qışda -1 saat, yayda 30 dəqiqə müddətində mühafizə edir. Rezinləşdirilmiş parçadan və sintetik plyonkadan hazırlanan plaş və bürüncəklər də mühafizə üçün yararlıdır. Qışda qalın mahud və ya drap parçadan tikilmiş geyim maye - damcı zəhərləyici maddələrdən 1 saata qədər qoruyur. Pambıq paltarlar uzun müddət qoruyur.

Əlləri mühafizə etmək üçün rezin və ya dəri əlcəklər yararlıdır.

Ayaqları qorumaq üçün rezin çəkmələr, botilər, uzunboğaz ayaqqabılar daha əlverişlidir. Gön və gönü əvəz edən materiallardan tikilmiş ayaqqabılardan da istifadə oluna bilər. Qeyri rezin ayaqqabıların altlığına qalın kağız çəkmək, kağız cırılmasın deyə, onun üstündən hər hansı parça zolağı dolamaq lazımdır. Radioaktiv toz və digər zəhərli maddələr bədənin səthinə adətən paltarların döş hissəsindən, yaxasından,

qollarından, şalvarın balaqlarından keçir. Deməli, mühafizə məqsədilə paltarların bu yerlərini bərkidib kipləşdirmək lazımdır.

Kipləşdirici əlavə hissələr kimi başlıq, döşlük və s. istifadə olunur. Zəhərlənmiş sahələrdə keçdikdə paltarı mümkün qədər sıx düymələmək (bütün düymələr bağlanmalıdır), yaxalığı qaldırıb üstündən boyuna kip halda şərf, yaxud yaylıq bağlamaq, şalvarın balaqlarını çəkmələrin üstündən qaytanla bağlayıb bərkitmək lazımdır. Gödəkçenin, pencəyin və ya köynəyin ətəkləri şalvarın içərisinə keçirməli, üstündən kəmərlə bağlanmalıdır. Zəhərli sahələrdə qızların şalvar geyməsi məsləhətdir. Paltarları yaxşı kipləşdirmək üçün pencəyin və ya gödəkçenin sinəsini örtən döşlükdən istifadə edir, boyunun və başın açıq qalanyerlərini mühafizə etmək üçün qalın parçadan və ya sintetik plyonkadan tikilmiş başlıq taxırlar. Qadınlar başlıq əvəzinə baş yaylıqları işlədə bilirlər.

Radioaktiv tozdan və bakterial maddələrdən qorumaq üçün evdə tikilən bürüncəklər, corablardan, əlcəklərdən istifadə etmək mümkündür. Bunlar müxtəlif qalın parçadan tikilməlidir. Bürüncəklər adi biçilmə, amma başlıqlı tikilir. Adi paltarlar adamı zəhərli maddələrin buxarlarından və ya aerozollarından qorusun deyə, bunlara xüsusi məhlul hopdurmaq lazımdır.

Parçadan tikilən paltarlara məhlul hopdurmaq olar, sintetik materiallara məhlul hopdurulmur. Bir dəst paltara və ona əlavə edilən hissələrə (sinəbənd, başlıq, əlcəklər, corablar) hopdurmaq üçün 2,5 litr məhlul lazımdır. İki növ hopdurucu məhlul hazırlamaq mümkündür:

- birinci növ hopdurucu məhlul paltar yumaq üçün işlədilən sintetik maddələri (OP-7 OP-10; Astra Don və b.) suda qarışdırmaqla ona pambıq bitki yağı, maşın yağları əlavə edib 2-3 dəqiqə qarışdırırlar;

- ikinci növ məhlul belə hazırlayırlar: 250-300 qram sabun yonqarını və ya xırda doğranmış adi sabunu

60-70°C-dək qızdırılmış 2 litr suda əridirlər, sabun suda tamamilə əriyəndən sonra, buna 0,5 litr mineral (bitki) yağı əlavə edirlər. Alınan qatışıq 5 dəqiqə ərzində bircins emulksiya halına düşənə qədər qarışdırırlar. Hopdurulacaq paltar dəstini vedrəyə, baka, ləyənə qoyub üstündən isti məhlulu bərabər surətdə bütün paltar dəstinin səthinə tökürlər. Məhlul paltara hopandan sonra onu çıxarib iç üzünə çevrir və bir daha hopdururlar.

Paltarda hopdurulmamış (quru) sahələr qalmamalıdır.

Sonra paltarı yüngülcə sıxıb açıq havada qurudurlar. Belə hazırlanmış paltarları tuman-köynəyin üstündən geymək olar.

Hopdurucu məhlul paltarları yırtmır və dərinə qıcıqlandırmır. Pambıqlı paltonu, pambıqlı gödəkçəni, şalvarı və bu cür başqa paltarları hopdurmurlar, bunları yuxarıda göstərilən üsulla hopdurulmuş alt paltarların üstündən geyərək, qoruyucu paltar kimi işlədirlər. Yardımçı vasitələrdən radioaktiv, kimyəvi və ya bakterial maddələrlə zəhərlənmə təhlükəsi yaranarkən istifadə edilməlidir.

4.Fərdi tibbi mühafizə vasitələri (FTMV)

FTMV – fəvqəladə hallar zamanı zədələnmiş əhəlinin profilaktikası və ona tibbi yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu vasitələrin köməyi ilə insanların həyatını xilas etmək, zədələnmənin qarşısını almaq yaxud onu xeyli dərəcədə zəiflətmək, bir sıra zəhərləyici amillərin təsirinə qarşı orqanizmin dayanıqlığını artırmaq mümkündür. Tabel üzrə olan fərdi tibbi mühafizə vasitələrinə fərdi apteçka Aİ-2, kimya əleyhinə fərdi paket (İPP-8) və fərdi sargı paketi və turna aid edilir.

Orqanizmin dayanıqlığını (müqavimətini) artırmaq mümkündür. Bunlara radioprotektorlar, antidotlar (zəhər əleyhinə maddə) və bakteriya əleyhinə maddələr, habelə qismən sanitariya təmizliyi aid edilir.

Radioprotektorlar - İonlaşdırıcı şüalanmanın təsir dərəcəsini zəiflədən maddələrə deyilir. Hazırda bunlardan ən çox istifadə ediləni həb şəklində sistamin adlı maddədir. Bu həbləri şüalanmadan 30-40 dəqiqə əvvəl qəbul etmək məsləhətdir (yəni MM dəstələri radioaktiv zəhərlənmə zonasına girməzdən əvvəl). Orqanizmə keçən radioaktiv maddələrdən mühafizə üçün daha etibarlı tibbi vasitə olaraq kompleks maddələrdən, adsorbentlərdən, kalium yodid maddəsindən istifadə etmək olar ki, bunlar radioaktiv maddənin qana sovrulmasının qarşısını alır və onların orqanizmdən tez çıxarılmasına imkan yaradır.

Bu antidotlardan həm profilaktika, həm də ilk tibbi yardım vasitəsi kimi istifadə etmək mümkündür.

Bakteriya əleyhinə maddələr spesifik və qeyri-spesifik profilaktika vasitələri növlərinə ayrılır.

Spesifik profilaktika vasitələrinə zərdablar, vaksinlər, anadoksinlər aiddir. Bu vasitələrin bəziləri fərdi aptekdə cəmlənmişdir.

Antidotlar (zəhər əleyhinə dərman) - kimyəvi basqın zamanı zəhərləyici maddələrin orqanizmə təsirinin qarşısını almaq və ya zəiflətmək, habelə zəhərlənmiş adamlara ilk tibbi yardım göstərmək üçün işlədilən dərman maddələridir.

Məsələn: zorin əleyhinə dərman (atropin-sulfat) şpritsiyubik vasitəsilə dəri altına yeridilir; sianid turşusu və xlorian əleyhinə dərman (amilnitrit və ya propilnitrit) ampullarda olur; fosforlu-üzvi maddələr əleyhinə tərən həblərini zəhərlənmədən əvvəl, ya da zəhərlənmə zamanı daxilə qəbul edilir. Sianid turşusuna qarşı antidot olan amilnitrit ampulunun ucunu tənzip parçası vasitəsilə tutub qırmaq və əzilmiş ampulu əleyhqaz maskasının içərisinə yerləşdirmək lazımdır. Antidotlar kimya əleyhinə fərdi paketlərdə, fərdi aptekdə olur.

AI-2 fərdi aptekə - tibbi mühafizə vasitələrindən biri olub, içərisində özünəyardım və qarşılıqlı yardım göstərmək üçün dərmanlar qoyulmuş cib qutusundan ibarətdir. Fərdi

apteçkada radiasiyadan mühafizə üçün, kimyəvi zəhərlənmə, bakterioloji yoluxma əleyhinə dərmanlar, habelə ağrıkəsici, digər profilaktika və ilk yardım vasitələri var. Bu dərmanlar 7 bölmədə (yuvada) müxtəlif rəngli penallarda (həb şəklində) saxlanılır. Penalların rənginin müxtəlifliyi lazım dərman penalıni tez tapmağa kömək edir.

Aİ-2 fərdi apteçka- kütləvi qırğın silahlarının təsirinin ağır nəticələrinin qarşısını almaq məqsədilə təcili yardım göstərməkdə, habelə yolxucu xəstəliklərin qarşısını almaq və xəstəliyi yüngülləşdirməkdə olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Apteçka narıncı rəngli plastik kütlə materialdan hazırlanmış kiçik qutudan ibarətdir, onun içərisində şpris-tübik və dərman penalları yerləşdirilmişdir.



Şəkil 5.31. Aİ-2 fərdi apteçka

Mülkü müdafiə üzrə fərdi apteçkasında şpris-tübik və dərman penallarının yerləşdirilməsi qaydası:

1 bölmədə şpris-tyubikdə narkotik ağrıkəsici maddə 1ml 2%-li promedol məhlulu yerləşir. Bunu ağır travmalarda, geniş yanıqlar zamanı, sınıqlarda, ağır yaralanmalarda ağrı şokuna qarşı əzələ içərisinə yeridilir (budun yumşaq toxumasına).

FÜM-lə zəhərlənmə hallarında şpris tyubikdəki antidot vurulur. Şpris tyubikdən istifadə edərkən, əvvəlcə şprisin iynəsini örtən kolpağı sonadək burur və bununla da tyubikin

daxili plyonkası dəşilir, sonra iynənin ucunu yuxarı tutmaqla kolpağı ondan çıxarırlar. İynəyə əl toxundurmadan onu əzələyə (budun yumşaq toxumasına) vururlar. Təcili hallarda paltarın da üstündən vurmaq olar. Şpris-tyubiki barmaqlarla sıxıb, onun içərisindəki mayeni bədənə yeridir və barmaqları boşaltmadan iynəni çıxadırlar.

2 bölmədə-FÜM-lə zəhərlənməyə qarşı antidot dərman olan taren yerləşir. Bu dərmanın 1-2 həbini “Kimya həyəcanı” xəbərdarlığı verilərkən qəbul edirlər. Dərman yalnız 5-6 saat sonra təkrar qəbul etmək olar.

3 bölmədə - ağ rəngli iri penalda bakteriya əleyhinə dərman sulfadimetoksin yerləşir. Bunu şüalanmadan sonra mədə-bağırsaq pozğunluğu baş verərkən 1-ci gün bir dəfəyə 7 həb sonrakı 2 gün hər dəfə 4 həb qəbul edilir. Yoluxucu xəstəliklər baş verən hallarda, yaralanma və yanıqlar baş verərkən qəbul edilir.

4 bölmədə-(2 çəhrayı penalda olur və hər birində 6 həb) radiasiya əleyhinə sistamin yerləşir. İonlaşdırıcı şüalanmanın təsirinə orqanizmin müqavimətini artırmaq üçün işlədilir. Onu şüalanma təhlükəsi zamanı bir dəfəyə 6 həb qəbul edilir.

Yenidən şüalanma təhlükəsi yaranarkən 4-5 saatdan sonra yenə 6 həb qəbul etmək məsləhət görülür.

5 bölmədə - 2 rəngsiz penalda bakteriya əleyhinə dərman tetrasiklin olur. Bu dərmanı bakterioloji zəhərlənmə təhlükəsi yaranarkən və ya belə zəhərlənmə zamanı qəbul etmək məsləhət görülür. Yoluxucu xəstəliklər baş verən hallarda, habelə yaralanma və yanığ zamanı qəbul etmək lazımdır. Əvvəlcə penalin birindəki 5 həbi qəbul edirlər, 6 saatdan sonra 5 həb də yenidən qəbul edilir.

6 bölmədə- Radiasiya əleyhinə dərman kalium-yodid yerləşir. Bu dərmanı radioaktiv çöküntülər düşərkən, konservləşdirilməmiş təzə süd işlədərkən (xüsusən radioaktiv maddələrlə zəhərlənmiş ərazidə otarılan inəklərin südü ilə

orqanizmə radioaktiv maddə keçməsi təhlükəsi olarkən) 10 gün ərzində gündə 1 həb qəbul edilir.

7 bölmədə - qusma əleyhinə mavi rəngli penalda etaperazin yerləşir. Onu şüalanma zamanı, həmçinin başın zədələnməsi sayəsində ürək bulanması hiss olunarkən bir həb miqdarında işlətmək məsləhət görülür.

Etaperazin-Orqanizmin şüalanmaya ürək bulanma və qusma ilə meydana çıxan ilk reaksiyasını aradan qaldırmaq üçün istifadə olunur. Fərdi aptekçədəki dərmanlar 8 yaşadək uşaqlara böyüklərə verilən dozanın $\frac{1}{4}$ hissəsini, 8-15 yaşadək uşaqlara böyüklərə verilən miqdarın $\frac{1}{2}$ hissəsini təşkil edir.

Kimya əleyhinə fərdi paket- İPP-8

Adamların həyatını xilas etmək üçün radioaktiv maddələri kənar etmək, zəhərləyici, güclü təsirli və bakterioloji maddələri zəhərsizləşdirmək, yəni tam və ya qismən xüsusi təmizləmə keçirmək lazımdır. Xüsusi təmizləmə - adamların sanitariya təmizlənməsindən, paltarların, ayaqqabıların, fərdi mühafizə vasitələrinin dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiya edilməsindən ibarətdir. Qismən sanitariya təmizliyi bədənin açıq hissələrini habelə əyindəki paltarların, fərdi mühafizə vasitələrin, zəhərsizləşdirilməsinə deyilir. Bu məqsədlə fərdi kimyəvi paketdən istifadə edilir. Başqa sözlə fərdi kimyəvi paket bədənin və paltarın səthini zəhərləyici maddə damcılarından tez təmizləmək üçündür. Bu paket içərisində hər cür ZM-ı zərərsizləşdirmək üçün deqazasiya məhlulu olan şüşə flakondan və 4 ədəd pambıq tənzif salfetdən ibarətdir. Bədənin səthində, paltarın, ayaqqabıların üzərində ZM damcıları və ya bulaşığı aşkar edilən hallarda, bunları dərhal salfetlə hopdurub kənar etmək və zəhərli sahəni fərdi kimyəvi paketdəki maye ilə silib təmizləmək lazımdır. Fərdi kimyəvi paket vasitəsilə ZM-ləri dəridən təmizləmək və neytrallaşdırmaqla zəhərlənmənin qarşısını birinci 2-3 dəqiqə müddətində almaq mümkündür.

Əgər təmizlənmə birinci 5-10 dəqiqədə aparılarsa, zəhərlənmənin dərəcəsi xeyli azalır, lakin onun qarşısını almaq mümkün olmur. Bundan sonra aparılan təmizləmələr zəhərlənmənin qarşısını tamam almasa da, onun təsirini müəyyən dərəcədə zəiflədir. Fərdi kimyəvi paketdəki mayedən 7 yaşıdan yuxarı uşaqların bədəninə düşmüş ZM-ləri zərərsizləşdirmək üçün istifadə olunur. 7 yaşıdan az olan uşaqlar üçün qələvili məhlullar hazırlanır.



Şəkil 5.32. Kimya əleyhinə fərdi paket (İPP-8)

Belə paket olmadıqda əlaltı vasitələr işlədilir. ZM damcılarını əsgilə, kağızla, cib yaylığı ilə hopdurmaq olar. Sonra isə zəhərli sahəni və ona toxunan paltar hissəsini ağ neft, benzin, spirt, odekolon və s. ilə təmizləmək olar. Təcili halda zəhərləyici maddə damcılarını torpaqla, qarla və hər hansı digər bir üsulla kənar edib təmiz su və sabunla yumaq olar, elə bu da zəhərlənməni xeyli zəiflədir. Fərdi kimyəvi paket yoxdursa bədən zəhərlənmiş sahələrini sabunlu su ilə 5-10 dəqiqə yuyub təmizləmək mümkündür. Əgər zərər çəkmiş adamın üzündə ZM damcıları aşkar edilərsə ona əleyhqaz geydirməzdən əvvəl zəhərli sahəni İPP-8 paketdəki məhlulla silib təmizləmək lazımdır. Bu məhlulun gözlərə düşməsi zərərli olur, ona görə də təmizlənmə zamanı ehtiyatlı olmaq

lazımdır. İstifadə olunan salfetləri və ya pambıqlı tənzip sarğısını yandırirlar.

Fərdi sarğı paket-yaralara, yanıq yerlərinə sarğı qoymaq, habelə bəzi növ qanaxmaları dayandırmaq üçün işlədilir. Fərdi sarğı paketi- (ölçüləri 32×17,5 sm olan) 2 pambıq-tənzip yastığından və eni 10 sm, uzunluğu 7 m olan bintdən ibarətdir.

Yastıqların biri bintin uzununa tikilib, digəri ilə sərbəst hərəkət edə bilər. 2 yastıqcalı paketdən əlavə, hərəkətsiz 1 yastıqcalı paketlərdə vardır. Paketdəki yastıqlar və bint sterillidir, perqament (mumlu) kağıza bükülmüşdür. Paketin xarici örtüyü rezinə oxşar parçadan hazırlanmışdır. Paketə sancaq da qoyulur. Örtüyün üzərində paketdən düzgün istifadə edilməsi qaydası göstərilir. Sarğı qoyarkən paketi sol əldə tutub, sağ əllə onun xarici örtüyünü kəsmə yeri ilə cırıb içindəkini çıxarırlar. Sancağı götürdükdən sonra paketi daxili kağız örtükdən çıxarır və yastıqların yaranın üzərinə qoyulacaq tərəfinə əllə toxundurmadan sarğı materiallarını açirlar.



Şəkil 5.33. Fərdi sarğı paketi (İPP)

Yardım göstərən adam yastıqların yalnız qırmızı nişanlanmış tərəfindən tuta bilər. Yastıqları bintlə sarıyır və bintin ucunu sancaqla bərkidirlər.

İki tərəfli yaralanma zamanı, hərəkət edən yastıqları bint giriş və çıxış deşiklərinin üzərini örtürlər. Paketin xarici örtüyünün iç səthi sterildir, bu örtükdən hermetik sarğı qoymaq üçün istifadə edilir.

VI FƏSİL.

FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI ƏHALİNİN MÜHAFİZƏSİ

6.1. Fövqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 28 dekabr tarixli 700 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərindəki fövqəladə hallar da əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri” əsas səciyyəli sənəddir. Mühafizənin əsas prinsipləri və üsulları, mülki müdafiə üzrə digər normativ aktların işlənilib hazırlanması üçün ilkin sənəddir.

Burada əhalini təbii fəlakətlərin, istehsalat qəzaların nəticələrindən və müasir qırğın silahlarının təsirindən qorunmağın üsulları, vasitələri və qaydaları müəyyən edilir.

Əhalinin mühafizəsində məqsəd - fövqəladə hallarda adamların həyatının qorunması üçün lazımi şəraitin yaradılması, insanların zədələnməsinin qarşısının alınması və ya zədələnmə ehtimallarının mümkün qədər azaldılması əhalinin mühafizəsinin səmərəli olması, mühafizənin prinsiplərinin və üsullarının düzgün seçilməsindədir.

FH-da əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Mühafizə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ərazi-istehsalat prinsipi üzrə təşkil edilir. Respublikanın bütün əhalisi mühafizə edilməlidir; bu tədbirlər fasiləsiz xarakter daşıyır, həm sülh, həm də müharibə dövrlərində yerinə yetirilir.

- Əhali yerləşən rayonların hərbi-siyasi və təbii xarakterindən, burada ehtimal edilən fövqəladə halların növündən, təhlükənin dərəcəsiindən asılı olaraq mühafizə tədbirləri fərqli surətdə planlaşdırılır və həyata keçirilir.

- Bu məqsədlə, sülh dövründə baş verə biləcək fövqəladə halların xarakteri və miqyası barədə proqnozlar əsasında, ha

belə müasir müharibələrin xüsusiyyətləri, başlanması variantları, müxtəlif növlü qırğın vasitələrinin işlədilməsi imkanları nəzərə alınmaqla respublikanın ərazisi zonalara ayrılır. Mülki müdafiə tədbirləri hərbi komandanlıq orqanları ilə sıx əlaqədə yerinə yetirilir.

- Əhalinin mühafizəsinə müxtəlif mühafizə üsullarından kompleks halında istifadə edilməklə nail olunur ki, bu üsullardan ən əsasları əhalinin müxtəlif mühafizə qurğularında daldalandırılması, təhlükəli rayonlardan köçürülməsi və eyni zamanda fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə olunmasıdır.

- Əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlər sülh dövründə əvvəlcədən hazırlanır, iqtisadi və sosial inkişaf planlarında nəzərdə tutulur və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yerinə yetirilir.

- Əhalinin mühafizəsi üzrə planlaşdırılan tədbirlərin həcmi “məqsədyönlü və kifayətdir” prinsipi ilə müəyyən edilir.

Fövqəladə hadisələr zamanı əhalinin mühafizəsinin əsas üsulları:

- mühafizə qurğularında daldalanmaq;
- fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə etmək;
- iri şəhərlərdən və təhlükəli sahələrdən əhalinin şəhərdən kənar təhlükəsiz zonaya köçürməkdən ibarətdir.

Əhalinin mühafizəsi barədə Nazirlər Kabinetinin qərarı haqqında anlayış.

Əhalinin mühafizəsi haqqında NK-nin 25 sentyabr 1998-ci ildə 193 nömrəli qərarı qəbul edilib tətbiq edilmişdir. Bu qərarla izah olunur:

1. Əhalinin mühafizəsi barədə görülmən tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi qaydası;

2. Əhalinin vaxtında mühafizə etmək üçün Azərbaycan Respublikasının ərazisini sahələrə, şəhərlərin qruplara və təsərrüfat obyektlərinin dərəcələrə bölünməsi qaydası;

3. Respublikada fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması qaydası.

Mülki Müdafiə tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydasını müəyyən edən sənədlər Mülki müdafiə planı və Azərbaycan Respublikasının illik müdafiə tədbirləri planıdır.

Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə planı Azərbaycan Respublikasının Fəvqəladə Hallar Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi və digər nazirliklər cəlb olunmaqla Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən işlənib hazırlanır və təsdiq edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim olunur. Azərbaycan Respublikasının mülki müdafiə planı fəvqəladə hadisələr zamanı ölkədə mülki müdafiənin idarə edilməsi üçün əsas sənəddir. Planda fəvqəladə hadisələr nəticəsində yarana biləcək vəziyyət və real imkanlar nəzərə alınmaqla əhalinin mühafizəsinin təşkili, fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsinin təminatı, eləcə də belə şəraitdə idarəetmənin təşkili (idarəetmə məntəqələrindən və rabitə kanallarından istifadə olunması, xəbərdarlıq siqnallarının verilməsi qaydası və s.) barədə əsas göstərişlər öz əksini tapır.

Mülki müdafiə planları bütün mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarında, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təsərrüfat obyektlərində tərtib edilir, hər il əsas göstəriciləri dəqiqləşdirilməklə, 5 il müddətinə qüvvədə qalır.

Bundan əlavə ölkənin mülki müdafiə üzrə tam hazırlığının təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının illik mülki müdafiə tədbirləri planı tərtib olunur və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Planda cari ildə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları təsərrüfat obyektləri və tədris müəssisələri rəhbərləri tərəfindən

keçiriləcək mülki müdafiə təlimləri, məşqlər, yoxlamalar və digər tədbirlər, onların keçirilmə tarixləri müəyyən edilir.

Təsdiq olunmuş plan əsasında bütün mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, eləcə də hüquqi şəxslər tərəfindən illik mülki müdafiə üzrə planlar tərtib edilib Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi və yaxud onun yerli təşkilatları ilə razılaşdırılır və həyata keçirilir.

Bu qaydalar mülki müdafiə üzrə Azərbaycan Respublikası ərazisinin zonalara, şəhərlərinin qruplara, təsərrüfat obyektlərinin isə dərəcələrə bölünməsinə dair əsas qaydaları və şərtləri müəyyən edir.

“Mülki müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa, Azərbaycan Respublikasının “Mülki müdafiə haqqında” Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 18 aprel tarixli 700 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq mülki müdafiə tədbirlərinin planlaşdırılmasının siyasi, iqtisadi, müdafiə əhəmiyyətini və digər amilləri nəzərə alaraq respublikanın ərazisi zonalara, şəhərləri mülki müdafiə üzrə qruplara aid edilir, təsərrüfat obyektləri isə mülki müdafiə üzrə dərəcələrə bölünür.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi və Fövqəladə Hallar Nazirliyi təqdimatı əsasında zonalar, şəhərlərin qrupları və obyektlərin dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilir.

Mülki müdafiə üzrə zonalar bu Qaydalara I nömrəli əlavəyə uyğun olaraq müəyyən edilir.

Mülki müdafiə üzrə şəhərlərin üç qrupu: birinci qrup (I qrup), ikinci qrup (II qrup), üçüncü qrup (III qrup) şəhərlər bu qaydalara 2 və 3 nömrəli əlavələrə uyğun olaraq müəyyən edilir.

Ən mühüm təsərrüfat obyektlərinə mülki müdafiə üzrə belə dərəcələr verilir: xüsusi əhəmiyyətli (XƏ), birinci dərəcəli (I dərəcəli) və ikinci dərəcəli (II dərəcəli) obyektlər təsərrüfat

obyektlərinə mülki müdafiə üzrə dərəcələrin verilməsi bu qaydalara 4 nömrəli əlavəyə uyğun olaraq müəyyən edilir.

Mülki müdafiə üzrə dərəcələr belə obyektlərə verilə bilər: fəaliyyətdə olan inşa edilən, yenidən quraşdırılan və layihələşdirilən vacib sənaye, nəqliyyat, energetika və rabitə müəssisələrinə, xüsusi konstruktor bürolarına; neft-qaz mədənlərinin idarələrinə; dövlət əhəmiyyətli nadir mədəni sərvətlərə malik olan obyektlərə (arxiv, muzey, kitabxana, şəkil qalereyası); material və ərzaq bazalarına; su kəməri təsərrüfatlarına və digər dövlət əhəmiyyətli obyektlərə.

Mülki formasından asılı olmayaraq sənaye birliklərinə, şirkətlərə, kombinatlara və digər təsərrüfat obyektlərinə mülki müdafiə üzrə dərəcələr elə hallarda verilə bilər ki, onların müəssisələri, sexləri və idarəetmə orqanları vahid bir istehsalat sahəsində yerləşmiş olsun.

Özlərinin iqtisadi və digər göstəricilərinə görə mülki müdafiə üzrə dərəcələrə aid edilməsi mümkün olmayan bütün digər müəssisələr və idarələrə dərəcəsiz obyektlər adlanır.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması.

1. Fövqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanması mülki müdafiənin əsas vəzifələrindən biridir.

Fövqəladə hadisələrdən müdafiəyə respublikanın bütün əhalisi hazırlanır. Bu zaman (17 yaşa qədər şəxslərə-sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hadisələrdən mühafizə üsulları, 17 yaşından yuxarı şəxslərə isə, bundan əlavə belə hadisələrin nəticələrini aradan qaldırmaq üzrə fəaliyyət qaydaları da öyrədilir.

2. Fövqəladə hadisələrdən müdafiə qaydalarının mülki müdafiənin əhaliyə öyrədilməsi respublikanın bütün ərazisindəki nazirlik, komitə, idarə, müəssisələrin, təşkilatların rəhbərləri tərəfindən təşkil edilir, kadrların hazırlanması sistemində işçilərin əsas vəzifələri ilə yanaşı mülki müdafiə

üzrə vəzifələri də nəzərə alınmaqla, fərdi və fasiləsiz yerinə yetirilir.

Obyektlərdə mülki müdafiənin öyrədilməsi işləri tədris qruplarında məşğələ aparmaq, mühafizə məsələlərinin müstəqil surətdə öyrənmək üsulları ilə, məşğələ təlimlər vasitəsilə həyata keçirilir.

3. Məşğələlərin mövzuları, keçirilməsi qaydası və vaxtı (iş vaxtı və ya işdən sonra) yerli şərait, istehsalının xüsusiyyətlərini və öyrədilən şəxslərin hazırlıq dərəcələrini nəzərə almaqla müəyyən edilir.

4. İşçilər hazırlanarkən onlara "Mülki müdafiə" mövzularının öyrədilməsi nəzərdə tutulur, həmçinin təhlükəsizlik texnikası üzrə ilkin təlimat proqramlarına, müəssisədə işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mülki müdafiə məsələləri də daxili edilir.

5. Kollektiv və fərdi əmək müqaviləsi digər müqavilələr bağlanarkən bunlarda mülki müdafiəyə hazırlığın təşkili üzrə işgötürənin və əmək kollektivinin vəzifələri müəyyən olunur.

6. Dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələrində şagirdlərin, tələbələrin və dinləyicilərin mülki müdafiə hazırlığı proqramları, mövzuları və tədris saatlarının miqdarı müvafiq nazirlik, dövlət komitələri, baş idarələr, təhsil müəssisələri tərəfindən yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanır və Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi ilə razılaşdırılır.

7. Əməli məşğələlər, mülki müdafiə təlimləri və məşqləri sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda mülki müdafiə tədbirlərinin yerinə yetirilməsinə bütün əhali qruplarını hazırlamağın əsas forması hesab edilir.

Respublikanın əhalisinə mühafizə biliklərinin öyrədilməsində mülki müdafiə təbliğatına geniş yer verilir.

Mülki müdafiə təbliğatı sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda mühafizəsinin üsul və qaydalarını bütün əhaliyə öyrətməyin formalarından biridir. Mülki müdafiə

təbliğatında kütləvi informasiya vasitələrinin könüllü hərbi vətənpərvərlik texniki-idman cəmiyyətlərinin, digər növləri və ictimai təşkilatların imkanlarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Bu sahədə mərkəzi mülki müdafiə icra orqanı nəzdində yaradılan mətbuat və informasiya qurumu xüsusi rol oynamalıdır.

6.2.Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları

Mülki müdafiə qurğularının təyinatı və təsnifatı, onların tikəntisinin təşkili mühafizə qurğuları fondlarının yaradılması yolları:

FH-da əhali arasında itkilərin qarşısının alınması və ya maksimum dərəcədə azaldılmasına yönəldilən mühəndis-texnik tədbirlər kompleksinə mühəndis mühafizə sistemi deyilir.

Bu kompleksə (mühəndis tədbirlərinə) aid edilən əsas tədbirlərdən biridə mühafizə qurğularının inşaatıdır.

MM-nin mühafizə qurğuları FH-da insanların daldalanıb hər cür zədələyici vasitələrdən qorunması üçündür və onlardan sülh dövründə müəssisələrin ehtiyacları və əhaliyə xidmət məqsədilə istifadə edilməlidir.

FH-lar qəflətən yaranan hallarda belə xüsusi qurğular əhalinin mühafizəsi üçün ən etibarlı və səmərəli vasitədir.

Mühafizə qurğuları kollektiv mühafizə vasitələridir. Onlar təyinatına, yerləşdirilməsinə, tikilmə müddətinə və materialına əsasən belə təsnif edilir:

Təyinatına görə:

- idarəetmə məntəqələrinin mühafizəsi üçün qurğular;
- əhalinin mühafizəsi üçün qurğular;

Yerləşdirilməsinə görə:

- binadan ayrı tikilən qurğular;
- bina ilə bircə tikilən qurğular (binaların zirzəmisində kürsü və birinci mərtəbələrində),

- sənaye müəssisələrin yeraltı mərtəbələrində və yardımçı binalarında;

Tikilmə müddətlərinə görə:

- əvvəlcədən tikilən qurğular (sülh dövründə təsərrüfat obyektlərinin planları üzrə tikilən; əsaslı tikinti və rekonstruksiya prosesində tikilən);

- teztikilən qurğular.

Yüklənən konstruksiya materialına görə:

- dəmir-beton konstruksiya qurğular;

- daş divarlı qurğular;

- meşə materiallarından hazırlanmış konstruksiya qurğular.

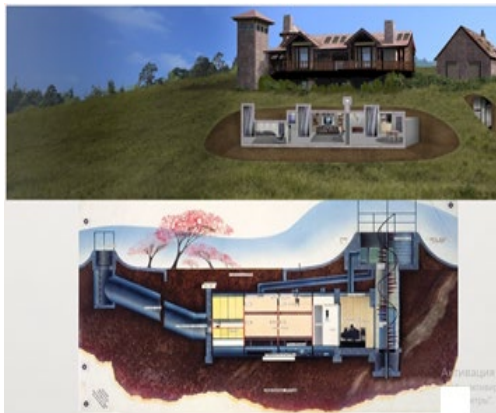
Mühafizə xassələrinə görə:

- sığınacaqlar;

- radiasiya daldalanacaqları (radiasiyadan qoruyan daldalanacaqlar);

- sadə daldalanacaqlar (sığınacaqlar və radiasiya daldalanacaqları çatışmadıqda).

Sığınacaq – adamların kütləvi qırğın silahlarının zədələyici amillərinin təsirindən ən etibarlı mühafizəsini təmin edən qurğulara deyilir.



Şəkil 6.1. Binadan kənarda hazırlanmış sığınacaq

Bundan əlavə, kütləvi yanğınlar baş verməsi ehtimal edilən sahələrdə və güclü təsirli ZM yayılan zonadakı sığınacaqları-yanğınların yüksək temperaturdan, yanğın məhsulları ilə zəhərlənmədən və güclü təsirli ZM təsirindən də adamların mühafizəsini təmin edir. Sığınacaqlar leysan yağışları nəticəsində, eləcə də, yerin üzərində, üst mərtəbələrində və qurğulardakı maye tutumlar dağılarkən içəriyə su, digər mayelər axması ehtimallarından mühafizə edilməlidir.

Sığınacaqlar mühafizə dərəcələrinə görə siniflərə, radiasiya daldanacaqları isə radiasiyanı zəiflətmə dərəcəsinə görə qruplara ayrılır.

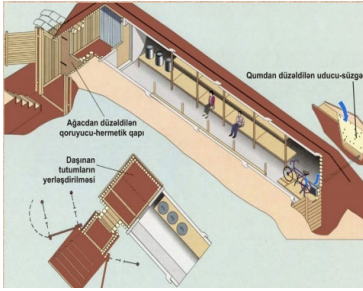
Böyük şəhərlərdə və iri obyektlərdə əhalinin mühafizəsi üçün əvvəlcədən sənaye avadanlıqlı sığınacaqlar tikilir ki, bunlardan sülh dövründə təsərrüfatın ehtiyacları üçün istifadə edilməlidir.

Belə sığınacaqlar təsdiq olunmuş təsərrüfat və sosial planlara uyğun olaraq nazirliklərin və baş idarələrin tikinti təşkilatları əsaslı təmir və ya yenidən qurulma zamanı inşa edilir.

Əvvəlcədən tikilən sığınacaqların inşa müddəti onların tutumundan asılı olaraq 1 ildən 1,5 ilə qədərdir.



Şəkil 6.2. Sənaye müəssisələrinin yeraltı mərtəbələrində hazırlanmış mühafizə qurğusu



Şəkil 6.3.Meşə materialından hazırlanmış sığınacaq



Şəkil 6.4. Binadan kənarda tikilən sığınacaq

Sığınacaqlar, adətən vacib xalq təsərrüfatı obyektlərində əvvəlcədən, fəhlə və qulluqçular üçün tikilir. Sığınacağın əsas xüsusiyyəti - zərbə dalğasının müəyyən izafə təzyiqinə davam gətirə bilməsi, hermetikliyi, içəriyə verilən havanı təmizləyən süzücü-ventilyasiya qurğusuna malik olması və adamların bir neçə gün qalması üçün şəraitin olmasıdır.



Şəkil 6.5. Bina ilə birlikdə tikilən sığınacaq

Tutumuna görə:

- kiçik (600 nəfər)
- orta (600-2000 nəfərədək)
- iri (2000-nəfərdən çox)



Şəkil 6.6. Ayrı tikilmiş sığınacaq

Sığınacaqda adamların daldalanması üçün nəzərdə tutulan otaqların ayrı-ayrılıqda sahəsi 25 kv. m-dən, ümumi sahəsi 75 kv. m-dən az olmamalıdır.

Adamların daldalanması üçün otaqların sahəsi iki mərtəbəli taxtlar qoyularkən hər adam üçün 0,5 kv. m., üç mərtəbəli taxtlar qoyularkən isə 0,4 kv. m hesablanmalıdır. Otaqlarda daxili havanın həcmi hər adam üçün ən azı 1,5 kub. m. olmalıdır.

Otaqların hündürlüyü onlardan sülh dövründə nə məqsədlə istifadə ediləcəyindən asılıdır, lakin döşəmədən üst örtük konstruksiyalarının ən aşağı hissəsinədək məsafə 3,5 m-dən çox olmamalıdır. Otağın hündürlüyü 2,15 m-dən 2,9 m-dək olan hallarda iki mərtəbəli taxtlar, bundan artıq olanda isə üç mərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır.



Şəkil 6.7. Ayrı tikilmiş sığınacaqlar

Sülh dövründə istismar şəraitinə görə hündürlüyü ən azı 1,85 m olan binalardan da sığınacaq kimi istifadə etməyə icazə verilir. Belə hallarda burada ancaq bir mərtəbəli taxtlar qoyulmalıdır.

Daldalanan adamların oturması üçün oturacaqlar hər adam üçün 0,45 x 0,45 m, yuxarı mərtəbələrdə uzanma yerləri isə 0,55 x 1,8 m hesabı ilə müəyyən edilir. Taxtların döşəmədən hündürlüyü birinci mərtəbədə 0,45 m, ikinci mərtəbədə 1,4 m və üçüncü mərtəbədə 2,15 m olmalıdır. Ən yuxarıdakı, mərtəbədən otağın üst örtüyünə (tavanına) və ya tavan konstruksiyasının aşağı hissəsinədək məsafə ən azı 0,75 m götürülür.

Daldalanan adamların oturması və uzanması üçün yerlər stasionar ola bilər (sığınacaq tikilərkən düzəldilir). Əgər belə taxtlar sığınacaqlardan sülh dövründə təsərrüfat ehtiyacları üçün istifadə etməyə maneəçilik törədirsə, onları sığınacağı mühafizəyə hazırlıq rejiminə keçirərkən düzəldirlər.

Sığınacağın geniş sahəli otaqlarını 50-75 nəfərlik otaqlara bölmək lazımdır.

Teztikilən sığınacaqlar qısa müddətdə, birtipli layihələr üzrə, yerli tikinti bazasında və materiallarında istifadə etməklə sənaye üsulu ilə tikilməlidir. Teztikilən sığınacaqlardan əlavə hər yerdə sadə daldalanacaqların (üstü örtülən xəndəklərin) kütləvi tikintisi nəzərdə tutulur. Bunların tikilmə müddəti şəhərlərdə 24-saat, kənd yerlərində isə 48-saat müəyyən edilmişdir.

Sığınacaqların həm planlaşdırma həlli qənaətcil, quraşdırma baxımından sadə olmalıdır, sülh dövründə binalardan təsərrüfat ehtiyacları üçün istifadə edilənin normal şəraitini təmin etməli, daldalanan insanların otaqlara asanlıqla girməsi, yerləşməsi və burada xeyli müddət qalmasına imkan verməlidir.

Əsas təyinatlı otaqlar:

- sığınma otaqları

- idarəetmə məntəqəsi
- tibb məntəqəsi

Yardımcı təyinatlı otaqlar:

- süzgəcli ventillyasiya otağı;
- balonlar otağı (havanı oksigenlə zənginləşdirmək üçün balonlar)
- sanitariya qovşaqları;
- su təchizatı;
- drenaj suvarma stansiyası;
- dizel elektrik stansiyası otağı;
- sığınacağın elektrik təhcizatı;
- elektrik lövhəsi otağı;
- ərzaq saxlanılan ambarlar;
- tambur-şlüzlər;
- mühafizə edilən giriş və çıxış qapıları.

İdarəetmə məntəqəsi

İdarəetmə məntəqəsi - obyektin rəhbər heyətinin və MM qərargahının yerləşməsi üçündür.



Şəkil 6.8. Sığınacaqda hazırlanmış idarəetmə məntəqəsi

Belə məntəqə ən böyük iş növbəsində 600 və daha çox adam işləyən müəssisələrdə sığınacaqların tikilməsi layihələrində nəzərdə tutulur. İdarəetmə məntəqəsində elektrik

təchizatı, rabitə və s. otaqlar olur. Adətən idarəetmə məntəqəsi sığınacağın giriş yollarından birinin yaxınlığındakı otaqda yerləşdirilir və arakəsmələrlə adamlar yerləşən otaqlardan ayrılır.

Tibb məntəqəsi (TM)

Tibb məntəqəsi (TM) –sığınacaqda daldalanan adamlara ilk tibbi yardım göstərmək üçündür.

Daldalanan adamların sayı 900-1200 nəfər olanda tibb məntəqəsinin sahəsi 9 m² müəyyən edilir.

1200-nəfərdən artıq hər 100 nəfər üçün tibb məntəqəsinin sahəsi 1 m² artırılır.



Şəkil 6.9. Sığınacaqda hazırlanmış tibb məntəqəsi (TM)

Sığınacaqda həmçinin 500 nəfər adam üçün sahəsi 2 m² olan bir sanitariya qovşağı nəzərdə tutulur, lakin hər qurğuda ən azı bir belə məntəqə olmalıdır.

Yardımcı təyinatlı otaqlara aiddir:

Süzgəcli ventilyasiya otağı–sığınacağın xarici divarlarının yanında, giriş yollarının və ya qəza-çıxış yollarının yaxınlığında yerləşdirilir.

Əsas məqsəd bayırdakı ehtimal olunan zəhərlənmələr, yanğınlar şəraitində, eləcə də hermetik olan sığınacaqda adamların müəyyən müddət qalması nəticəsində içərisindəki

havanın tərkibi pisləşərkən, adamların tənəffüsü üçün yararlı hava ilə lazımı miqdarda təmin etməkdir. Sığınacaqda havanın normal temperaturu və rütubəti saxlamaq üçün ventilyasiya sistemi yaradılır.

Ventilyasiya sistemi iki və ya üç rejimdə işləyə bilər;

- təmiz ventilyasiya rejimi;
- süzücü ventilyasiya rejimi;
- içəridəki hava bərpa (regenerasiya) edilməklə tam təcrid olunma rejimi.

Süzücü ventilyasiya qurğuların (SVQ) hava təchizatı üzrə lazımı məhsuldarlığın ($U \text{ m}^3/\text{saat}$) hesablayarkən otaqdakı havada karbon qazının yolverilən normasını nəzərə alırlar:

$$U = mN/10C_j \quad (1)$$

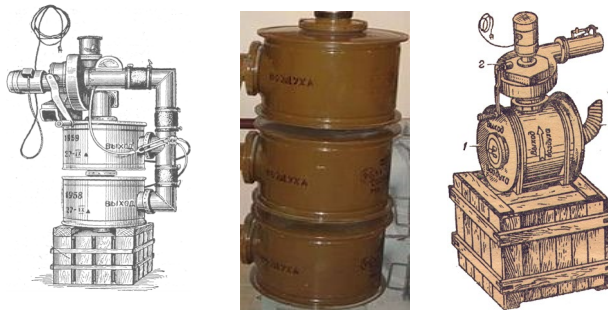
burada U - SVQ-nin məhsuldarlığı, m^3/saat ;

m - bir nəfərin havaya buraxdığı karbon qazının miqdarı hərəkətsiz halda $\text{m}^3 = 17 \text{ l/saat}$, hərəkətdə olarkən $\text{m}^3 = 20-35 \text{ l/saat}$;

N - otaqda daldalananların sayı;

C_j - adamlar daldalanan otaqda karbon qazının yolverilən konsentrasiyasıdır ($C_j = 1\%$).

Təmiz ventilyasiya rejimi- havanın tərkibinin lazımı dərəcədə dəyişdirilməsi, bayırdan içəriyə verilən havanın tozdan, o cümlədən radioaktiv tozdan, eləcə də istiliyin və rütubətin kənar olunmasını təmin etmək üçündür.



Şəkil 6.10. Süzücü-ventilyasiya qurğuları

Hər adama təxminən 7-10 m³ (bayırdakı temperaturdan asılı olaraq) təmiz hava verilir.

Süzücü ventilyasiya rejimi- sığınacaqdakı havanın tərkibinin bərpa edilməsilə birlikdə tətbiq olunur.

Süzücü ventilyasiya qurğusu çöldən havanı çəkmək, hər cür zəhərləyici maddələrdən təmizləyib otaqlara vermək və içəridə çöldəkinə nisbətən bir qədər artıq təzyiq yaratmaq üçün nəzərdə tutulur.

Adamlar sığınacağa dolan andan başlayaraq süzücü-ventilyasiya sistemi qoşulur və ərazidə radioaktiv zəhərlənmə olan dövrə bu rejimdə işləyir. Süzücü ventilyasiya rejimində isə, içəriyə verilən hava toz əleyhində süzgəclərdən keçəndən sonra əlavə olaraq uducu süzgəclərdən də keçir, narın radioaktiv tozdan zəhərləyici maddələrdən və bakterial vasitələrdən tamamilə təmizlənir. Bu rejimdə sığınacaqdakı hər adama saatda 2 m³ hava, idarəetmə məntəqəsində işləyən operativ heyətin tərkibindəki hər adam üçün saatda 5 m³ və elektrik əl ventilyatorlu SVQ-yə xidmət edən hər işçi üçün saatda 10 m³ hesabı ilə hesablanaraq verilir.

Uducu süzgəclər - məhsuldarlığı uyğun olaraq saatda 300, 200 və 100 m³ olan FP-300, FPU-200, FPU-100 markalı uducu süzgəclər bayırdan sığınacağa verilən havanı zəhərləyici maddələrdən (QTKM-dən) və bakterial vasitələrdən təmizləmək üçündür.



Şəkil 6.12. Süzücü-ventilyasiya sistemi

Süzücü-ventilyasiya sistemi bayırda kimyəvi zəhərlənmə və bakterial vasitələr olarkən ("Kimya həyəcanı" signalı verilərkən), habelə ətraf güclü tüstüyə bürünərkən qoşulur.

Aqreqat bir rejimdən digər iş rejiminə müvafiq hermetik klapanları və ventilyatoru qoşmaqla keçirilir.



Şəkil 6.13. Süzücü-ventilyasiya sistemi

Tam təcrid olunma rejimi - sığınacaqdakı havanın tərkibinin bərpa (regenerasiya) edilməsilə birlikdə tətbiq olunur və kütləvi yanğınlar və ya ikinci zədələyici amillər sayəsində ərazinin zəhərli qazlarla daha çox zəhərlənməsi ehtimal edilən yerlərdəki sığınacaqlarda nəzərdə tutulur. Belə hallarda sığınacaqda lazımi sanitar-gigiyena şəraiti içəridəki havanın tərkibinin bərpa edilməsi hesabına yaradılır.

İnsanlar tənəffüz zamanı oksigen udur, karbon qazını (CO_2) isə buraxırlar. RP-100 (RU-150/6) markalı regenerativ patronunda kalsium hidroksidi $\text{Ca}(\text{OH})_2$ və ya digər maddələrdən ibarət olur ki, o da karbon qazı CO_2 ilə reaksiyaya girir:



Havanın tərkibindəki oksigenin normal miqdarı havaya balonlardan (A-40) oksigen əlavə etməklə bərpa olunur, yəni bu zaman karbon qazı udulur və otaqdakı hava oksigenlə zənginləşir. Bu rejimdən 6 saat müddətində istifadə edilə bilər.

Regenerasiya vasitələrinin gücü onların iş müddətindən asılı olaraq hər adam üçün saatda 25 l. oksigen sərfi və 20 l. karbon qazının udulması normasına uyğun hesablanır.

Balonlar otağı -burada havanı oksigenlə zənginləşdirmək üçün hava (oksigen) balonları saxlanılır. Balonlardan oksigen DKP-1 -65 markalı reduktor vasitəsilə verilir.

150-yə dək adam daldalanan otaqlara oksigen reduktorun 1,1 mm diametrli ucluğu (j 1), bundan artıq tutumlu otaqlara isə 2,2 mm diametrli ucluğu (j 2) ilə verilir.

Bir adam üçün saatda 25 l. oksigen sərf edilir. Partlayış təhlükəli, habelə partlayış - yanğın və yanğın təhlükəsi yaranan hallarda balonlar otağı D dərəcəli obyekt hesab edilir.

Balonlar otağı-qonşu otaqlardan dəhliz ilə (tamburla) ayrılır.

Sanitariya qovşaqları- kişilər və qadınlar üçün ayrılıqda layihələndirilir.

Ayaqyoluna giriş özüörtülən qapalı tamburlardan (yuyunma otaqlarından) olmalıdır. Döşəmə üstü unitazlar və qablar qapıları olan ayrıca otaqda yerləşdirilməlidir. Sanitariya qovşaqları planlaşdırılarkən kabinələrin oxlar üzrə ölçüləri belə götürülməlidir: qapılar çölə açılarkən 1,2 x 0,9 m və qapılar içəri açılarkən 1,5 x 0,9 m.

Su təchizatı. Sığınacağın və dizel elektrik stansiyasını (DES) su ilə təchizatı xarici su kəməri və ya əlavə su şəbəkəsi hesabına nəzərdə tutulur, hər iki halda su borularının sığınacağa girişlərində, içəridən bağlayıcı armatur və əks klapan qoyulur. Qəza və zədələnmə halları üçün sığınacaqdakı qablarda hər adam üçün sutkada 3 l. hesabı ilə içməli su ehtiyatı saxlanılması nəzərdə tutulur.

Drenaj suvarma stansiyası - xarici kanalizasiya şəbəkəsindən (quyulardan) aşağı səviyyədə yerləşdirilən sığınacaqlarda mərkəzdənqaçma nasoslarının, boru kəmərlərini və digər sanitariya texnikası avadanlığını quraşdırmaq üçündür.

Vurucu stansiyada çirkab axıntıları, qrunut suları yığılır və mövcud olan kanalizasiya şəbəkəsinə vurulur.

Dizel elektrik stansiyası (DES) otağı - dizel elektrik aqreqatlarının və onların işlənməsini təmin edən xüsusi elektrik avadanlığının yerləşdirilməsi üçündür.



Şəkil 6.14. Dizel elektrik stansiyası

Sığınacağın elektrik təchizatı- şəhərin (müəssisənin) xarici şəbəkəsindən habelə lazımı hallarda dizel elektrik stansiyasındakı elektrik mənbələri hesabına yerinə yetirilir.

Elektrik lövhəsi otağı-lazımı elektrik lövhələri avadanlığının yerləşdirilməsi üçündür. Onun özünəbağlanan tipli, 0,8x1,8 m ölçülü, xaricə açılan qapısı olmalıdır.

Ərzaq saxlanılan anbar- daldalanan hər 600 nəfər üçün bir anbar hesabı ilə daldalanacağın müxtəlif yerlərində düzəldilməlidir. Daldalanan adamların sayı 150 nəfərdək olarsa, anbarın sahəsi 5 m², bundan artıq hər 150 nəfər üçün anbarın sahəsi 3 m² artırılır.

Sığınacaqdakı daldalanan adamların burada qalma müddətində qidalanması gündə 2-3 dəfə müəyyən edilir və bu zaman onlara su da paylanılır.

Ərzaq məhsullarını və su qablarını saxlamaq üçün sığınacağın divarlarında rəflər də düzəldilir.

Tambur şlüzlər-sığınacaqda daldalanan, oraya girməkdə olan və girməyə gecikən adamların zədələnməsi təhlükəsinin qarşısını almaq üçündür

Tambur-şlüz giriş yollarından birində düzəldilir və adamların növbə ilə içəriyə buraxılmasını təmin edir

Tutumu 300-dən 600 nəfərədək olan sığınacaqlarda bir kameralı, bundan artıq tutumlu sığınacaqlarda isə iki kameralı tambur-şlüz düzəldilir.

Mühafizəedici giriş və çıxış qapıları-zərbə dalğasının, ionlaşdırıcı şüalanmanın eləcə də zəhərləyici maddələrin GTZM-in, bioloji vasitələrin və yanğın məhsullarının sığınacağa keçməsinin qarşısını almalıdır. Adamların girib çıxması üçün hər bir sığınacaqda əsas giriş yolları və qəza çıxış yolu olmalıdır.

Giriş yollarının sayı sığınacağın tutumundan və bir giriş yoluna düşən adamların sayından asılı olur, lakin giriş yolları ikidən artıq olmamalıdır. Sığınacağın hər iki qurtaracağında çıxış qapısı olmalıdır. Bunlardan biri əsas, o biri isə ehtiyat çıxış qapısı sayılır, o lağım vasitəsilə sığınacaq olan binadan xeyli aralıda xaricə açılır, belə ki, sığınacaq olan ev uçarsa, uçqun töküntüləri qapını tuta bilməsin.

Giriş (yerlərinin) yolunun qarşısında dəhliz (tambur) düzəldilir. Bu sığınacağa girib çıxarkən onun adamları yerləşən otaqlarına çöldən zəhərli hava keçməsinin qarşısını almaq üçündür.

Dəhlizdə 2 qapı düzəldilir: çöl qapıya qoruyucu kipləşdirici, içəri qapıya isə kipləşdirici qapı adlanır.

Çöldəki hava zəhərli olarkən sığınacaqdan çıxmaq lazım gəldikdə, adamlar əvvəlcə dəhlizə çıxaraq kipləşdirici içəri qapını çəkib kip ötrməli, ancaq sonra qoruyucu çöl qapıdan dəhlizə çıxmalıdır, yəni binaya girib-çıxarkən hər iki qapını eyni zamanda açmaq olmaz.

Sığınacaqlar tutumuna görə, kiçik-600 nəfər, orta - 600-2000 nəfər, iri-2000-dən yuxarı olur.

Sığınacaqlar bir sıra tələblərə cavab verməlidir: burada daldalanan əhalinin GTZM, nüvə partlayışının zədələyici amillərindən, bioloji aerozollardan, yanğın zamanı termik təsirdən mühafizəsini təmin etməli, kifayət dərəcədə hermetik olmalı, əsas otaqın hündürlüyü 2,2 m-ə malik olmalıdır.

Sığınacaqlar bir sıra sanitar gigiyenik tələblərə cavab verməlidir.

1. karbon qazının konsentrosiyası- 2 % artıq olmamalı, yol verilən ən yüksək həd 3 %;
2. nisbi rütubət 85 % -dən artıq olmamalı;
3. havanın temperaturu 30⁰S çox olmamalı;
4. oksigenin miqdarı -15-16 % olmalıdır.

Sığınacaqlarda su təchizatı istilik şəbəkələri, rabitə və xəbərdarlıq sistemləri və s olur.

Onuda nəzərə almaq lazımdır ki, adam nəfəs alarkən saatda 20-25 l. oksigen udur, 20 litrədək karbon qazı, təxminən 90 qram rütubət və 100 k/kal istilik yaradır. Bununda nəticəsində hermetik sığınacaqlarda havanın qaz tərkibi, temperatur və rütubət sürətlə dəyişir.

İcməli və digər ehtiyac üçün su, sığınacağa su kəməmindən verilir, həm də burada xüsusi qablarda su ehtiyacı saxlanılır.

Sığınacağın otaqlarını işıqlandırmaq üçün akkumulyatorlardan və digər vasitələrdən istifadə olunur.

Sığınacağa həmçinin reproduktor, telefon qoyulur, yanğınsöndürən avadanlıq, qəza işləri üçün alətlər və s yerləşdirilir.

Radiasiya əleyhinə daldanacaqlar (RƏD)

Radiasiya daldalanacaqlarının mühəndis-texniki avadanlığına bu sistemlər daxildir:

- ventilyasiya;
- isitmə;
- su təchizatı;
- kanalizasiya;

- elektrik təchizatı və rabitə.

Radiasiya əleyhinə daldanacaqlar-ərazidə radiaktiv zəhərlənmə zamanı ionlaşdırıcı şüalanmadan, zərbə dalğasından, işıq şüalanmasından mühafizə edir. Belə daldanacaqlar adamın tənəffüs üzvlərini, bədənin səthini və paltarlarını radioaktiv maddələrlə zəhərlənmədən, əsasən isə onun şüalarının təsirindən qoruyur.

Radiasiyanı daşdan tikilmiş evlərin zirzəmiləri isə 200-300 dəfə, çox mərtəbəli daş evlərin zirzəmiləri isə (orta-hissəsi) 500-1000 dəfə zəiflədir. Binaların yerüstü (1-ci) mərtəbələrindən radiasiya daldanacağı düzəltmək üçün istifadə etmək mümkündür.

Burada evlərin və digər binaların zirzəmiləri, döşəmə altı boşluqları, həmçinin tərəvəz anbarları, silos quyuları, kahalar, habelə daş (kərpic) evlərin yerüstü otaqları (birinci mərtəbələri) radiasiya daldanacağı kimi düzəldilə bilər. Lazımı hallarda qazma tipli radiasiya daldanacaqları tikilir.

Bir sıra hallarda binalardan kənarda (ayrı tikilən) RƏD tikmək mümkündür. Onların inşası üçün (yığma dəmir, beton hissələri, kərpic armatur və s) sənaye tərəfindən hazırlanan tikinti materiallarından istifadə olunur. Kənd yerlərində yerli meşə materialı, daş, çiy kərpic, çırpı, qamış və s. istifadə olunur. Qışda buzdən, qardan da istifadə etmək olar. Radiasiya daldanacaqlarının daxili avadanlığı sığınacağın adamları yerləşən otağında olduğu kimidir.

Hər bir daldanacaq adətən adamlar oturan əsas otaqlardan, dəhlizdən, giriş yerlərindən ibarət olur. Əsas otaqda havanın dəyişdirilməsi üçün süzgəcli-sorucu tərtibat düzəldilir. Burada da adamların oturması üçün skamya və taxtlar yerləşdirilir.

Bunların sayını elə götürürlər ki, hər adam 7-8 saat uzanıb dincələ bilsin. Ərzaq məhsullarının və su qablarını saxlamaq üçün onun divarlarında rəflər də düzəldilir.

Qeyd etməliyik ki, RƏD əhalini hava ilə keçən maddələrdən zəhərlərdən, mikroblardan, toksinlərdən əsaslı

mühafizə edə bilmir. Odur ki, daldalanacaqlarda özünü mühafizə edən şəxslər lazım gəldikdə əleyhqazdan istifadə etməlidir.



Şəkil 6.15. Radiasiya əleyhinə daldalanacaq kimi bina-nın daxilində uyğunlaşdırılmış yer

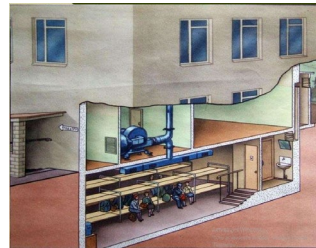
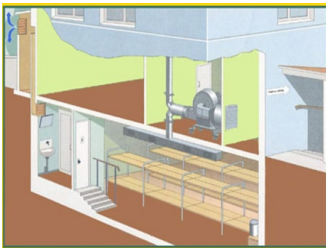


Şəkil 6.16. Radiasiya əleyhinə daldalanacaq kimi uyğunlaşdırılmış birmərtəbəli binanın zirzəmisini

Radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar kimi uyğunlaşdırılmış tikililərin fonduna görə:

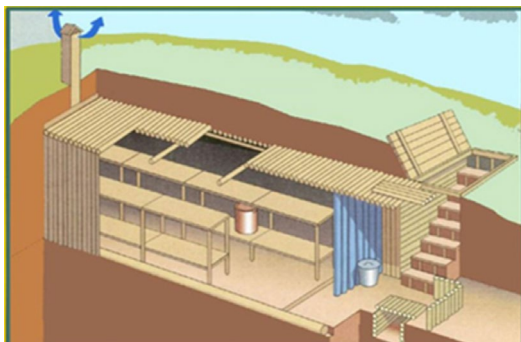
- zirzəmilər;
- bünövrə və birinci mərtəbə;
- ayrıca tikilmiş radiasiya əleyhinə daldanacaq;
- dağ mədənləri.

Radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar binaların zirzəmilərində, yeraltı binalarda, həmçinin bina və qurğuların yerüstü mərtəbələrində düzəldilir. Ağac evlərin xüsusi uyğunlaşdırılmış zirzəmiləri radiasiyanı 350-400 dəfə, daş binaların uyğunlaşdırılmış zirzəmiləri isə 800-1000 dəfə zəiflədir.



Şəkil 6.17. Radiasiya əleyhinə daldalanacaq

Bəzi hallarda binalardan kənarda da radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar tikilir.



Şəkil 6.18.Meşə materiallarından hazırlanmış radiasiya əleyhinə daldalanacaq

Sadə daldanacaqlar

Sadə daldanacaqlar- ən sadə daldanacaqlara xəndəklər, üstü örtülü səngərlər, lağımlar, qazmalar və s. aiddir. O cümlədən havadan basqın zamanı müvəqqəti qorunmaq üçün yararlı olan digər tikililərdən və yerlərdən də istifadə edilə bilər. Onlar ancaq mühafizə üçün yardımçı vasitə sayılır, çünki belə yerlər adamları zəhərləyici və radioaktiv maddələrdən mühafizə edə bilmir.



Şəkil 6.19. Sadə daldalanacaq

Belə daldanacaqlar əsas kollektiv mühafizə vasitələri kifayət qədər olmayan hallarda qısa müddətdə düzəldilməlidir.

Belə daldalanacaqların üstün cəhətləri bunlardan ibarətdir:

- konstruksiyaları sadədir;
- tikinti materialları (ələtində olan yardımçı materialları) asan əldə edilir;
- işlərin həcmi az olur;
- sadə daldalanacaqın mühafizə xassələrini radiasiya əleyhinə sığınacaqın xassələri səviyyəsinə çatdırmaq mümkündür.

Səngərlər adi silahların təsirindən, nüvə partlayışı zamanı zərbə dalğasının təsirindən qorunmaq üçündür. Üstü örtülü səngər zərbə dalğasını 2,5-3 dəfə, üst örtüyündəki torpaq qatının qalınlığı 60-70 sm olduqda nüfuzədir radiasiyanı və radioaktiv şüalanmanı 200-300 dəfə zəiflədə bilər. Səngərləri lazım gəldikdə müəssisələrin, məktəblərin və digər obyektlərin ərazisində, yaşayış məhəllələrində, çoxlu adam toplanacağı ehtimal olunan yerlərdə, köçürülən əhali nəqliyyata mindiriləcək və düşürüləcək stansiyalarda, piyada gediləcək yollarda düzəltmək vacibdir.



Şəkil 6.20. Səngərlər

Səngərlər uçqunlar yaranacağı ehtimal olunan zonadan kənarda düzəldilməlidir.

Səngərin uzunluğu daldalanacaq adamların sayına görə müəyyən edilir və hər adam üçün 0,6 m yer nəzərdə tutulur.

Səngərin normal tutumu 10-15 nəfərlik, ən çox tutumu 50 nəfərlik olur. Səngərlər bir-birindən ən azı 10 m məsafədə yerləşdirilməlidir. Xəndəyi qazarkən torpağı hər iki tərəfə onun kənarlarından 50 sm uzağa atılır ki, sonralar səngərin üst örtüyünün hissələrini möhkəm bərk torpaq üzərində yerləşdirmək mümkün olsun.

Buna müvafiq 6-9 m və ya 30 m uzunluqda xəndək qazılır (giriş yerləri nəzərə alınmadan).

Daldalanan adamlara zərbə dalğasının zədələyici təsirini zəiflətmək üçün səngəri sıx xətt formasında qazmaq lazımdır.

Səngər nüvə partlayışı nəticəsində uçqunlar yaranacağı ehtimal olunan zonadan kənarda (hündür binalardan ən azı 6 m uzaqda) düzəldilməlidir. Səngər xəndək şəklində qazılır. Onun dərinliyi 1,7-1,8 m (üstü örtülməsi nəzərdə tutulduqda isə 2 m), eni üstdən, 1-1,2 m və dibdə 0,8 m olur. Xəndəyin belə ölçüləri onun nüvə partlayışına qarşı daha davamlı olmasını təmin edir.

Qazmalar tamamilə və ya qismən yerin altında ola bilər.

Lağımın torpağın üst səthinə toxunmadan dağın, dərənin, yarğanın səthində və yerlərdə qazılmış tunel tipli daldanacaqdır.

Xüsusi sığınacaq və daldalanacaqlar olmadığı halda qəflətən basqın zamanı mühafizə olunmaq üçün müxtəlif təbii daldalanacaqlardan: təpə, yarğan, dərə, çala və s istifadə etmək olar.

MəsəlİK olan yerlərdə qəflətən basqın zamanı daldalanmaq üçün cavan ağacdən və kolluqdan istifadə etmək olar. Onların gövdəsi və budaqları elastik olur, belə ki, zərbə dalğasının təsiri altında əyilərək sınırmır. Müasir şəhərlərdə nəqliyyat vasitələri və piyadalar üçün çoxlu yeraltı keçidlər, metro stansiyaları sığınacaq kimi istifadə oluna bilər.

Adamlar hər ehtimala qarşı özünün yaşayış, iş və ya təhsil yerinin yaxınlığındakı belə qurğuların yerini bilməlidirlər.

Yarğan (xəndək) - hərəsinin uzunluğu 10-15 m olan bir birinə nisbətən bucaq altında yerləşən bir neçə düzxətli sahələrdən ibarət xəndəkdir.

Yarğanlar (xəndək), adətən uçqunlar altına düşməyəcək ərazidəki müxtəlif yerlərdə: şəhərlərin baxçalarında, stadionlarda, geniş həyətlərdə, kənd yerlərində isə bağlarda, bostan yerlərində, geniş küçələrdə düzəldilə bilər. Belə sahələr elə seçilməlidir ki, oranı qar və yağış suları basa bilməsin.

Yarğanlar insanların 1 və 2 cərgədə yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutula bilər. İnsanlar 1 cərgədə yerləşdirilən yarğanın dərinliyi 180-200 sm, eni yuxarıda 100-120 sm, dibdə isə 30-90 sm olan xəndəklərdən ibarət olur.

Yarğanda hər adam üçün 0,5-0,6 m² hesabı ilə yer müəyyən edilir.

Örtülü yarğanın tikintisi 2 mərhələdə yerinə yetirilir.

- 1-ci mərhələdə onun xəndək hissəsi qazılır və avadanlıqlaşdırılır.



Şəkil 6.21. Örtülü yarğanın tikintisi

Tikintinin birinci mərhələsində ərazidə xəndəyin yeri müəyyən edilir və iplə nişanlanır. Sonra nişanlayıcı ip xətləri üzrə torpağı qazılır və tədricən xəndək dərinləşdikcə onun nişanlanmış xəttədək genişləndirirlər. Xəndəyin bir və ya hər

iki divarında torpaqdan oturacaq yeri düzəldirlər. Xəndəyin dibi boyu suaxıdan arx qazırlar ki, o da giriş yerinin qarşısında su yığılan çala ilə qurtarır. Divarlarda həmçinin ərzaq, su qabları, dərmanlar saxlamaq üçün rəflər düzəldirlər.

Divarlar taxtalar, çırpı, qamış və s. materiallar vasitəsilə bərkidilir.

- 2-ci mərhələdə üstü örtülür və torpaqla bərkidilir.

Sonra xəndəyin üstünü atmalarla, yaxud kiçik ölçülü dəmir-beton dirəklərlə örtürlər. Üstdən hidroizolyasiya qatı tol, ruberoid, xlorvinil plyonka döşəməklə və ya gildən suvaq çəkməklə bağlayır, sonra da onun üstünə 50-60 sm qalınlıqda torpaq tökürlər.

Giriş yeri tərəfdən xəndəyin bir hissəsini taxta qapı və ya qalın pərdə vasitəsilə əsas hissədən ayıraraq orada çıxarıla bilən qapaqlı ayaqyolu düzəldirlər. Giriş yeri düzxətli hissəyə nisbətən 90°-li bucaq altında qazılır, bu zaman tutumu 20 nəfərlik olan səngərdə bir, bundan artıq tutumlu səngərdə iki iri giriş yeri (xəndəyin hər iki tərəfində) nəzərdə tutulur.

Yarğana giriş yeri qapısı olan pilləli maili eniş formasında düzəldirlər. Onun uzunluğu 2-2,5 m götürülür və üstündə 70-80 sm enində sipər düzəldilir. Yarğana giriş yerlərində qoruyucu qapı qoyulur. Üst örtük və divarların örtüyü 70-80 sm qalınlıqda torpaq qatının ağırlığından yaranan yükə, və zərbə dalğasının torpağın səthinə göstərdiyi 0,5-1,0 kq/sm² izafi təzyiqə davam gətirməlidir.

Ventilyasiya xəndəyin baş tərəfində qoyulan hava verici və sorucu qutular vasitəsilə təmin edilir. Qutular taxtadan düzəldilir, onların en kəsiyi 20x20 sm olur. Hava verici qutunun aşağı ağzında siyirtmə qapaq və toz əleyhinə süzgəc quraşdırılır.

Divarlarında örtüyü olan, üstü taxta və 70-80 sm torpaq qatı ilə örtülən, adamlar bir cərgədə yerləşdirilən 10 nəfərlik səngər tikmək üçün tələb olunan təqribi əmək sərfi və tikinti materialları norması belədir: əmək sərfi 80-10 adam-saat; meşə

materialı (eyni diametrli atmalar şəklində) –2 m³; taxta (çırpı) - 1,3-1,5 m³; lif (mamır) –3,4 kq; tol (ruberoïd) -20 m²; müxtəlif ölçülü mismar -0,3-0,5 kq; məftil -2-3 kq. Texnikadan istifadə edilərkən: təxmini əmək sərfi 6-8 adam/saat, ekskavatorun işi - 0,5-1 məş/saat; avtokranın işi 1 məş/saat.

Sadə daldanacaqılarda da işıqlandırma vasitələri olmalıdır.

6.3. Mühafizə qurğularından istifadə qaydaları.

Ciddi nizam intizam mühafizə qurğularındakı adamların etibarlı mühafizəsinin təmin edən əsas şərtlərindən biridir.

Daldalanan adamların lüzumsuz olaraq sığınacaq və ya daldalanacaq otaqlarında gəzməsinə, siqaret çəkməyə, elektrik işığı şəbəkəsini, qapı və pəncərələri özbaşına açıb bağlanmasına icazə verilmir. Şam, ağ neft lampası yandırmaq, digər işıq mənbələrindən istifadə etmək, qurğudakı alətləri icazə olmadan işlətmək qadağandır. Bura ev heyvanlarını gətirmək, kəskin iyli maddələr də gətirmək qadağan olunur. Sığınacaq və daldanacaqılarda sakitliyə riayət olunmalıdır. Burada söhbətlər ucadan danışmaq olmaz. Ehtiyac olmadıqda gəzmək, icazəsiz qurğudan çıxmaq olmaz. Radio verişlərini dinləmək, səssiz oyunlar (şahmat, dama) oynamağa icazə verilir. Mühafizə qurğularında xüsusən birinci gün az su içmək və az yemək məsləhətdir. Çörək yeyən su içən vaxt sığınacaq və daldanacaqıda hava dəyişdirilməməlidir. Yeməkdən əvvəl əlləri yaş salfet və ya yaş dəsmalla silmək lazımdır. Sığınacaq ya daldanacaqılardan zəhərli əraziyə çıxmaq lazım gəldikdə fərdi mühafizə vasitələri mütləq geyinilməlidir. Qayıdıb mühafizə qurğusuna girməzdən əvvəl mühafizə geyimlərini, üst paltarları, habelə mümkünə ayaqqabıları çıxarıb sığınacağın dəhlizində qoymaq lazımdır.

Adamların mühafizə qurğularında qalma müddəti MM qərargahları tərəfindən müəyyən olunur.

Adamlar məcburi hallarda nəbz vurməsi dəqiqədə 120, ya da bundan artıq və 35-dən az olarsa, bədən temperaturu 38°S artıq olarsa mühafizə qurğusundan çıxıb bilər. Əhali mühafizə qurğularında MM-nin müvafiq siqnalı (Radiasiya təhlükəsi, Kimya həyəcanı, Hava həyəcanı) üzrə daldalanırlar. Adamlar buraya qurğunun komandanlığının (başçıların) göstərişi üzrə girirlər. Körpə uşaq və şəxslər, onlar üçün ayrılmış yerlərdə, adətən havaverici kanalların (boruların) yaxınlığındakı yerlərdə yerləşirlər. MM siqnalı verildəndən sonra yerli MM qərargahı tərəfindən əvvəlcədən müəyyən olunmuş vaxt keçdikdə mühafizə qurğularının qapıları bağlanır və artıq içəri adam buraxılmır. Düşmən nüvə zərbəsi endirən hallarda və “Kimya həyəcanı” siqnalı verildikdə sığınacaqlarda süzücü ventilyasiya qurğusu rejiminə keçirilir.

Şəxsi heyət-adamlar arasında ruh yüksəkliyini saxlamalı, adamları təmkinli olmağa çağırmalı, vahimə və çaxnaşmanın qarşısını almalı, qurğuda davranış qaydalarını izah etməlidir.

Əsas otaqlarda adamların oturması üçün oturacaqlar və növbə ilə uzanmaq üçün 2-3 mərtəbəli taxtlar olur. Bunların sayını elə götürürlər ki, hər adam 7-8 saat uzanıb dincələ bilsin. Sığınacağa həmçinin reproduktor və telefon qoyulur, yangın söndürən avadanlıq, qəza işləri üçün alətlər və s. yerləşdirilir.

Sığınacaqda praktiki yoxlanış zamanı xüsusi diqqət yetirmək lazımdır:

- qoruyucu konstruksiyaların vəziyyətinə;
- qurğunun hermetikliyinə və oradakı tərtibatların işlək vəziyyətdə olmasına;
- texniki-istismar sənədlərinin mövcudluğuna;
- elektrik təchizatı, su təchizatı və kanalizasiya sisteminin vəziyyətinə.

Mühafizə qurğularının saxlanılması qaydaları:

Sığınacaq və daldalanacaqların saxlanmasına cavabdeh olan müəssisə və idarə rəhbərləri sığınacaq və daldalanacaqlara xidmət etmək üçün manqalar yaradırlar.

Hər bir qurğu üçün 7-9 nəfərdən ibarət bir manqa təşkil edilir. Adətən, manqanın komandiri sığınacağıın komendantı sayılır.

Komendant manqanın şəxsi heyəti ilə birlikdə sığınacağıın kipliyinin yoxlanılmasında iştirak edir, əhalini qəbul etmək üçün sığınacağıın həmişə hazır vəziyyətdə saxlanmasını təmin edir, habelə buradakı bütün avadanlığın qorunub saxlanmasına və saz olmasına məsuliyyət daşıyır.

Manqa, müəyyən olunmuş signal üzrə dərhal sığınacağıa gəlir, komendant adamların qəbul olunması üçün sığınacaqların qapılarını açır və postlar təşkil edir.

1 №-li post (üç növbəli, gecə-gündüz növbə çəkən).

Sığınacağıın giriş yolu üzərində qoyulur. Növbətçilər çöl qapıları açır, adamlar içəri keçərkən qayda-qanuna riayət olunmasına nəzarət edir, sığınacaq adamla dolduqdan sonra və ya “Mühafizə qurğularını bağlayın!” signalı üzrə qapıları bağlayır və özləri içəridə qapıların yanında dururlar. Qapının çöl tərəfinə “Sığınacaq doludur!” elanı asılır və ən yaxındakı sığınacaqların ünvanı göstərilir.

2 №-li post (üç növbəli, gecə-gündüz növbə çəkən).

Süzücü-ventilyasiya aqreqatını işə hazırlamağa, işə qoşmağa və onun işini tənzimləməyə, kipliyin vəziyyətinə nəzarət etməyə, qəza işıq vasitələrini yoxlamağa, qəza hava aparıcı boruların qoruyucu klapanlarını bağlamağa və ya açmağa borcludur.

Qəza baş verdikdə və ya sığınacaq zədələndikdə manqanın şəxsi heyəti onun aradan qaldırılmasında iştirak edir, habelə zərər çəkmiş adamlara ilk yardım göstərir.

Adamların qəbulu üçün mühafizə qurğusunun hazır vəziyyətə gətirilməsi qaydası.

Mühafizə qurğusu hazırlanarkən aşağıdakı işlər görülməlidir:

- mühafizə qurğusuna giriş yollarının qarşısı yığışdırılıb təmizlənir və “Giriş” işıq göstəriciləri qoyulur;

- mühafizə qurğusundakı otaqlardan kənar əşyalar, materiallar və digər avadanlıqlar çıxarılıb otaqlar boşaldılır;

- otaqlara adamların yerləşdirilməsi üçün oturacaqlar və taxtlar qoyulur;

- mühafizə qurğusunun texniki şəbəkələri və avadanlığı hazır vəziyyətə gətirilir;

- qoruyucu qapıların hermetikliyi yoxlanılır;

- süzücü-ventilyasiya sisteminin, isitmə, su, kanalizasiya, elektrik şəbəkələrinin, sazlığı yoxlanılır;

- mühafizə qurğusunun ümumi hermetikliyi yoxlanılır;

- sanitariya qovşağı açılır;

- su ehtiyatlarının olduğu yoxlanılır, su şəbəkəsi ümumi su kəmərinə qoşulur, otaqlara içməli su çənləri qoyulur;

- mühafizə qurğusunda telefon, radioreproduktorlar qoyulur və ümumi şəbəkəyə qoşulur;

- mühafizə qurğusunda lazımi cihazlar və alətlər ehtiyatı yaradılır;

- mühafizə qurğusundakı otaqların havası dəyişdirildikdən sonra giriş və çıxış qapıları bağlanır və mühafizə qurğusunda xidmət mənzələrinin fasiləsiz növbətçiliyi təşkil edilir;

- **“Hava həyəcanı”** signalı üzrə mühafizə qurğusunun hansı otaqlarında kimlərin daldalanacağı, adamların mühafizə qurğusunda yerləşməsi və orada davranış qaydaları dəqiqləşdirilir.

Sığınacaqda ərzaq və dərman ehtiyatlarının yaradılması qaydası

Sığınacaq adamların qəbulu üçün hazır vəziyyətə gətirilən zaman, orada ərzaq və dərman ehtiyatları yaradılır.

Ümumiyyətlə, Mülki Müdafiə sistemində belə ehtiyatların iki növü nəzərdə tutulmuşdur:

- rayon (şəhər) icra hakimiyyəti orqanlarının ehtiyatları (əsasən, işləməyən əhalini və uşaq müəssisələrini təchiz etmək üçün);
- təsərrüfat obyektlərinin ehtiyatları (obyektin fəhlə və qulluqçularını təmin etmək üçün).

Sığınacaqlarda zədələnmələrin aradan qaldırılması

Uçqunlar altında qalmış, xüsusən havasoran yolları zədələnmiş sığınacaq və daldalanacaqlarda qalan adamlar arasındakı tələfatı azaltmaq məqsədi ilə havasoran yolları mümkün qədər tez və sürətlə açmaq lazımdır, çünki adamlar orada təxminən 4 saatdan artıq qala bilməzlər. Hava sovuran kanalları bərpa etmək mümkün olmadıqda havanın keçməsi üçün sığınacağın (daldalanacağın) qapılarını aralamağa çalışmaq lazımdır. Qapıları açmaq mümkün olmadıqda divarları və ya üst örtüyü deşməklə də sığınacağa (daldalanacağa) hava vermək mümkündür. Sığınacağa hava verərkən çalışmaq lazımdır ki, oraya qaz və su dolması təhlükəsinin qarşısı alınsın.

VII FƏSİL

FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI ƏHALİNİN KÖÇÜRÜLMƏSİNİN TƏŞKİLİ

1. Fövqəladə hallar zamanı köçürmənin məqsədi.

Köçürmə (təxliyə) – adamların həyatı və fəaliyyəti üçün təhlükə yaranan rayonlardan əhalinin mütəşəkkil surətdə çıxarılıb təhlükəsiz rayonlarda (zonalarda) yerləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksidir.

Köçürmə tədbirləri əvvəlcədən planlaşdırılmalı və fövqəladə hallar ehtimal olunan rayonlarda sülh və müharibə dövrlərində adamların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranarkən qısa müddətdə qabaqcadan və ya zədələyici amillər əhaliyə bilavasitə təsir göstərərkən dərhal yerinə yetirilməlidir.

Köçürmə tədbirləri düşmən tərəfindən müasir adi silahlar və kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilməsi, həmçinin təbii fəlakətlər, güclü istehsalat qəzaları baş verməsi ehtimalları nəzərə alınmaqla çox variantlı planlaşdırılmalı, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq köçürmə işlərinin müxtəlif uyğun variantlarda yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Köçürmə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi tələb olunan təhlükəli rayonlara aşağıdakılar aid edilir:

- düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan güclü dağıntılar zonası;

- şəhərlərin, yaşayış məntəqələrinin və xalq təsərrüfatı obyektlərinin ətrafında yaranan biləcək radioaktiv və ya kimyəvi zəhərlənmə zonaları;

- ehtimal olunan təbii fəlakət, güclü istehsalat qəzası rayonları və fəlakətli daşqın zonaları;

- silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlar və cəbhə ətrafı zolaqlar.

Təhlükəsiz zona - düşmən basqını gözlənilən dərəcəli şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarda əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan ərazidir.

2.FH zamanı köçürmənin (təxliyyənin) metod və üsulları

Hərbi konfliktin miqyasından, inkişafından, şəraitin konkret xüsusiyyətlərindən və əhalinin təxliyə tədbirlərinə cəlb edilməsindən asılı olaraq əhalinin təxliyyəsinin aşağıdakı növləri vardır: ümumi köçürmə (təxliyə) və qismən köçürmə (təxliyə).

Yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq əhali bütünlüklə ümumi və qismən köçürülə bilər. Göstərilən köçürmə (təxliyə) variantlarının seçilməsi təhlükənin miqyas və xarakterindən, onun baş vermə proqnozunun gerçəkliyindən, fəvqəladə hal mənbəyi zərbə faktorlarının təsir zonasında yerləşən istehsal obyektlərinin təsərrüfat məqsədləri üçün istifadə perspektivlərindən asılı olaraq müəyyənləşdirilir.



Şəkil 7.1. Əhalinin köçürülməsi

Ümumi köçürmə (təxliyə) hallarında, səfərbərlik vəsiqəsi olan şəxslərdən (onlar Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinə getməlidirlər), eləcə də köçürülməsi qeyri-mümkün sayılan xəstələrdən və onlara xidmət edən tibbi heyətdən başqa bütün əhali köçürülür.



Şəkil 7.2. Əhalini yerləşdirilməsi üçün sığınacaqlar

Qismən köçürülmə (təxliyə) hallarında ilk növbədə, uşaq evlərindəki körpələr, internat və orta məktəblərin şagirdləri, ali məktəb tələbələri, bu məktəbin müəllim heyəti və onların ailə üzvləri, həmçinin qocalar evində yaşayan təqaüddçülər və onlara xidmət edən heyət, habelə istehsalat və xidmət sahələrində işləməyən əhali təhlükəli rayonlardan çıxarılır.

Qismən köçürülmənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, iri şəhərlərdən əhalinin bir qismi çıxarılıb təhlükəsiz rayonlarda yerləşdirilir, beləliklə iri şəhərlərin əhalisinin sayı dəfələrlə azalır, şəhərlərdə qalan, yəni vacib obyektlərdə işləyən əhalinin mühafizə qurğularında daldalandırılması işi yüngülləşir, müasir qırğın vasitələrinin təsirindən baş verə biləcək tələfatı maksimal dərəcədə azaltmaq imkanı yaranır.

Müharibə dövründə təhlükəli rayonlarda işini davam etdirən obyektlərin fəhlə və qulluqçuları, köçürülüb təhlükəsiz zonada yerləşdiriləndən sonra, təhlükəli rayona növbələr üzrə işə gətirilir və işdən sonra dincəlmək üçün təhlükəsiz yerə aparılır.

Əhalisinin köçürüləcəyi nəzərdə tutulan şəhərlərdəki hər bir müəssisə, idarə, təşkilat və məktəb üçün təhlükəsiz zonada yerləşmə rayonu müəyyən edilir ki, bu rayon oraya köçürüləcək fəhlələrin, qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin sayından asılı olaraq, bir və ya bir neçə yaşayış məntəqələrini əhatə edə bilər.

Şəhərlərdə işini davam etdirən müəssisələrin fəhlə və qulluqçuları təhlükəsiz zonada elə məsafədə yerləşdirilməlidir ki, burada onların təhlükəsizliyi təmin edilsin, işə aparılması və dincəlməsi üçün yenidən təhlükəsiz zonaya gətirilməsinə minimal (ən çoxu 4 saat) vaxt sərf edilsin.

Əhalinin köçürülməsi **istehsalat və ərazi prinsipi** üzrə təşkil edilir.

İstehsalat prinsipi, bütün fəhlə və qulluqçuların, onların ailə üzvlərinin, ali məktəb və orta ixtisas məktəbləri tələbələrinin, texniki-peşə və orta məktəb şagirdlərinin obyektlər üzrə təhlükəli rayonlardan çıxarılıb təhlükəsiz zonada yerləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu halda təhlükəli rayonlarda fəaliyyətini davam etdirən obyektlərin işçiləri, təhlükəsiz rayonlara çıxarılıb yerləşdiriləndən sonra növbələr üzrə müntəzəkli olaraq öz iş yerlərinə gətirilir və iş növbəsindən sonra yenidən köçürüldüyü rayona aparılır. Qalan əhali isə ərazi prinsipi üzrə yaşayış yerlərindən köçürülür.

Əhalinin köçürülməsinin əsas üsulu kombinasiyalı üsuldur. Bu zaman əhalinin bir qismi əldə olan bütün nəqliyyat vasitələrində, digər qismi isə piyada olaraq təhlükəli zonalardan çıxarılır.

Təhlükəsiz zona aşağıdakı şərtləri təmin etməlidir:

- müasir qırğın silahlarının təsirindən, dağıntı və daşqınlardan əhalinin etibarlı mühafizəsini;
- müəssisə işçilərinin minimal vaxt sərf etməklə təhlükəsiz zonadan obyektə gətirilməsini;
- MM qüvvələrinin zədələnmə ocağına çatdırılması üçün əlverişli şəraitdə qruplaşdırılmasını;
- lazımi gigiyena-sanitariya şəraitinin olmasını.

Köçürüləcək əhalinin təhlükəsiz zonada yerləşdiriləcəyi rayonların və yaşayış məntəqələrinin müəyyən edilməsi, hazırlanması və təşkil edilməsi işləri əvvəlcədən, hələ sülh dövründə başlanılır, fəvqəladə hallar təhlükəsi yaranan dövrdə tamamilə başa çatdırılır.

Bu məqsədlə:

- Nəqliyyat yolları təkmilləşdirilir və qaydaya salınır;
- İdarəetmə orqanlarının istifadə etməsi məqsədilə mövcud rabitə xətləri və vasitələri inkişaf etdirilir;
- Mənzil fondu, tibb xidmətləri, kommunal, mədəni-maarif, ticarət müəssisələri və digər sahələr köçürülən əhalinin yerləşdirilməsi və ona xidmət göstərilməsinə hazırlanır;
- əlavə su təchizatı məntəqələrinin yaradılması və digər mühəndis - texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi işləri təşkil edilir.

Köçürülən əhalinin qeydiyyatı üçün əsas sənədlər, şəxsiyyəti təsdiq edən vəsiqə və iş, yaxud yaşayış yerində tərtib olunmuş köçürülənlərin siyahısından ibarətdir.

Yaşayış məntəqələrindən əhalinin köçürülməsi barədə qərarları aşağıda göstərilən vəzifəli şəxslər qəbul edirlər:

- müharibə dövründə - Müdafiə Nazirinin, yaxud müvafiq ərazi icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş Naziri;
- sülh dövründə - ərazisində fəvqəladə hadisə baş vermiş şəhərin (rayonun) icra hakimiyyəti başçısı, bu barədə dərhal

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Baş Nazirə məlumat verməklə.

Silahlı münaqişələr vaxtı hərbi əməliyyatlar aparılan sərhədyanı rayonlardan və cəbhə ətrafı zolaqlardan əhalinin köçürülməsi hərbi komandanlığın və icra hakimiyyəti başçısının birgə qərarı ilə həyata keçirilir. Bu barədə onlar tabeliyi üzrə yuxarı idarəetmə orqanlarına dərhal məlumat verirlər.

Köçürmə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin ən səmərəli üsullarından biridir.

Köçürülən əhali yerləşdiriləcək rayonlar və oraya gedən marşrutlar Azərbaycan Respublikası FHN tərəfindən bu şəhərin (rayonların) icra hakimiyyəti başçıları ilə birlikdə dəqiqləşdirilir və hərbi komandanlıq orqanları ilə əvvəlcədən razılaşdırılır. Köçürüləcək xalq təsərrüfatı obyektlərinin və digər təşkilatların bu yaşayış məntəqələrində yerləşdirilməsi məsələsi rəsmiləşdirildəndən sonra, əhalini qəbul edəcək şəhər və rayonların icra hakimiyyəti orqanları həmin obyekt və təşkilatlara lazımi qaydada tərtib edilmiş məskunlaşma orderləri verir və əhalinin həyat təminatı məsələlərini həll edirlər.

Kimyəvi təhlükəli obyektlərdə qəza baş verərkən, eləcə də ərazidə radioaktiv zəhərlənmə (çirklənmə) olarkən köçürmə işləri adətən iki mərhələdə yerinə yetirilir:

- əhali əvvəlcə zədələyici amillərin təsir zonasının hüdudlarına çıxarılır;

- sonra isə təhlükəsiz rayonlardakı yerləşdirmə məntəqələrinə aparılır. Bu dövrdə həmçinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə tədbirləri də görülür.

Qəza baş vermiş rayon ərazi polis idarələrinin əməkdaşları tərəfindən ciddi nəzarətə alınır, əhalinin qəza zonasından köçürülməsini isə yol polisi müəyyən marşrut üzrə nizamə salır.

Köçürmə tədbirləri həm sülh dövründəki fəvqəladə hallarda təbii fəlakətlər və qəzalar zamanı, həm də müharibə dövründə kütləvi qırğın silahları işlədilərkən əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həyata keçirilir.

Köçürmə tədbirləri əhalini təhlükəli sahələrdən və zədələnmə ocaqlarından vaxtında təhlükəsiz rayonlara çıxarmağa və bununla da fəvqəladə halların təsirindən törəyən tələfatı maksimum dərəcədə azaltmağa imkan verir.

Keçmiş müharibələrdə, xüsusən də Böyük Vətən müharibəsi və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dövründə köçürmə tədbirləri geniş tətbiq edilmiş, həmçinin Çernobil AES-də texnogen qəza baş verərkən, bu obyekt ətrafındakı 30 km-lik zonadan əhali tamamilə köçürülmüşdür.

Daşkəsən və Zaqatalada zəlzələ, Sabirabadda daşqınlar, su basmaları və digər rayonlarda baş verən fəvqəladə hallar zamanı da köçürmə tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Keçmişdə həyata keçirilən köçürülmə tədbirləri, müasir dövrdəki müharibələr şəraitində nəzərdə tutulan köçürülmələrdən fərqlidir. Məsələn, 2-ci Dünya müharibəsi zamanı əhali düşməndən əks tərəfdə yerləşən uzaq rayonlara köçürüldü.

Müasir şəraitdə köçürülmə, düşmənin nüvə zərbələri endirəcəyi ən çox ehtimal edilən şəhərlərdən və obyektlərdən əhalini çıxarıb təhlükəsiz rayonlarda yerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Köçürmə tədbirləri, fəvqəladə hallar ehtimal olunan rayonlarda sülh və müharibə dövrlərində əhalinin həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaranarkən, ya da zədələyici amillər əhaliyə bilavasitə təsir göstərərkən dərhal yerinə yetirilməlidir.

Köçürmə tədbirləri, düşmən tərəfindən kütləvi qırğın silahlarının tətbiq edilməsi, həmçinin təbii fəlakətlər və güclü istehsalat qəzalarının baş verməsi ehtimalları nəzərə alınmaqla çoxvariantlı planlaşdırılmalı, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq

köçürülmə işlərinin müvafiq variantda yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Fövqəladə halın inkişafından, fəvqəladə hal zonasından çıxarılan əhalinin sayından asılı olaraq təxliyə variantlarına görə lokal, yerli və regional olur.

Lokal təxliyə FH mənbəyinin zədə faktorlarının mümkün təsir zonası ayrı-ayrı şəhər mikrorayonları və ya kənd yaşayış məntəqələri həddləri ilə məhdudlaşdıqda və təxliyə edilən əhalinin sayı bir neçə min insanla ölçüldükdə keçirilir. Bu halda təxliyə edilən əhali adətən fəvqəladə hal zonasına yaxın olan, lakin zədələnməyən yaşayış məntəqələrində təşkil edilmiş müvəqqəti yerləşdirmə məntəqələrində yerləşdirilir.



Şəkil 7.3 Əhalinin köçürülməsi üçün hazırlanmış sığınacaqlar

Yerli təxliyə orta saylı şəhərlər, iri şəhərlərin ayrı-ayrı rayonları və kənd rayonları fəvqəladə hal zonası təsiri altına düşdükdə keçirilir. Bu zaman təxliyə edilən və təhlükəsiz rayonlarda yerləşdirilən əhəlinin sayı bir neçə mindən on minlərlə insan təşkil edə bilər.

Regional təxliyə zədə faktorları xeyli ərazilərə təsir etdikdə, əhəli sıxlığı yüksək və tərkibində iri şəhərlər olan bir və ya bir neçə regionu əhatə etdikdə həyata keçirilir. Regional təxliyə keçirildikdə fəvqəladə hal zonasından çıxarılan əhəli yaşayış yerlərindən xeyli uzaq məsafələrə çıxarıla bilər.

Köçürmə zamanı hər bir adam ən lazımlı şeyləri- paltar, ayaqqabı, alt paltarı, yataq ləvazimatları, şəxsiyyət vəsiqəsi, hərbi bileti, əmək kitabçası, təqaüd vəsiqəsi, təhsili haqda diplom (attestat), nigah haqqında şəhadətnamə və uşaqların doğum haqqında şəhadətnamələrini özü ilə götürməlidir.

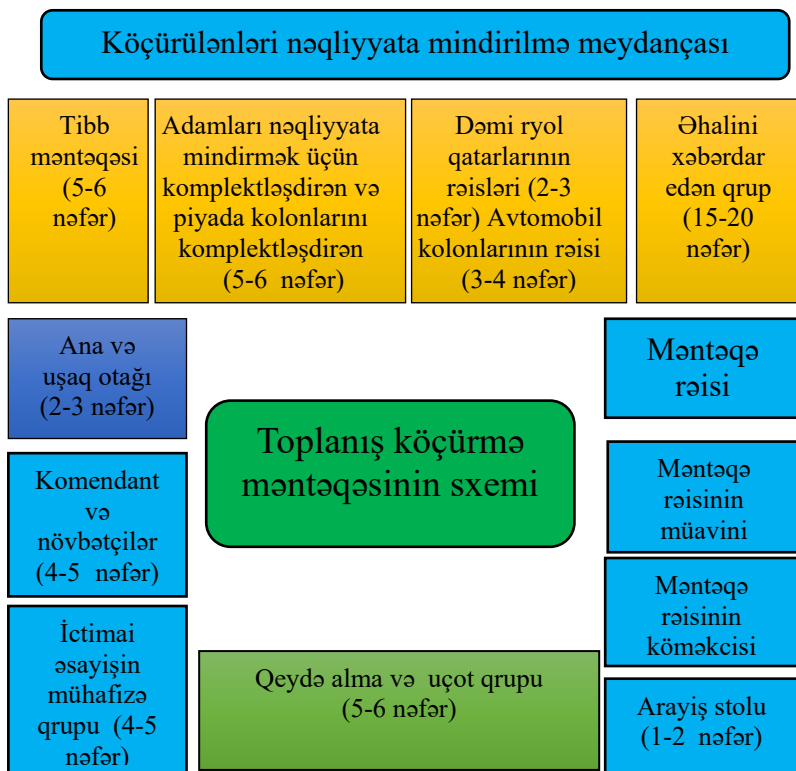
Uşaqlar üçün geyim dəsti seçərkən, onların mühafizə xüsusiyyətlərini və ilin fəslini nəzərə almaq lazımdır. 3 yaşadək olan uşaqlar üçün uşaq yeməkləri, quru süd, peçenye, konservləşdirilmiş şirələr və s. ehtiyatları hazırlanmalıdır.

Əhəlinin köçürülməsi işini bilavasitə yerinə yetirmək üçün köçürmə komissiyalarının qüvvələri ilə toplanış köçürmə məntəqələri (TKM) açılır.

Köçürmə (qəbuletmə) tədbirlərini həyata keçirən bütün orqanların vəzifəli şəxslərinin xidmət funksiyaları ərazi və sahə rəhbərləri tərəfindən müəyyən edilir. Bu məntəqələr adətən, adamları, nəqliyyat vasitələrinə mindiriləcək meydançaların və yolların yaxınlığındakı, məktəb, klub binalarında və başqa ictimai binalarda açılır. Müxtəlif əhəli toplanış köçürmə məntəqələrinə əvvəlcədən obyektlər üzrə təhkim edilir. Toplanış köçürmə məntəqələrinə gələn əhəli burada qeydə alınır. Köçürülən əhəlini qeydiyyatı üçün əsas sənədlər şəxsiyyəti təsdiq edən pasport (vəsiqə) və iş, yaxud yaşayış yerində tərtib olunmuş köçürülənlərin siyahısından ibarətdir.

Sənədlərdən pasportu, hərbi bileti, təhsil haqqında diplomu (atestatı), evlənmə haqqında vəsiqə, əmək kitabçasını və yaxud təqaüd vəsiqəsini, uşaqların doğum şəhadətnaməsi - yaş kağızlarını və məktəb gündəliklərini götürürlər.

Toplanış-köçürmə məntəqəsinə gələn əhali burada qeydə alınır və qruplara ayrılır: nəqliyyat vasitələrində aparılacaq əhali nəqliyyat vasitələrinin növləri üzrə, piyada çıxarılaraq əhali isə piyada dəstələri üzrə qruplaşdırılır.



Şəkil 7.4. Toplanış köçürmə məntəqəsinin tərkibi

Piyada yürüş edən əhalinin istirahəti üçün istirahət (düşərgə) müddətləri nəzərdə tutulur; qısa istirahət hər 1-2 saat

yürüşdən sonra 10-15 dəqiqə və böyük istirahət ikinci 1-2 saatlıq yürüşdən sonra 40 dəqiqə, adətən ehtimal edilən güclü dağıntı zədələnmə zonasının hüdudlarından kənarda təyin edilir.

Piyada köçürülən əhalinin yerləşdirilməsi nəzərdə tutulan rayonlar çox uzaqda olduqda, belə əhali üçün aralıq köçürmə məntəqələri təşkil edilə bilər.

Nəqliyyat vasitələrində köçürülən əhali təhlükəsiz zonada nəqliyyatdan düşürmə stansiyalarına və ya məntəqələrinə gətirilir. Köçürmə üzrə qəbul etmə məntəqələrinin işçiləri gətirilən əhalinin qarşılmasını, qeydə alınmasını və yerləşdirilməsini təşkil edir.

Köçürülən əhalinin ərzaqla təminatı ictimai iaşə müəssisələrinin bazası əsasında təşkil edilir, lazımlı hallarda əlavə iaşə məntəqələri (yeməxanalar) açılır.



Şəkil 7.5. Köçürülən əhali üçün yeməxana

Respublikada, şəhər və rayonlarda bütün köçürülmə tədbirləri üzrə ümumi hesablamalar aparılır. Hər bir konkret fəvqəladə hadisə təhlükəsi yaranarkən və baş verərkən köçürmə işlərinin icrasına cəlb ediləcək qüvvə və vəsaitlər hesablanıb müəyyən edilir.

Köçürülmə zamanı əhali illərlə yaşadıkları yerlərini tərk etməyə, əmlaklarının bir hissəsini evlərində qoyub getməyə, vərdiş etmədikləri şəraitdə yerləşib yaşamağa vadar olacaqlar.

Həmı başa düşməlidir ki, insanların həyatını xilas etmək naminə bu çətinlik və məcburiyyətə tab gətirmək lazımdır. Buna görə də Mülki müdafiə qərargahının sərəncamlarını yerinə yetirmək, bu mürəkkəb tədbirlərin həyata keçirilməsində onlara kömək göstərmək hər bir vətəndaşın borcudur.

Təhlükəsiz rayonların əhalisi isə təhlükəli zonalardan köçürülərək gətirilmiş əhalinin həyat şəraitinin təmin olunmasında: daldalanacaqların düzəldilməsi, tənəffüs üzvlərini qoruyan sadə mühafizə vasitələrinin hazırlanması, ictimai binaların yaşayış yeri kimi uyğunlaşdırılması, əlaltı materiallardan məişət əşyalarının (çarpayı, oturacaq, döşək və s.) düzəldilməsi işlərində fəal iştirak etməlidir.

Qəza baş vermiş rayonun ərazisi polis idarələrinin əməkdaşları tərəfindən ciddi nəzarətə alınır, əhalinin qəza zonasından köçürülməsini isə yol polisi müəyyən marşrut üzrə nizama salır.

Köçürmə işlərinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi həmçinin əhalinin özünün mütəşəkkilliyindən və intizamından xeyli asılıdır.

Köçürülən əhalinin uçotunu aparmaq üçün icra hakimiyyəti başçıların qərarı ilə köçkünlərin (qaçqınların) qeydiyyat məntəqələri yaradılır.



Şəkil 7.6. Səyyar tibb məntəqəsi

Köçürmə üzrə daşımaların plan-cədvəli köçürmə işləri ilə məşğul olan FHN-in regional şöbələri və icra hakimiyyətinin sifarişləri üzrə ictimai nəqliyyat vasitələrinin sahibləri tərəfindən tərtib olunur.

Köçürmə tədbirlərinə cəlb olunan avtomobil nəqliyyatı vasitələrinə yanacaq doldurmaq üçün yanacaqdoldurma məntəqələri şəbəkəsindən istifadə olunur və bu zaman dərəcəli şəhərlərdəki yanacaq-sürtgü materialları ehtiyatları ilk növbədə sərf edilir.

Köçürmə dövründə əhaliyə tibbi xidmət respublikanın səhiyyə orqanlarına həvalə olunur. Köçürülən əhalinin toplanma yerlərində stasionar tibb müəssisələri və piyada köçürmə marşrutlarında xüsusi maşınlarda səyyar tibb məntəqələri təşkil edilir.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sülh və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə hallarda köçürmə işlərinin müvəffəqiyyəti - köçürülən əhalinin fəaliyyətindən, mütəşəkkil, intizamlı və şüurlu davranışından xeyli dərəcədə asılı olacaqdır.

3.Köçürmə tədbirlərinin təminatı

Əhalinin normal köçürülməsini təmin etmək məqsədilə köçürmə marşrutlarında və əhalinin məskunlaşdığı yerlərdə müvafiq ərazi MM qərargahları tərəfindən kəşfiyyat, müşahidə və dozimetrik nəzarət təşkil edilir.

Köçürülən əhalini daşımaq üçün hərbi və xüsusi vacib xalq təsərrüfatı yüklərinin daşınmasına cəlb olunmamış bütün nəqliyyatdan, o cümlədən də şəxsi nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilir ki, bu da bilavasitə yol polisi və avtonəqliyyat MM xidməti tərəfindən müvafiq plan üzrə yerinə yetirilir.

Köçürmə üzrə daşımaların plan-cədvəli köçürmə işləri ilə məşğul olan FHN-in regional şöbələrinin və icra

hakimiyyətinin sifarişləri üzrə nəqliyyat orqanları (ictimai nəqliyyat vasitələrinin sahibləri) tərəfindən tərtib olunur.

Əhalinin köçürülməsi dövründə şəhər sərnəşin nəqliyyatının mövcud marşrutlarda gecə-gündüz fasiləsiz işləməsi planlaşdırılır və ən gərgin işləyən marşrutlara əlavə nəqliyyat vasitələri ayrılır.

Azərbaycan Respublikası FHN-in regional şöbələrinin nəqliyyat orqanları ilə birlikdə ümumi köçürmə zamanı əhalinin daşınması planını tərtib etməklə yanaşı, qismən (əvvəlcədən) köçürülməsi üçün daşımaları da hesablayırlar. Belə hesablamar sülh dövründə nəqliyyat növlərinin gündəlik orta daşıma imkanları nəzərə alınmaqla tərtib edilir. Bütün daşıma planları və hərəkət cədvəlləri yol polis idarəsi və ya yerli polis şöbələri ilə qabaqcadan razılaşdırılır.

Qatarların, avtomobil dəstələrinin, gəmilərin daşımalar üzrə cədvəli pozularkən Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi, Nazirlər Kabinetinin Fövqəladə Hallar üzrə Dövlət komissiyası, şəhərlərin və rayonların icra hakimiyyəti başçıları nəqliyyat orqanlarının təklifi üzrə nəqliyyatla manevr etmək, yaxud ehtiyatda saxlanan avtomobil nəqliyyatından istifadə olunması barədə qərar qəbul edirlər. Belə hallarda MM qərargahları və fəvqəladə komissiyalar əhalinin köçürmə qeydiyyat məntəqələrinə gətirilməsi ardıcılığını dəqiqləşdirir, həmçinin köçürmə planlarında müvafiq dəyişiklik edirlər.

Köçürülən əhali yolda özü ilə gətirdiyü ərzaq ehtiyatı ilə qidalanır, həmçinin onlar uzaq məsafəyə aparılarkən Respublikanın müvafiq icra hakimiyyət orqanları hesabına ərzaq (gündə bir dəfə isti xörək) verilməsi nəzərdə tutulur.

Köçürmə tədbirlərinə cəlb edilən avtomobil nəqliyyatı vasitələrinə yanacaq doldurmaq üçün yanacaqdoldurma stansiyaları şəbəkəsindən istifadə olunur və bu zaman dərəcəli şəhərlərdəki (fəlakət zonalarındakı) yanacaq-sürtkü materialları ehtiyatları ilk növbədə sərf edilir. Kifayət qədər stasionar avtomobil yanacaqdoldurma stansiyaları olmayan marşutlarda

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin qüvvəsilə səyyar avtomobil yanacaqdoldurma stansiyaları açılır.

Avtomobil dəstələrini (kolonalarını) yaradan təşkilatların qüvvələri və təmir vasitələri hesabına köçürmə marşrutlarında nəqliyyat vasitələrinə texniki xidmət (təminat) təşkil edilir.

Nasaz maşınların cari təmiri - zədələnmiş maşınlar toplanma məntəqəsində, yaxud stasionar təmir müəssisələrində səyyar təmir-bərpa qruplarının qüvvə və vasitələri ilə yerinə yetirilir.

Köçürmə dövründə əhaliyə tibbi xidmət respublikanın ərazi səhiyyə orqanlarına həvalə olunur.

Çoxlu köçürülən əhali toplanma rayonlarında (yerlərdə) stasionar tibbi müəssisələri çatışmayan hallarda əlavə tibb məntəqələri açılır. Piyada köçürmə marşrutlarında tibb müəssisələri olmadıqda Səhiyyə nazirliyi xüsusi maşınlarda səyyar tibb məntəqələri təşkil edir.

Güclü təsirli, radioaktiv və ya kimyəvi maddələrlə zəhərlənmiş əhalini sanitariya təmizlənməsindən keçirmək üçün əhalinin hərəkət marşrutlarında və məskunlaşma rayonlarında sanitar-yuyunma məntəqələrindən (SYM) və paltar zəhərsizləşdirmə stansiyalarından (PZS); avtomobilləri təmizləmək üçün nəqliyyatı zəhərsizləşdirmə stansiyalarından (NZS), nəqliyyat marşrutlarında zəhərsizləşdirmə işləri üçün - zəhərsizləşdirmə komandalarından (qruplarından) istifadə olunur.



Şəkil 7.7. Məskunlaşma rayonlarında sanitar-yuyunma məntəqələri (SYM)

Köçürmə dövründə ictimai asayişin qorunması üzrə tədbirlərin planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi Azərbaycan Respublikası DİN ictimai asayişini mühafizə orqanlarına həvalə olunur.



Şəkil 7.8. Paltar zəhərsizləşdirmə stansiyaları (PZS)



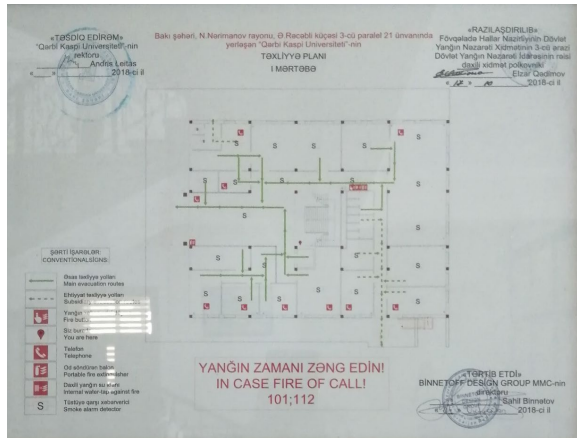
Şəkil 7.9. Avtomobilləri təmizləmək üçün nəqliyyatı zəhərsizləşdirmə stansiyaları (NZS)

Təxliyə təbii fəlakətlər, istehsalat qəzaları, müharibələr və digər fəvqəladə hadisələr zamanı əhalinin yaranmış təhlükələrdən mühafizə olunması məqsədi ilə fəlakət zonasından çıxarılaraq təhlükəsiz ərazilərə yerləşdirilməsidir. Təxliyədən qabaq və təxliyə zamanı əhali xüsusi siqnallar və rəsmi qurumların informasiyaları əsasında hərəkət etməlidir.

Binaların təxliyə planı.

Hər bir binanın mütləq şəkildə təxliyə planı olmalıdır. Bu plan binadan təxliyə yollarını, hərəkətlərin ardıcılığını özündə

əks etdirən və hər mərtəbənin ümumi dəhlizində hamının görə biləcəyi yerdə divardan asılan lövhədə əks olunmalıdır. Planın mətin hissəsində planın izahı və digər məlumatlar yer alır.



Şəkil 7.10. Obyektdə təlxiyyə planı

Sığınacaqlarda daldalanma qaydaları.

Kütləvi qırqın silahlarının törətdiyi zədələyici amillərdən, bakterial vasitələrdən, yanğın zonalarındakı yüksək temperatur və zərərli qazlardan, habelə adi silahların törətdiyi təhlükələrdən əhalinin mühafizəsi üçün xüsusi mühafizə qurğularından - sığınacaqlardan istifadə olunur. Adətən sığınacaqlar kimi binalara bitişik və ya müəyyən məsafədə olan xüsusi tikililər, yeraltı keçidlər, metro stansiyaları və ya şaxtalar, kənd yerlərində isə evlərin zirzəmiləri, yarganlar, meşələr və s. hazırlanır.

Əhaliyə mühafizə qurğularına sığınma barədə ilk məlumatı müvafiq orqanlar verir və bu orqanların göstərişlərinə əsasən hərəkət edilməlidir. Mülki müdafiə orqanları fəvqəladə vəziyyət barədə əhalini vaxtında xəbərdar etmək məqsədilə sirenalər, istehsalat fitləri və digər siqnallardan xəbərdaredici vasitə kimi istifadə edir ki, bu

zaman signalı eşidən hər kəs radio və ya televizoru işə salmalı, verilən məlumatları dinləməlidir.

Bu signal ictimai yerlərdə (mağaza, teatr, restoran, xidmət obyekti və s.) eşidilərsə, təşkilatın rəhbərliyindən heç bir göstəriş olmadığı halda küçəyə çıxmaq, yaxınlıqdakı sığınacağın və ya təbii daldalanacağın yerini müəyyən etmək (xüsusi yolkənarı işarələr və ya yaxınlıqdakı polis məntəqəsinin köməyi ilə) və orada daldalanmaq lazımdır.

Yerləşdiyiniz məkanları (evlər, şəxsi obyektlər) tərk edərkən elektrik və qaz cihazlarını şəbəkədən ayırmağı və ev heyvanlarını daldalanmağı unutmayın.

Daldalanma prosesi mütəşəkkil şəkildə və cəld həyata keçirilməlidir. Sığınacaqların yeri və giriş yolları xüsusi işarələrlə göstərilir. Hər bir sığınacağa əhali bu işdə məsul olan manqa komandirinin göstərişi üzrə yerləşdirilir.

Fövqəladə hallar və mülki müdafiə orqanlarının göstərişi olmadan sığınacaqlardan və daldanacaqlardan çıxmaq qəti qadağandır.

Köçürülmə zamanı davranış qaydaları.

Əhali köçürülmə haqqında göstəriş alan kimi elektrik və qaz cihazlarını xətdən ayırmalı, kənd təsərrüfatı heyvanlarını və yemlərini təhlükəsiz yerə yığmalı, fəvqəladə hallara hazırlıq çantasını götürərək əvvəlcədən elan olunmuş toplanış-köçürmə məntəqələrinə gəlməlidir. Hər kəs özünə aid olan çantanın üzərinə adını, soyadını, daimi yaşayış yerinin və köçürülmə məntəqəsinin ünvanını qeyd etməlidir. Nüfuz qüsurlu insanların və uşaqların geyimlərinin astarına xüsusi məlumatlar (adı, soyadı, atasının adı, təvəllüdü, daimi yaşayış yerinin və köçürülmə məntəqəsinin ünvanı) qeyd olunmuş parça tikilməlidir.

Köçürülmə zamanı köməyə ehtiyacı olan insanlara yardım olunmalı, rəsmi qurumların göstərişlərinə sözsüz əməl edilməlidir.

VIII FƏSİL.
QƏZA-XİLASETMƏ TƏDBİRLƏRİ VƏ DİGƏR
TƏXİRƏSALINMAZ İŞLƏRİN (QX və DTİ)
APARILMASI

1. Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin mahiyyəti.

Mülki müdafiənin ən mürəkkəb və məsul vəzifələrindən biri - dinc və müharibə dövrlərindəki fəvqəladə halların nəticələri aradan qaldırılarkən xilasetmənin təşkili və yerinə yetirilməsidir. Bu işlər düşmənin basqını nəticəsində yaranan zədələnmə (zəhərlənmə) ocaqlarında, eləcə də təbii fəlakət və güclü qəza rayonlarında insanları xilas etmək, onlara yardım göstərmək və qəzaları məhdudlaşdırmaq məqsədilə görülür.

Xilasetmə işlərinə aiddir:

- fəlakət yerlərində və oraya gedən yollarda vəziyyəti öyrənmək üçün kəşfiyyatın aparılması;
- fəlakət yerlərində işə başlamaq mümkün olsun deyə yanğınları söndürmək (məhdudlaşdırmaq);
- zədələnmiş, yanan, qaz və tüstü bürümüş binalardan və uçqunlar altından insanların tapılıb çıxarılması;
- üstü çökmüş və uçqun qalaqları altında qalmış mühafizə qurğularından insanların xilas edilməsi;
- süzücü-ventilyasiya sistemi zədələnmiş sığınacaqlara hava verilməsi;
- zədəlilərə ilk tibbi yardım göstərilməsi və onların müalicə müəssisələrinə köçürülməsi;
- insanların zəhərlənmiş sahələrdən çıxarılması, lazımı hallarda sanitariya təmizliyindən keçirilməsi, həmçinin avadanlığın, ərzağın, ərzaq və suyun zəhərsizləşdirilməsi.

Digər təxirəsalınmaz işlərə xilasetmə işlərini sürətlə və təhlükəsiz yerinə yetirmək məqsədilə görülən tədbirlər aiddir:

- uçqunlarda və zədələnmə baş vermiş sahələrdə maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi;

- qaz, elektrik və texnoloji şəbəkələrdə, həmçinin su-kanalizasiya xətlərində qəzaların məhdudlaşdırılması;

- xilasətmə işlərinin aparılmasına mane olan və ya təhlükə törədən qurğu və konstruksiyaların bərkidilməsi, yaxud dağıdılması;

- zədələnmiş rabitə, elektrik, su xətlərinin müvəqqəti bərpa edilməsi.

Bütün bu işlər eyni zamanda yerinə yetirilir. Hər bir konkret halda görülməli xilasətmə və digər təxirəsalınmaz işlərin həcmi və növü bu dağıntı (zədələnmə) ocağını törədən fəlakətin xarakterindən asılı olur.

Nüvə zədələnməsi ocağında və zəlzələ rayonlarında daha çətin və ağır işləri icra etmək lazım gələ bilər. Bu işlərin ehtimal olunan həcmi müəyyənləşdirmək üçün zərbə dalğasının önündəki izafi təzyiqin kəmiyyətinə görə nüvə zədələnməsi ocağını, yəni izafi təzyiq 10 kPa-dan artıq olan sahələri şərti olaraq dörd zonaya ayırırlar. Bunlar: tam, güclü, orta dərəcəli və zəif dağıntı zonalarıdır.

Zəlzələ nəticəsində yaranan dağıntı ocaqlarını da oradakı bina və qurğuların zədələnməsinin xarakterinə görə, nüvə zədələnməsi ocağı ilə müqayisə etmək mümkündür. Fərq yalnız ondan ibarətdir ki, bu zaman əsas meyar olaraq zərbə dalğasının yaratdığı izafi təzyiq deyil, zəlzələnin balla maksimal fəallığı götürülür.

Məlum olduğu kimi, - 4 ballıq zəlzələnin gücü trotil ekvivalenti 5 ton olan nüvə döyüş sursatının;

- 5 ballıq zəlzələnininki – 200 ton;

- 5,5 bal – 1000 ton;

- 8,5 ballı zəlzələnininki isə trotil ekvivalenti təxminən 32 milyon ton olan nüvə sursatının gücünə bərabərdir.

- 9 baldan güclü zəlzələ, eləcə də 1 kq/sm^2 -dən artıq izafi təzyiqə malik zərbə dalğası isə tam və güclü dağıntılar zonası yaradır.

Zəlzələnin dağıdıcı təsirini təhlil edərkən aydın olur ki, onun məhvəddici nəticələri nüvə partlayışının zərbə dalğasında olduğu kimidir. Lakin onların arasında fərqlər də vardır.

Zəlzələ zamanı işıq şüalanması, nüfuzəddici radiasiya, ərazinin radioaktiv çirklənməsi və elektromaqnit impulsu mövcud olmur, uçulan binaların qırıntılarını və daşkəsəyi kənara atan qüvvə meydana çıxmır, bunun sayəsində binalardan bir qədər uzaqda olan insanlar zədələnmələrə məruz qalmırlar. Zəlzələ yerində dağılan tikililər kənara atılmadan aşağı çöküb qalaqlanır, yəni yerli uçqunlar yaradır. Nəticədə onların sahəsi nüvə zədələnmə ocağındakına nisbətən az olur. Bu zaman küçələr uçqun qalaqları ilə tutulmur, orada nəqliyyat vasitələri və xilasetmə işlərinə cəlb edilən digər texnika hərəkət edə bilər.

Bütün bu oxşarlıq və fərqlər zədələnmə ocaqlarında aparılan xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin nəinki növlərini, həcmi və ardıcılığını, eləcə də ümumiyyətlə onların təşkili və icrası qaydalarını da müəyyən edir.

2.Xilasetmə işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları.

Zədələnmə və zəhərlənmə ocaqlarında xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili, mülki müdafiəni idarə etmək prosesinin tərkib hissəsidir. Bu işlər dinc və ya müharibə dövrlərində fəaliyyət üçün əvvəlcədən tərtib olunmuş müvafiq mülki müdafiə planları əsasında təşkil edilir. Bu planlarda xilasetmə işlərinin təşkili üzrə bütün tədbirlər - MM qüvvə və vasitələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi, qruplaşdırılması, dəstələrin iş yerlərinə çatdırılması, onların fəaliyyətinin hərtərəfli təminatı və digər məsələlər öz əksini tapır. Bunların həlli qaydaları, eləcə də tədbirlərin həyata keçirilməsinə başçılıq etmək üçün MM rəhbərinin, qərargahın və dəstə komandirinin fəaliyyət qaydaları demək olar ki, bütün hallarda eynidir.

Bütün xəsarət ocaqlarında xilasetmə işlərinə mümkün qədər tez başlamaq və onları hər cür şəraitdə (gecə-gündüz, yayda-qışda), bütün işlər sona çatanadək fasiləsiz davam etdirmək lazımdır. Bu isə MM rəhbərindən, qərargahdan və xilasetmə dəstələrindən böyük mütəşəkkillik, şəxsi heyətdən isə yüksək mənəvi-psixoloji dəyanət, fiziki dözümlü və bütün qüvvələrin səfərbər olunmasını tələb edir.

Dağıntı ocağında xilasetmə işlərini təşkil edən rəhbər, yaranmış vəziyyəti şəxsən öyrənir, insanları xilas etmək üçün görülməli işlərin həcmi və qaydasını təyin edir, dəstələrə tapşırıq verir və onların fəaliyyətini vahid məqsədə yönəldir.

Dəstə komandirləri xilasetmə işlərinin aparılması haqqında sərəncamı alıb tabeliyindəki şəxsi heyəti göstərilən iş yerlərinə (uçqun altında qalmış sığınacaqların, daldalanacaqların yanına, çoxlu zədəlilər olan digər sahələrə) aparırlar. Xilasedici dəstələrin iş qabiliyyətini artırmaq üçün onlara xüsusi texnika (buldozer, avtokran və s.), həmçinin sanitar drujinaları verilir və kommunal-energetika qurğularında qəzaları aradan qaldıra biləcək mütəxəssislər təhkim edilir. Lazımi hallarda yanğınsöndürən və zərərsizləşdirici dəstələr də xilasedicilərə yardım göstərilir.

3. Uçqunlarda maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi

Zədələnmə və zəhərlənmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən ilk növbədə uçqun altında qalmış mühafizə qurğularına, yanan binalara və digər təxirəsalınmaz iş yerlərinə getmək üçün maşın yolları və keçidlər düzəldilir. Bu məqsədlə FHN-nin mexanikləşdirilmiş qüvvələrindən istifadə edilir.

Keçid yollarının düzəldilməsi üsulları uçqunların növündən və ölçüsündən asılı olur. Az uçqunlar olan sahələrdə küçələrdəki maşın yollarını və məhəllədaxili keçidləri, uçqunların üzərində düzəltmək daha asan başa gəlir. Bu

məqsədlə uçqunun üst səthini buldozer vasitəsilə hamarlayır və basıb bərkidirlər.

Uçqunlarda texnikanın birtərəfli hərəkəti üçün 3-3,5 m, ikitərəfli hərəkəti üçün 6-6,5 m enində keçid düzəldirlər.

Birtərəfli hərəkət üçün keçidlərdə hər 150-200 m-dən bir 15-20 m uzunluğunda yol ayrıcıları (ayırımlar) düzəldilir.

Xilasedicilər ilk növbədə yanğınları söndürür, yaxud məhdudlaşdırırlar. Bundan sonra iş vaxtı uçub tökülmək qorxusu yaradan zədələnmiş bina və qurğuları dayaqlarla bərkidir, ya da texnika vasitəsilə tamamilə dağıdıb təhlükəsiz vəziyyətə salırlar.

Xilasedici dəstələrə təhkim edilmiş mütəxəssislər qaz və elektrik qurğularında və şəbəkələrində, kanalizasiya və su xətlərində qəzaları məhdudlaşdırır, yaxud bu şəbəkə və xətləri müvəqqəti bərpa edərək maşın yollarında, keçidlərdə və xilasetmə işləri aparılan sahələrdə təhlükəsiz şərait yaradırlar. Bütün bu tədbirlər zədələnmiş insanlara yardım göstərilməsi ilə paralel aparılır.

4. Uçqun altında qalmış sığınacağın açılması və insanların xilas edilməsi

İnsanlar özləri sığınacaqdan çıxıb bilmirlərsə, belə sığınacaq uçqun altında qalmış qurğu hesab edilir. Belə qurğuları qazıb açmağa başlamazdan əvvəl içəriyə qaz və ya su dolub-dolmadığını, ümumiyyətlə oradakı vəziyyəti öyrənirlər.

Məsələn, müəyyən edilsə ki, sığınacağı açmağa xeyli vaxt lazım gələcək, içəriyə isə hava keçmir, onda dərhal sığınacağa hava verilməsini təmin etmək lazımdır. Bu məqsədlə ilk növbədə hava kanalları uçqun qırıntılarından, daş-kəsəkdən təmizlənməli və ya qəza çıxış yolunun qapağını aralamağa cəhd göstərilməlidir. Bu mümkün olmadıqda sığınacağın üst örtüyündə, yaxud divarında pnevmatik cihaz, burğu və ya əl alətləri işlətməklə baca açmaq lazımdır. Zəruri hallarda

bacadan boru keçirib kompressor və ya ventilyator vasitəsilə içəriyə hava vurulmalıdır. Sığınacağın su kəməri, kanalizasiya və elektrik xətləri zədələnən hallarda suyu müvəqqəti arxlar qazmaqla kənara axıdır, elektrik xəttini bağlayır və bundan sonra qurğunu açmağa başlayırlar.

Birinci növbədə qaz və ya su dolan sığınacaqları açmaq lazımdır. Qaz dolmuş sığınacaqları içəriyə hava vurmaqla təmizləyir, suyu-nasoslar vasitəsilə çölə vururlar.

Uçqunların altından və yanan binalardan insanların xilas edilməsi daha mürəkkəb və çətin işdir. Dağıntı ocağında zədələnmiş insanı tapmaq üçün uçqunlar yaranan sahədə başdan-başa axtarış aparmaq lazımdır. Bu zaman xilasedicilər elə məsafədə hərəkət etməlidirlər ki, biri digərini görüb-əşidə bilsin, habelə bütün sahəni diqqətlə nəzərdən keçirmək mümkün olsun.

Axtarış zamanı adamların qala biləcəyi daha çox ehtimal edilən yerlərə: zirzəmilərə, divarların dibinə, pilləkən yerlərinə və s. xüsusi diqqət yetirilməlidir. Uçqunlarda nəzərə çarpan paltar hissələri, ayaqqabı, bədənə bir qismi, habelə uçqun altından gələn hənirti - orada adam qaldığını göstərən əlamət ola bilər.

Həmişə çoxlu adam toplaşan yerlərdəki (bazar, mağaza, vağzal, tamaşa müəssisələri, məktəb) uçqunlar xüsusən diqqətlə yoxlanmalıdır.

Yanaraq tüstü bürümüş binalarda insanları tapmaq daha çətinidir. Belə binalar sürətlə, lakin təhlükəsizlik qaydalarına dəqiq əməl etməklə axtarılmalıdır. Tüstü bürümüş otağın qapılarını ehtiyatla və tədricən açmaq lazımdır, çünki içəriyə birdən-birə çoxlu hava keçməsi alovlanmaya səbəb ola bilər. Belə binalarda adətən aşağı əyilərək hərəkət edir, adamları səs-ləməklə axtarırlar, xüsusən uşaqları diqqətlə axtarmaq tələb olunur, çünki onlar qorxudan ən gözlənilməz yerlərdə gizlənə bilərlər.

Uçqun altında qalmış, yaxud yanan binalardan insanları xilas etmək üçün konkret şəraitdən asılı olaraq elə üsul seçirlər ki, işin sürətlə və təhlükəsiz aparılmasına imkan yaratsın.

Adam uçqunun üstünə yaxın yerdə qalıbsa - uçqunu üstdən, yaxud kənardan çox ehtiyatla sökməyə başlayırlar. İri hissələri qaldırıb kənara atmaq üçün avtomobil kranından və digər yükqaldırıcı mexanizmlərdən istifadə etmək olar.

Uçulmuş binanın zirzəmisində və ya divarın dibində qalmış adamı arakəsmə divarda baca açaraq oradan çıxarmaq lazımdır.

Bu üsullardan istifadə etmək mümkün olmayan hallarda uçqunun üstündən onun içərisinə doğru üfüqi, yaxud şaquli lağım-keçid düzəldirlər. Lağımın en kəsiyi adətən 1x1 metr olur. Uçqun hissələri sürüşməsin və çökməsin deyə, çökə biləcək hissələrin altına dirək qoyur, lağımın üst və yan divarlarını içəridən dayaqlarla bərkidirlər.

Uçqunda adam aşkar ediləndə əvvəlcə onun başı və döşü üstünə düşmüş qırıntıları ehtiyatla kənar edir, ilk tibbi yardım göstərir və yaralıları toplama məntəqəsinə aparırlar.

Pilləkənləri az dağılmış binanın üst mərtəbələrindən zədəliləri müvəqqəti taxta althıq vasitəsilə düşürürlər. Pilləkənlər tamamilə dağılan hallarda, binanın divarını hər hansı üsulla deşərək oradan adamları qonşu binaya keçirmək və ya söykəmə nərdivan vasitəsilə pəncərədən çıxarmaq olar.

Yuxarı mərtəbələrdən adamları asma beşiklər və s. vasitəsilə də düşürmək mükündür.

Yanan binalardakı adamları ilk növbədə xilas etmək lazımdır. Bu işi xilasedici dəstələr yangınsöndürücülərlə birlikdə yerinə yetirirlər.

Dağıntı ocaqlarında yaralılara ilk tibbi yardımını sanitar drujinaların şəxsi heyəti göstərir. Belə yardım bilavasitə zədəli tapılan yerlərdə yerinə yetirilir. Drujinanın üzvləri tapılıb xilas edilmiş yaralılarda qanaxmaları müvəqqəti dayandırır, yaraya sargı qoyur, sınımış sümükləri tərپənməz hala salır, lazımı

hallarda süni nəfəs verir, şok halına qarşı tədbir görürlər. Bundan sonra xilasedici manqalar yaralıları toplanış, yaxud nəqliyyata mindirmə məntəqəsinə aparırlar.

5. Zədələnmə və yoluxma ocaqlarında aparılan xilasetmə işlərinin xüsusiyyətləri.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin təşkili, prinsipləri və ümumi qaydaları bütün xəsarət ocaqlarında eyni cürdür. İşlərin məzmunu, xüsusiyyətləri və ardıcılığı isə xəsarət ocaqlarını yaradan amillərin növündən və oradakı konkret şəraitdən asılı olur.

Düşmənin zəhərləyici və bakterial maddələr işlətməsi nəticəsində törəyən kimyəvi zəhərlənmə, yaxud bakterial yoluxma ocaqlarında adətən dağıntılar və yanğınlar baş vermir. Burada xilasetmə işləri - zədəlilərə ilk yardım göstərərək tibb məntəqəsinə köçürməkdən, yoluxma ocaqlarının həddlərini müəyyənləşdirərək çəpərləməkdən (giriş-çıxışı məhdudlaşdırmaq üçün), ərazini, ətrafı zərərsizləşdirmək və adamları sanitariya təmizlənmədən keçirməkdən ibarətdir.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağında işləyəcək dəstələrin şəxsi heyəti əleyhqazlar, mühafizə paltarları, fərdi kimyəvi paket və antidotlarla təchiz edilməli və bu vasitələrdən dəqiq istifadə qaydaları onlara öyrədilməlidir.

Zəhərlənmə ocağına kimyəvi kəşfiyyat bölmələrinin ardınca adətən sanitariya drujinaları, radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə və zərərsizləşdirmə dəstələri, həmçinin ictimai asayişin mühafizə bölmələri göndərilir. Mühəndis-zərərsizləşdirmə dəstələri insanların zəhərlənmiş sahələrdən çıxarılması üçün yolları, keçidləri təmizləyir; asayişin mühafizə bölmələri müvafiq qayda-qanunların gözlənilməsinə təmin edir; sanitariya drujinaların üzvləri zədəlilərə yardım göstərir, əleyhqaz geyindirir, zəhər əleyhinə dərman vurur, onları zədələnmənin ağırlığına görə qruplaşdırıb tibb

müəssisələrinə aparırlar. Bundan sonra zəhərlənməyə məruz qalmış ərazi, qurğular, texnika və avadanlıq deqazasiya edilir və dəstələrin şəxsi heyəti xüsusi təmizləmə məntəqələrində tam sanitariya təmizlənməsindən keçirilir.

Yoluxma ocağında görülən əsas tədbirlər bunlardan ibarət olur: bakterioloji yoluxmanı törədən bakterial vasitələrin müəyyən edilməsi; müvafiq orqanların göstərişi ilə karantin və observasiya rejimlərinin tətbiq edilməsi; ərzağın, suyun yoluxmasına nəzarət və onların zərərsizləşdirilməsi; epidemiya əleyhinə tədbirlərin, sanitariya-gigiyena, xüsusi müalicə profilaktika və köçürmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi, habelə əhali arasında sanitariya qaydaları ilə bağlı geniş izahat işlərinin aparılması.

Yoluxma baş vermiş rayonda, ancaq sonuncu xəstənin sağalmasından və xəstəliyin gizli inkişaf dövrünə bərabər bir müddət keçdikdən sonra yoluxma ocağı ləğv olunmuş hesab edilir.

Güclü təsirli zəhərli maddələrin törətdiyi zəhərlənmə ocağında da dağıntılar, yanğınlara ola bilər, çünki bu maddələrin ətrafa axması adətən istehsalat qəzaları nəticəsində texnoloji avadanlıqlar sıradan çıxarkən baş verir. Belə hallarda xilasətmə işlərini aparmaq üçün daha çox yanğınsöndürmə qüvvə və vasitələrini, zəhərli buludun yayılmasını məhdudlaşdıran xüsusi texnika və avadanlıqları, eləcə də, texnoloji xətləri bağlamağı və neytrallaşdırıcı maddələrlə işləməyi bacaran heyətləri cəlb etmək lazım gəlir. Bütün bu heyətlər əleyhqazlarla ya da müxtəlif markalı xüsusi sənaye əleyhqazları ilə təchiz edilməlidir.

Xilasətmə işləri aparılarkən əsas səylər zədələnmiş insanlara tibbi yardım göstərilməsinə, onların təhlükəsiz sahələrə çıxarılmasına, həmçinin yanğınlara, qəza yerlərinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Qəzaların məhdudlaşdırılması işlərinə əsasən mütəxəssislər və bu sahənin texnologiyasını yaxşı bilən müvafiq rəislər rəhbərlik etməlidirlər.

Zədələnmə ocaqlarında xilasetmə işləri aparılarkən aşağıdakı təhlükəsizlik qaydalarına ciddi riayət edilməlidir:

- xilasetmə işləri aparılan sahələrdə işlərin icrası ilə əlaqəsi olmayan şəxslərin qalmasına icazə verilmir;

- icraya başlamazdan əvvəl iş yerini diqqətlə nəzərdən keçirmək, yenidən zədələnmə qorxusu olan sahələri işarələmək, iş vaxtı divarların uçulması təhlükəsi olarsa, onları əvvəlcədən tamamilə dağıtmaq və ya dayaqlarla bərkidib təhlükəsiz vəziyyətə gətirmək lazımdır;

- bir binanın müxtəlif mərtəbələrində eyni zamanda iş aparılmasına yol verilmir;

- zədələnməmiş binalara, ehtiyac olmadan xüsusən də tək başına girmək məsləhət görülmür;

- qaz dolmuş binalarda xilasetmə işləri aparılarkən kibritdən və digər açıq alovdan istifadə etmək, maşın və mexanizmlərin mühərriklərini işə salmaq olmaz, işə başlamazdan əvvəl qaz dolmuş binalar küləyə verilməklə qazdan təmizlənməli, lazımı hallarda yalnız 12 voltluq akkumulyator-əl fənərlərindən istifadə olunmalı, qıgılcım çıxarmayan metaldan düzəldilmiş, yaxud qalın yağlanmış alətlər işlədilməlidir;

- elektrik məftilləri ilə əlaqədar bütün işlər rezin əlcək və çəkmələr geyinəndən sonra aparılmalıdır, mümkün olan hallarda işə başlamazdan əvvəl elektrik enerjisini kəsmək lazımdır;

- zəhərli sahələrdə bütün xilasetmə işləri fərdi mühafizə vasitələrində aparılmalıdır, burada icazəsiz əleyhqazı çıxarmaq, siqaret çəkmək, su içmək, çörək yemək olmaz;

- radioaktiv zəhərlənmə sahələrində işləyən şəxslərin şüalanma dozalarına ciddi nəzarət edilməlidir;

- deqazasiya və dezaktivasiya işləri, fərdi mühafizə vasitələri çıxarılmadan müəyyən olunmuş yerlərdə yerinə yetirilməlidir.

6. Xilasetmə işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları.

Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Mülki Müdafiə Qoşunları - təhlükəsizliyin təminatı qüvvələrinin tərkib hissəsini təşkil edir. Onlar müasir zədələnmə vasitələri təsir göstərən hallarda, habelə təbii fəlakətlər, qəzalar baş verən şəraitlərdə əraziləri və oradakı əhalini mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Mülki Müdafiə qüvvələrinə AR Fövqəladə Hallar Nazirliyi (FHN) Regional Mərkəzlər vasitəsilə, mərkəzə tabelikli birləşmələrə və hissələrə isə bilavasitə rəhbərlik edir. Qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər yerinə yetirilərkən və ya mülki müdafiə vəzifələri icra olunan dövrdə bu birləşmələr, hissələr, yaxud bölmələr Naxçıvan Muxtar Respublikanın, Azərbaycan Respublikası rayon və şəhərlərinin Mülki Müdafiə rəislərinin (rəhbərlərinin) operativ tabeliyinə verilə bilər; sülh dövründəki fəvqəladə hadisələrin nəticələri aradan qaldırılan dövrdə isə bu qüvvələr müvafiq fəvqəladə hallar üzrə komissiya sədrlərinin operativ tabeliyinə verilə bilər. Ərazilərin müdafiəsi üzrə ayrı-ayrı vəzifələrin icrası üçün MM qüvvə və vasitələrinin müəyyən qismi zona (rayon) ərazi müdafiəsi rəislərinin, yaxud ərazilərin müdafiəsi rəislərinin, yaxud ərazilərin müdafiəsinə cavabdeh şəxslərin, birləşmə və hissə (idarə) rəislərinin sərəncamına verilməsi mümkündür. MM qoşunları təşkilatca-əlahiddə xilasedici briqadalardan, əlahiddə mexanikləşdirmə alaylarından, əlahiddə qəza qruplarından, əlahiddə xüsusi mühafizə bölüklərindən, habelə təminat üzrə hissə bölmələrdən ibarətdir. MM qoşunlarının yenidən təşkili prosesində birləşmələr, hissə və bölmələr əsasında yeni xilasetmə mərkəzləri və s. yaratmaq nəzərdə tutulur. MM qoşunlarına aşağıdakı əsas vəzifələr həvalə edilir:

- Fövqəladə hadisələr zonalarından qəza xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işləri (QXDTİ) aparmaq;

- Qəzalar, fəlakətlər və təbii fəlakət rayonundan əhalinin köçürülməsində, zərərçəkmiş əhalinin ilk növbəli təminatında (ərzaq, su və ən vacib əşyalarla təminat) iştirak etmək;

- İri meşə yanğınlarının söndürülməsində iştirak etmək;

- Əhalinin həyat təminatı obyektlərinin, aerodromların, yolların, bərələrin və ölkənin digər vacib infrastruktur elementlərinin bərpası üzrə işlərdə iştirak etmək;

- Zədələnmə ocaqlarında, zəhərlənmə və fəlakətli subasma zonalarında mülki müdafiə qüvvələrini su ilə təchiz etmək;

- Pirotexnika işlərini yerinə yetirmək, aviasiya bombaları və fuqaslarını zərərsizləşdirmək;

- Ərazinin müdafiəsi üzrə vəzifələrin icrasında iştirak etmək.

Fövqəladə hadisə baş verərkən əhalinin mühafizəsi işləri üç mərhələdə görülür: Birinci mərhələdə əhalini qorumaq, fövqəladə hadisənin təsirinin genişlənməsinin qarşısını almaq, yaxud onu zəiflətmək, habelə qəza-xilasətmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin başlanması (genişləndirilməsi) üçün təcili tədbirlər tətbiq olunur .

Əhalinin mühafizəsi (qorunması) üçün görülməli təcili tədbirlər aşağıdakılar aiddir:

- Təhlükə barədə xəbərdarlıq;

- Mühafizə vasitələrindən istifadə;

- Mühafizə rejiminə riayət etmək;

- Əhalinin zədələnmə qorxusu yaranan sahələrdən və rayonlardan onları köçürmək;

- Tibbi-profilaktika vasitələri işlətmək və zədələnmiş şəxslərə ilk tibbi, habelə digər yardım göstərmək;

Qəzaların (təbii fəlakətin) nəticələrinin genişlənməsinin qarşısını almaq, yaxud onu zəiflətmək üçün qəzanın məhdudlaşdırılması, istehsal prosesinin dayandırılması və ya texnoloji prosesin dəyişdirilməsi, yanğınların qarşısının alınması və ya söndürülməsi işləri yerinə yetirilir.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərə hazırlıq üzrə əsas tədbirlər bunlardır:

- İdarəetmə orqanlarının və qüvvələrinin hazır vəziyyətə gətirilməsi;

- Kəşfiyyat və nəzarət aparılması, yaranmış vəziyyətin qiymətləndirilməsi və əhalinin mühafizəsi üzrə digər tədbirlərin yerinə yetirilməsi haqqında qərar qəbul edilməsi.

Fövqəladə hadisə baş verdiyi barədə məlumat alınarkən MM qərargahının operativ növbətçisi bu barədə qərargah rəisinə və təlimatla müəyyən edilmiş digər vəzifəli şəxslərə dərhal məlumat verir. Fövqəladə hadisə baş verdiyi barədə yaxın qərargaha və hərbi komandanlığa məruzə edilir. İcra hakimiyyəti rəhbərinin (fövqəladə hallar kamissiyasının sədrinin) sərəncamı ilə “Fövqəladə hadisələrin qarşısının alınması və aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət planı” qüvvəyə minir və bu planda nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasına başlanılır. Bu plana uyğun surətdə əhali xəbərdar edilir, təhlükə yarandıqda mühafizə vasitələrindən istifadə olunması və davranış qaydaları haqqında göstərişlər verilir. Bu göstərişlər əsasında əhali mühafizə tədbirləri görür, özünə yardım və qarşılıqlı yardım göstərir. Eyni zamanda əhalinin mühafizəsi, habelə fövqəladə hadisənin zədələyici amillərinin təsirinin qarşısının alınması və zəiflədilməsi üçün planda nəzərdə tutulan tədbirlərin yerinə yetirilməsinə başlanılır.

İdarəetmə orqanları əhalini mühafizə üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsi, həmçinin xilasetmə və ilk növbəli qəza-bərpa işləri üçün nəzərdə tutulan qüvvələr hazır vəziyyətə gətirilir.

İdarəetmə orqanlarının hazır vəziyyətə gətirilməsi bu orqanın şəxsi heyətinin xəbərdar edilməsindən, toplanmasından, İdarəetmə məntəqəsində öz iş yerlərini tutmasından, məntəqənin rabitə və nəqliyyat vasitələri ilə təmin olunmasından ibarətdir.

Birinci mərhələdə.

Əhalinin qorumaq, fəvqəladə hadisənin təsirinin genişlənməsinin qarşısını almaq, yaxud onu zəiflətmək, habelə qəza-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin başlanması (genişlənməsi) üçün bu təcili tədbirlər tətbiq edilir:

- təhlükə barədə xəbərdarlıq;
- mühafizə vasitələrindən istifadə;
- davranış rejiminə riayət etmək;
- əhalinin zədələnməsi qorxusu yaranan sahələrdən və rayonlardan insanları köçürmək;
- tibbi-profilaktika vasitələri işlətmək və zədələnmiş şəxslərə ilk tibbi, habelə hər növ yardım göstərmək;
- qəzanı məhdudlaşdırılması istehsal prosesinin dayandırılması və ya texnoloji prosesin dəyişdirilməsi, yanğının qarşısının alınması və söndürülməsi;

xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərə hazırlıq üzrə əsas tədbirlərin icrası;

- idarəetmə orqanların və qüvvələrin hazır vəziyyətə gətirilməsi;
- kəşfiyyat və nəzarət aparılması;
- yaranmış vəziyyətin qiymətləndirilməsi və əhalinin mühafizəsi üzrə digər tədbirlər yerinə yetirilməsi haqqında qərar qəbul edilməsi.

Fəvqəladə hallar komissiyası hazır vəziyyətə gətirildikdən sonra, planda nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin icrasını təşkil edir, lazımi hallarda planı dəqiqləşdirir (korrektə edir).

Komissiya öz fəaliyyətini MM qərargahı (komissiyasının aparatı) və operativ qrup vasitəsilə yerinə yetirir. Qüvvələr növbə üzrə hazır vəziyyətə gətirilir. İlk növbədə kəşfiyyat bölmələri və əhalinin mühafizəsi zədələnmə ocaqlarının məhdudlaşdırılması və xilasetmə işlərini hazırlamaq üzrə vəzifələrin həlli üçün vacib olan qüvvələr (ictimai asayışı mühafizə dəstələri, sahə xilasetmə xidmətlərinin tibbi,

yanğınsöndürmə, nəqliyyat bölmələri) hazır vəziyyətə gətirilir. Qüvvələrin hazır vəziyyətə gətirilməsi şəxsi heyəti xəbərdar etmək və toplamaqdan, texnikanı cəmləşdirməkdən, şəxsi heyəti mühafizə vasitələri və əmlakla təchiz etməkdən və heyətin çıxış rayonlarına gəlməsindən ibarətdir. Qüvvələrin hazır vəziyyətə gətirilməsinə MM qərargahları nəzarət edirlər. İlk növbədə ictimai asayişin qorunması təşkil edilir.

Qəza və ya təbii fəlakət rayonu əhatəyə alınır, hərəkət tənzimlənir. Çaxnaşmanın qarşısının alınmasına, yaranmış vəziyyət barədə əhaliyə informasiyalar verilməsinə, davranış qaydaları haqqında göstəriş və məsləhətlər verilməsinə xüsusən diqqət yetirilir. Kəşfiyyat qəza (təbii fəlakət) yerini müəyyən edir, hadisənin xarakteri, zədələnmələrin (dağıntıların, daşqınların) miqyası haqqında, habelə digər məlumatlar qərargaha təqdim edilir. MM qərargahı kəşfiyyat məlumatlarını təhlil edir, ümumiləşdirir və qərar qəbul etmək üçün fəvqəladə hallar komissiyasının sədrinə təkliflər hazırlayır. Qərar qəbul edilərkən hadisənin inkişafı barədə proqnoz nəzərə alınır.

Qərada aşağıdakılar göstərilir:

- Hadisənin inkişafı da nəzərə alınmaqla, yaranmış şəraitin qiymətləndirilməsindən çıxarılan qısa nəticələr;
- Əhalinin mühafizəsi, qəza xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması üzrə əsas vəzifələr;
- Cəlb olunan qüvvələrin tərkibi və vəzifələri;
- Qarşılıqlı fəaliyyətin, maddi-texniki təminatın və idarəetmənin təşkili.

Fəvqəladə hadisələrin qarşısının alınması və aradan qaldırılması üzrə mövcud olan fəaliyyət planları bu qərara uyğun surətdə dəqiqləşdirilir.

İkinci mərhələnin əsas vəzifələri - qəza-xilasetmə, qəza-bərpa və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda, birinci mərhələdə başlanmış əhalinin mühafizəsi və fəvqəladə hadisə

nəticələrinin təsirinin zəiflədilməsi üzrə tədbirlər davam etdirilir .

İşləri şəxsi heyət növbələrlə və müvafiq təhlükəsizlik qaydalarını gözləməklə icra edir.

Xilasetmə işlərinin gedişində aşağıdakı tədbirlər yerinə yetirilir:

- Zədələnmiş insanların axtarılması, onların uçqunlardan, dağılmış binalardan, zədələnmiş nəqliyyat vasitələrindən çıxarılması;

- Təhlükəli rayonlardan (zonalardan, yerlərdən) insanların köçürülməsi (çıxarılması, daşınması);

- Zərərçəkənlərə tibbi yardım və digər növ yardımlar göstərilməsi.

Digər təxirəsalınmaz tədbirlər bunlardır:

- Yanğın ocaqlarının məhdudlaşdırılması;

- Uçqunların sökülməsi, çökmək qorxusu törədən bina hissələrinin bərkidilməsi;

- Xilasetmə işlərinin təmin edilməsi məqsədilə enerji və kommunal şəbəkələrin, rabitə xətlərinin və qurğularının bərpa edilməsi;

- İnsanların sanitar təmizlənməsi. Paltarların, nəqliyyat vasitələrinin, texnikanın, yolların, qurğuların, ərazinin və s. dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiya edilməsi.

Üçüncü mərhələdə - fəvqəladə hadisə nəticəsində zərər çəkmiş rayonlardakı əhalinin ilk növbəli həyat təminatı məsələləri həll edilir .

Zərərçəkmiş əhalinin həyat təminatı fəvqəladə hadisə zonasında olarkən və köçürülmə (müvəqqəti çıxarılma) zamanı insanların həyatının təmin edilməsi və sağlamlığının saxlanması, habelə həyat fəaliyyəti üçün lazımi şərait yaradılmasına xidmət edir.

Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlər görülür:

- Evsiz-eşiksiz qalmış əhalinin salamat qalan qurğularda, çadırlarda, daxmalarda, vaqon-evlərdə, müvəqqəti tikilən

binalarda və dəmir yolu vaqonlarında müvəqqəti yerləşdirilməsi:

- Əhalinin çirklənməmiş (zəhərlənməmiş) ərzaq məhsulları, su və ən vacib əşyalarla təmin olunması;

- Kommunal təsərrüfat, nəqliyyat müəssisələrinin və tibb idarələrinin fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- Maddi yardımın qeydiyyatının və paylaşdırılmasının təşkil edilməsi;

- Lazımı sanitar-gigiyena və epidemiya əleyhinə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- Əhali arasında fəvqəladə hadisənin psixoloji nəticələrini zəiflətmək, şok hallarını aradan qaldırmaq üzrə işlərin görülməsi;

- Köçürülən əhalinin təhlükəsiz rayonlarla, tibbi yardımla və işlə təmin edilməsi. Zərərçəkən və köçürülən əhalinin həyat təminatı üzrə əsas tədbirlər yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən, bu işə təşkilatların, idarələri və müəssisələri cəlb etməklə yerinə yetirilir.

QX və DTİ işləri ilə eyni zamanda əhalinin mühaifəzəsi və fəvqəladə hadisə nəticələrinin təsirini zəiflətmək üzrə birinci mərhələdə başlanmış işlər davam etdirilir. QX və DTİ tədbirlərinin yerinə yetirilməsi üçün cəlb olunan qüvvələr qarşısında Fəvqəladə Hallar Komissiyasının sədri vəzifələr qoyur (qoşun birləşmələri, hissələri, bölmələri qarşısında vəzifələr - hərbi komandanlığının nümayəndələri tərəfindən qoyulur).

İşlər fasiləsiz olaraq, lazımı miqdar iş növləri ilə və təhlükəsizlik tədbirlərinə riayət etməklə aparılır.

Nüvə zədələnmə ocağında olduğu kimi, istehsalat qəzaları zamanı zədələnmə (zəhərlənmə) ocaqlarında, eləcə də təbii fəlakət rayonlarında qəza xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər (QX və DTİ) aşağıdakı məqsədlərlə aparılır:

- İnsanları xilas etmək və zədələnmiş şəxslərə yardım göstərmək;

- Təbii fəlakətlərin nəticələrini və istehsalat qəzalarını məhdudlaşdırmaq;

- Xilasetmə işlərinin icrasına maneçilik törədən zədələnmələri aradan qaldırmaq;

- Təsərrüfat obyektlərində aparılıcıq bərpa işləri üçün şərait yaratmaq. Təbii fəlakət rayonlarında və istehsalat qəzalan ocaqlarında aparılan xilasetmə işləri həm tərkibinə, həm də icrasının üsullarına görə bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir və əsasən mühəndis işlərindən ibarətdir.

Mühəndis - xilasetmə işləri aşağıdakıları əhatə edir:

- Təbii fəlakət rayonlarında, istehsalat qəzası ocaqlarında, eləcə də onlara gedən marşrutlarda mühəndis kəşfiyyatı aparılması;

- Yanğınların söndürülməsi və zədələnmiş, qaz dolmuş və yanan binalardan adamların xilas edilməsi;



Şəkil 8.1 Yanğınların söndürülməsi

- Zədələnmiş adamların axtarılması və onları uçqunlar altından, uçmuş və yanan binalardan, uçqun və su altında

qalmış sahələrdən, qaz dolmuş otaqlardan mühəndis texnikasının köməyi ilə çıxarılması;



Şəkil 8.2 Zədələnmiş adamların axtarılması və onların uçqunlar altından çıxarılması

- Suda boğulan adamların (daşqın, su basma, sellər zamanı) axtarılması və xilas edilməsi;

- Uçqun qalaqları altında qalmış zirzəmi və digər binaların üstünün açılması və oradakı adamların xilas edilməsi (qasırğa, yanğın və partlayış təhlükəli istehsalat sahələrində, kimya, neftayırma və digər müəssisələrdə yanğınlar və qəzalar zamanı);



Şəkil 8.3 Zədələnmiş adamların axtarılması və onların uçqunlar altından çıxarılması

- Xəsarət almış adamlara ilk tibbi yardım və ilk həkim yardımının göstərilməsi, onların müalicə müəssisələrinə göçürülməsi;



Şəkil 8.4 Xəsarət almış adamlara ilk tibbi yardım və ilk həkim yardımının göstərilməsi

- Əhalinin təhlükəli yerlərdən təhlükəsiz rayonlara çıxarılması;

- Zəhərlənməyə məruz qalmış şəxslərin sanitariya təmizliyindən keçirilməsi və paltarlarının zəhərsizləşdirilməsi;

- Ərazinin, qurğuların, nəqliyyat vasitələrinin və texnikanın zərərsizləşdirilməsi (epidemiya, epizodiya, eləcə də kimyəvi, bioloji, atom sənayesi obyektlərində ya bu sahələrin elmi-tədqiqat və anbar obyektlərində qəzalar zamanı);

- Zədələnmiş adamların su, ərzaq və paltarla təchizatı;

- Zərər çəkmiş əhalinin çadırlarla, digər müvəqqəti əşya və tərtibatlarla təmin edilməsi;

- Heyvanların tapılıb xilas edilməsi, maddi sərvətlərin toplanıb qorunması, vacib obyektlərin mühafizəsi;

- Karantin tədbirlərinə və digər rejimi tədbirlərə riayət edilməsi üçün ərazilərin əhatəyə alınması və qorunması;

- Həlak olmuş şəxslərin müvafiq qayda üzrə şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, qeydə alınması və dəfn edilməsi.

Təbii fəlakət və qəzaların nəticələrini aradan qaldırarkən yerinə yetirilən digər təxirəsalınmaz işlərin tərkibi isə bunlardan ibarətdir:

- Xilasedici dəstələrin təbii fəlakət rayonlarına və istehsalat qəzaları ocaqlarına aparılmasını təmin etmək üçün avtomobil və dəmir yollarının, eləcə də oradakı körpü və digər yol qurğularının qısa müddətli bərpası;

- Uçqunlarda və güclü təsirli zəhərli maddələrlə zəhərlənmiş sahələrdə maşınlar üçün yol və keçidlərin düzəldilməsi;

- Qaz, energetika, su kəməri, kanalizasiya və texnoloji şəbəkələrdə baş vermiş qəzaların məhdudlaşdırılması;

- Xilasetmə işlərinin icrasını təmin etmək məqsədilə rabitə, elektrik xətlərində, kommunal enerji şəbəkələrində zədələnmiş və dağılmış sahələrin qısamüddətli bərpası (xüsusən, xilasetmə işləri aparılan sahələri gecələr işıqlandırmaq üçün);

- Uçub tökülmə qorxusu yaradan, eləcə də hərəkətə və xilasetmə işlərinin aparılmasına maneçilik törədən dayanıqsız konstruksiyaların bərkidilməsi, yaxud dağıdılıb təhlükəsiz hala salınması. Fəlakətlər nəticəsində zərər dəymiş obyektlərdəki zədələnmiş qurğuların daha da dağılması təhlükəsini aradan qaldırmaq, onların bərpa olunmasına şərait yaratmaq, eləcə də yaşayış məntəqələrində və təsərrüfat obyektlərində həyat fəaliyyətini bərpa etmək məqsədilə, həmçinin aşağıdakı işlər də yerinə yetirilir:

- Suburaxıcı və su təmizləyici qurğuların müvəqqəti bərpası;

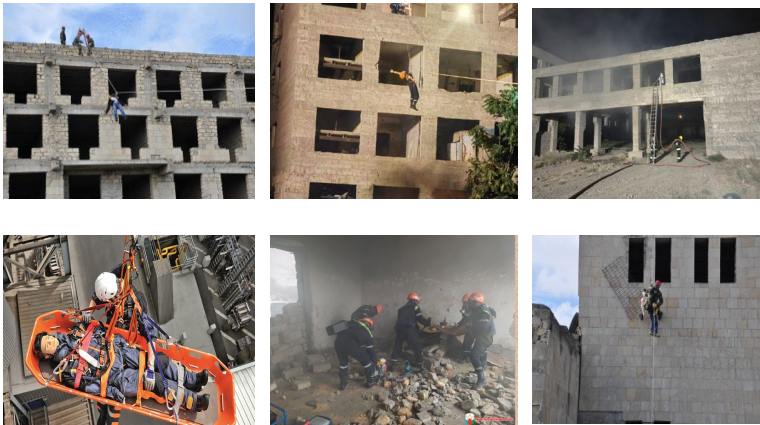
- Bərpası müəyyən müddətdən sonra nəzərdə tutulan (qüvvə və vasitələrin çatışmaması üzündən, yaxud başqa səbəblərdən) qurğuların konservasiyası;

- Sənaye müəssisələrində müvəqqəti bərpa işlərinin yerinə yetirilməsinə kömək göstərmək.

Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər vahid və tam bir proses təşkil edir və eyni zamanda aparılır. Bəzi hallarda xilasetmə işlərinin icrasını təmin etmək üçün digər təxirəsalınmaz işlər, xilasetmə işlərindən əvvəl də görülmə bilər.

Təbii fəlakətlərin və güclü istehsalat qəzalarının nəticələrini aradan qaldırarkən görülmə xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin əsas xarakterik xüsusiyyəti uçqunlar altında, qismən uçulmuş və qaz basmış binalarda qalan, yanan, zədəli adamların axtarış tapılması və oradan çıxarılmasıdır.

İstehsalat qəzaları ocaqlarında və təbii fəlakət rayonlarında adamların xilas edilməsi işlərinə yaxşı hazırlığa və təcrübəyə malik xilasedicilər olmalıdır.



Şəkil 8.5 Obyektlərdə zədələnmiş adamların xilasedilməsi zamanı xilasedici dəstələrin fəaliyyəti

Xüsusən, adamları çıxarmaq üçün uçuş qalaqlanmanın altından lağım açılması, zədələnmiş şəxslərin yanan, su altında qalmış və qaz dolmuş binalardan çıxarılması, eləcə də kimya, atom sənaye müəssisələrində və bu sahələrin elmi-tədqiqat və anbar obyektlərində xilasetmə işləri bacarıqla yerinə yetirilməlidir.

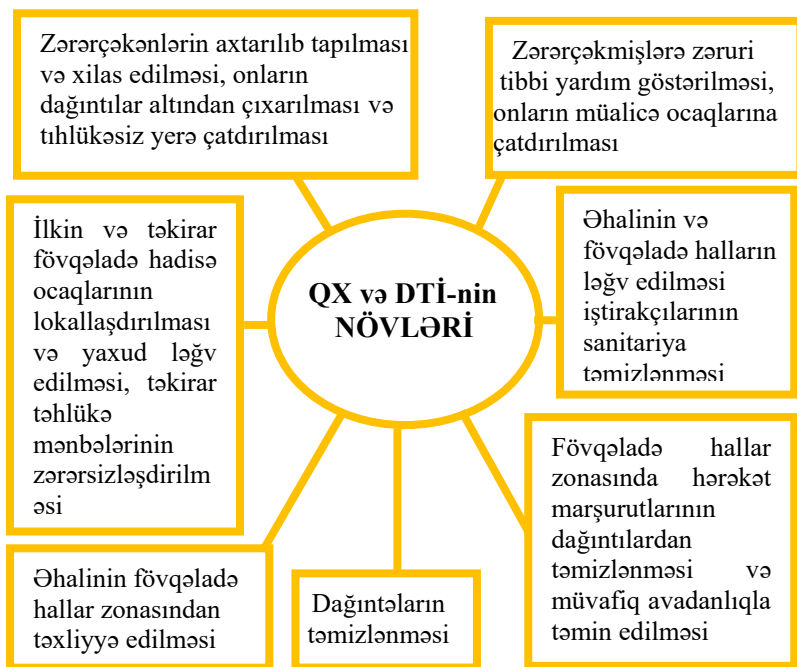
Xilasedici dəstələrin heyətinə obyektin yüksək ixtisaslı işçiləri (binaların sökülməsində təcrübəyə malik inşaatçılar, digərlər, cilingərlər, su kəməri işçiləri, elektrik sahəsi üzrə və digər mütəxəssislər) daxil edilsə, eləcə də xilasedicilərə ixtisas hazırlığı proqramını tədris şəhərciklərində, praktiki tədris sahələrində, o cümlədən də gecə şəraitində keyfiyyətli surətdə öyrədilsə, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər daha müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilə bilər.

Qəza xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərə (QX və DTİ) xilasedicilər qəza ocağına və ya təbii fəlakət rayonuna gələndən dərhal sonra, mühəndis kəşfiyyatı ilə birgə başlanmışdır. Bu işlər fasiləsiz olaraq gecə və gündüz, hər cür hava şəraitində, dağıntılar, yanğınlar, atmosferin və ərazinin zəhərlənməsi, daşqınlar və başqa mürəkkəb vəziyyətdə belə yerinə yetirilməlidir. Daha çox adamın və maddi sərvətlərin xilas edilməsinə nail olmaq məqsədilə QX və DTİ qısa müddətdə təşkil edilməli və icra olunmalıdır. Bu işə xilasedicilərdən yüksək mənəvi-psixoloji dəyanət, iradə, mərdlik, mətanət, fiziki dözum və bütün qüvvəsini vəzifələrin icrasına səfərbər etməyi tələb edir. QX və DTİ aparılarkən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə xilasedicilərin yüksək dərəcədə hazırlığı, qəza və fəlakət nəticələrinin aradan qaldırılmasına hər an hazır olması sayəsində nail olunur.

7. QX və DTİ-nin təşkili və keçirilməsi.

Qəza-xilasətmə işləri-adamların, maddi və mədəni sərvətlərin xilas edilməsi, fəvqəladə vəziyyət zonasında təbii mühitin mühafizəsi, fəvqəladə vəziyyətin lokallaşdırılması və ləğv edilməsi və yaxud onların xarakterik təhlükəli təsir amillərinin səviyyəsini minimuma endirmək məqsədilə görülmə işlərdir.

Digər təxirəsalınmaz işlər- fəvqəladə vəziyyətin aradan qaldırılmasının gedişində qəza-xilasətmə işlərinin hərtərəfli təmin edilməsi, fəvqəladə hallardan zərər çəkmiş əhaliyə tibbi və sair xidmətlər göstərilməsi, adamların həyat və sağlamlığını, onların əmək qabiliyyətini qoruyub saxlamaq üçün zəruri minimal şəraitin yaradılması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərdir.



8. QX və DTİ-nin həyata keçirilmə vasitələri.



QX və DTİ-nin həyata keçirilməsinin vasitələri

Əsas təyinatlı vasitələri



Mühəndis-texniki təminat vasitələri

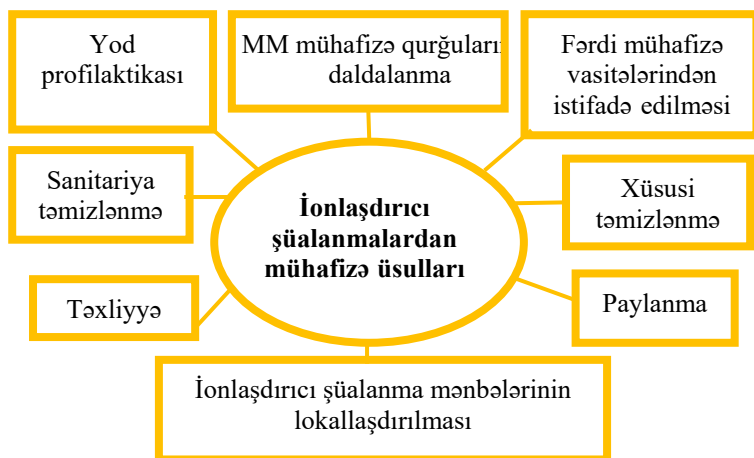


9. Əhalinin radiasiya, kimyəvi və tibbi-bioloji mühafizəsi.

Əhalinin mühafizəsi üzrə tibbi tədbirlər-adamların zədələnməsinin qarşısını almaq, yaxud zədələnməni zəiflətmək, zərərçəkənlərə vaxtında yardım göstərmək və onları müalicə etmək, fəvqəladə hallar yaranmış rayonlarda epidemioloji təhlükəsizliyi təmin etmək işlərindən ibarətdir.

Bioloji yoluxma vasitələrindən mühafizə-yoluxma təhlükəsinin, yaxud faktının, yoluxmanın növü və miqyasının vaxtında aşkar edilməsindən, habelə inzibati-təsərrüfat, rejimli-məhdudlaşdırma və xüsusi tibb tədbirlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Əhalinin radiasiyadan və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizəsi-radiasiya və kimyəvi şəraiti aşkar edib qiymətləndirməkdən, radiasiyadan mühafizə üzrə birtipli rejimlərin müəyyən edilməsindən, fərdi mühafizə vasitələri ilə təchizat, xüsusi təmizləmə işlərinin təşkili və keçirilməsi tədbirlərindən ibarətdir.

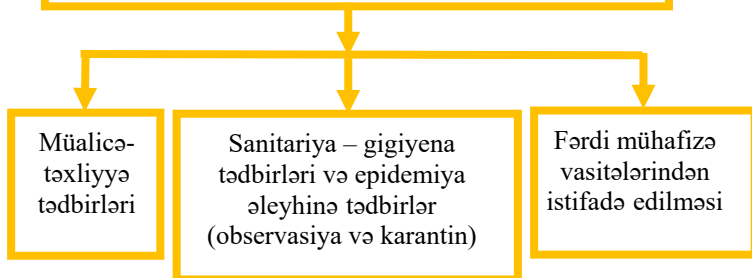




10. Tibbi-bioloji mühafizə üsulları



Tibbi-bioloji mühafizə üsulları



11. Ştatdan kənar qəza-xilasetmə dəstələri

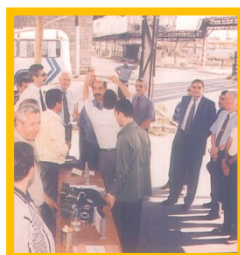
Ştatdan kənar qəza-xilasetmə dəstələri (ŞQXD) xüsusi texnika, avadanlıq, ləvazimat, alət və materiallarla təchiz olunmuş, fəvqəladə hallar zonalarında və zədə ocaqlarında qəza-xilasetmə işlərinin görülməsi üçün hazırlanmış müstəqil ştatdankənar strukturlardır.

Ştatdankənar qəza-xilasetmə dəstələri tərkibində potensial təhlükəli istehsalatlar olan və həmçinin onları istismar edən, mühüm müdafiə və iqtisadi əhəmiyyəti olan dinc və müharibə dövründə fəvqəladə hadisələrin əmələ gəlməsi təhlükəsinin yüksək olduğu obyektlər və digər təşkilatlar tərəfindən öz işçilərindən yaradılır.

Ştatdankənar qəza-xilasetmə dəstələrinin vəzifələri

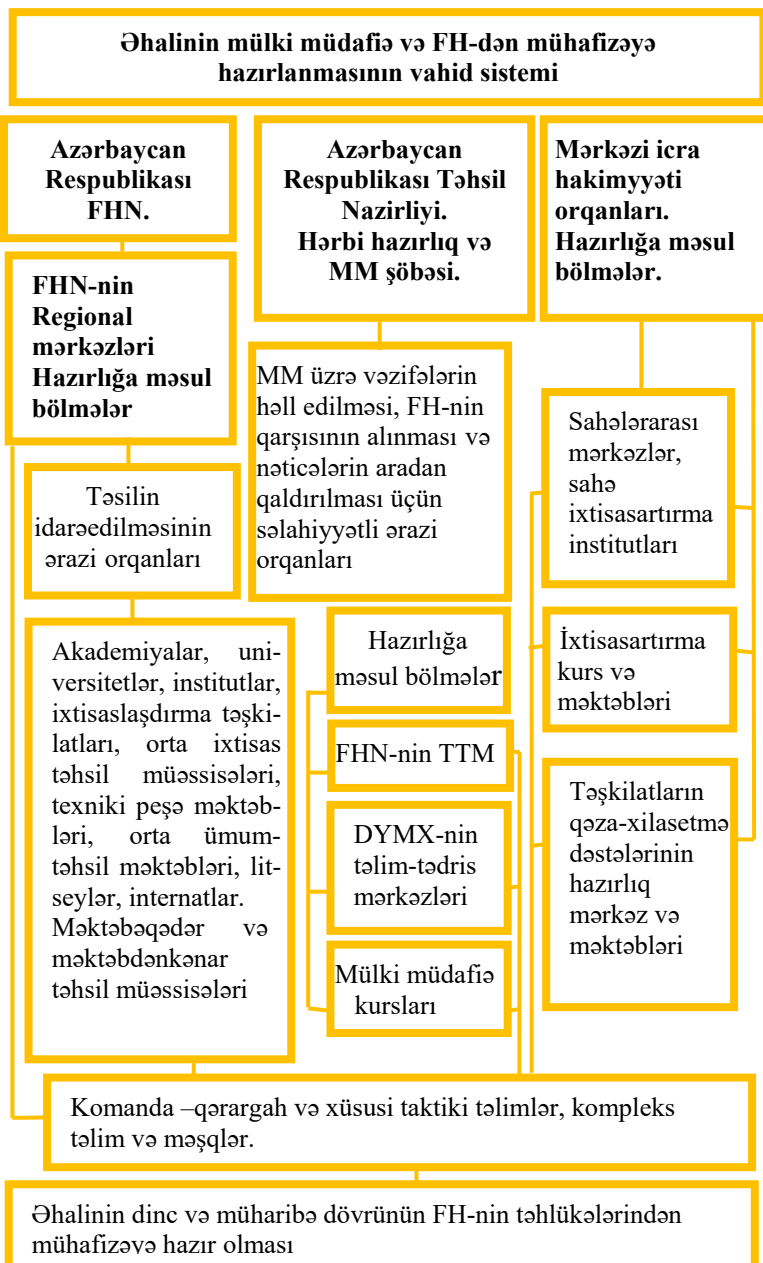
- Qəza-xilasetmə işlərinin, hərbi əməliyyatlarının gedişində və yaxud bu əməliyyatlar nəticəsində zərər çəkmiş əhalinin həyat təminatı ilə bağlı zəruri işlərin görülməsi;
- Təbii və texnogen xarakterli fəvqəladə halların aradan qaldırılmasında, həmçinin yangınla mübarizədə iştirak etmək;
- Radioaktiv, kimyəvi, bioloji (bakterioloji) və digər zəhərlənmələrə (çirklənmələrə) məruz qalmış rayonları aşkar edib işarələməli;
- Əhalinin sanitariya, texnikanın və binaların xüsusi təmizlənməsi və ərazilərin zərərsizləşdirilməsi;
- Əhalinin həyat təminatı obyektlərinin fəaliyyətinin bərpa edilməsində iştirak etmək;
- Asayışın, rabitə və xəbərdarlıq sisteminin bərpası və qorunması, heyvan və bitkilərin mühafizəsi, tibbi və avtonəqliyyat təminatı sahəsində mülki müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Ştatdan kənar qəza-xilasetmə dəstələrinin təsnifatı

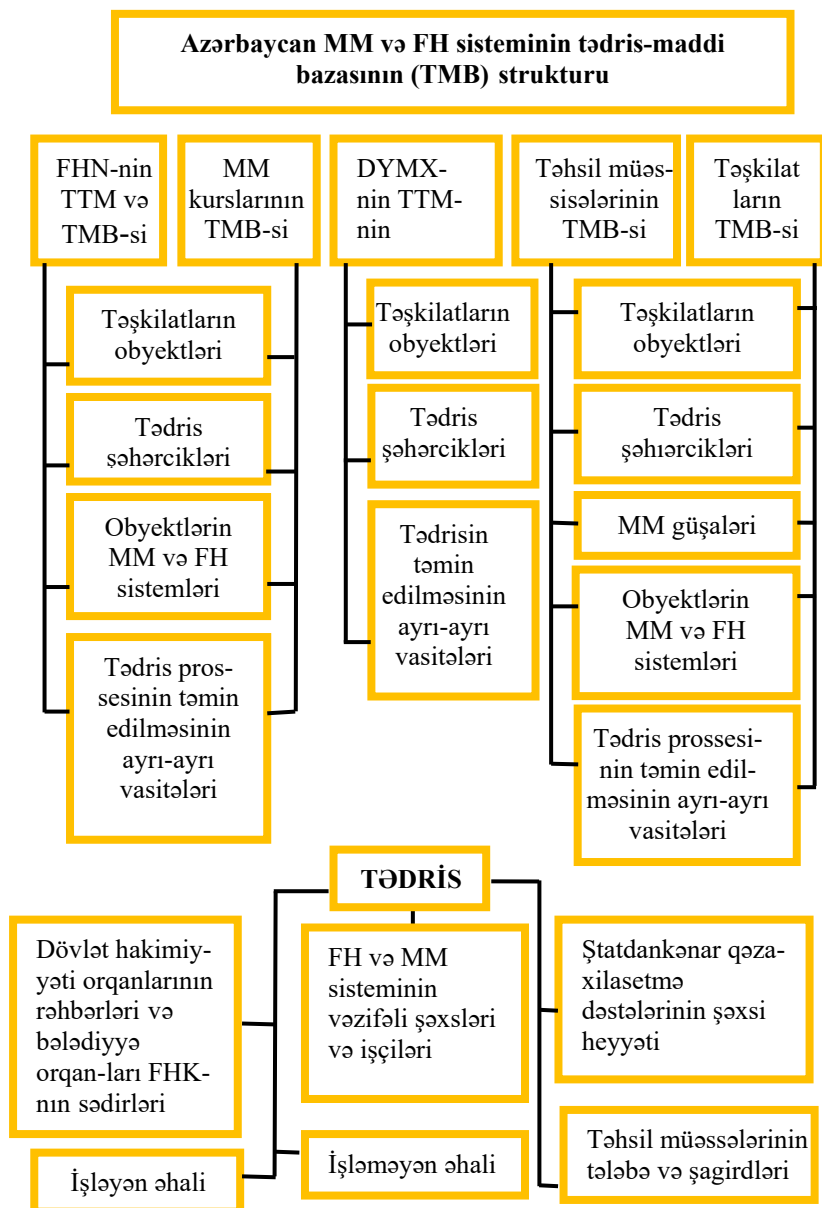


12. Əhalinin mülki müdafiə və FH-dən mühafizəyə hazırlanmasının vahid sistemi

MM və FH-dən mühafizə sahəsində əhalinin hazırlanması-dinc və müharibə dövrünün fəvqəladə hadisələrinin təhlükələrindən qorunmaq məqsədilə əhalidə zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması prosesidir



13. Azərbaycan MM və FH sisteminin tədris-maddi bazasının (TMB) strukturu



İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLAR

1. R.Quliyev, O. Salayev, C. Dadaşov, T. Həmzəbəyova “Mülki Müdafiə” Bakı – 2022
2. Təbiət yanğınlarına qarşı mübarizə üsulları və taktikaları. Euro Fire © İyil 2008
3. “Mülki Müdafiə” fənni üzrə sxemlər albomu Bakı-2019
4. Əsas Təhlükəsizlik qaydaları. FHN Bakı-2016
5. Tural Əmirxanlı. İlk yanğınsöndürmə vasitələri. Bakı 2004
6. Malik Abbasov, Şamil Quliyev. İlk yardım. Bakı 2017
7. Təxirə salınmaz ilk tibbi yardım. FHN Bakı-2015
8. Ocaqov H.O. Fövqəladə hallarda həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi. Bakı 2010
9. N.M.Hacıyev S.H.Mahmudov. Aqrar sahədə mülkə müdafiə. Gəncə - 2012
10. Ocaqov H.O. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması. Bakı, 2009.
11. Ocaqov H.O. Fövqəladə hallarda həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi (Ali məktəblər üçün dərslik). Çəşioğlu, Bakı, 2002
12. Ocaqov H.O. Mülki müdafiə mühafizə qurğuları. 1993
13. Ocaqov H.O. Fövqəladə hallarda həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi (Mülki müdafiə). Bakı, 2002
14. Ocaqov H.O. Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları. Bakı, 2003
15. Ocaqov H.O. Fövqəladə halların idarə olunması. Bakı, 2008
16. Ocaqov H.O., Danyalov Ş.D. Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin nəzəri əsasları. Bakı, 2008
17. “Mülki müdafiə”. Kərimov Zabit Səməd Bakı 2013
18. Kərimov Z.S. Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi, əməyin mühafizəsi. Bakı, 2016
19. O.Salayev, R.Quliyev, Ş.Məmmədov, İ.Səfiyev “Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi”, dərslik, Bakı-2019

20. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi Akademiyasının rəisi general-mayor Baba Salayev, polkovnik İlham Babaşov, polkovnik-leytenant Rəfail Mustafayev “Xilasedicinin kitabı” Bakı, 2021
21. Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında 30 dekabr 1997-ci il № 423-IQ-li Azərbaycan Respublikasının Qanunu
22. FHN. Fövqəladə hallarla bağlı davranış qaydaları.
23. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 dekabr 2005-ci il tarixli 1182 sayılı fərmanı.
24. MM haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 18 aprel, 1998-ci il;
25. MM haqqında Nazirlər Kabinetinin Qərarı, №193, Bakı şəhəri, 25 sentyabr, 1998-ci il;
26. Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi haqqında 19.04.2006-cı il tarixli 394 sayılı Əsasnamədə,
27. Azərbaycan Respublikası FHN-nin Mülki Müdafiə Qoşunları Haqqında 29.12.2006-cı il tarixli 511 sayılı Əsasnamədə.
28. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Azər nəşr, 1996
29. Mülki Müdafiə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu № 420-IQ 30 dekabr 1997-ci il
30. Ş.Ə.Əhmədov “Fövqəladə hallarda təhlükəsizlik” Bakı 2014
31. <https://panaseya.az> (sosial-siyasi xarakterli fəvqəladə hadisələr)
32. Учебник спасателя. /С.К.Шойгу, М.И.Фалеев, Г.Н.Кириллов и др.; под общ. ред. Ю.Л.Воробьева. 2-е изд., перераб. и доп. Краснодар: “Сов.Кубань”, 2002.
33. Службы спасения в странах Запада. Гражданская защита, № 2, 2001.
34. Мингалеев С.Г., Курсаков А.В. Профессиональная подготовка спасателей для проведения аварийно-спасательных работ; Технологии гражданской безопасности. №2. 2007.

35. А.А.Шадрина. Анализ программ подготовки спасателей в российской и зарубежной практике; Томск: ИШНКБ, 2019.
36. Т.Я.Хабриева. Правовые и институциональные основы предупреждения и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций (Монография). М. ИД «Юриспруденция», 2016.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
------------	---

I FƏSİL. MÜLKİ MÜDAFİƏNİN YARANMA TARİXİ, ANLAYIŞI, ROLU VƏ VƏZİFƏLƏRİ.

1. Mülki müdafiənin yaranma tarixi, anlayışı, rolu və vəzifələri.....	5
2. Fövqəladə Hallar Nazirliyinin MM üzrə əsas vəzifələri.....	13
3. Mülki müdafiə sahəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının əsas vəzifələri.....	13
4. Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planı.....	18
5. Mülki Müdafiənin təşkilətilmə prinsipləri və məqsədləri...	17
6. Regional mərkəzlər.....	18
6.1 Bakı regional mərkəzi.....	19
6.2 Sumqayıt regional mərkəzi.....	20
6.3 Şimal regional mərkəzi.....	21
6.4 Şimal-qərb regional mərkəzi.....	22
6.5 Gəncə regional mərkəzi.....	23
6.6 Aran regional mərkəzi.....	24
6.7 Qarabağ regional mərkəzi.....	25
6.8 Muğan regional mərkəzi.....	26
6.9 Cənub regional mərkəzi.....	27
6.10 Naxçıvan MR fəvqəladə hallar nazirliyi.....	28
7. Fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlanmasının təşkili.....	31
8. Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hadisələrdən müdafiə sahəsində əhalinin hazırlığının təşkili.....	31
9. İstehsal və sosial təyinatlı obyektlərin rəhbər heyətinin hazırlanması.....	33
10. İşçilərə Mülki Müdafiə biliklərinin öyrədilməsi.....	33
11. İşləməyən əhaliyə MM biliklərinin öyrədilməsi.....	34

12. Dövlət və qeyri-dövlət ali və orta ixtisas məktəbləri tələbələrinə, texniki peşə və ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinə Mülki Müdafiənin öyrədilməsi.....	35
13. Mülki Müdafiə tədrisinin planlaşdırılması və uçuşu üçün istifadə olunan rəhbər sənədlər.....	35
14. Mülki Müdafiə biliklərinin təbliği.....	36
15. Mülki Müdafiə təbliğatının forma, metod və vasitələri.....	38

II FƏSİL.FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏR

1. Fövqəladə hadisələrin təsnifatı.....	40
2. Təbii xarakterli fövqəladə hadisələrin təsnifatı.....	47
2.1. Geofiziki təhlükəli hadisələr.....	47
2.2. Geoloji təhlükəli təbii fəlakətlər.....	62
2.3. Meteoroloji xarakterli təbii hadisələr.....	77
2.4. Dəniz hidroloji təhlükəli təbii hadisələr.....	86
2.5. Hidroloji təhlükəli təbii hadisələr.....	89
2.6. Kortəbii yanğınlar (yeraltı yanğınlar, meşə yanğınları, zəmi və çöl yanğınları).....	92
3. İnsanların infeksiya (yolxucu) xəstəliklərə tutulması.....	107
4. Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələrin təsnifatı.....	110
5. Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələrin təsnifatı.....	138
6. Sosial-siyasi xarakterli fövqəladə hadisələr.....	142

III FƏSİL. KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARI HAQQINDA ANLAYIŞ. NÜVƏ SİLAHI VƏ ONUN ZƏDƏLƏYİCİ AMİLLƏRİ.ADI QIRĞIN VASİTƏLƏRİ

1. Kütləvi qırğın silahları.....	145
2. Nüvə silahı haqqında anlayış.....	149
3. Neytron silahı.....	174
4. Nüvə silahının döyüşdə tətbiqinin prinsipləri və üsulları..	177
5. Atom enerjisi stansiyalarının qəzası nəticəsində yaranmış radioaktiv zəhərlənmənin xarakteristikası.....	178

6. Kimyəvi silah.....	182
6.1. Zəhərləyici maddələrin təsnifatı.....	183
6.2. Əsəb-iflic təsirli zəhərləyici maddələr.....	184
6.3. Boğucu təsirli zəhərləyici maddələr.....	188
6.4. Psixokimyəvi təsirli zəhərləyici maddələr.....	189
6.5. Qıcıqlandırıcı təsirli zəhərləyici maddələr.....	190
7. Bioloji (bakterioloji) silah.....	192
8. Adi qırğın vasitələri.....	198

IV FƏSİL. RADİASIYA KİMYƏVİ KƏŞFİYYAT VƏ DOZİMETRİK CİHAZLARININ ƏSAS XARAKTERİSTİKASI VƏ ONLARDAN İSTİFADƏ QAYDALARI

1. Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.....	209
2. Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət normalaşdırılması.....	212
3. Güclü təsirli zəhərli maddələr (GTZM).....	216
4. Ən çox yayılmış GTZM-in fiziki xassələri, təsir xarakterləri, onlarla zəhərlənmə əlamətləri.....	217
5. Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyatın vəzifələri.....	224
5.1. Radiasiya və kimyəvi müşahidə postunda davranış qaydaları.....	225

V FƏSİL. FƏRDİ MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİ.

1. Əhalinin mühafizəsinin təmin olunması ilə bağlı mülki müdafiə tədbirlərinin görülməsi.....	245
2. Tənəffüs üzvlərinin mühafizə vasitələri.....	247
3. Dəri səthinin mühafizə vasitələri.....	272
4. Fərdi tibbi mühafizə vasitələri (FTMV).....	280

VI FƏSİL. FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI ƏHALİNİN MÜHAFİZƏSİ

1. Fövqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsinin əsas prinsipləri və üsulları.....287
- 2.Mülki müdafiənin mühafizə qurğuları.....293
- 3.Mühafizə qurğularından istifadə qaydaları.....315

VII FƏSİL. FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI ƏHALİNİN KÖÇÜRÜLMƏSİNİN TƏŞKİLİ

1. Fövqəladə hallar zamanı köçürmənin məqsədi.....320
- 2.FH zamanı köçürmənin (təxliyyənin) metod və üsulları...321
- 3.Köçürmə tədbirlərinin təminatı.....332

VIII FƏSİL.QƏZA-XİLASETMƏ TƏDBİRLƏRİ VƏ DİGƏR TƏXİRƏSALINMAZ İŞLƏRİN (QX və DTİ) APARILMASI

1. Xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin mahiyyəti.....338
- 2.Xilasetmə işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları..340
3. Uçqunlarda maşın yolu və keçidlərin düzəldilməsi.....341
4. Uçqun altında qalmış sığınacağın açılması və insanların xilas edilməsi.....342
5. Zədələnmə və yoluxma ocaqlarında aparılan xilasetmə işlərinin xüsusiyyətləri.....345
6. Xilasetmə işlərinin təşkili və yerinə yetirilməsi qaydaları.348
- 7.QX və DTİ-nin təşkili və keçirilməsi361
- 8.QX və DTİ-nin həyata keçirilmə vasitələri.....362
9. Əhalinin radiasiya, kimyəvi və tibbi-bioloji mühafizəsi....363
- 10.Tibbi-bioloji mühafizə üsulları.....364
- 11.Ştatdan kənar qəza-xilasetmə dəstələri.....365
- 12.Əhalinin mülki müdafiə və FH-dən mühafizəyə hazırlanmasının vahid sistemi.....366
- 13.Azərbaycan MM və FH sisteminin tədris-maddi bazasının (TMB) Strukturu.....368
- İstifadə olunan ədəbiyyatlar.....369



Elşən Şirin oğlu Əmrahov

elshan.amrahov60@gmail.com

Elşən Şirin oğlu Əmrahov 9 noyabr 1960-cı ildə Xocavənd rayonunda anadan olub.

Elşən Şirin oğlu Əmrahov 1978-ci ildə Xocavənd rayonu Kuropatkin kənd orta məktəbinin 10-cu sinfini bitirib.

- Bakı şəhəri 1986-cı ildə Azərbaycan Texniki Universiteti (AzPİ Ç. İldırım adına) “Qaynaq istehsalatı avadanlığı və texnologiyası” ixtisasını bitirib. Ali. Mexanik mühəndisi.

- 1986-cı ildən 23 saylı Hərbi Gəmitəmiri zavodunda çalışıb.

- 1990-cı ildə Qəsəbə xalq deputatlar sovetinə deputat seçilib.

- 1992-ci ilin iyun ayından “N” saylı hərbi hissədə batareya komandiri vəzifəsində xidmətə başlayıb.

- 1995-ci ilin avqust ayından “N” saylı hərbi hissənin Tank əleyhinə divizionun komandiri vəzifəsində xidmət edib.

- 1997-ci ilin iyul ayından “N” saylı hərbi hissənin artilleriya

divizionunun komandiri vəzifəsində xidmət edib.

- 1999-cu ilin dekabr ayından “N” sayılı hərbi hissənin artilleriya rəisi vəzifəsində xidmət edib.

- 2006-cı ilin mart ayından SQ TTM baş müəllim vəzifəsində xidmət edib.

- 2012-ci ilin yanvar ayından DSX Akademiyasında baş müəllim və kafedra rəisi vəzifəsində xidmət edib.

- 2012-ci il Rusiya Federasiyasında Ümumqoşun Akademiyasının Quru Qoşunlarının Elmi-Təlim Mərkəzində zabit təkmilləşdirmə kursu keçib. Vəsiqə N PJ № 00567.

Türkiyə Respublikasının “Roketsan” şirkəti tərəfindən təşkil edilmiş 2013 - cü il may ayının 22-30 tarixində uyğunlaşdırılmış 122/300 mm “Topçu Silah Sistemi” təlimində iştirak edərək sertifikat almışdır.

Tədris vəsaiti və elmi məqalə:

- “K215” kompleksi (skif) İstismar üzrə göstərişlər. Tədris vəsaiti DSX mətbəəsi 2017. 157 səh.

- Döyüş sursatları. Dərs vəsaiti. DSX mətbəəsi 2014. 297 səh.

- 30 mm AQS-17 Qumbaraatanın təlimatı. Tədris vəsaiti. DSX mətbəəsi 2015. 126 səh.

- 60 mm-lik “KOMMANDO” minaatanın istismarına dair göstərişlər. Dərs vəsaiti. DSX mətbəəsi 2016. 55 səh.

- 14.5 mm KPVT (İri çaplı Vladimirov tank pulemyotu) Pulemyotu. Dərs vəsaiti. DSX mətbəəsi 2016. 87 səh.

- “Mini TYPFOON” avtomatik pulemyot qurğusu (APQ). Gəmidə (qoşunlarda) təmir və texniki xidmət üzrə göstərişlər. Tədris vəsaiti DSX mətbəəsi 2017. 160 səh.

- Gəmi üçün “Spike NLOS raket kompleksi” Quruluşu və istismarı üzrə göstərişlər. Tədris vəsaiti. DSX mətbəəsi 2018. 272 səh.

- Artilleriya mərmilərinin partlayış nöqtələrində təhlükəsiz məsafələrin təyin olunmasının təhlili. Məqalə. “Akademiya” elmi jurnal 2019. 5 səh.

- 2020-ci ildən Qərbi Kaspi Universitetinin MM qərərgah rəisi-müəllim vəzifəsində çalışır.

- 2 tədris proqramının müəllifidir.

